

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti

**SH.E.Mamarajabov
V.N.Sattorov
D.I.Xodjaqulova
G.K.Jobborova**

KASBIY PEDAGOGIKA

Uslubiy qo‘llanma

TOSHKENT - 2016

Ushbu uslubiy qo‘llanma institut institut ilmiy-uslubiy kengashida ko‘rib chiqildi va chop etishga tavsiya etildi (Bayonnoma №   ).

Ushbu uslubiy qo‘llanma «Kasbiy pedagogika» fanining namunaviy va ishchi dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, “Kasb ta’limi” yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, magistrlar, ilmiy izlanuvchilar va o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan.

Mualliflar: Sh.E.Mamarajabov — p.f.n., dotsent
V.N.Sattorov – p.f.n., dotsent
D.I.Xodjaqulova – p.f.n.,
G.K.Jobborova – assistent

Taqrizchilar: F.Abduraxmonov – TTYESI «Ijtimoiy fanlar»
kafedrası professori, f.f.d.
S.Umarov – TDPU «Umumiy pedagogika» kafedrası
dotsenti, p.f.n.

MUNDARIJA

1	Kirish.....	4
2	I Bob. Kasbiy pedagogika fani va uning rivojlanishi.....	6-43
	1.1. “Kasbiy pedagogika” fan sifatida.....	6-11
	1.2. Kasb ta’limining shakllanish bosqichlari	11-14
	1.3. O‘zbekiston Respublikasi kasb-hunar ta’limining rivojlanish bosqichlari.....	14-25
	1.4. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi islohotlari.....	26-29
	1.5. Kasbiy ta’limning dolzarb pedagogik muammolari va ularni tadqiq etish metodlari.....	30-34
	1.6. Kasb-hunar ta’limining huquqiy-me’yoriy asoslari.....	34-43
3	II Bob. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va O‘zbekistonda kichik mutaxassislar tayyorlash tizimi.....	44-68
	2.1. O‘zbekiston xalq xo’jaligining asosiy tarmoqlari.....	44-50
	2.2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining o’ziga xosligi.....	50-56
	2.3. Ta’limni standartlashtirish. O’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi mazmuni, maqsad va vazifalari.....	56-63
	2.4. Kasbiy ta’lim tizimlarining qiyosiy tahlili (chet el tajribasi sifatida).....	63-68
4	III Bob. Kasb-hunar ta’limini tashkil etishning nazariy asoslari.....	68-96
	3.1. Kasb-hunar ta’limining qonuniyatlari va tamoyillari.....	68-75
	3.2. Kasb-hunar ta’limi jarayonlarining ishtirokchilari.....	75-87
	3.3. Kasb-hunar ta’limining maqsadi va mazmuni.....	87-96
5	IV Bob. Ishlab chiqarish ta’limi va kollej bitiruvchilarining ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.....	96-108
	4.1. O’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi bitiruvchilarining ishlab chiqarishga moslashuvi.....	96-102
	4.2. Ta’lim va ishlab chiqarish o’rtasidagi aloqalarni amalga oshirish jarayonlari.....	102-106
	4.3. Kasbiy pedagogikada qo’llaniladigan ilmiy tadqiqot metodlari.....	106-108
6	V Bob. Kasb-hunar ta’limida o’quv jarayonini tashkil etish.....	108-134
	5.1. Kasb-hunar ta’limini tashkil etish shakllari. Dars tasnifi.....	108-114
	5.2. Kasb-hunar ta’limini tashkil qilishda o’qituvchining asosiy vazifalari.....	114-119
	5.3. Kasb ta’limi dual tizimi.....	119-125
	5.4. Kasb-hunar ta’limini boshqarish.....	125-130
	5.5. O’MKHT kasblari va mutaxassisliklarini turkumlash.....	130-134
7	VI Bob. Kasb-hunar ta’limida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va ta’lim-tarbiya sifatini nazorat qilish	134-150

	6.1. Kasb-hunar kollejlarda o'quvchilarni tarbiyalash.....	134-141
	6.2. Kasb-hunar ta'limida ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini nazorat qilish.....	141-146
	6.3. Kasb-hunar ta'limi natijalarini nazorat qilish metodlari va baholash mezonlari.....	147-150
8	VII Bob. Kasb-hunar ta'limini texnologiyalashtirish. Kasb-hunar ta'limida uslubiy ishlarni tashkil etish.....	151-187
	7.1. Kasb-hunar ta'limida innovatsion yondoshuv.....	151-159
	7.2. Kasb-hunar ta'limida innovatsion texnologiyalar.....	159-164
	7.3. Kasb-hunar kollejlarda uslubiy ishlarni tashkil etish va boshqaruv.....	164-170
	7.4. Kasb-hunar ta'limi sohasida ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yish.....	170-181
	7.5. Kasb ta'limini umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim va fan bilan integratsiyalash.....	181-187
9	Glossariy.....	188-192
10	Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	193-194

KIRISH

Bugungi kunda Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining davlat miqyosidagi asosiy vazifalaridan biri zamonaviy taʼlim-tarbiyani yoʻlga qoʻyishda yoshlarni kasb-hunarga oʻrgatish, oʻz istagi va xohishiga qarab kasb tanlash, butun hayoti davomida oʻz kasbiga sadoqatli boʻlish hislarini shakllantirishdan iboratdir. Shunga koʻra “Kasbiy pedagogika” fani dasturi asosida yuksak va samarali taʼlim jarayonini tashkil etib, malakali raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash davlat oldidagi asosiy masala hisoblanadi. Ushbu uslubiy qoʻllanmada “Kasbiy pedagogika” kursining fanlar tizimida tutgan oʻrni, mazmuni, maqsad va vazifalari, kasbiy taʼlim pedagogikasi qonuniyatlari, kasb taʼlimi tamoyillari, kasb-hunar taʼlimining davlat taʼlim standarti, oʻquv jarayonida oʻqitish vositalari, zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalar, talaba yoshlarni maʼnaviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash va ularni qayta tayyorlash, hamda malaka oshirish vazifalari va uning imkoniyatlari batafsil koʻrsatib oʻtilgan.

Uslubiy qoʻllanma barcha bakalavr kasbiy taʼlimi yoʻnalishdagi talabalari uchun moʻljallangan boʻlib, unda “Kasbiy pedagogika” fani boʻyicha oʻqitishning texnologiyalashtirish qoidalarini hisobga olgan holda loyihalashtirilgan oʻquv materiallari keltirilgan. Uslubiy qoʻllanmada bozor munosabatlari asosida ehtiyojga qarab zaruriy kasbga nisbatan qoʻyiladigan talablarga alohida toʻxtalgan.

Uslubiy qoʻllanma kasbiy pedagogika asoslari boʻyicha muxtasar bilimlarni olish, har bir mavzuga bagʻishlangan savol va topshiriqlar, test mashqlarini yechish, izohli lugʻat, parchalar bilan tanishish, shuningdek, talabalarni oʻzi tanlagan kasb ustida ishlashga oʻrgatadi va kasbiy pedagogikaning boshqa masalalarini ham mustaqil oʻrganishga koʻmaklashadi. Uslubiy qoʻllanma barcha kasbiy taʼlim sohasida faoliyat koʻrsatadigan talabalar, mutaxassislar va yosh oʻqituvchilar, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash kurs tinglovchilari uchun asosiy manba boʻlib xizmat qiladi degan umiddamiz.

Uslubiy qoʻllanma haqidagi fikr va mulohazalarni mualliflar mamnuniyat bilan qabul qiladilar.

Mualliflar

I BOB. KASBIY PEDAGOGIKA FANI VA UNING RIVOJLANISHI

1.1. “KASBIY PEDAGOGIKA” FAN SIFATIDA

Reja:

1. “Kasbiy pedagogika” fanining maqsad va vazifalari.
2. Uzlüksiz ta’lim tizimida kasb-hunar ta’limiga qo‘yiladigan talablar.
3. “Kasbiy pedagogika” fanining boshqa fanlar bilan aloqasi.

1. “Kasbiy pedagogika” fanining maqsad va vazifalari

Kasbiy ta’lim uzoq davrlar mobaynida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yo‘nalgan bo‘lsada, ushbu tadbir bitiruvchilarning kasbiy mahoratini shakllanish darajasini pasayishi hisobiga amalga oshirilgan. Bu holat kasbiy mahoratni va layoqatni oshirish, insonning butun umri davomida o‘zi bilimni takomillashtirib borish va o‘z-o‘zini tarbiyalash ehtiyojini oshirishga xizmat qilmas edi. Mustaqillikka erishgandan keyin Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’lim tizimidagi islohotlar natijasida kasbiy ta’lim ishchi kasblariga maxsus tayyorlash masalasiga, ta’lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Kasbiy mahorat deyilganda bitiruvchining yuqori darajadagi kasbiy ko‘nikma va malakalarini egallaganligi tushuniladi, u shaxsning mehnat bozorida egallayotgan kasbi bo‘yicha raqobatbardoshlik darajasida o‘z aksini topadi. Kasbiy mahorat ishchi kuchlarining yuqori darajada moslashuvchanligini va yangiliklarni tez o‘zlashtirishi, yangi ishlab chiqarish sharoitlariga oz vaqt ichida o‘ta olishi, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan belgilanadi.

Kasbiy mahorat va layoqat shaxsning shunday sifatlariki, ular bo‘lajak mutaxassisning hayotiy va mehnat muvaffaqiyatlarini belgilab beradi. Mustaqil Respublikamizda ta’limni rivojlantirishning yangi bosqichida kasbiy pedagogika fanining asosiy vazifasi sifatida jahon talablari darajasida yangilanib borayotgan ishlab chiqarish sharoitlariga moslasha oladigan, mamlakatimiz iqtisodiyotini buyuk davlat darajasiga ko‘taradigan mutaxassislarni tayyorlash, va bu jarayonda asosiy omil sifatida beriladigan axborotlar hajmini emas, balki ijodiy yondoshuvni shakllantirish, mustaqil fikrlash va tatbiq qilish sifatlarini tarbiyalashga e’tibor qaratish lozim. Shu sababli bugungi kunda barcha fan sohalari bo‘yicha, jumladan kasb ta’limiga oid darsliklar, o‘quv qo‘llanma va tavsiyalarning yangi avlodini yaratish muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Bu o‘rinda kasb ta’limiga bo‘lgan e’tiborning ortib borayotganligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

- ta’lim islohotlari natijasida litsey, kollej va boshqa shu kabi yangi turdagi o‘quv muassasalarining shakllantirilishi va rivojlanishi;

- oliy o‘quv yurtlarida kasb ta’limi bo‘yicha alohida bo‘lim va fakultetlarning tashkil etilishi;

- kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan yanada jipsroq bog‘lanib borishi, istiqbolda amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan, bilim sohalari tutashuvida yangi konsepsiya va nazariyalarning yuzaga kelishi;

- kasbiy ta'lim muassasalarining aholiga ta'lim xizmatlarini ko'rsatish turlarining ortib borishi, o'z bazasida tayyor mahsulot ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yishi;

- mehnatni tashkil qilishning ilg'or shakllarini joriy etishi va boshqalar.

Kasbiy pedagogika kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlari o'quvchilarining ta'limi, tarbiyasi, o'qishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi, ta'lim va tarbiya, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash mezonlarini ishlab chiqadi, kasb ta'limi muassasalari turlarini va ularni boshqarish tizimii asoslaydi. U pedagogik nazariyalar to'g'risidagi bilimlarni, innovatsion texnologiyalarni loyihalash uslublarini umumlashtiradi. Kasbiy pedagogika fani insonni kasbiy faoliyatga tayyorlash, yangi avlodni kasbiy tarbiyalash, malakali ishchi kuchini yangi talablar darajasiga moslab borishni ko'zda tutadi.

Kasbiy pedagogika jahon miqyosida tan olingan eng ilg'or metodlar va yo'nalishlar bilan boyib bormoqda. Bugungi kunda o'zining keng tatbiq'ini kutib yotgan, fanning boshqa sohalari bilan bog'liq ravishda ishlab chiqilgan yangi konsepsiyalar va nazariyalar rivojlantirilmoqda.

Kasbiy pedagogika umumiy pedagogika fanining tarmog'i sifatida kasbiy - texnik ta'lim tizimining takomillashish jarayonida shakllanib boradi. U nisbatan yangi fan sohasi sanalib, bugungi kunda ko'plab tushunchalari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Har qanday fan sohasida bo'lgani kabi kasbiy pedagogika o'z kategoriyalari va tushunchalariga, sifat ko'rsatkichlariga egaki, bular fanning asosini tashkil qiladi.

Kasbiy pedagogika fani boshqa fanlar bilan birgalikda kasbiy ta'limning turli tizimlarida quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin:

* o'quvchilarning yangi, yanada murakkab vazifalarni amalga oshirishlarini ta'minlash uchun ularning kasbiy mahoratini oshirishi;

* kasbiy-texnik ta'limning yangi konsepsiyalarini amalga oshirish vosita va yo'llarini yaratishga e'tiborni qaratish, faol-ijodkor shaxsni tarbiyalash;

* pedagogik bilimlarni egallashga yangicha yondoshuvlarni ishlab chiqish;

2. Uzluksiz ta'lim tizimida kasb-hunar ta'limiga qo'yiladigan talablar

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997 yil 29 avgustdagi IX sessiyasida qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» asosida O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotida xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlariga hamda hozirgi zamon madaniyati, iqtisodiyoti, ilmi, texnikasi va texnologiyasining so'nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim tizimi barpo etilmoqda. Ta'limning «O'zbek modeli» dunyoga keldi, bu model xalqaro miqyosda eng obro'li mutaxassislar tomonidan tan olinmoqda.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olish maqsadida har kim umumiy o'rta ta'lim asosida akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishning yo'nalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari egallangan kasb-hunari bo'yicha ishlash huquqini beradigan hamda ta'limni navbatdagi bosqichda davom ettirish uchun asos bo'ladigan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beradi.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, tabaqalashtirilgan va kasblarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydigan uch yillik o'rta maxsus o'quv yurtidir.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblari bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rta masus, kasb-hunar o'quv yurtidir.

«Ta'lim to'g'risida»gi qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ni amalga oshirishning asosiy maqsadi: o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlarida tubdan islox qilingan, o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etilgan ta'lim asosida, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash.

Ushbu maqsadni, amalga oshirish quyidagi vazifalarni hal etish orqali bajariladi:

- «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga muvofiq, o'rta maxsus, kasb-hunar talimi tizimini islox qilish, davlat va nodavlat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalari hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimini yagona o'quv-ilmiiy-ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirish orqali ishchi-mutaxassislar tayyorlashni ta'minlash;

-o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslash;

-o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash tizimi muassasalarini oliy ma'lumotli, yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

-o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish ;

- uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan chet el investisiyalari jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Kasb-hunar kollejlari jihozlanganlik darajasi, pedagogik tarkibning tanlanganligi, o'quv jarayonining tashkil etilishi jihatidan yangi tipdagi ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ular bir yoki bir necha zamonaviy kasb-hunarni egallash hamda tegishli o'quv fanlaridan chuqur nazariy bilim olish imkonini beradi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarda ta'lim olish o'quvchilarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va tanlangan ixtisosliklariga ega bo'lishni ta'minlaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi quyidagi talablar asosida tashkil etiladi va rivojlantiriladi:

- akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari faoliyat ko'rsatishining normativ bazalarini ishlab chiqish va joriy etish;

soha uchun oliy ta'lim muassasalarining, ishlab chiqarish, fan va madaniyat sohasining mutaxassislarini jalb etgan holda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashni, shu jumladan chet ellarda tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etish;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun ta'lim va kasb-hunar dasturlari, o'quv-uslubiy majmualar ishlab chiqish;

- akademik litseylarning o'quvchilari mehnat faoliyati ko'nikmalarini egallashlari uchun ixtisoslashtirilgan dasturlar ishlab chiqish va joriy yetish;

- kasb-hunar kollejlarda tayyorlanadigan mutaxassislarga nisbatan ixtisos va kasb-hunar, malaka talablarining ro'yxatini ishlab chiqish.

3. "Kasbiy pedagogika" fanining boshqa fanlar bilan aloqasi

O'zbekiston Respublikasida kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash pedagogika institutlari va universitetlari hamda boshqa barcha oliy o'quv yurtlarining kasb ta'limi fakultetlarida amalga oshiriladi.

Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash o'quv rejasida gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematik va tabiiy-ilmiy, umumkasbiy, ixtisoslik, qo'shimcha va tanlov fanlari bloklaridagi fanlarni o'qitish orqali amalga oshirish nazarda tutilgan. Umumkasbiy fanlar blokini *psixologik-pedagogik, loyihalash - konstruktorlik - texnologik, ekspluatatsion (Xizmat ko'rsatish), konstruktorlik kurslariga* ajratish mumkin.

Kasb ta'limi o'qituvchilarining psixologik-pedagogik jihatdan tayyorgarligi *psixologik-pedagogik turkumdagi* yoshlar fiziologiyasi va gigiyena, psixologiya, pedagogika, kasbiy pedagogika, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiyalar, kasb ta'limi metodikasi kabi fanlarni o'zaro bog'liqlikda o'rganishda amalga oshadi.

Kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlashda «Kasbiy pedagogika» ixtisoslashtiruvchi fanlardan biridir. Bu fan boshqa fanlar (pedagogika, psixologiya, kasb ta'limi metodikasi va hokazolar)ni takrorlamaydi, balki ular bilan yaqin bog'lanishda bo'ladi. Shu sababli «Kasbiy pedagogika» fanini boshqa *psixologik-pedagogik turkumdagi* fanlarsiz u fanlarda olgan bilimlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayrim *psixologik-pedagogik turkumdagi* fanlarni o'rganmasdan, ulardagi bilimlarni egallamasdan turib «Kasbiy pedagogika» fanini chuqur o'zlashtirib bo'lmaydi.

Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisi «Kasbiy pedagogika» fanini o'rganar ekan, u quyidagi bir qator fanlarni o'rgangan, u fanlardan chuqur bilimga ega bo'lgan bo'lishi kerak:

- umumiy psixologiyaning obekti, vazifalari. Psixologiya tabiiy va ijtimoiy fan sifatida. Psixika, haqida tushuncha, psixikaning oriyentirovka qiluvchanlik va boshqaruvchanlik vazifasi. Bosh miya va psixika. Psixika va ong. Psixologiya va falsafa. Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari.

Muloqot psixologiyasi va nutq. Diqqat va uning turlari. Sezgi va idrok. Xotira va xayol. Tafakkur. Muammoli vaziyat va uni hal qilish. Temperament, uning o'ziga xos xususiyatlari kabi masalalarni o'rganuvchi umumiy psixologiya faninini;

- kasbiy psixologiya fani, uning predmeti, metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot ob'ekti, metodlari, kasblarni tasniflash;

- pedagogika fani, uning predmeti, metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot obekti, metodlari.

«Ta'lim to'grisidagi Qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». Ta'limning uzviyligi va uzluksizligi. Uzluksiz ta'lim. Pedagog kadr tavsifnomasi. Pedagogika fanining maqsadiga ko'ra tarmoqlari, boshqa fanlar, shu jumladan falsafa, psixologiya fanlari bilan aloqasi. Pedagogik antropologiya. Shaxs, ta'lim va tarbiya. Xorijiy mamlakatlardagi tarbiyaga qisqacha izoh. Yagona pedagogik jarayon. Didaktika – ta'lim nazariyasi. Didaktikaning vazifalari. Ta'limning rivojlanish yo'nalishlari (konsepsiyasi): uzluksiz ta'lim konsepsiyasi, texnologizatsiya konsepsiyasi, ta'lim paradigmalari.

Didaktik prinsiplar (tamoyillar). O'qitish jarayoni, o'qitishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalari. Ta'limning psixologik, fiziologik asoslari. Ta'limda ilmiylik, izchillik, muvofiqlik, ijodiylik va boshqa prinsiplar. Ta'lim jarayonida motivatsiya.

Ta'lim metodlari, vositalari va texnologiyalari. Umumiy va xususiy metodlar. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga qaratilgan metod va texnologiyalar. Metod tanlash va motivatsiya. O'quv adabiyotlari va ularning turlari. Elektron o'quv adabiyotlari.

Ta'lim turlarining o'ziga xos xususiyatlari. Pedagogik texnologiyalar. Ta'lim shakllari. Ta'limni tashxis etish.

Tarbiya nazariyasi. Tarbiya jarayoni, muhiti (sotsium), tarbiya prinsiplari, tarbiyaga qo'yiladigan talablar. Tarbiya metod va texnologiyalari. Milliy tarbiya masalasi. Tarbiya turlari. Tarbiya va milliy g'oya. Tarbiya va ma'naviyat. Oila tarbiyasi.

O'zbekistonda maktab, maorif, ta'lim va tarbiyaning rivojlanish tarixi. Mustaqillik davrida ta'lim va tarbiya. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida pedagogik fikrlarning xususiyatlari kabi masalalarni o'rganuvchi pedagogika nazariyasi va tarixi fanini;

- **kasbiy ta'limda pedagog faoliyatining umumiy tavsifi:** maqsadga yo'naltirilganlik, o'quv motivatsiya va rag'batlantirish; yangi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish; pedagogik loyihalarni amalga oshirishda shakl, metod va vositalarni optimallashtirish;

pedagogik mahorat va pedagogik bilimdonlik tushunchasi: o'qituvchi shaxsining shakllanish jarayoni;

muloqatini asosini egallash; kasbiy-pedagogik muloqat texnologiyasi;

pedagogik vaziyatlar: pedagogik vaziyatlarni va pedagogik masalalarni hal qilish texnologiyasi; tarbiya faoliyati texnologiyasi;

kasbiy ta'lim pedagogining ixtisoslik tavsifi: kasb-hunar kolleji pedagogining faoliyati: mohiyati, funksiyasi, tuzilishi, mazmuni; kasbiy ta'limda tarbiyaviy ish mazmuni va uni amalga oshirish; o'quvchilarning tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish; guruh rahbarining ishini rejalashtirish;

tarbiya jarayonini boshqarish: kasbiy ta'lim tizimida innovatsion tarbiya tizimlarining tavsifi; zamonaviy kasb-hunar kollejlarda shaxsiy pedagogik tajribani orttirish tizimi, zamonaviy pedagogik g'oya va tajribalarni rivojlantirish va ularni qo'llash yo'llarini egallash kabi masalalarni o'rganuvchi pedagogik mahorat fanini;

- **pedagogik texnologiya haqida tushuncha:** o'quv jarayoni tuzilishida pedagogik texnologiya; an'anaviy pedagogik texnologiya;

zamonaviy pedagogik texnologiyalarning afzalliklari, ularning qo'llanilishi va tavsifi: shaxsiy-yo'naltiruvchi pedagogik texnologiya, o'quvchi shaxsiga va faoliyatini oshirishga yo'naltirilganlik; zamonaviy va an'anaviy texnologiyani taqqoslovchi tahlil;

o'zlashtirish nazorati va tuzilishi: ma'nosi, nazoratga qo'yilgan talablar va vazifalar, nazorat instrumentlarini ishlab chiqish, faoliyatni baholash va tahlil: pedagogik texnologiyani samaradorligini baholash – bu o'qituvchi pedagogik mahoratining ko'rsatkichi;

ta'limda axborot texnologiyalari: kompyuterlar-o'quv tarbiya jarayonlarni boshqarish va tashkil qilish vositasi; dasturlashtirilgan pedagogik vositalar, masofadan o'qitish tushunchasi; elektron o'qitish vositalari va ularga o'quv jarayonida qo'llashda asosiy talablar kabi masalalarni o'rganuvchi *pedagogik texnologiyalar fani va shu kabi fanlarni*.

Shu tariqa "Kasbiy pedagogika" fanining boshqa fanlar bilan o'z aro aloqasi ta'minlanadi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasbiy mahorat deganda nima tushuniladi?
2. Kasbiy pedagogika nimani o'rganadi?
3. Kasbiy pedagogikaning asosiy vazifalarini aytib bering.
4. "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ni amalga oshirishning asosiy maqsadi nimalardan iborat?
5. Uzlüksiz ta'lim tizimida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi qanday talablar asosida tashkil etiladi va rivojlantiriladi?
6. Kasbiy pedagogika qaysi fanlar bilan aloqador?

1.2. KASB TA'LIMINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Reja:

1. Insoniyat rivojlanishi tarixining turli davrlarida kasbiy ta'lim.
2. Yevropa olimlarining asarlarida kasbiy ta'lim.
3. O'rta Osiyo hududida kasbiy ta'lim tizimi, O'rta Osiyo mutafakkir olimlari kasbiy ta'lim haqida.

1. Insoniyat rivojlanishi tarixining turli davrlarida kasbiy ta'lim

Mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan keyingi qisqa vaqt ichida bosib o'tgan taraqqiyot yo'li asrlarga tatigulik mazmun va samara kasb etmoqda. Shu boisdan ham mamlakatimiz Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining yigirma yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida»gi Qarorida ta'kidlanganidek, yurtimizda «demokratik davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etish, iqtisodiyotimizni bozor munosabatlariga o'tkazish va rivojlangan davlatlar qatoridan munosib joy olish yo'lida erishgan marralarimiz jahon ahlini haqli ravishda hayratda qoldirmoqda».

Haqiqatan ham, bundan 25 yil oldin xalqimiz o'zining mard va donishmand rahbari boshchiligida mustaqillikka erishdi. Bu mustaqillik mamlakatimizda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayot va milliy ma'naviyat sohaslarida yangi bir davrni boshlab berdi. U ta'lim tizimini rivojlantirish sohasida ham tub buyuk islohotlarga yo'l ochdi.

Mustaqillikkacha bo'lgan davrda yagona mafkura hukmronligi ostidagi pedagogik tizim sharoitida yashadik, faoliyatimizni sobiq markazdan yuborilgan tavsiyalar asosida tashkil etdik. Natijada shaxs manfaatlari va ularning ma'naviy ehtiyojlari maktab devorlari ortida qoldi. Amalda maktab bitta yo'nalishga - kommunistik mafkurani mustahkamlashga xizmat qildi. Pedagogik ijod, ona tili va Vatan tarixi, geografiyasi, tabiati, milliy urf-odatlar, an'analar, ma'naviyat va qadriyatlarni o'z o'quvchilariga o'rgatishdan deyarli mahrum etilgan o'qituvchi unga buyurilganlarnigina o'rgatuvchiga aylandi. Ta'lim-tarbiya ishlarining 70 yil davomida shakllanib qolgan ana shu illatlardan xalos qilish ta'limdagi islohotlarning tub mohiyatini tashkil qildi.

2. Yevropa olimlarining asarlarida kasbiy ta'lim

Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy «Kishilik jamiyati ishlarini yaxshilash haqida hammaga talluqli maslahat» nomli 7 jildli katta asar yozdi (U hayot ekanligi vaqtida hammasi bo'lib 2 jildi bosilib chiqdi, qolgan jildlari esa faqat 1935 yilda topildi va Chexoslovakiyada chop qilindi). Bu asarida «Hammani va hamma narsada har tomonlama tuzatish»ning insonparvarlik va demokratik dasturini belgilab chiqdi va kishilik jamiyatini isloh qilish rejasini ilgari surdi.

«Buyuk didaktika» asarida «pan sofiya g'oyasini» (*pan* grekcha — butun, hamma, *sofiya* — donolik, aqllilik) hamma narsani bilish, hamma uchun bilim berish» demakdir. Pan sofiyada u tabiat va jamiyat bilimlarining yig'indisini beradi. Maktab — bu muassasa, u yerda «Hammani har narsaga o'rgatmoq kerak» degan fikr ko'p marta takrorlanishini ko'ramiz.

Komenskiy o'z asarlarida tarbiyaning maqsadini ko'rsatadi. Tarbiyaning maqsadi kishini mangulik dunyosiga tayyorlashdan iboratdir. Buni uch xil tarbiya orqali amalga oshirish mumkin:

1. Aqliy tarbiya.
2. Axloqiy tarbiya.
3. Diniy tarbiya.

Bu maqsad bolaning tug'ilganidan to 24 yoshigacha amalga oshadi, bu davr ichida bola to'rt maktabni o'qib tugatishi, har birida 6 yil o'qishi kerak, deb hisoblaydi.

K.D.Ushinskiyning pedagogika nazariyasi xalqchilik g'oyasi asosida qurilgandir. «Har bir mamlakatda bolalarni tarbiyalash tizimi,— deb aytgan edi u, — xalqning rivojlanish sharoitlari, uning ehtiyoj va talablari bilan belgilangan». «Hamma uchun umumiy bo'lgan birgina tug'ma moyillik borki, tarbiya hamisha shunga tayanishi mumkin; bu biz xalqchilik deb atagan narsadir. Xalqning o'zi tomonidan yaratilgan va xalqchilik asosiga qurilgan tarbiya shunday tarbiyaviy kuchga egaki, bunday kuch abstrakt g'oyalarga asoslangan yoki boshqa xalqlardan olingan eng yaxshi tizimlarda ham yo'qdir».

Ushinskiy xalqchilik deb har bir xalqning o'ziga xosligini tushunar ediki, bu o'ziga xoslik o'sha xalq yashashi va mehnat qilishi lozim bo'lgan tarixiy taraqqiyot, geografik va tabiiy sharoitlar bilan ifodalanadi.

Uning fikricha, «agar tarbiya kishini baxtli qilmoqchi bo'lsa, uni baxt uchun tarbiyalamaslik kerak, balki hayotdagi mehnat uchun tayyorlashi lozim». Tarbiya kishida mehnatga muhabbat va odatni o'stirish kerak. Ushinskiy kishi o'z faoliyatida jismoniy mehnat bilan aqliy mehnatni birlashtirsa, juda foydali bo'lur edi, deb hisoblaydi. U o'quvchilar mehnati haqida gapirib, «O'qish mehnatdir va mehnat bo'lib qolishi, ammo to'la ma'noli mehnat bo'lishi lozim», — deydi.

3. O'rta Osiyo hududida kasbiy ta'lim tizimi. O'rta Osiyo mutafakkir olimlari kasbiy ta'lim haqida

Zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da ham kasb-hunar ta'lim-tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilgan. Unda: «tarbiya hayotining eng muhim tirgagi, tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash lozimki, u avval yaxshi o'qishni, keyin esa yozishni o'rganish bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin» deyilgan.

Imom al-Buxoriyning tarbiya haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o'lim keltiruvchi fojea sifatida qoralanadi. U odamlarni to'g'ri so'zli bo'lishga, va'daga vafo qilishga da'vat etib, munofiq kishining uchta belgisini ko'rsatadi, ular yolg'on gapirish, va'daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytgan Imom al-Buxoriyning ta'lim-tarbiya xususidagi ta'limotida axloqiy qarashlar muhim o'rin tutadi.

Yoshlarimizni tarbiyalash, ularga kasb-hunar o'rgatish uchun birinchi galda sharq mutafakkirlarining duru-javhargacha teng ma'naviy meroslari misol bo'la oladi. Abu Nasr Forobiy, Axmad Yassaviy, Baxouddin Naqshbandiy, Imom al-Buxoriy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Al-Farg'oniy, Firdavsiy, Amir Temur, Navoiy va Bobur singari jahonga taniqli va shular singari boshqa aql egalarining ijtimoiy-siyosiy, falsafiy ta'limotlariga tayanib ish ko'rilsa tarbiya ta'sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi.

O'rta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim-tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur yunon faylasufi Aristotel keyin Sharqda o'z bilimi, fikr dorasining kengligi bilan nom chiqargan yirik mutafakkir Forobiyni «muallim ussoniy» («ikkinchi muallim») deb ataydilar. Forobiy o'z asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, o'qituvchi kasb-hunari, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya berish usullari haqida fikr yuritadi.

«Fozil odamlar shahri», «Baxt va saodatga erishuv to'g'risida», «Ilmning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asarlarida kasb-hunarga o'rgatishga oid ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Sharqda mashhur bo'lgan allomalardan biri Abu Ali Ibn Sinodir. Ibn Sino bolalarni maktabda o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'lim-tarbiyada quyidagi tamoyillarga rioya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

- yoshlarga ta'lim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'yimaslik;
- ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;

- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;
- jamoa bo'lib maktabda o'qishga e'tibor berish;
- bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Davlatimizning mustaqillikka erishishi kasb ta'limining rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
2. Ya.A.Komenskiyning asarlarida ta'lim-tarbiyaga oid qanday g'oyalar ilgari surilgan?
3. K.D.Ushinskiyning pedagogik qarashlari xususida fikr bildiring.
4. O'rta Osiyo hududida kasb ta'limining rivojlanishi to'g'risida nimalar bilasiz?
5. A.N.Forobiyning ijtimoiy fikr va falsafiy qarashlarining mohiyatini so'zlab bering.
6. Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini aytib bering.

1.3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KASB-HUNAR TA'LIMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Reja:

- 1. Hozirgi O'zbekiston hududida kasb-hunar ta'limining tub asoslari.**
- 2. 1960-1980-yillar kasb-hunar ta'limining evolyutsion rivojlanish davri.**

1. Hozirgi O'zbekiston hududida kasb-hunar ta'limining tub asoslari

Hozirgi zamon kasb-hunar ta'limi tizimi faqatgina XX asr oxiri ilmiy-pedagogik tafakkurining natijasigina bo'lmay, balki uning poydevori insoniyat jamiyatining uzoq tarixi davomida to'plangan tajribasiga hamda olimlar, mutafakkirlar, pedagoglar ishlab chiqarishning turli sohalaridagi mutaxassislarning mehnatlariga asoslangan. Markaziy Osiyoda, hozirgi O'zbekiston hududida kasb-hunar ta'limining tub asoslari bundan uch ming yil avval Avestoda bayon etilgan desak xato qilmaymiz. Lekin bu boradagi tajribalar bizda yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois, bugun butun dunyo, xususan Sharq xalqlarining tarixiy merosini zamonaviy kasb-hunar ta'limi mazmuni va tuzilmasiga singdirilishini davr o'zi taqozo etmoqda.

Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida yoshlarning kasb-hunar ta'limi va tarbiyasiga katta ahamiyat berib, kasb-hunar o'rganishni jismoniy, aqliy va ma'naviy kamolotga erishishning asosiy vositasi deb bilganlar.

Buyuk ajdodlarimiz aqliy, jismoniy va ma'naviy tarbiya kasb-hunar sir-sinoatlarini egallashning asosiy omili deb talqin etganlar. Ular uchun inson timsoli kamolotga yetgan, ilmi yoki kasb-hunarga ega ijobiy fazilatlar sohibi bo'lgan. Misol uchun Kaykovus o'z farzandiga qarata: "Ey farzand, ogoh bo'lki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo'lur va hech kishiga naf yetkurmas. Bilursanki, xori mug'ilonning tani bordur, ammo soyasi yo'qdur. Hunarsiz kishi ham xori mug'ilon yanglig' na o'ziga va na o'zgaga foyda berur.

Agar kishi har qanchaki oliy nasab va asl bo'lsa, ammo hunari bo'lmasa, xaloyiqning izzat va hurmatidin noumid bo'lur. Agar kishida ham nasab gavhari va ham hunar zevari bo'lmasa, undan batarroqdur. Jahd qilg'il, agar gavharing har nechakim asl bo'lsa, unga g'arra bo'lmag'il, nedinkim tan gavhari hunar zevari bila muayyan bo'lmasa, u hech narsaga arzimagusidur.

Andoqkim debdurlar: "Ulug'lik aql va donishlik birladur, gavhar va nasab birla bo'lmas".

Otni ota va onang qo'ymishlar, sen unga g'arra bo'lmag'il, nedinkim, ul otmazhi bir nishondin o'zga narsa emasdur. Ammo sen hunar bila bir nomga ega bo'lg'il. O'zingni "Jafar", "Muhammad", "ustod", "xo'ja", "fozil" oti bila atab, ammo unga loyiq bo'lmasang, u ot ermasdur. Agar kishida nasab gavhari bo'lsa, ammo hunar zevari bo'lmasa, u hech kishining suhbatiga loyiq bo'lmag'usidur. Garchi bu ikki gavhar hosil qilg'on kishi topsang, etagini mahkam tutg'il va undin ilkingni chekmag'il, bilki u barcha kishilarning mushkulin oson qilg'ay.

Barcha hunardin so'z hunari yaxshiroqdur, nedinkim,... hamma maxluqotdin odam yaxshiroq yaraldi va o'zga jonivorlardin odam o'n daraja ziyodadur va bu o'n daraja odamning badanida hamisha bordur. Beshi tashida zohirdur, beshi ichida pinhondur. Ul pinhon narsalar: biri, bir narsani yod olmoq; biri, hamisha esda saqlamoq, biri taxayyul (xayolga keltirmoq); biri tahavvur (g'azab va shiddat bilan hujum etish); biri takallum (so'zlash). Ammo ul beshtakim tashida zohirdur: bu zavq, yani eshitmoq, ko'rmoq, hid bilmoq, totmoq, siypalamoq, yani sezuv "".

Ajdodlarimizning barkamol shaxs haqidagi g'oyalari mohiyatini anglash uchun Abu Nasr Forobiy tomonidan hozirgi paytda komil inson deb yuritilayotgan fozil odamning o'n ikki muhim fazilati yoki Alisher Navoiyning Farhod obrazi orqali talqin etgan:

"Hunarni asrabon netkumdir oxir,
Olib tuproqqamu ketgumdir oxir".

Fikrlarini tahlil etishning o'zi kifoya. Ular ma'naviy barkamollikka inson o'z mehnati bilangina erishishi mumkinligini baralla kuylaganlar, mehnat va kasb-hunarni inson hayoti va baxtining moddiy va ma'naviy asosi, deb bilganlar.

Burxoniddin az Zarnujiy ilm, kasb-hunar o'rganish uchun eng avvalo o'quvchida jiddiy xohish, qat'iyat bo'lishi lozimligini, shundan keyin yaxshi ustoz hamda yetarlicha vaqt zarurligini ko'rsatgan. Ibn Sino ilmu amalning birligi, ya'ni nazariya bilan amaliyotni uzviy bog'lash, dual ta'lim g'oyasini ilgari surgan.

Suqrotona savol-javob usuli (zig-zag, arra usulining asosi) bo'lib mantiqiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to'g'ri so'zlashga, nutqning mantiqiyliigi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatgan.

Tibetdagi lamaizm ta'limoti asosida alohida sohalarga ixtisoslashgan ibodatxonalarda ta'lim-tarbiya ishlari amalga oshirilgan. Bunda o'quvchi tomonidan uzluksiz, qayta takrorlash vositasida material to'liq yod olingan va uning natijasi o'ziga xos sinov ishlari, ya'ni o'quvchini bir necha vaqt davomida alohida ajratib qo'yib, o'zlashtirgan axborotlarini xotirasiga asoslanib yozib berish talab etilgan. Demak, ularning ruhiy, jismoniy irodalari qattiq sinovdan o'tkazilib, muvaffaqiyatga erishgan shogirdlargagina mustaqil faoliyat ko'rsatishlari uchun ruxsat berilgan.

Kasbiy ta'lim berish, kasb-hunar sirlarini o'rgatish juda qadim zamonlarda paydo bo'lgan. Kasbiy malaka bevosita mehnat faoliyati jarayonida berilgan. Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, hunarmandchilikning ixtisoslashib borishi, mehnat murakkablashuvi to'plangan mehnat tajribasi, jumladan tizimlashgan bilim, malakalarini ma'lum bir tarzda avlodan-avlodga o'tkazish zaruriyatini tug'dirdi. Bu ehtiyoj dastlab ustoz-shogird yo'li bilan tartibsiz, ya'ni xaotik tarzda amalga oshirildi. Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi bilan turli darajadagi va sohadagi kasb-hunar o'quv yurtlari paydo bo'ldi. Kasb-hunar ta'lim tizimi mustaqil tarmoq sifatida dastlab Yevropada, so'ng Amerikada shakllandi.

XI asrda Gugo Sen Viktorskiy (1096 - 1141) mexanikani san'at deb bilib, buyumlar tayyorlashda yetti san'at turi mavjudligini ko'rsatdi ular: qurol va asboblarni ishlab chiqarish, tikuvchilik, navigatsiya, agromadaniyat, meditsina, badiiy san'at.

Gumanistik utopiya tarafdorlari T.Mor (1478 - 1535) va T.Kompanellalar (1568 - 1639) asarlarida yoshlar ta'limini ishlab chiqarish mehnati bilan bog'lash (qo'shib olib borish) g'oyalari ilgari surildi. Ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi, fan-texnika taraqqiyoti kasbiy ta'limga bo'lgan qiziqishni kuchaytira bordi. Eng avvalo bolalarni mehnatga jalb etishning ijtimoiy va iqtisodiy jihatlariga katta ahamiyat berildi.

Ingliz iqtisodchisi va pedagogi Dj.Bellers (1634 - 1725)ning "Ishlab chiqarish muassasalarida hamkorlik haqida tavsiyalar" asari dastlabki kasbiy ta'limga oid loyihalardan biri sanaladi. Unda ijtimoiy pedagogik masala sifatida kambag'alchilikdan qutulish yo'llaridan biri yoshlarni kasb-hunar sir-sinoatlarini o'zlashtirishga o'rgatish, ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan bog'lash g'oyasi ilgari surilgan edi.

Ingliz faylasufi va pedagogi Dj.Bellers (1632 - 1704) "Jentlmen" tarbiyalash tizimini ishlab chiqib, unda kasb-hunarga o'rgatishga alohida e'tibor berdi. D.Lokk "Ishchilar maktabi haqida bitiklar"ida davlat ishchilar maktabini tashkil etish g'oyasi ilgari surilgan.

Fransiyalik ijtimoiy arbob K.A.Korbonning (1808 - 1881) "Kasb ta'limi haqida" asarida ilk bor ustoz-shogird tizimi holati tahlil etilib, erkin kasb tanlashning shaxs va jamiyat uchun muhimligi ko'rsatildi, shuningdek, umumiy va kasbiy tayyorgarlik, kasbiy maktab tuzish, umumiy kasbiy ta'limni uyg'unlashtirish, aqliy va jismoniy mehnatni o'zaro aloqadorligi kabilarga ham alohida to'xtalib o'tilgan.

K.Marks (1818 - 1883) politexnik ta'lim zarurligini asosladi va ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan qo'shib olib borish masalasini ilgari surdi.

Tizimli tahlil prinsipi Respublikamiz kasb-hunar ta'limining butun rivojlanish yo'liga yangicha nazar tashlashni talab etadi. Bu holat o'z navbatida ushbu ta'limning rivojlanish yo'li va turli bosqichlarini tarixiylik nuqtai nazaridan tahlil etib, qonuniyatlari va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Respublikamiz kasb-hunar ta'limida miqdor ko'rsatkichlari va tashkiliy shakllaridagi o'zgarishlar dinamikasining tahlili bizga shartli ravishda tabiatiga ko'ra kasb-hunar ta'limi tizimining farqlanuvchi quyidagi rivojlanish bosqichlarini ajratib ko'rsatish imkonini berdi:

1924-1940 –yillarda ta'lim tizimi sifatida Vatanimiz kasb-hunar ta'limining tarkib topishi va rivojlanishi barqaror bo'lmagan davri;

1941-1959 yillarda safarbarlik davri.

1960-1980 yillar evolyutsion rivojlanish davri;

1981-1986-yillar – sakrashsimon o'zgarishlar inqirozoldi davri;

1987-1990-yillar – rivojlanishdagi sifat o'zgarishlar (inqiroz) davri;

1991-1996-yillar inqirozdan asta-sekin chiqish va barqarorlik (moslashish) davri;

1997-2002-yillar – kadrlar tayyorlash milliy modelini amalga joriy etishning birinchi bosqichi (yangitdan rivojlanish) davri;

2003 yildan hozirgi davrgacha bo'lgan davri.

Zikr etilgan bosqichlarga ajratish mezonini sifatida kasb-hunar ta'limi tizimining quyidagi ko'rsatkichlariga asoslandik: o'quv muassasalari miqdori va har yilgi bitiruvchilarining soni; shuningdek, yangi o'quv yurtlariga aylanishi va ularning turli darajalarga bo'linishi. Tarixiy manbalarni o'rganish bizga o'tgan asrning 20-yillaridan boshlab Respublikada kasb-hunarga o'qitish bo'yicha maxsus kurs va maktablar tashkil etila boshlanganligidan darak berib, ular tugallangan bilimlar berishni emas, balki ma'lum ish o'rinlarida ishlash uchungina zarur bo'lgan tor doiradagi bilim, ko'nikma va malakalarni berishni maqsad qilib qo'ygan edi.

Dastlab barcha yirik korxonalar qoshida fabrika-zavod o'quvchilari (FZO) kurslari va sanoat-texnika o'quv yurtlari tashkil etila boshladi, ularda maxsus o'quv predmetlari bilan bir qatorda umumta'lim o'quv predmetlari o'qitilgan. O'sha davrda korxonalarining texnik jihozlanishi past darajada bo'lganligi bois o'quv yurtlarining ham jihozlari ularga mos ma'lum ma'noda chegaralangan darajada edi. Respublikamizda katta sanoat korxonalarini mavjud bo'lmaganligi sababli XX asrning 30-yillarigacha texnikumlar, zavod fabrika o'quv kurslari, hunar texnika maktablari, o'quv ishlab chiqarish ustaxonalari va turlicha hunar-texnika bilim yurtlari muntazam ko'paya bordi. Lekin kasb-hunar ta'limiga ajratilgan davlat byudjetining miqdori yaxlit holda yetarli darajada bo'lmaganligi sababli o'quvchilarni ovqatlantirish va kiyim-kechak bilan ta'minlash darajasi past edi. Shuningdek, yotoqxonalar masalasi ham asosiy muammolardan biri bo'lib, kasb-hunar ta'limi xodimlariga juda kam ish haqi to'lanar edi. Shu bois 1930-yillardan boshlab bunday o'quv yurtlari tarmog'i kamaya boshladi. 1938 yilga kelib 1932-1933 - o'quv yiliga nisbatan o'quv yurtlari va ularda o'qiydigan o'quvchilar soni 3 barobar kamaygan.

1930-yillarning oxiri 40-yillarning boshlarida Respublikada sanoat korxonalarini tashkil etila boshladi. Tarixiy manbalar tahlili 1940-yilda O'zbekistonda 1445ta yirik sanoat korxonalarini mavjud bo'lganligi haqida guvohlik beradi. Bu sanoat korxonalarida zamonaviy texnika va ilg'or texnologiyalarning amalga joriy etilishi ommaviy ravishda texnik jihatdan savodxon ishchi kadrlar tayyorlash zaruratini kun tartibiga qo'ydi. Ana shunday malakali kadrlar tayyorlash vazifasi 1940-yilda tashkil etilgan davlat mehnat zahiralari tizimiga yuklatildi. Davlat mehnat zahiralari tizimida asosan quyidagi uch turdagi: hunarmandchilik o'quv yurtlari, temir yo'l o'quv yurtlari va fabrika-zavod o'quvchilar maktablarini o'ziga qamrab oldi. Shunday qilib, yana ishchi mutaxassis kadrlar tayyorlashga diqqat e'tibor kuchaytirildi. Lekin 1941-yilda boshlangan ikkinchi jahon urushi kasb-hunar ta'limi tizimiga ham bevosita o'z ta'sirini ko'rsatmay qo'ymadi. Mamlakatdagi urush holati barcha ishchilarni frontga safarbar etish bilan bir vaqtda sanoatni to'liq harbiy qurol-aslaha ishlab chiqarishga

o'tkazishni talab etdi. Shu bois nisbatan qisqa vaqtda yoshlardan ishchi mutaxassislar tayyorlashga talab ortdi. Shuning uchun yangi o'quv yurtlari tashkil etish bilan bir qatorda, vaqtinchali fabrika-zavod o'quvchilar maktablari tashkil etildi. Mamlakatning g'arbidan evokuatsiya qilingan o'quv yurtlari qisqa muddatlarda qayta tiklanib ishga tushirildi. Natijada faqat urush yillarining o'zida Respublikamiz mehnat zahiralari tizimida 70 mingga yaqin malakali ishchilar tayyorlanib, ulardan 30 mingga shu yerlarda qoldirilib, qolganlari mamlakatning boshqa hududlariga jo'natildi. Urushdan so'nggi yillarda xalq xo'jaligini tiklash uchun zarur mahsulotlar ishlab chiqishga kirishildi. Demak, bu davrda mexanizatsiyalashgan ishlab chiqarish sharoitida mehnat qiluvchi murakkab kasblar sohibi bo'lgan malakali mutaxassislar tayyorlash zarurati kelib chiqdi.

1960-1980-yillar kasb-hunar ta'limining evolyutsion rivojlanish davrida kasb-hunar o'quv yurtlar tarmog'i bevosita va nisbatan barqaror ortib borgani to'g'risida ma'lumotlar bo'lib, bu davrning asosiy o'ziga xos xususiyatlari quyidagi 1-jadvalda o'z ifodasini topgan.

1-jadval

Yillar	O'quv muassasalarining soni	O'quvchilar soni (ming kishi hisobida)	Qabul qilingan o'quvchilar (ming kishi)	Tayyorlangan (bitirgan) malakali ishchilar (ming kishi)
1960	75	18,0	14,1	10,1
1965	84	25,4	22,7	21,1
1970	126	47,9	45,4	41,8
1975	275	117,4	102,9	74,7
1980	488	223,1	142,5	115,2

Jadvaldan yaqqol ko'rinib turibdiki, o'quvchilar sonining ortib borish maromi (tempi) o'quv yurtlari soniga nisbatan yuqori darajaga ega. Bu, o'z navbatida yangi o'quv yurtlari va majmualari tashkil etishni talab etganligi tabiiy hol. Shu sababli 1961-1964-yillar davomida Respublikadagi barcha mehnat zahiralari o'quv yurtlari yagona shahar va qishloq hunar-texnika bilim yurtlariga aylantirilib, ularning har biri ma'lum sohalar bo'yicha ixtisoslashtirilib, malakali ishchilar tayyorlashga kirishildi. 1970-yillarning oxiridan boshlab ommaviy ravishda o'rta ma'lumotli ishchilar tayyorlashga o'tildi. Ana shu davrga kelib, hunar-texnika ta'limi sohasiga ilmiy-tadqiqot va ilimiy-metodik ishlar olib borish faoliyati faollashdi. Kasb-hunar ta'limi bu davrda Respublika xalq xo'jaligining barcha sohalariga talab etilgan ixtisosliklar bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlab bera oldi. Uning meyoriy, moddiy-texnik, o'quv-uslubiy bazasi kengaytirildi va mustahkamlandi.

1981-1986 yillar sakrashsimon o'zgarishlar inqirozoldi davrini o'ziga qamrab olgan bosqich hisoblanadi. 80-yillarning birinchi yarmidan boshlab Respublika kasb-hunar ta'limi rivojlanishida kadrlar tayyorlash miqdori bilan ijtimoiy va xalq xo'jalik talablari orasida mos kelmaslik holatlari, ya'ni ziddiyatlar ko'zga tashlana boshladi. Shuningdek, bu davrda salbiy an'analar to'plana boshlab, hunar-texnika bilim yurtlari soni asoslanmagan holda ko'paytirildi. Natijada tayyorlanayotgan ishchilar sifati ishlab chiqarish talablariga javob bermay qoldi, masalan, "Qishloqda yashaysanmi, texnikani bilish shart" shiori yuritilib, barcha qishloq yoshlaridan ommaviy ravishda mexanizatorlar tayyorlashga kirishildi. Buning inatijasida Respublikamiz faqat xom

ashyo bazasi sifatida qolaverdi. Demak, bu davrda ta'lim sohasidagi inqiroz jamiyatning siyosiy va iqtisodiy inqiroziga mos tushdi.

1981-1986 yillarda hunar-texnika ta'limi rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari quyidagi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Yillar	O'quv yurtlarining soni (yil oxiridi)	Ularda o'quvchilar soni (ming kishi)	Qabul qilingan o'quvchilar soni (ming kishi)	Tayyorlangan malakali ishchilar (ming kishi)
1981	519	225,1	159,7	158,7
1982	557	246,0	167,8	159,1
1983	590	259,5	172,0	142,8
1984	567	276,8	181,9	151,7
1985	568	290,6	192,5	166,1
1986	565	303,2	191,4	169,5

1987-1990-yillarni o'ziga qamrab olgan inqiroz davri. Bundan oldingi bosqichdagi salbiy holatlar yanada aniq kuchayib borib, hunar-texnika ta'limi tizimi haddan tashqari obro'sizlandi. Natijada umumta'lim maktablarida o'qishni hohlamagan va o'zlashtirmaydigan o'quvchilarni hunar-texnika talimi tizimiga ommaviy ravishda majburan yuborilishi odat tusiga aylandi. Korxonalarda ishchilarga bo'lgan talabga nisbatan tayyorlangan ishchilarning tayyorgarlik darajasi orasida keskin farqlar sezila boshladi. Iqtisodiy tanglik holati sharoitida hunar-texnika ta'limiga ajratilgan mablag' hajmi ham tabiiy ravishda kamaydi. Bir so'z bilan aytganda, jamiyat hayotidagi siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar hunar-texnika ta'limidagi o'ziga xos o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Tez o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslasha oladigan ishchi kadrlar tayyorlash yo'nalishlarini qayta ishlab chiqish zarurati kun tartibiga qo'yildi. O'quv muassasalarining o'zlari yetishmayotgan mablag'larni topish yo'llarini izlay boshladilar. Natijada turli sohalarga tegishli o'quv-ishlab chiqarish markazlari tashkil etila boshlandi. Bular alohida o'quv yurtlarining moslashishiga imkon bergan bo'lsada, yaxlit kadrlar tayyorlash tizimini o'zgartira olmadi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish hunar-texnika ta'limini boshqarish, uni rejalashtirish va oldindan bashorat etish metodlari, qo'shimcha mablag' bilan ta'minlash manbalarini izlab topishni talab etadi. Shuning uchun u ham yaxlit moslashuvchan tavsifga ega tadbirlar tizimini ishlab chiqish zaruriyatini keltirib chiqardi.

1991-1996-yillarni o'ziga qamrab olgan moslashuvchanlik davri. 90-yillarning boshlarida hunar-texnika ta'limi tizimining ko'plab miqdor ko'rsatkichlarining kamayishi sekinlasha bordi. Demak, bu tanglik davri bosib o'tilganligidan guvohlik berar edi, 1992-yilga kelib sekin-asta tayyorlangan mutaxassis kadrlar va o'quv yurtlari soni ham barqarorlasha boshladi. 1993-yilga kelib hunar-texnika ta'limiga qabul qilishda ortish ko'rsatkichlari qayd etildi.

Respublikamizda 1990-1996-yillarda hunar-texnika ta'limining asosiy ko'rsatkichlarini rivojlantirish quyidagi 3- jadvalda o'z ifodasini topgan:

3-jadval

Yillar	O'quv yurtlarining soni (yil oxiridi)	Ularda o'quvchilar soni (ming kishi)	Qabul qilingan o'quvchilar soni (ming kishi)	Tayyorlangan malakali ishchilar (ming kishi)
--------	---------------------------------------	--------------------------------------	--	--

1991	450	211,6	111,5	113,4
1992	445	210,7	111,9	104,1
1993	439	219,0	125,4	100,8
1994	437	212,5	126,2	115,6
1995	439	218,2	132,4	118,7
1996	442	220,0	128,4	122,0

Bu davrda davlatning asosiy vazifasi fuqarolar huquqi va qiziqishlarini himoyalash, eng avvalo yoshlarning konstitutsiyaviy bilim olish, kasb egallash huquqlarini himoya etishdan iboratligiga qat'iy amal qilindi. Mustaqillik qo'liga kiritilgan ilk kunlardan boshlab "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun loyihasi ustida ishlar olib borildi.

Natijada 1997-yilda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Shuningdek, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonun ham 1997 yil 29 avgustda qabul qilindi.

1997-yil boshida Respublikada umumiy 221ming o'quvchilari bo'lgan 442 kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlari faoliyat ko'rsatar edi. Ularning tarkibi 209 ta kasb-hunar maktablari 180 kasb-hunar litseylari va 55ta biznes maktabdan iborat edi.

Moslashish davri kasb-hunar ta'limi tuzilmasi o'quv yurtlarining turlari bilangina emas, balki o'qish muddati va qabul kilish shartlari bilan ham yetarli darajada murakkab ekanligi quyidagi 4- jadvalda o'z aksini topgan:

4-jadval

O'quv yurtining nomi va mablag' bilan ta'minlanish manbai	O'qish muddati	Qabul qilish shart-sharoiti	Bitiruvchilarga beriladigan hujjat nomi
1. Kasb-hunar maktab davlat byudjeti	1,5 2 3 1	9-sinf negizida 9-sinf negizida, suhbat 9-sinf negizida ,suhbat 11-sinf negizida, test asosida	Kasb haqida attestat Kasb haqida attestat O'rta ma'lumot va kasb haqida diplom Kasb haqida diplom
2. Kasb-hunar litseylari davlat byudjeti	1 bosqichli, 2 yillik Ikki bosqichli to'rt yillik	9-sinf negizida, test asosida Birinchi bosqichdan so'ng	To'liq o'rta va kasbiy ta'lim to'g'risida diplom O'rta maxsus ta'lim haqida diplom
3. Biznes-maktab davlat byudjeti	Uch yil	9-sinf negizida test asosida	To'liq o'rta ma'lumot haqidagi diplom
4. Fuqarolarning to'lov vositalari hisobidan	1 yil	11-sinf negizida test asosida	Tadbirkorlik asoslari bo'yicha kasb-hunar diplomi

1996-yildan boshlab hunar-texnika bilim yurtlarining moliyalashtirish asosan joylarning byudjetiga o'tkazildi. Yuqorida zikr etilgan tadbirlar ma'lum ma'noda hunar-texnika ta'limining barqarorlashishiga imkon berib, uning imkoniyatlarini saqlab qoldi. Lekin barcha muammolari yechimini topa olmadi.

Bunday muammolar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- o'quv jarayonining moddiy-texnika va axborot negizining yetarli darajada emasligi;
- yuqori malakali pedagog-kadrlarning yetishmasligi;

- o'quv-metodik, ilmiy adabiyotlar va didaktik materiallar bilan sifatli va yetarli darajada ta'minlanmaganligi;

- kadrlar tayyorlash tizimida fan va ishlab chiqarish orasida uzviy o'zaro ta'sir va manfaatli integrasiyaning mavjud emasligi va hokazolar.

Bu muammolarning yechimini topish maqsadida 1997-yil 29 avgustda "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonunlar qabul qilingan bo'lib, ular Vatanimiz kasb-hunar ta'limini yangi sifat bosqichiga ko'tarishga imkon berdi. 1997-yildan shu paytgacha bo'lgan davr ichida o'qish muddati uch yil bo'lgan yangi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi yaratildi. Bu tizim akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o'ziga qamrab olib, ixtiyoriy majburiy ta'lim turi deb ataldi.

Ma'lumki, insonning har bir hatti-harakati ongli ravishda amalga oshadi. Ana shu ongli hatti-harakatlar psixolog olim P.Y.Galperin va uning maslakdoshlari fikricha quyidagi uch asosiy bosqichni o'ziga qamrab oladi:

Birinchi bosqich mo'ljalga olish deb nomlanib, unda shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadini belgilab oladi, ya'ni bajaradigan ishlarini rejalashtiradi, maqsadga erishish omillarini modellashtiradi.

Ikkinchi asosiy bosqich. Amalga oshirish bosqichida o'z imkoniyati, shart-sharoit, mavjud bo'lgan ko'plab boshqa omillarni hisobga olgan holda hatti-harakatlar amalga oshirilib, ma'lum natijaga erishiladi.

Uchinchi bosqich nazorat qilish va o'zgartirish kiritish (takomillashtirish) bosqichi hisoblanib, unda ko'zlangan maqsad bilan olingan natija qiyoslanadi va kerakli xulosa chiqarilib, zarur bo'lsa, rejalashtirish va amalga oshirish bosqichlarining mazmuni, tuzilmasi, shakli va kechishiga o'zgartirishlar kiritiladi.

Kishilar (inson) tomonidan amalga oshiriladigan barcha jarayonlar kabi ta'lim-tarbiya ishi ham ushbu yuqoridagi qonuniyatga to'liq bo'ysunadi. Demak, ta'lim-tarbiya ishi ma'lum meyorlar doirasida amal qiladi. Bu meyorlarsiz ta'lim-tarbiya ishi mazmun, shakl, zamon, makon hamda natijalar nuqtai nazarida samarasiz bo'ladi. Aslini olganda, maxsus ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar aniq maqsadni ko'zlab reja asosida kechadi.

Ma'lumki, Respublikamizda kasb-hunar ta'limi: elementar; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bosqichlarida amalga oshiriladi va maxsus belgilangan hujjat bilan tasdiqlanadi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi kasb-hunar kollejlariida amalga oshiriladi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida "Kasb-hunar kollejlari jihozlanganlik darajasi, pedagogik tarkibining tanlanganligi hamda o'quv jarayonining tashkil etilishi jihatidan yangi tipdagi ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ular bir yoki bir necha zamonaviy kasb-hunarni egallash hamda tegishli o'quv fanlaridan "chuqur nazariy bilim olish imkonini beradi"¹ deb ko'rsatilgan.

Kasbiy tayyorgarlik iqtisodiyotning muayyan sohasida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat ko'rsatishga imkon beradigan maxsus bilim, ko'nikma, malaka va mehnat tajribalari kabilar majmuasidir.

---

¹"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", T.- 1997y.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi amaldagi Qonunining 13-moddasida “O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi olish maqsadida har kim umumiy o‘rta ta’lim asosida akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari o‘qishning yo‘nalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari egallagan kasb-hunar bo‘yicha ishlash huquqini beradigan hamda bunday ish yoki ta’limning navbatdagi bosqichida davom ettirish uchun asos bo‘ladigan o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi beradi.

Akademik litsey o‘quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o‘stirishni, ularni tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo‘naltirilgan bilim olishlarini ta’minlaydigan uch yillik o‘rta maxsus o‘quv yurtidir.

Kasb-hunar kolleji o‘quvchilarining kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblar bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta’minlaydigan uch yillik o‘rta maxsus kasb-hunar o‘quv yurtidir” – deb ko‘rsatilgan.

Kasb-hunar kolleji tegishli davlat ta’lim standartlari doirasida o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi beradi.

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomlar beriladi. Bu diplomlar, yuqorida zikr etilganidek, ta’limning keyingi bosqichlarida o‘qishni davom ettirish yoki egallagan ixtisoslik va kasb-hunar bo‘yicha mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beradi.

Kasb-hunar ta’limi tizimining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri – kasb-hunar kollejlarning ishlab chiqarish korxonalarini bilan uzviy aloqada bo‘lishidir. Kasb-hunar kollejlari uchun baza bo‘lgan korxonalar o‘quvchilar uchun kerakli jihozlar, asbob-uskunalar ajratadi, korxonalarida ishlab chiqarish amaliyotini o‘tish uchun imkoniyat yaratadi.

Shunday qilib, yuqorida zikr etilgan fikr-mulohazalarga asoslanib, kasb-hunar pedagogikasining vazifasi yoshlar tomonidan kasb-hunar sir-sinoatlarini egallash qonuniyatlarini o‘rganish hamda pedagogik amaliyotga qo‘yilgan maqsadlarga maqbul erishish omillarini ko‘rsatishdan iboratdir, deb xulosa chiqarish mumkin.

Ko‘p asrlik kishilik jamiyatining amaliy tajribalari, falsafa, jamiyatshunoslik, pedagogika va psixologiyaga oid g‘oyalar, dunyo miqyosida kechayotgan ta’lim-tarbiyaga oid bilimlar, maxsus pedagogik tadqiqotlar natijalari, izlanuvchi pedagog novatorlar tajribalari va shu kabilar Kasb-hunar ta’limi pedagogikasini rivojlantiruvchi manbalardir.

Shunday qilib, kasb-hunar pedagogikasi nisbatan yangi va rivojlanuvchi fandır. U kasb-hunar ta’limi tizimining takomillashuvi jarayonida umumiy pedagogikadan maxsus soha sifatida ajralib chiqdi. Kasb-hunar ta’limi pedagogikasining o‘z obekti, predmeti, prinsiplari, maqsadi, mazmuni, tashkiliy shakllari, metod va vositalari, o‘ziga xos kategoriyalari mavjud bo‘lib, ular fanning asosini tashkil etadi.

Zamonaviy kasb-hunar ta’limining asosiy xususiyati - uning integratsiya yo‘nalishi (tendensiyasi) hisoblanib, bu holat ichki va tashqi bo‘lishi mumkin. Agar tashqi integratsiya umumjahon ta’lim makonini qurish bilan bog‘liq, ya’ni turli mamlakatlarda to‘plangan tajribalardan foydalanishni ko‘zda tutgan bo‘lsa, ichki integratsiya predmetlararo yondashuv asosida integrativ kurslar tuzishni ko‘zda tutadi. Ana shunday integrativ o‘quv predmetlaridan biri kasb-hunar

pedagogikasining o‘zi hisoblanadi. Chunki u kichik mutaxassislar tayyorlashning zaruriy va yetarli mazmunining darajasini belgilovchi Davlat ta’lim standartlariga binoan yaratilmoqda.

Kasbiy ta’limning shakllanishi: yosh avlodni mehnat faoliyatiga tayyorlash muhim ijtimoiy pedagogik vazifa bo‘lib, insoniyat jamiyati o‘z tarixida bu masalani turlicha yechimini topishga harakat qilgan. Dastlabki paytlarda bolalarni mehnatga tayyorlash bevosita mehnat faoliyati jarayonida amalga oshirilgan. Dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikning paydo bo‘lishi yoshlarni hayot faoliyatiga maxsus tayyorlash zarurligini muhim masala sifatida kun tartibiga qo‘ydi. Shunday qilib, aqliy va jismoniy mehnat ajraldi. Uzoq o‘tmish tarixda ustoz-shogird tizimi paydo bo‘ladi.

Yuqoridagilarga xulosa qilib, takidlash joizki, hozirgi jadal sur’atli fan-texnika taraqqiyoti natijasida kasbiy mehnat mazmuni va xarakteri jadal ravishda o‘zgarimoqda, texnika sohasidagi yangiliklar ishlab chiqarish jarayoniga tezkorlik bilan joriy etilib, insoniyat jamiyatining tinchligi, farovonligi ta’minlanmoqda. Bunga ko‘plab rivojlangan mamlakatlarni misol sifatida ko‘rsatish mumkin. Ana shunday yetakchi mamlakatlar orasidan o‘ziga munosib o‘rin egallayotgan Respublikamiz uchun yuqori malakali, keng ixtisosli, mehnat bozorida raqobatlasha oladigan mutaxassis kadrlarga talablar qo‘yilgan (5-jadvalga qarang).

Mutaxassis kadrlarga qo‘yilgan talablar

5-jadval

Asoslar	Kadrlar tayyorlashga qo‘yilgan talablar
Sanoatlashgan jamiyatga o‘tish, xalqaro o‘zaro ta’sirlar masshtabini kengayishi	Kommunikabellik, tolerantlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, axborot texnologik madaniyat, moslashuvchan tafakkur.
Xalqaro hamkorlikda yechimini topish mumkin bo‘lgan global muammolarning paydo bo‘lishi va rivojlanishi	Dunyoqarash va tafakkurni global, tizimli, axborot texnologik loyihalash.
Iqtisodni dinamik rivojlanishi, raqobatning kuchayishi, malakasiz mehnatning qisqarishi, bandlik sohasidagi chuqur tuzilmaviy o‘zgarishlar	Kasbiy kompetentlik va mobillik, muntazam ravishda malaka oshirish va qayta tayyorlashga talab, raqobatbardoshlik
Ishbilarmonlikning rivojlanishi, individual-xususiy faoliyat, mehnat bozorini tuzish. Kadrlar tayyorlashga talab va taklif	Ishbilarmonlik, raqobatbardoshlik, o‘z kasbiy mahoratini oshira borish, mustaqillik, ijodkorlik
Tez, to‘g‘ri, mustaqil ravishda qabul qilish, dinamik ravishda ishlab chiqarish texnologik jarayonlarining o‘zgarishi. O‘zi va kasbiy faoliyat natijalarini tahlil eta bilish.	Kasbiy mustaqil, javobgarlik, kreativlik, adekvat o‘z-o‘zini baholash kabilar.

Dunyo miqyosidagi ijtimoiy, iqtisodiy va ishlab chiqarishdagi texnik va texnologik o‘zgarishlar kadrlar tayyorlashga yangi talablar qo‘ymoqda. Rossiyalik olim E.F.Zeyer tomonidan K.K.Platonov g‘oyalariga asoslangan holda, to‘rt komponentli mutaxassis tuzilmasi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda kasbiy fazilatlar shaxsning ijtimoiy-psixologik va psixofiziologik komponentlari, talab etiladigan ixtisosliklar kabilarni o‘ziga qamrab oladi (6 va 7-jadvallarga qarang)

Mutaxassis tuzilmasi

6-jadval

T/r	Kasbiy fazilatlar	Shaxsning ijtimoiy	Talab etilgan kasbiy muhim
-----	-------------------	--------------------	----------------------------

		psixologik va psixo-fiziologik komponentlari	ixtisosliklar
1.	Kasbiy yo‘nalganlik	Moyillik, qiziqishlar, munosabatlar, kutayotgan natijalar	Ijtimoiy kasbiy qobiliyatlar: hamkorlik qilishga tayyorligi, yutuqlarga intilish, kasbiy jihatdan o‘shiga tayyorlik, ijtimoiy javobgarlik, ishonchlilik
2.	Kasbiy kompetentlik	Kasbiy bilim, malaka va ko‘nikma, ixtisoslik	Ijtimoiy-huquqiy va iqtisodiy kompetentlik, maxsus kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, (bir kasb) doirasidan tashqari bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lish kabilar
3.	Muhim kasbiy fazilat	Diqqat-e’tiborlilik, kuzatuvchanlik, qat’iyatlilik, kirishuvchanlik, mustaqillik, o‘zini nazorat qila olishlik	Kasbiy mustaqillik, ijtimoiy kasbiy intellekt, texnologik jarayonlarni rejalashtira olish qobiliyati, tashhishlash qobiliyati, kasbiy moslashuvchanlik va shu kabilar.
4.	Muhim kasbiy psixologik-fiziologik fazilatlar	Ekstravertivlik, chamalash, reaktivlik	Umumlashgan kasbiy qobiliyatlar: ish-harakatlaridagi muvofiqlik, tezkor reaksiya, chamalay olish, chidamlilik, sabr-toqatlilik, qat’iyatlilik kabilar.

Muhim kompetentlik mazmuni

7-jadval

Kompetensiya	Kompetentlik mazmuni
Ijtimoiy	O‘ziga javobgarlikni olish, oldiga qo‘yilgan maqsadga erishish yo‘lida o‘z qiziqishlarini ishlab chiqish va jamiyat talablariga uyg‘unlashtira olish
Kommunikativ	Og‘zaki va yozma muloqot texnologiyalarini o‘zlashtirganlik, shuningdek, kompyuter dasturlari va internet tizimi bilan ishlay olish
Axborotchilik	Axborot resurslari, texnologiyalari, olingan axborotlarga o‘z munosabatini bildira olish yoki pedagogik ishlov berib o‘quvchilarga tushunarli holga yetkaza olish
Maxsus	Kasbiy vazifalarni mustaqil va ijodiy bajarishda o‘zi va o‘zgalar ishini obektiv baholash.
Kognitiv	Muntazam ravishda o‘zining kasbiy mahoratini oshirishga tayyorgarlik, shaxsiy imkoniyatlarini dolzarblashtirish va amalga joriy etish, mustaqil ravishda bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish qobiliyati, o‘zini doimo rivojlantirishga intilishi va shu kabilar.

Professionalizm (kasbiy yetuklik)ning eng yuqori darajasi kasbiy mahorat hisoblanib, u kasbiy faoliyatning mohirlik cho‘qqilarini zabt etishni ko‘zda tutadi.

Boshlang‘ich (elementlar) kasb-hunar ta’limi umumiy o‘rta ta’lim maktablarida, qisqa muddatli maxsus o‘quv kurslarida ma’lum tor ixtisoslikni egallashga imkon beradi. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi umumiy o‘rta ta’lim negizida o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, tanlagan kasbi bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisoslikni egallashni ta’minlaydigan o‘qish muddati uch yillik ta’limdir.

Oliy kasb-hunar ta’limi - yuqori malakali mutaxassislarni ikki (bakalavriat va magistratura) bosqichda tayyorlaydi.

Kasb-hunar ta’limining tarixan vujudga kelishi va rivojlanishi quyidagi omillar bilan asoslanadi:

- mehnat sohalarining bo‘linishi, jismoniy va aqliy kasblar sonining ortishi;
-urbanizatsiya, ya’ni jamiyat rivojlanishida shaharlar rolining oshishi;
-fan-texnika taraqqiyoti va ilg‘or ishlab chiqarish texnologiyalarining yaratilishi hamda tezkorlik bilan amaliyotga joriy etilishi kabilar.

Ijtimoiy institut sifatida kasb-hunar ta’limi tizimi quyidagi uch asosiy vazifani bajaradi, bular: ta’limiy (ta’lim, tarbiya berish, shaxsni rivojlantirish), iqtisodiy (mehnat bozorida raqobatlasha oladigan kichik mutaxassis kadrlar tayyorlash) va ijtimoiy-madaniy (ijtimoiy faol, mustaqil holda izlanuvchan faoliyat ko‘rsatuvchi ma’naviy yetuk shaxsni shakllantirish). Bu vazifalar kasb-hunar ta’limining rivojlanish tarixida minglab yillar davomida shakllangan. Sharq pedagogik tafakkuri antologiyasi, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va xalq hunarmandchiligi tarixiga oid manbalar tahlili bunga misol bo‘la oladi.

Bu haqda X.X.Tilashev, A.Ismoilov, M.M.Hayrullayev, I.Xusanxo‘jayev, N.Boboyev, B.G.G‘ofurov, A.X.Qosimjonov, M.X.Xursandov, X.F.Rashidov, D.A.Zohidova, X.Homidiy va ko‘plab shu kabilar vatandosh olimlar tomonidan nashr ettirilgan ishlarda muhim ma’lumotlar keltirilgan. Shu o‘rinda Rossiyada tashkil etilgan dastlabki ta’lim muassasalari qatoriga Pyotr I tomonidan tashkil etilgan navigatsiya maktabi, artilleriya maktabi (1712), harbiy feldsherlik maktabi (1754), san’at bilim yurti (1783), o‘qituvchilar seminariyasi (1786) kabilarni ko‘rsatish mumkinligi rus pedagog olimi V.D.Purin tomonidan ta’kidlangan.

Shunday qilib, XIX asrning o‘rtalariga kelib, bir qancha rivojlangan mamlakatlarda ta’limning mumtoz (klassik) umumiy va oliy turiga qo‘shimcha yangi yo‘nalishini shakllantirish muammosi kelib chiqdi. Y.A.Komenskiy, Djon Lokk, J.J.Russo va D.Didro kabilar ham maktab o‘quv rejalariga amaliy bilimlarni kiritish zaruriyatini ko‘rsatib o‘tganlar zero, hozirgi paytda kasb-hunar ta’limi global, umumjahon xarakterga ega bo‘lgan hodisa sifatida e’tirof etilmoqda.

Shuningdek, yaxlit kasb-hunar ta’limi tizimining paydo bo‘lish tarixi mehnat qurollari ishlab chiqishga tirikchilik buyumlari, talablarini ortib borishi bilan bog‘liq.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Hozirgi O‘zbekiston hududida kasb-hunar ta’limining tub asoslari nimalardan iborat?
2. Kaykovusning farzand tarbiyasi xususidagi qarashlarini izohlang.
3. Kasb-hunar ta’limining rivojlanish bosqichlarini aytib bering.
4. Mutaxassis kadrlarga qo‘yiladigan talalarni aytib bering.
5. Mutaxassis tuzilmasining to‘rt komponenti nimalardan iborat?
6. Muhim kompetentlik mazmunini izohlang.

1.4. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA’LIM TIZIMI ISLOHOTLARI

Reja:

1. Ta’lim tizimi islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish shart-sharoitlari.
2. Ta’lim tizimi islohotlarining moiysi.

3. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.

4. O‘zbekistonda «Uzluksiz ta’lim» tushunchasi. Uzluksiz ta’lim tuzulishi. Uzluksiz ta’lim tizimi va turlari.

1. Ta’lim tizimi islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish shart-sharoitlari

Istiqbolga erishgan mamlakatimizda yuz berayotgan tub o‘zgarishlar ta’lim mazmunini davr nuqtai nazaridan yangilashni taqozo etmoqda. Bunday yangilanish O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” asosida amalga oshirilmoqda.

Jumladan, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida shakllantirilayotgan uzluksiz ta’lim tizimi doirasida kasb ta’limiga alohida o‘rin berilishining samarasi sifatida kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar tizimi shakllandi.

Bugungi kunda kasbiy pedagogika jahon miqyosida tan olingan eng ilg‘or metodlar va yo‘nalishlar bilan boyib bormoqda. Ayni vaqtda o‘zining keng tatbiqini kutayotgan, fanning boshqa sohalari bilan aloqadorlikda ishlab chiqilgan yangi konsepsiya va nazariyalar rivojlantirilmoqda.

Respublika xalq ta’limi tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida kasbiy ta’limni samarali tashkil etish, ishchi kasblariga maxsus tayyorlash, ta’lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor berilmoqda.

2. Ta’lim tizimi islohotlarining moyiyati

Bugungi kunda barcha fan sohalari, jumladan, kasb ta’limi bo‘yicha yangi o‘quv darsliklari, qo‘llanma va tavsiyalarni yaratish muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Bu o‘rinda kasb ta’limiga bo‘lgan e’tiborning ortib borayotganligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

* ta’lim islohotlari natijasida akadem litsey, kasb-hunar kollejlari va boshqa turdagi o‘quv muassasalarining shakllantirishilishi va rivojlanishi;

* oliy o‘quv yurtlarida kasb ta’limini o‘qitilishning yo‘lga qo‘yilayotganligi, bu borada alohida fakultet va bo‘limlarning tashkil etilishi;

* kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan yanada jipsroq bog‘lanib borishi, istiqbolga amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan bilim sohalari tutashuvida yangi konsepsiya va nazariyalarning yuzaga kelishi;

kasbiy ta’lim muassasalarining aholiga ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish borasidagi faoliyat turlarining ortib borishi, o‘z bazasida tayyor mahsulot ishlab chiqarishning yo‘lga qo‘yilishi; mehnatni tashkil qilishning ilg‘or shakllarini joriy etishi va boshqalar.

3. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi

1997 yil 29 avgustdagi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunining va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik va iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini keng ko‘lamda isloh qilishning ibtidosi bo‘ldi.

Milliy dasturning maqsad va vazifalari

«Kadrlar tayyorlash milli dasturi» «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq holda milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlari asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faolikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Mazkur dasturning maqsadi – ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdir.

Ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish qo'yidagi vazifalar hal etilishini nazarda tutadi:

«Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini yagona o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

4. O'zbekistonda «Uzluksiz ta'lim» tushunchasi. Uzluksiz ta'lim tuzulishi.

Uzluksiz ta'lim tizimi va turlari

1. Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir.

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- ✚ maktabgacha ta'lim;
- ✚ umumiy o'rta ta'lim;
- ✚ o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- ✚ oliy ta'lim;
- ✚ oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim
- ✚ kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- ✚ maktabdan tashqari ta'lim.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining o'ziga xos xususiyati mustaqil ravishdagi to'qqiz yillik umumiy o'rta hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini joriy etgandan iboratdir. Bu esa, umumiy ta'lim dasturlaridan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlariga izchil o'tishini ta'minlaydi.

Umumiy ta'lim dasturlari: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim (I—IV sinflar), umumiy o'pra ta'lim (I—IX sinflar), o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini qamrab oladi.

2. Kasbiy ta'lim turi va tizimi. Kasbiy ta'lim rivojlanishining asosiy omillari.

Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplari quyidagidardan iborat:

- ta'limning ustuvorligi — uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzi;

ta'limning demokratlashuvi — ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda o'quv yurtlari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishi;

ta'limning insonparvarlashuvi inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;

ta'limning ijtimoiylashuvi — ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;

- ta'limning milliy yo'naltirilganligi — ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotning o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash;

- * ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;

- * iqtidorli yoshlarni anglash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.

3. Uzluksiz, kasb-hunar ta'limi tizimida O'rta maxsus ta'limining o'рни va ahamiyati.

Umumiy o'rta ta'lim negizida o'qish muddati uch yil bo'lgan majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzluksiz ta'lim tizimidagi mustaqil turidir. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi yo'nalishi akademik litsey yoki kasb-hunar kolleji o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy tanlanadi.

Akademik litsey davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beradi. O'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur, sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishini ta'minlaydi.

Akademik litseylarda o'quvchilar o'zlari tanlab olgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha (gumanitar, texnika, agrar va boshqa sohalar) bilim saviyalarini oshirish hamda fanni chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus kasb-hunar ko'nikmalarini o'zlarida shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ko'nikmalarni o'qishni muayyan oliy ta'lim muassasalarida davom ettirish yoki mehnat faoliyatida ro'yobga chiqarishlari mumkin.

Kasb-hunar kolleji tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beradi; o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini beradi.

Kasb-hunar kollejlari jihozlanganlik darajasi, pedagogik tarkibning tanlanganligi, o'quv jarayonining tashkil etilishi jihatidan yangi tipdagi ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ular bir yoki bir necha zamonaviy kasb-hunarni egallash hamda tegishli o'quv fanlaridan chuqur nazariy bilim olish imkonini beradi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari ta'lim olish o'quvchilarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va tanlagan ixtisosliklariga ega bo'lishni ta'minlaydi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomlar beriladi. Bu diplomlar ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisos va kasb-hunar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tashkil etish va rivojlantirish uchun quyidagilar zarur:

- akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari faoliyat ko'rsatishining normativ bazalarini ishlab chiqish va joriy etish;

- soha uchun oliy ta'lim muassasalarining, ishlab chiqarish, fan va madaniyat sohasining mutaxassislarni jalb etgan holda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashni, shu jumladan chet ellarda tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etish;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun ta'lim va kasb-hunar dasturlari, o'quv-uslubiy majmualar ishlab chiqish;

akademik litseylarning o'quvchilari mehnat faoliyati ko'nikmalarini egallashlari uchun ixtisoslashtirilgan dasturlar ishlab chiqish va joriy etish;

- kasb-hunar kollejlari tayyorlanadigan mutaxassislarga nisbatan ixtisos va kasb-hunar, malaka talablarining ro'yxatini ishlab chiqish;

hududlarning jug'rofiy va demografik shart-sharoitlarini va tegishli sohadagi mutaxassislarga bo'lgan mahalliy ehtiyojlarni hisobga olgan holda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi ta'lim muassasalarining tashkil etilishini va ular oqilona joylashtirilishini ta'minlash, ularga o'quvchilarni imkon qadar oilasidan ajratmagan holda qamrab olish;

- akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning moddiy-texnika va axborot bazalarini mustahkamlash.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ta'lim tizimi islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish shart-sharoitlari nimalardan iborat?
2. Ta'lim tizimi islohotlarining moyyatini tushuntirib bering.
3. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qachon qabul qilingan?
4. Uzlukasiz ta'lim turlarini aytib bering.
5. Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplarini aytib bering.
6. Akademik litsey va kasb-hunar kollejining farqi nimada?

1.5. KASBIY TA'LIMNING DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMOLARI VA ULARNI TADQIQ ETISH METODLARI

Reja:

1. Kasbiy ta'limning dolzarb pedagogik muammolari.
2. Ilmiy pedagogik tadqiqotlarning uch guruhi.

3. Pedagogik tadqiqot metodlarining amaldagi turlari (nazariy va empirik).

1. Kasbiy ta'limining dolzarb pedagogik muammolari

Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish muammosi shu paytgacha pedagogik jarayonning alohida elementlarini takomillashtirish, o'qish muddatini oshirish, o'quv guruhida o'quvchilar sonini kamaytirish, tor ixtisosliklarini kiritish, yangi shakl, metod va vositalardan foydalanish yo'lidagi izlanishlar kabi yo'llar bilan amalga oshirilgan.

Kasb-hunar kollejlari ta'lim-tarbiyaviy ishlarini ilmiy tashkil etish quyidagilarni nazarda tutadi:

- o'quvchilar, o'qituvchilar va muhandis-pedagoglar ishlashi uchun imkon qadar yaxshi shart-sharoit yaratish;

- o'quv kabinetlari, laboratoriyalar va ustaxonalarini tashkil etish, ularni davr va istiqbol talablari darajasida jihozlash;

- o'quv ustaxonalari, laboratoriya, mashq maydonlari va kabinetlarni zamon fani, texnikasiga mushtarak jihozlar, priborlar, mexanizmlar, moslamalar, asbob-uskunalar, ko'rsatmali qo'llanmalar, texnik vositalar bilan jihozlash;

- zamonaviy fiziologik, sanitariya-gigiyena va estetik talablar asosida o'quv xonalari, laboratoriyalar, ustaxonalar uchun mebellar tayyorlash;

- har bir o'quv kabineti, ustaxona, laboratoriyalarda o'qituvchi, muhandis-pedagoglar va o'quvchilar uchun barcha zaruriy asbob-uskunalariga ega ishchi o'rinlarini tashkil etish;

- oqilona mehnat va dam olish, shuningdek sanitariya-gigiyena shart-sharoitlarini yaratish;

- ta'lim-tarbiya jarayonini o'z vaqtida sifatli materiallar, asbob-uskunalar, o'quv-meyoriy, texnik-texnologik hujjatlar va o'quv ma'lumotnoma adabiyotlari bilan ta'minlanishini yo'lga qo'yish, laboratoriya amaliy ishlarini oldindan tayyorlab qo'yish va h.k. Shu sohada ko'p yillik amaliy faoliyatimiz, kasb-hunar ta'limi nazariyasi va amaliyotini tahlil etish, soha mutaxassislari bilan o'tkazgan suhbatlarimiz bu sohada quyidagi majmuaviy xarakterga ega bo'lgan muammolar mavjudligini ko'rsatdi:

kadrlar tayyorlash milliy dasturida kasb-hunar ta'limi tizimida kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash, tarbiyachi, o'qituvchi, muallim va ilmiy xodimning kasbiy nufuzini oshirish masalasi, uzluksiz ta'limni isloh qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan, biroq uni amalga oshirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi sababli yuqori salohiyatli pedagog kadrlarning boshqa sohalarga ketib qolish xollari kuzatilmoqda, natijada ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligi pasayib ketmoqda va bu holat o'z navbatida kadrlar tayyorlash sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;

rahbar kadrlar tayyorlash bo'yicha maxsus kurslarning mavjud emasligi;

rahbar va boshqaruv kadrlari tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga bo'lgan ehtiyojlarning muntazam ravishda va tizimli o'rganilmasligi;

rahbar va boshqaruv kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muammolari bo'yicha ilmiy–tadqiqot va loyiha ishlarining yetarli darajada olib borilmayotganligi;

joylarda kadrlar zahirasini tayyorlash tizimining yo'lga qo'yilmaganligi;

mavjud malaka oshirish kurslarining kasb-hunar kollejlari tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha ixtisoslashtirilmaganligi;

malaka oshirish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmayotganligi;

muhandis-pedagog kadrlar tayyorlashda sohalar bo'yicha hududlarda kadrlarga bo'lgan ehtiyoj, ularning malaka darajasiga bo'lgan mehnat bozori talablari yetarli darajada o'rganilmaganligi;

oliy ta'lim muassasalarining o'quv reja va dasturlari mazmuni bilan kasb-hunar kollejaridagi ta'lim mazmuni orasida nomutanosibliklar mavjudligi;

O'MKHT muassasalari muhandis-pedagogik kadrlarining malakasini oshirish maqsadida tegishli oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan malaka oshirish fakultetlari va markazlarining aksariyat qismi yetarli darajada zamonaviy moddiy-texnika bazasiga va o'quv-uslubiy ta'minotga ega emasligi;

ta'lim muassasalari va o'qituvchilar sifatiga baho beruvchi tizim mexanizmi ishlayotganligi;

O'MKHT tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog va muhandis-pedagoglar orasida nafaqat pedagogik ma'lumotga ega bo'lmagan kadrlar, balki, diplom bo'yicha mutaxassisligi mos kelmaydiganlar sonining ko'pligi;

O'MKHT tizimi uchun davlat ta'lim standartlari, o'quv rejaları va dasturlari, o'quv-uslubiy adabiyotlar, huquqiy-meyoriy hujjatlar, darslik va o'quv qo'llanmalarini o'z vaqtida va sifatli yaratish ishlarini amalga oshiruvchi va muvofiqlashtiruvchi ixtisoslashtirilgan metodik markaz mavjud emasligi;

kadrlar tayyorlash milliy dasturi bajarilishini nazorat qilishning jamoat nazorati mexanizmi yaratilmaganligi.

o'qituvchi va o'quvchilar bilimi, malaka va ko'nikmalarini baholashning barcha ta'lim turlari uchun yagona va sodda reyting tizimi yaratilmaganligi;

ta'lim xizmatlari ko'rsatish bozorini shakllantirishda davlat ta'lim muassasalari bilan raqobatga kirishi mumkin bo'lgan nodavlat ta'lim muassasalarining tashkil etilishi sust darajada ekanligi;

kasb-hunar kollejlari o'quv rejalaridagi umumta'lim fanlarining hajmi yildan-yilga ko'payib borayotganligi tufayli bitiruvchilarning kasbiy mahoratlari pasayib ketayotganligi;

uzluksiz ta'lim tizimini ishlab chiqarish bilan integratsiyalashning puxta mexanizmi ishlab chiqilmaganligi;

oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tayyorlanayotgan kadrlarning amaliy ko'nikmalari yetishmayotganligi;

mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi tomonidan kichik mutaxassislarning mehnat bozorida o'rni hanuzgacha aniq belgilab berilmaganligi;

kasb-hunar kollejlari faoliyatining ishlab chiqarish amaliyoti bilan bevosita bog'liq bo'lganligi, har qanday amaliyot uchun esa xom ashyo va materiallar zarurligi, lekin ular uchun alohida byudjet mablag'lari ko'zda tutilmayotganligi;

oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi muassasalarida kasb-hunarga yoʻnaltirish ishlarining olib borilishi yetarli darajada emasligi;

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 23 sentabrdagi 406-sonli qarori bilan qishloq xoʻjalik tayyorlov yoʻnalishlariga ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari oʻquv xoʻjaliklari uchun yer maydonlari ajratib berilishi kerak edi, amalda bu qarorning joylarda yetarli darajada amalga oshirilmayotganligi;

yer maydoni va muayyan ishlab chiqarish bazasiga ega boʻlgan kasb-hunar kollejlari mahsulot ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun boshlangʻich kapital mablagʻlarining manbaʼlarining aniqlanmaganligi;

taʼlim muassasalari oʻquvchilarini taʼlim-tarbiya jarayonidan tashqari ishlarga (qishloq xoʻjaligi ishlari, metall yigʻish, majburiy obuna va x.k.) jalb etilayotganligi;

umumiy oʻrta taʼlim maktablarini bitirib, litsey va kollejlarga kirgan oʻquvchilar oʻzlari uchun butunlay yangi boʻlgan taʼlim muassasasidagi ijtimoiy muhitga tez kirisha olmaganliklari;

umumiy oʻrta taʼlim maktablarini bitirib, kasb-hunar kollejlari oʻqishga kirgan oʻquvchilarning shaxsiy, individual psixofiziologik xususiyatlari, umumiy oʻrta taʼlim dasturlarini oʻzlashtirish darajasi, ijtimoiy sharoitlari, istak-xohishlarining turli-tumanligi kasb-hunar kollejlari taʼlim dasturlarida hisobga olinmaganligi;

oʻquv-uslubiy majmualarning hamda taʼlim jarayoni didaktik va axborot taʼminotini ishlab chiqish va joriy etish sekinlik bilan amalga oshirilayotganligi;

oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi uchun zarur moddiy-texnika, oʻquv-uslubiy va kadrlar bazasini tayyorlash tugallanmaganligi;

tabaqalashtirilgan taʼlimga oʻtish toʻliq amalga oshmayotganligi;

taʼlim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan taʼminlash, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish toʻliq amalga oshmayotganligi.

Taʼlim xizmatlari koʻrsatish bozorini shakllantirish mexanizmlari toʻliq yaratilmaganligi va shu kabi koʻp sonli majmuaviy muammolar mavjudligidan darak bermoqda.

Har qanday pedagogik tadqiqot maxsus dastur asosida oʻtkaziladi. Tadqiqot natijalari ilmiy yangilik va amaliy ahamiyatga ega boʻlishi zarur. Tadqiqot mantiqi turli bosqichlarni koʻzda tutadi.

Ilmiy pedagogik tadqiqot amaliyot uchun yangi muhim bilimlarni olishga yoʻnaltirilgan ilmiy faoliyat jarayoni va natijasidir. Ilmiy pedagogik tadqiqot natijalari taʼlim-tarbiya tuzilmasi, mazmuni va texnologiyasi, tashkil etish shakllari, metodlari va vositalarini takomillashtirishga imkon beradi.

2. Ilmiy pedagogik tadqiqotlarning uch guruhi

1. Fundamental ilmiy tadqiqotlar. Bu umumlashtiruvchi konsepsiyalar natijasida buyuk yutuqlarga erishiladi, avval nomaʼlum boʻlgan qonuniyatlar bogʻliqlik asosida oʻz yechimini topadi.

II. Amaliy (tajriba-sinov) xarakteridagi tadqiqotlar taʼlim-tarbiya jarayonining alohida qirralarini chuqur oʻrganish, avval shakllantirilgan qonun va nazariyalardan amaliy foydalanish shart-sharoitlarini aniqlashga yoʻnaltiriladi.

III. Metodik ishlanmalar yoki amaliyotga yo'nalgan tadqiqotlar avvaldan ma'lum bo'lgan nazariy qoidalarni hisobga olgan holda aniq tavsiyalarni ilmiy uslubiy jihatdan asoslash. Bunday tadqiqotlar asosan alohida o'quv predmetlarini o'qitishni takomillashtirish sinfdan va ta'lim muassasasidan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni imkon qadar samarali o'tkazishni ko'zda tutadi. Har qanday pedagogik tadqiqotlar eng kamida quyidagicha to'rt bosqichni o'ziga qamrab oladi:

1. Tayyorgarlik bosqichi (tadqiqot dasturini tuzish, maqsad va vazifalarni belgilash, muammolarning nazariy va amaliy holatini aniqlash maqsadida manbalar bilan tanishish, o'z farazini ilgari surish, tadqiqot bosqichlarini belgilab olish);

2. Asosiy tadqiqotchilik (tanlangan metodik majmuani qo'llash);

3. Miqdoriy va sifat tahlili bosqichi - olingan ma'lumotlarni qayta ishlash;

4. Yakuniy bosqich - tadqiq etilayotgan pedagogik jarayonning kechishini tavsiflovchi sabab, omil shart-sharoitlari o'rnatiladi, tushuntiriladi va umumlashtiriladi.

Pedagogik tadqiqot prinsiplari: ob'ektivlik, ilmiylik; tizimlilik, tarixiylik, uzviylik, umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi.

Pedagogik tadqiqotlar metodlari. Ma'lumki, har qanday ilmiy bilish jarayoni quyidagicha uch o'zaro aloqador tarkibiy qismlardan tashkil topadi: bilish ob'ekti, o'rganuvchi sub'ekt va bilish metodi, ya'ni tadqiq etish instrumentariysi.

Metod (grekcha "nimagadir erishish yo'li") maqsadga erishish usuli, ma'lum ma'noda tartibga keltirilgan faoliyat kabi umumiy ma'nolarni anglatadi.

Pedagogik tadqiqotlar metodlari, tadqiqotchi tomonidan real pedagogik voqelik haqidagi dalil va ma'lumotlarni to'plash, ularga ishlov berish va tahlil etish usullaridir. Pedagogik tadqiqot metodikasi deganda, metodlar yig'indisi, aloqadorligi va ulardan foydalanish ketma-ketligi tushuniladi. Tadqiqot metodlaridan majmuaviy foydalanish bizni sub'ektiv ta'sirdan xalos etadi.

3. Pedagogik tadqiqot metodlarining amaldagi turlari (nazariy va empirik)

1. Nazariy metodlar: ilmiy pedagogik manbalarni tahlil qilish, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, turlash (shajaralash), analogiya, taqqoslash kabilar.

2. Emperik metodlarga: ma'lumotlar olish va yig'ish (kuzatish, suhbat, anketa so'rovnomasi, test so'rovnomasi va shu kabilar); ma'lumotlarga ishlov berish (matematik, statistik, grafik, jadval); baholash metodlari (o'zini-o'zi baholash, reyting, pedagogik konsilium); pedagogik tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish (tajriba-sinov ishlari, tajribaviy o'qitish, ommaviy o'qitish) kabilar. Tadqiqotchi aniq shart-sharoit va vaziyatga binoan maqbul metodlar uyg'unligini tanlaydi. Ilmiy tadqiqotchilik faoliyatining prinsiplari, metod va usullarini bilish fanning metodologik asoslarini bilishni anglatadi.

Pedagogik jarayon yaxlit hodisa bo'lib, unda biologik, ijtimoiy, individual va jamoaviy jihatlar murakkab o'zaro munosabat hamda ta'sirda bo'ladi. Ta'lim-tarbiya jarayonini harakatlantiruvchi kuch shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishi va takomillashtirishi hisoblanadi.

Pedagogik jarayon ta'lim, tarbiya va shaxsni rivojlantirish qonunlari haqidagi bilimlar asosida qo'yilgan maqsadga uyg'un holda o'quvchilar faoliyatini tashkil etishdir. Pedagogik jarayon boshqa ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy – axloqiy va

shu kabi jarayonlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, u bevosita uning maqsadi, vazifasi, mazmuni, ishtirokchilarining hamkorlik faoliyati va natijalarida o'z ifodasini topadi.

Pedagogik jarayonga tashqi: tabiiy geografik, ijtimoiy, ishlab chiqarish, madaniy va shu kabi shart-sharoitlar ta'sir qiladi. Pedagogik jarayon o'zining maqsadi, vazifalari, mazmuni, metodlari ishtirokchilarining o'zaro ta'siri, erishilgan natijasi bilan tavsiflanadi.

Pedagogik jarayonning yaxlitligi maxsus o'quv dasturiga binoan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar birligini ta'minlash bilan amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonning mazmun komponenti ma'lum o'quv dasturlari bilan aniqlanib, insoniyat jamiyatining ijtimoiy munosabatlar, g'oyalar, ishlab chiqarish, mehnat, fan va madaniyat sohasidagi tajribalarini o'zida mujassamlashtiradi. Pedagogikaning muammolarini tadqiq etishga ko'p sonli ishlar bag'ishlanganligi bois ularga batafsil to'xtalib o'tmadik.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasb-hunar ta'limining dolzarb pedagogik muammolari nimalardan iborat?
2. Ilmiy pedagogik tadqiqotlar qanday guruhlarga ajratiladi?
3. Fundamental ilmiy tadqiqotlarning mazmunini izohlang.
4. Amaliy xarakterdagi ilmiy tadqiqotlarni tushuntiring.
5. Metodik ishlanmalar yoki amaliyotga yo'nalgan tadqiqotlarning mazmuni.
6. Pedagogik tadqiqot metodlarini aytib bering.

1.6. KASB-HUNAR TA'LIMINING HUQUQIY-ME'YORIY ASOSLARI

Reja:

1. Kasb-hunar ta'limining huquqiy-meyoriy asoslarini qamrab olishi.
2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi va kasb-hunar pedagogikasining metodologik asoslari.
3. Tasniflagichdan foydalanish.

1. Kasb-hunar ta'limining huquqiy-meyoriy asoslari qamrab olishi

Ta'lim - bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni, kishini hayotga, mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir. Ta'lim jarayonida ma'lumot o'zlashtiriladi va tarbiya amalga oshiriladi.

Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli o'quv yurtlarida o'qitish jarayonigina emas, balki hayot, oila, mahalla, ishlab chiqarish jamoasi va shu kabi sohalarda ham ma'lumot o'zlashtirish jarayonidir.

Kasb-hunar ta'limining metodologik asosini dialektik bilish nazariyasi tashkil etadi. Shu o'rinda kasb-hunar ta'limi pedagogikasida keng ko'lamda qo'llaniladigan ba'zi bir asosiy tushunchalarga baholi qudrat izoh berib o'tish lozim. Chunki ishlatilayotgan tushuncha mohiyatini bilmasdan ta'lim-tarbiya ishida samaraga erishib bo'lmayligi hayotiy haqiqatdir.

Kasb – ish-faoliyatning ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan turi, sohasi. Kasb-hunar sirlarini egallashga umumilmiy, umumkasbiy, maxsus ma'lumotlar

hamda amaliy hatti-harakat usullari va shaxsiy fazilatlarini o'zlashtirish orqali erishiladi.

Kasb o'ziga mehnat faoliyatining tor doirasi bilan tavsiflanuvchi ixtisosliklarni mujassamlashtiradi. Ba'zi kasblar o'ziga bir qancha ixtisosliklarni qamrab olishi ham mumkin. Masalan, o'qituvchilik kasbi o'qitiladigan o'quv predmetlariga binoan: umumta'lim, umumtexnik, maxsus fanlar bo'yicha o'qituvchiliklariga bo'linishini ko'rsatishning o'zi kifoya. Kasb va ixtisoslik shaxsning muntazam ravishda ma'lum turdagi ish bilan shug'ullanish metodlarini o'zlashtirib borishni ifodalaydi.

Metod iborasi (yunoncha – methodos – tadqiqot yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi) voqelikni bilish, o'zlashtirish, o'zgartirish usullari majmuasidir. Metod aslida insonning amaliy faoliyati negizida vujudga kelgan.

Metodika - pedagogikaning o'qitish qonuniyatlari, qoidalari, tashkil etish shakllari, amalga oshirish va natijalarini nazorat qilib baholash metod hamda vositalarini o'zida mujassamlashtiruvchi fan tarmog'idir. N.S.Sayidaxmedov fikricha, "metodika o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasidir. Metodikadan ko'zlangan maqsad predmet mavzulariga oid nazariyalarni, aniq hodisalar tekisligiga ko'chirishdir"²

Metodologiya – "metod" va "logiya" iboralarining birligida bilish faoliyati usuli, vositalari va mantiqiy tartibi haqidagi ta'limot ma'nosini anglatadi. Demak, metodologiya har qanday faoliyatning zaruriy tashkiliy komponentidir. Shu jihatdan metodologik bilimlar, eng avvalo, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'ziga qamrab olib, odat hamda meyorlar shaklida, ikkinchidan, amalda bajariladigan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi. Har ikkala holda ham bilimning asosiy vazifasi bilish jarayonini tartibli ravishda amalga oshirish yoki biror ob'ektni amaliy o'zgartirishdan iborat.

Demak, kasb-hunar ta'limi pedagogikasi ijtimoiy hayotning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, amaliy va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish qonuniyatlari, qoidalari, shakl, metod va vositalari hamda mazmuni haqidagi pedagogikaning muhim tarmog'idir.

Ta'lim ilm berish va tarbiyalashni o'ziga qamrab olib, Respublikaning aql-zakovat va ilm borasidagi kuch-quvvatini rivojlantirish, jamiyat, oila va davlat oldidagi o'z mas'uliyatini anglaydigan, har jihatdan barkamol, erkin shaxsni shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Shuning uchun ham u ustuvor soha hisoblanadi.

2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi va kasb-hunar pedagogikasining metodologik asoslari

-O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;

-O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni;

-O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonuni.

Shuningdek, buyuk mutafakkirlar va olimlarning ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari, hukumat qarorlari, farmon va farmoyishlar kabilar.

Konstitutsiya mohiyati va mazmuni boshqa ijtimoiy fanlarni o'rganish davrida chuqur o'rganganligi bois, uning bevosita ta'lim-tarbiya bilan takomillashib boruvchi hujjat ekanligini e'tirof etish zarur.

Mustaqil O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi ilk Qonuni 1992 yil 2 iyuldan amalga joriy etilgan bo'lib, u VII bo'lim 44 moddadan iborat edi.

Amaldagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan bo'lib, 34 ta moddadan iborat. Bu qonunga binoan Respublikamizda shu paytgacha hech bir mamlakatda avval ishlab chiqilmagan va amalga joriy etilmagan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni ham O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi 1X sessiyasida 1997- yil 29-avgust kuni qabul qilindi. Bu qonun quyidagi bo'lim va fasllardan tashkil topgan.

Bo'lim. Umumiy qoidalar. Muammolar va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish omillari:

rivojlanishning erishilgan darajasi;

kamchiliklar va muammolar;

isloh qilish omillari.

Milliy dasturning maqsadi vazifalari va uni ro'yobga chiqarish bosqichlari:

2.1. Dasturning maqsad va vazifalari;

2.2. Dasturni ro'yobga chiqarish bosqichlari.

Kadrlar tayyorlashning milliy modeli.

3.1. Shaxs;

3.2. Davlat va jamiyat

3.3. Uzluksiz ta'lim;

3.3.1. Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari;

3.3.2. Uzluksiz ta'limni isloh qilish yo'nalishlari;

3.3.3. Uzluksiz ta'lim tizimi va turlari: maktabgacha ta'lim; umumiy o'rta ta'lim; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi; oliy ta'lim; oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim; kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash; maktabdan tashqari ta'lim;

3.4. Kadrlar tayyorlash tizimida fan;

3.5. Kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarish;

IV. Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari:

4.1. Ta'limning uzluksizligini ta'minlash;

4.2. Pedagog va ilmiy pedagog kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish;

4.3. Ta'lim jarayonini mazmunan isloh qilish;

4.4. Ma'naviy axloqiy tarbiya va ma'rifiy ishlar;

4.5. Iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar;

4.6. Ta'lim tizimini boshqarish;

4.7. Kasb ta'limi tizimi sifatini nazorat qilish tizimini shakllantirish;

4.8. Ta'lim tizimini moliyalash;

4.9. Moddiy-texnika ta'minoti;

4.10. Ta'lim tizimini yaxlit axborot makoni monitoringini vujudga keltirish;

4.11. Ta'lim xizmati ko'rsatish bozorini rivojlantirish;

4.12. Ta'lim sohasida ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash hamda bu sohani davlat tomonidan qo'llab- quvvatlash;

4.13. Fan va ta'lim jarayonlari aloqalarini rivojlantirish;

4.14. Ishlab chiqarish va ta'lim tizimi integratsiyalashuvini rivojlantirish;

4.15. Ta'lim bilan kadrlar tayyorlash sohasidagi xalqaro hamkorlik;

V. Dasturni ro'yobga chiqarishga doir chora-tadbirlar.

Yuqorida keltirilgan qisqa jumlar mazmuni umuman Respublikamiz ta'lim tizimi, shuningdek, kasb-hunar ta'limining ham metodologik asosi ekanligiga ishoradir. Kasb-hunar ta'limining metodologik asoslarisiz uning maqsadi, vazifalari, mazmuni, tashkil etish shakllari, metod va vositalari, ishtirokchilari natijalari hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi boshqa omillarni asosli o'rganish mumkin emas. Kasb ta'limining metodologik asoslari uning me'yoriy hujjatlarini aniqlashga imkon beradi.

Ma'lumki, bo'lajak kichik mutaxassislarni tayyorlash ishi bevosita davlat va jamiyatning talab hamda ehtiyojlariga asoslanib, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimidagi tayyorlov yo'nalishlari kasblar va ixtisosliklar tasniflagichida o'z ifodasini topadi. Amaldagi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari kasblar va ixtisosliklar umumiy davlat tasniflagichi (2006y) O'zbekiston Respublikasida texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni tasniflash va kodlashtirish bo'yicha yagona tuzilma tarkibiga kiradi va Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to'g'risida"gi 1998 yil 5-yanvardagi 5-sonli qarori asosida ishlab chiqilgan. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari tayyorlov yo'nalishlari kasblar tasniflagichining tasniflash ob'ektlari hisoblanib, unda tayyorlov yo'nalishlari nomi, kodi va shu tayyorlov yo'nalishlari turkumiga kiruvchi kasblar nomi va kodi hamda ixtisosliklar ro'yxati keltirilgan.

Tasniflagichda ta'lim haqidagi me'yoriy hujjatlarni indeksatsiyalash maqsadida foydalaniladigan ta'limning halqaro standart tasniflash kodlari ham keltirilgan.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari kasblar va ixtisosliklar umumdavlat tasniflagichini joriy etish oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi standartlari bilan birga tasniflagichlarni ishlab chiqish va yuritish tartibiga RST O'z. 6. 01.02 95 ga muvofiq ravishda amalga oshiriladi.

Tasniflagich o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlovchilar, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida Davlat ta'lim standartlari o'quv rejalari, dasturlari va boshqa me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqaruvchilar ta'lim muassasalari rahbarlari, Respublika va mahalliy boshqaruv tashkilotlar mutaxassislari, Vazirliklar, muassasalar va boshqa Respublikamiz xo'jaliklarini rivojlantirishda faoliyat ko'rsatayotgan sub'ektlar uchun mo'ljallangandir. Tasniflagich kasb-hunar kollejlari va boshqa tashkilot hamda muassasalarning qaysi Vazirlikka qarashliligidan va mulkchilik shaklidan qat'iy nazar aynan qo'llanilishi shart.

Tasniflagichda quyidagi tariflar qo'llanilgan: tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichi (TYKIUT), o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida kichik mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va mutaxassisliklarning tizimlashtirilgan ro'yxati.

Malaka mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik darajasi, undagi ma'lum ishni bajarish uchun zarur bo'lgan bilimning aniq, tez fursatda, talab darajasida bajarilishidir.

Mutaxassisning malakasini belgilovchi ko'rsatkich bo'lib, u haqida toifa yoki diplomning mavjudligi hisoblanadi.

- nazariy va amaliy bilimlar majmuasiga kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarga;

- mazkur jamiyatda o'zining muvaffaqiyatli hayot darajasini ta'minlaydigan umumiy va kasbiy madaniyat, ijtimoiy ahamiyatli xususiyatlar va shaxsiy fazilatlariga ega bo'ladi.

Kasbiy faoliyat sohasi (KFS) kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning qo'llanish doirasidir, uning nomlanishi iqtisodiy sohalar nomlari bilan moslashtirilgan

O'MKHT ta'lim muassasalaridagi tayyorlov yo'nalishlari aniq kasbiy faoliyat sohasida mutaxassislarga kasbiy ta'lim berish doirasidir. Mutaxassislar kasbiy faoliyatining aniq sohasi bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari nomi mehnat faoliyatining mazmuni va xususiyati orqali aniqlanadi.

Kasb – ish-faoliyatning ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan turi, sohasi.

Ixtisoslik – ilm-fan, texnika, san'at sohalarida aniq bir mutaxassislik.

O'MKHT tayyorlov yo'nalishlari va kasblar kodi kasbiy faoliyat sohalariga muvofiq kasblar va ixtisosliklar bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari ixtisoslashtirilgan ro'yxatining raqamli belgisidir.

Ikkinchi raqam-bilim sohasi kodi;

Uchinchi raqam-ta'lim sohasi kodi;

To'rtinchi va beshinchi raqamlar-tayyorlov yo'nalishi kodi;

Oltinchi va yettinchi raqamlar-mutaxassislik kodi

Uzluksiz ta'lim tizimidagi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi va oliy ta'lim (bakalavriat)da uzviylikni ta'minlash maqsadida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari kodlari oliy ta'limning bakalavriat ta'lim yo'nalishlari kodlariga moslashtirilgan.

3. Tasniflagichdan foydalanish

- hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish;

- milliy va hududiy mehnat bozorlarida ijtimoiy mehnat sohasidagi jarayonlarini ta'minlash va tartibga solish;

- ish kuchining samaradorligini va ish kuchiga ketayotgan sarflarni aniqlash;

- mehnatga haq to'lashni tartibga solish va meyorlashtirishni takomillashtirish;

- xalq xo'jaligining kadrlarga bo'lgan ehtiyojini aniqlash va asoslangan uzluksiz ta'lim dasturini ishlab chiqish;

- mehnat statistikasi sohasida axborotning xalqaro miqyosda taqqoslanishini ta'minlash.

Tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning tasniflagich ro'yxati bo'lib, u qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritish uchun ochiqdir. Amaldagi tasniflagida zarur hollarda tasniflagichga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazi tomonidan amalga oshiriladi deb ko'rsatilgan.

Kichik mutaxassislar quyidagi lavozimiy vazifalarni bajarishlari ko'zda tutiladi:

- kompyuter va boshqa texnikalardan, texnikaviy va fizikaviy fanlar sohasida foydalanish usullarini qo'llash bilan bog'liq texnik-texnologik topshiriqlarni bajarish;

- texnik jihoz va transportlarni ishlatish.

- mashinalar, mexanizmlar, qurilmalar, moslamalar hamda muhandislikka oid texnik jihozlar va asboblarga texnik xizmat ko'rsatish hamda ta'mirlash, metall konstruksiyalarni o'rnatish, dastgohlarni o'rnatish va boshqa ishlarni amalga oshirish;

- xom ashyo qazib olish va qayta ishlash, metallurgiya, qurilish binolari va inshootlarni ta'mirlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish sohasida o'z kasbiy bilimlarini tatbiq etish;

- bosish (qoliplash) ishlarini bajarish;

- oziq-ovqat, to'qimachilik mahsulotlari, yog'och va metall buyumlar, shu jumladan badiiy hunarmandchilik buyumlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash;

- bolalar bog'chasi va boshlang'ich maktablarda ta'lim va tarbiya ishlarini amalga oshirish;

- sog'liqni saqlash, gigiyena, insonlarga g'amxo'rlik qilish, qishloq joylarda o'simlik va hayvonlarni parvarish qilish, yetishtirish bo'yicha zarur ishlarni amalga oshirish;

- kadrlarni tanlab olish, joy-joyiga qo'yish va ularning ijtimoiy ta'minoti, soliqqa tortish va turizmga aloqador davlat xizmatlari, buxgalteriya hisobi, huquqiy, statistik, ish yuritish korxonalarini boshqarish va tijorat. Moliya va savdo-sotiq sohasidagi bilimlarni texnik qo'llash bilan bog'liq ma'muriy va ishlab chiqarish vazifalarini bajarish;

- ijtimoiy masalalar bo'yicha yordam ko'rsatish va maslahat berish;

- sport va boshqa qiziqarli tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish, madaniyat va san'at sohasida ijodiy faoliyat ko'rsatish, diniy marosimlarni o'tkazishda aholiga yordam ko'rsatish va shu kabilar. Bu vazifalarni bajarish uchun tabiiyki, kichik mutaxassis ma'lum hajmdagi va darajadagi bilim (ko'nikma va malaka) hamda shaxsiy fazilatlarini o'zlashtirishi zarur bo'ladi. Mutaxassis egallagan lavozimidagi vazifalarni talab darajasida bajarishi uchun zarur va yetarli bilim hamda shaxsiy fazilatlar davlat ta'lim standartlarida o'z ifodasini topadi.

Amaliyotga kasb-hunar ta'limining davlat standartini kiritishdan asosiy maqsad uni yangi huquqiy va tashkiliy metodik asosda reintegratsiya etishdir. Kasb-hunar ta'limini standartlashtirishning nazariy asosi akademik S.Y.Batishev tomonidan ishlab chiqilgan:

bosqichli ta'lim nazariyasi; tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarni guruhlash nazariyalari tashkil etadi.

Kasb-hunar ta'limi davlat standarti yaqin kelajakda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini majmuaviy belgilab beruvchi yechim sifatida xizmat qiladi. Pedagogik manbalarda kasb-hunar ta'limi davlat standarti quyidagicha talqin etiladi: bo'lajak kichik mutaxassislar egallashi zarur va yetarli bo'lgan mazmun darajasi va ko'lami; o'quvchilarning maksimal o'quv yuklamasi hajmi, bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar va hokazo.

Kasb-hunar ta'limi davlat standartining mohiyati uning ichki va tashqi aloqalari tahlil etilsagina to'liq ochilishi mumkin, standartlarning tashqi aloqalari eng avvalo ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda o'z ifodasini topadi, bundan standart ijtimoiy buyurtmani talablar shaklida o'zida ifodalovchi me'yoriy hujjat ekanligi kelib chiqadi. Kasb-hunar ta'limi standartining ichki aloqadorligi esa uni o'zaro aloqador va ta'sirdagi elementlardan tashkil topgan mustaqil tizim sifatida qaralganda namoyon bo'ladi. Standartni tashkil etuvchi elementlarning xususiyatlari, o'zaro aloqadorligi uning mohiyatini ochib berishga imkon beradi. Ijtimoiy-iqtisodiy tizimda standartning rolini tushunish uchun uning vazifalarini bilish muhimdir. Lo'nda qilib aytganda, standart nima uchun va kimga kerak? Birinchidan, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun o'zlarining hamkorlikdagi faoliyatlarini tashkil etish uchun, ikkinchidan, kasb-hunar ta'limi tizimi rahbarlari va nazorat qilish mexanizmini shakllantirish uchun; uchinchidan, bandlik idoralari xodimlari uchun, ishga joylashtirish va qayta tayyorlash ishlarini rivojlantirish maqsadida; to'rtinchidan, ijtimoiy hamkorlar uchun, ya'ni ish beruvchilar, kasaba uyushmalari va barcha mehnat munosabatlari bilan shug'ullanuvchilar uchun; beshinchidan, yaqin va uzoq chet el hamkorlarimiz uchun, xalqaro mehnat bozorida inson huquqlarini erkin o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun zarur. Shunday qilib, kasb-hunar ta'limi davlat standarti o'ziga xos kasbiy ta'lim sifatini boshqarish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Buning uchun u kasbiy ta'lim sifati bilan bog'liq ko'plab komponentlarni qamrab olishi kerak. Keng ma'noda kasb-hunar ta'limining sifati jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish vazifalariga qanchalik mos kelishi bilan aniqlanadi. Fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'liq holda kasb-hunar ta'limi o'quv-meyoriy hujjatlari tez o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega. Malaka darajasi aniq shaxsning kasbiy mahoratini xarakterlaydi. Malaka darajasi shaxsning o'qib o'rganganligiga bog'liq, demak, uni ob'ektiv ravishda baholash mumkin bo'lgan o'lchamlar: hajmi, sifat daraja ko'rsatkichlariga ega bilim va shaxsiy fazilatlar bo'lishi mumkin. Kasb qanchalik murakkab bo'lsa, unga mos holda kasb-hunar sirlarini o'zlashtirish uchun shuncha ko'p vaqt talab etiladi. Mehnatning intellektual darajasi aqliy va manual (jismoniy) faoliyatning o'zaro munosabatini ko'rsatadi. Ilmiylik darajasi esa mehnat faoliyatining texnik-texnologik jihatlari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Ko'p funksiyalilik mehnatning murakkabligi, turli xildagi vazifalarni bajarishi bilan xarakterlanadi. Mehnat faoliyati algoritmining murakkabligi faqatgina turlicha emas, balki bir paytning o'zida parallel ravishda aqliy va manualni bajarilishi bilan xarakterlanadi. Stereotip kasb-hunar darajasida mahsulli va mahsulsiz faoliyatlarning o'zaro nisbatida namoyon bo'ladi.

Boshqacha qilib aytganda, Davlat ta'lim (tarmoq) standarti (DTS) mutaxassisliklarning yozma modeli bo'lib, kasbiy tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablarni hamda shaxsiy fazilatlarini o'ziga qamrab oladi. Uni quydagicha tasvirlash mumkin (1-chizmaga qarang).

Rasmdan ko'rinib turibdiki DTS va TTS ko'p vazifali hujjat bo'lib, ish beruvchilar, bandlik xizmati, vazirlik va tashkilotlar, ilmiy metodik tashkilotlar, o'quv muassasalari, fuqarolar uchun mo'ljallanadi. DTS asosida quyidagilar amalga oshiriladi:

ta'lim mazmuni tanlab olinadi va shakllantiriladi;

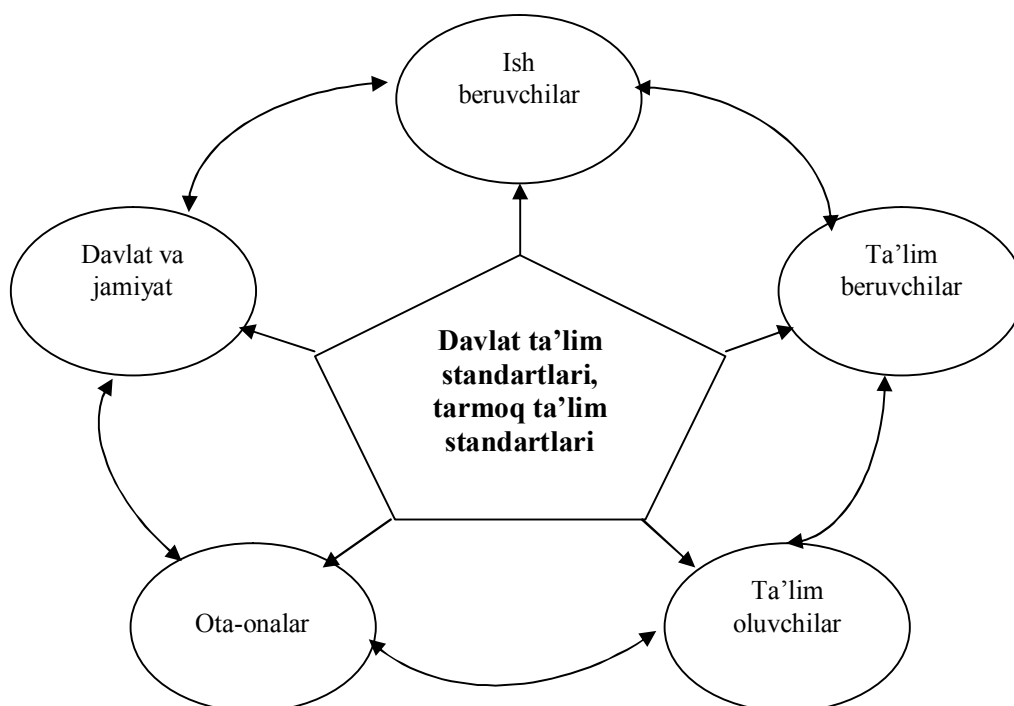

o'quv dasturlashtirish va metodik hujjatlar, ta'lim vositalari ishlab chiqiladi;
 ta'lim natijalariga qo'yilgan talablar shakllantiriladi;
 kasbiy tayyorgarlik sifatini nazorat qilish tizimi ishlab chiqiladi;
 ta'lim muassasasi attestatsiya qilinadi;
 kasbiy maslahat, kasbga yo'naltirish, kasbiy tanlash ishlari tashkil etiladi;
 mutaxassislarning malakasini oshirish shakllari aniqlanadi;
 DTSning o'zi esa tasniflagich asosida ishlab chiqiladi;
 DTSni ishlab chiqishni tashkil etish. DTSning amaliy muhimligini hisobga olib, uni quyidagi tartibda ishlab chiqish tavsiya etiladi:
 mualliflik jamoalarini tuzish;
 alohida bo'limlarni ishlab chiqish, ularni dastlabki baholash va o'zgartirishlar kiritish;
 DTS loyihasini tuzish uni ekspert baholash;
 yakuniy ishlov berish, tahrirlash, rasmiylashtirish va tasdiqlash.

DTSni ishlab chiqish bo'yicha mualliflar jamoasiga amaliyotchilar, soha va pedagogika fani namoyondalari, mehnat bo'yicha mutaxassislar, psixologlar, fiziologlar kiritilishi maqsadga muvofiq. DTS ustida ishlashning asosiy bosqichi ekspert baholash bosqichidir. Ekspert baholashning asosiy vazifasi xatolarni aniqlash, mohiyati, mazmuni, terminologik noaniqliklarini aniqlash va ularni kelgusida tuzatish yo'llarini ko'rsatishdir.

Ta'lim standartlari iste'molchilari

1-chizma

DTSning mazmuni quyidagilar asosida aniqlanadi:
 Davlat va soha meyoriy, texnik va texnologik hujjatlarni tahlil etish;
 mehnat bozori talablari;
 mutaxassis mehnat faoliyati mazmuni;

ilmiy texnik taraqqiyot va bozor munosabatlarining rivojlanishi ta'sirida ushbu sohadagi mehnatlarini rivojlanishi;

mavjud tarifkatsiya va attestatsiya tuzilmalari;

chet el kasbiy ta'lim standartlarini o'rganish, tahlil etish va shu kabilar.

Tahlil o'z navbatida quyidagilar asosida amalga oshiriladi:

hujjatlarni bevosita o'rganish;

intervyu olish;

maslahat berish, ekspert so'rovnomasi o'tkazish, mutaxassislar amaliy faoliyatini kuzatish.

Bunda quyidagilar tahlil obektlari bo'lib xizmat qilishi mumkin: mehnat qurollari, mehnat vositalari, mehnat mahsuloti, mehnat jarayoni, vazifalari, shart-sharoitlari va uni tashkil etish shakllari.

O'quv rejasi

O'quv rejasi ta'lim oluvchi bilimi va kasbiy tayyorgarlik mazmunining yetarli va zarur darajasini ta'minlaydigan o'quv jarayoni va o'quv yuklamalari hajmi, muddatlari va tayyorlanuvchi mutaxassis sifati, nazorati shakllarini belgilab beruvchi huquqiy-meyoriy hujjatdir.

Kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar uchun mo'ljallangan yangi o'quv rejalari quyidagi 7ta blokdan iborat qilib tuzilgan (bloklar va ularga ajratilgan vaqt miqdori ish beruvchilarning talablari, fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalari, talim muassasalarining mustaqillik darajalari va boshqa shu kabi omillarga ko'ra o'zgarishi mumkin):

Kasb-hunar kollejlari uchun (100 % = 6480/4560 soat):

Umumta'lim fanlari (43.7 % = 2833/2020 soat);

Umumkasbiy fanlar (7 % = 452/316 soat);

Maxsus fanlar (20 % = 1346/946 soat);

O'quv amaliyoti (10.1 % = 661/465 soat);

Ishlab chiqarish amaliyoti (14.2 % = 921/648 soat);

Davlat attestatsiyasi (1.6 % = 102/72 soat);

Kasb-hunar kolleji ixtiyoridagi vaqt (2.5 % = 165/80 soat).

Akademik litseylar uchun (100 % = 6480/4560 soat):

Umumta'lim fanlari (25.8 % = 1673/1178 soat);

Chuqurlashtirilgan fanlar (42.6 % = 2760/1942 soat);

Qo'shimcha chuqurlashtirilgan fanlar (16.2 % = 1053/740 soat);

Maxsus fanlar (3.3 % = 210/148 soat);

Fakultativ kurslar (5 % = 324/228 soat);

Yakuniy va davlat attestatsiyasi (5.5 % = 358 x 252 soat);

Kasbiy tayyorgarlik amaliyoti (1.6 % = 102/72 soat vaqt).

Bizning fikrimizcha, o'quv rejalariidagi bloklarga qat'iy emas, balki ma'lum oraliqdagi vaqt miqdorini belgilash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Davlat ta'lim standartlari asosida o'quv rejalari ishlab chiqiladi. O'quv rejasi har bir yo'nalish uchun alohida tuzilib, Vazirlik tomonidan tasdiqlanadi. Unda quyidagilar o'z ifodasini topadi:

tayyorlov yo'nalish (ixtisoslik) kodi va uning nomlanishi;

o'quv muddati;

tugatgandan so'ng olinadigan akademik darajasi;
ta'lim shakli;

o'quv davrining taqsimoti (jadvali);

o'quv jarayonining rejasi;

o'rganiladigan o'quv predmetlari: har bir o'quv predmetini o'rganish uchun ajratilgan umumiy vaqt miqdori;

o'rganish uchun ajratilgan vaqtni ma'ruza, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishlari, seminarlar, kurs loyihalari va mustaqil ta'limga qanday nisbatda taqsimlanganligi;

o'quv predmetini qaysi bosqichda, semestrlarda haftasiga qancha soatdan o'rganish tartibi;

davlat attestatsiyasi.

tanlov fanlarining ro'yxati;

izohlar kabilar.

Shu o'rinda o'quv rejalarining tayanch, namunaviy va ishchi turlari bo'lishi mumkinligini yodda tutib, ularni bir-biridan farqlay olish zarur. O'quv rejalari o'z navbatida o'quv dasturlarini ishlab chiqishga asos bo'lib xizmat qiladi.

O'quv dasturi shu nom bilan nomlangan o'quv predmetiga tegishli bo'ladi. O'quv predmeti ta'lim muassasasida o'rganish uchun fan-texnika, san'at, ishlab chiqarish faoliyatini muayyan sohasidan tanlab olingan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar haqidagi ma'lumotlar tizimidir.

Dastur o'quv predmetining mazmuni, uni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, axborot manbalarini o'zida mujassamlashtiruvchi me'yoriy hujjatdir. O'quv dasturlari namunaviy va ishchi turlarga bo'linadi. Namunaviy o'quv dasturi shu o'quv predmetiga oid ishchi o'quv dasturi, taqvimiy-mavzular rejasi, darslik va o'quv-metodik qo'llanmalar didaktik materiallar ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasb nima va unga qanday erishiladi?
2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi va kasb-hunar pedagogikasining metodologik asoslari nimalardan iborat?
3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimidagi tayyorlov yo'nalishlari kasblar va ixtisosliklar tasniflagichi nima va undan qaysi maqsadlarda foydalaniladi?
4. Kichik mutaxassislarining lavozimiy vazifalarini aytib bering.
5. DTS nima? Uning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi o'rni qanday?
6. O'quv rejasi va dasturi nima?

II BOB. KADRLAR TAYYORLASH MILLIY DASTURI VA O'ZBEKISTONDA KICHIK MUTAXASSISLAR TAYYORLASH TIZIMI

2.1. O'ZBEKISTON XALQ XO'JALIGINING ASOSIY TARMOQLARI

Reja:

1. Xalq xo'jaligi tarmoqlari (sanoat - qishloq xo'jaligi) kichik korxonalar, kichik biznes.

2. O‘MKHTdagi tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va ixtisosliklar umumdavlat tasniflagichi.

3. O‘MKHTda kichik mutaxassis tayyorlash tizimi.

1. Xalq xo‘jaligi tarmoqlari (sanoat - qishloq xo‘jaligi) kichik korxonalar, kichik biznes

Xalq xo‘jaligi mamlakatimizda ishlab chiqarish vositalariga mulkchilik asosida vujudga kelgan ijtimoiy ishlab chiqarish tizimidir.

Ijtimoiy mehnat taqsimotiga muvofiq xalq xo‘jaligi ikki katta sohasini – ishlab chiqarish (moddiy ishlab chiqarish) va noishlab chiqarish sohaslarini o‘z ichiga oladi.

Ana shu sohalarning tarkibi o‘zaro munosabati va bir-biriga bog‘liqligi mamlakatimiz xalq xo‘jaligi strukturasi tashkil etadi.

Moddiy ishlab chiqarish sohasiga moddiy boyliklarni ishlab chiqaradigan yoki iste‘molchilarga yetkazib beradigan hamma tarmoqlar kiradi. Sanoat, qishloq xo‘jaligi va qurilish jamiyat uchun zarur ishlab chiqarish vositalari (mashinalar, materiallar, inshoot va hokazolar) hamda iste‘mol mollari (oziq-ovqat mollari, kiyimlar, poyafzal va hokazolar) yaratiladi.

Yuk transporti, ishlab chiqarishga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha aloqa, savdo, umumiy ovqatlanish, moddiy texnika ta‘minoti tayyorlanish va sotish hamda moddiy ishlab chiqarish sohasiga kiradi, chunki bular mahsulotlarni yaratishda yordam beradi va ularning qayta qurilishini ta‘minlaydi.

Moddiy ishlab chiqarishning yetakchi tarmog‘i – sanoatdir. Mamlakatimiz iqtisodiy qudratining asosi og‘ir sanoat bo‘lib, u ishlab chiqarish vositalarining (materiallar, mashinalar, asbob-uskunalar, priborlarning) ishlab chiqarishni ta‘minlaydi. Yengil va oziq-ovqat sanoatda iste‘mol mollari (oziq-ovqat mahsulotlari, gazlama, poyafzal, kiyim va hokazolar) tayyorlanadi. Aholi uchun maishiy, madaniy va xo‘jalikka mo‘ljallangan xilma-xil tovarlarni tayyorlash bilan asosiy mahsulot chiqarishdan tashqari sanoatning iste‘molsiz barcha tarmoqlari shug‘ullanadi.

Qishloq xo‘jaligi sanoatni xom ashyo bilan, aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlaydi. U o‘simlikshunoslik (dalachilik, sabzavotchilik, mevachilik, yem-xashak tayyorlash va hokazolar) hamda chorvachilik (qoramolchilik, cho‘chqachilik, qo‘ychilik, parrandachilik, baliqchilik va hokazolar)ni o‘z ichiga oladi.

Qurilishning vazifasi ishlab chiqarish binolari, inshootlar, turar joylar, yo‘llar, kasalxonalar, maktablar va boshqa ob‘ektlarni qurish va qayta qurishdir. Transport, sanoat, qishloq xo‘jaligi va boshqa qurilishlar bir-biridan farq qiladi.

Transport xalq xo‘jaligi va aholini xilma-xil yuklarni tashish ehtiyojini uzluksiz hamda o‘z vaqtida ta‘minlaydi.

Aloqa jamiyatning ishlab chiqarish xo‘jalik faoliyatida, aholining madaniy maishiy ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. U axborotlarning uzatilishini ta‘minlaydi va pochta, telegraf, telefon, radio, televideniyaning o‘z ichiga oladi.

Xalq xo‘jaligi tarmoqlari strukturasi to‘xtovsiz takomillashmoqda. Masalan, sanoatda atom energetikasi va atom mashinasozligi kabi yangi tarmoqlar, elektron, mikrobiologiya sanoati va hokazolar vujudga keldi.

Xalq xo‘jaligini rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishi uning tarmoqlar tarkibini takomillashtirish – tarmoqlararo xalq xo‘jaligi komplekslarini vujudga keltirishdir. Bunday komplekslarning bir nechta tulari bor.

Mashinasozlik kompleksi mamlakat xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlarini mehnat vositalari bilan ta‘minlaydi, shunga ko‘ra ularning rivojlantirish sur‘atini va ishlab chiqarish samaradorligini ham ko‘p darajada belgilaydi. Bu kompleksga energetika, og‘ir mashinasozlik va transport, kimyo va neft, qurilish, yo‘l mashinasozligi, stanoksozlik va asbobsozlik, elektrotexnika, elektron sanoat, priborsozlik, avtomobil sanoati va boshqa ayrim tarmoqlar kiradi.

Mashinasozlik kompleksida, birinchi navbatda, stanoksozlik, hisoblash texnikasi ishlab chiqarish, priborsozlik kabi tarmoqlarni, elektrotexnika va elektron sanoatni jadal rivojlantirish mo‘ljallangan. Fan texnika taraqqiyoti eng avvalo mana shularning rivojlanish darajasiga bog‘liqdir.

Konstruksion materiallar ishlab chiqarish kompleksiga qora va rangli metallurgiya, kimyo va neft, sellyuloza va yog‘ochni qayta ishlash, qurilish materiallarini ishlab chiqarish kiradi.

Xalq xo‘jaligi kompleksini dinamik va proporsional rivojlantirish, ishlab chiqarishni intensivlashtirish tomon keskin burilish yo‘liga o‘tish, uning sifati va samaradorligini oshirish vazifasini qo‘ydi. Bu vazifani amalga oshirishning asosiy vositalari fan texnika taraqqiyoti, jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlarini tubdan o‘zgartirish, fan va texnikaning eng yangi yutuqlari bazasida xalq xo‘jaligini chuqur rekonstruksiyalashdir. Bunday rekonstruksiyalash barcha tarmoqlar va xalq xo‘jaligi komplekslariga, birinchi navbatda, mamlakat iqtisodiyotining poydevori – og‘ir sanoatga taalluqli bo‘lib, mashinasozlikning rivojlanishini birmuncha tezlashtirish, chiqarilayotgan mahsulotlarning texnikaviy darajasini tubdan yuksaltirish talab qilinmoqda.

Agrosanoat kompleksi tarmoqlarini jadal va proporsional rivojlantirish qishloq xo‘jaligini industrial bazasiga o‘tishini tugallash, barcha tarmoqlarini xo‘jalik ekinlarini hosildorligini va chorvachilik mahsuldorligini ta‘minlashga mo‘ljallangan.

Yengil sanoat va bevosita aholi ehtiyojlarini qondirish uchun ishlaydigan tarmoqlarni, transport va aloqani jadal rivojlantirish zarur. Kapital qurilishni sifat jihatdan yangi industrial va tashkiliy darajaga ko‘tarish rejalashtirilmoqdaki, busiz xalq xo‘jaligini texnik rekonstruksiyalash mumkin emas.

Ishlab chiqarishni intensivlashtirishda, xo‘jalik masalalarini oqilona hal qilishda rejalashtirish katta rol o‘ynaydi. Rejalashtirish – zamonaviy sharoitda xalq xo‘jaligini boshqarishning markaziy zvenosidir. Xalq xo‘jaligi rejalarining bir qancha turlari mavjud bo‘lib, besh yillik va yarim yillik rejalaridir. Har qanday korxonalar faoliyati rejaga asoslanadi. Yuqori tashkilotlar (vazirliklar, idoralar), korxonalar rejalarining faqat eng zarur ko‘rsatkichlarini: mahsulot ishlab chiqarish hajmi va muddati, buyumlarining asosiy turlari hamda boshqa ba‘zi narsalarni tasdiqlaydi.

Qishloq xo‘jaligi korxonalarini uchun qishloq mahsulotlarini xarid qilishda erkinlik va davlat rejaları belgilanadi. Xo‘jalik va turli ekiladigan maydonlarini, chorva mollari boshini, har xil ishlarini amalga oshirish muddatlarini o‘zlari mustaqil holda rejalashtiriladi.

Korxonada xo‘jalik hisobi sharoitida muvaffaqiyatli ishlashi uchun mehnatni yaxshi tashkil etish, tejamkorlikning g‘oyat jiddiy rejimi zarur. Bunday vazifa xomashyo, materiallar, yoqilg‘i, elektro-energiya, yer-mulk va ishchilardan kam miqdorda foydalanib ko‘p mahsulot olishdan iborat bo‘lib, ishlab chiqarishdagi tejamkorlik rejimining ma‘nosi ham shundadir. Bu rejim oddiy narsalardan vujudga keladi.

Ishlab chiqarishda buyumlarni kam material ketadigan qilish, qimmat tabiiy materiallar o‘rniga sun‘iy materiallar ishlatish, buyumlarning chidamliligini oshirish, kam chiqindiligi, resurslarni iqtisod qiladigan texnologiyani joriy etish orqali materiallarni tejashga erishiladi.

Har bir ishchining ish vaqtidan ratsional va to‘liq foydalanish – ishlab chiqarishdagi tejamkorlik rejimini kuchaytirishning asosiy shartlaridan biridir. Ish vaqtidan bunday foydalanish bir yo‘la ko‘p mahsulotlar tayyorlash, shu orqali uning tan narxini arzonlashtirish va korxonaning foydasini ko‘paytirish imkonini beradi.

Ish vaqti mehnat sarflanishning eng muhim o‘lchovidir. Mehnat sarflashning samaradoligi – mehnat unumdoligidir. U vaqt birligi ichida tayyorlangan buyumning miqdorida o‘z ifodasini topadi.

Mehnat unumdorligi anchagina omillarga, ya‘ni texnika va ilg‘or texnologiyani joriy etishga, ishlarni sifatli tashkil qilishga, mehnat intizomini mustahkamlash, ishchilarni malakasini oshirish va hokazolar orqali sarflanadigan ish vaqtini qisqartirishga bog‘liq. Mehnat unumdorligini oshirish iqtisodiy o‘sish va xalq farovonligini yuksalishining asosiy omillaridir.

Kichik biznesning davlat tomonidan qo‘llab – quvvatlanishi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: byudjet orqali bevosita yordam puli. Pul hajmi kichik biznes sug‘urta qilinmagan zararlarni qoplash uchun belgilangan bo‘lishi kerak. Yordam puli innovatsiyaning xavfli loyihalarini qoplaydi va katta biznes talab qilmaydigan mahsulot turlarini ishlab chiqarishni kuchaytiradi.

Davlat bank kreditlarini olishda kafil sifatida chiqadi. Shuning uchun mayda biznesga kredit olish ancha yengilroq, kichik biznes soliq imtiyozlariga ega bo‘lishi kerak. Agar firma ijtimoiy tarmoqqa yoki ishlab chiqarish rivojlanishiga ajratilgan mablag‘ini ko‘paytirsam, soliq solinadigan ulushni qisqartirishi mumkin.

2. O‘MKHTdagi tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va ixtisosliklar umumdavlat tasniflagichi

Tasniflagich loyihasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi Markazining Davlat ta‘lim standartlari bo‘limi va O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limini rivojlantirish instituti tomonidan ishlab chiqildi. Mazkur tasniflagich loyihasi:

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot, moliya, qishloq va suv xo‘jaligi, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish, xalq ta‘limi, madaniyat ishlari bo‘yicha, ichki ishlar, favqulotda holatlar va adliya vazirliklarida;

O‘zbekiston Respublikasi tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash va davlat mulkini boshqarish, statistika, raqobatchilikni rivojlantirish va monopoliyadan chiqarish, soliq, davlat chegaralarini qo‘riqlash qo‘mitasi, tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi, mineral manbalar va geologiya, qurilish va arxitektura, jismoniy va sport, davlat kadastri va kartografiya, geodeziya, yer resurslari davlat qo‘mitalarida;

O‘zbekiston Respublikasi tashqi aloqalari bo‘yicha, iqtisodiy aloqalar, O‘zbekiston Respublikasi axborotlashtirish va aloqalar, axborotlar va matbuot standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish, O‘zkommunxizmat, avtomobil va daryo transport vositalari, «O‘zarxiv» agentliklari va O‘zbekiston Respublikasi mualliflik huquqlari agentliklarida;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Hidrometeorologiya xizmati markazida;

O‘zbekiston Respublikasi: uchish xavfsizligini nazorat qilish, elektroenergiyani nazorat qilish, tog‘ va sanoat xavfsizlik ishlarini olib borishini nazorat qilish, yuklarni temir yo‘l orqali tashish xavfsizligini nazorat qilish bo‘yicha Davlat inspeksiyalari, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi katta va muhim suv xo‘jalik obektlarini va nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasi Davlat inspeksiyasi, gaz va neft mahsulotlaridan foydalanishni nazorat qilish, Davlat non inspeksiyalarida ko‘rib chiqilgan va ma‘qullangan.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari, tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va ixtisosliklari Tasniflagichning tasniflash obektlari hisoblanadi.

Mazkur Tasniflagichda tayyorlash yo‘nalishlari nomi, kodi va shu tayyorlov yo‘nalishlari turkumiga kiruvchi kasblar nomi va kodi hamda ixtisosliklar ro‘yxati keltirilgan.

Qo‘llanish sohasi

Mazkur Tasniflagich o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi mutaxassislarini ish bilan ta‘minlovchilar, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limida davlat ta‘lim standartlari, o‘quv rejalari, dasturlari va boshqa meyoriy hujjatlarni ishlab chiquvchilar, ta‘lim muassasalari rahbarlari, Respublika va mahalliy boshqaruv tashkilotlari mutaxassislari, vazirliklar, muassasalar va boshqa respublikamiz xo‘jaliklarini rivojlantirishda faoliyat ko‘rsatayotgan sub‘ektlar uchun mo‘ljallangan.

Tasniflagichda quyidagi to‘qqizta bilim sohasi nazarda tutilgan:

100000 – ta‘lim;

200000 – gumanitar fanlar va san‘at;

300000 – ijtimoiy fanlar;

400000 – fan;

500000 – muhandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari;

600000 – qishloq xo‘jaligi;

700000 – sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ta‘minot;

800000 - Xizmatlar;

Tasniflagichdan quyidagi vazifalarni hal etishda foydalaniladi

Hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish;

Milliy va hududiy mehnat bozorlarida ijtimoiy mehnat sohasidagi jarayonlarni taxminlash va tartibga solish;

Ish kuchining samaradorligini va ish kuchiga ketadigan sarflarni aniqlash;

Mehnatga haq to‘lashni tartibga solish va me‘yorlashtirishni takomillashtirish;

Xalq xo‘jaligining kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini ta‘minlash va asoslangan uzluksiz ta‘lim dasturini ishlab chiqish;

Mehnat statistikasi sohasida axborotning xalqaro miqyosda taqqoslanishini ta‘minlash.

«Kichik mutaxassis» malakasi toifasiga kirmaydigan shaxslarni mutaxassisliklarining belgilanishi

Tasniflagichning 4-ustunida intellektual layoqati (aqliy rivojlanish xususiyatlari) buzilgan shaxslarni o'qitish mumkin bo'lgan birdan-bir ixtisosliklar bitta yulduzcha (*) bilan ko'rsatilgan. Ushbu mutaxassisliklar O'zbekiston Respublikasi mehnat va ijtimoiy ta'minot vazirligi tomonidan tasdiqlangan aqliy va jismoniy jihatdan kamchilikka ega shaxslarni o'qitish mumkin bo'lgan kasblar va mutaxassisliklar asosida belgilangan. O'qish muddati kasallik darajasiga qarab 1 yildan 2 yilgacha.

Tasniflagichning 4-ustunida ikkita yulduzcha (**) bilan jismoniy rivojlanish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan va imkoniyatlari cheklangan shaxslarni o'qitadigan birdan-bir ixtisosliklar ko'rsatilgan. Mazkur mutaxassislar O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan, jismoniy rivojlanishida kamchiligi bor va bolalikdan nogiron shaxslar uchun mo'ljallangan maxsus maktablarning bitiruvchilari uchun tuzilgan hamda kasblar va mutaxassisliklar ko'rsatilgan ro'yxat asosida belgilangan. O'qish muddati 2 yil.

Tasniflagichning 4-ustunida uchta yulduzcha (***) bilan akademik litseylarning bitiruvchilari egallaydigan kasbga yo'naltiruvchi ixtisosliklar belgilangan. O'qish muddati 3 yil (chuqurlashtirilgan umumta'lim tayyorgarligi bilan qo'shib olib borilgan holda).

Tasniflagichning 4-ustunida to'rtta yulduzcha (****) bilan 11 yillik umumta'lim maktablarining bitiruvchilari oliy o'quv yurtiga kirolmagan hollarda, yangi bozor munosabatlariga o'tish davrida ularni ijtimoiy himoya qilish maqsadida mo'ljallangan ixtisosliklar ko'rsatilgan. Tasniflagich bunday shaxslar toifasiga nisbatan to'qqiz yillik ta'limga to'liq o'tgunga qadar amal qiladi. O'qish muddati 1 yil.

O'qishni tugatadigan bitiruvchilarga O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilangan namunada tasdiqlangan diplomlar va sertifikatlar beriladi.

3. O'MKHTda kichik mutaxassis tayyorlash tizimi

Hozirgi ishlab chiqarishga kelayotgan mutaxassislarning uchdan bir qismi avval maktabda mehnat va kasbgacha tayyorlanmoqdalar, keyin kasb-hunar kollej tizimida kichik mutaxassis darajasigacha tayyorgarlik ko'rmoqdalar. Buning vazifasi va sababini shu bilan izohlash mumkinki, jamiyatimiz rivojlanishining hozirgi bosqichida fan-texnika taraqqiyotining jadallashuvi kichik mutaxassislar turli soha va ularning tarmoqlari bo'yicha madaniy texnik-texnologik saviyasini oshirishga, ularning tayyorgarligini tubdan yaxshilashga e'tiborni kuchaytirishni taqozo etmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va qarorlar, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" xalq xo'jaligining barcha tarmoqlaridagi har bir kichik mutaxassis mehnatining mazmunini tubdan o'zgartirishni talab qilmoqda. Ularning aqliy va jismoniy faoliyati elementlari o'rtasidagi nisbat ancha o'zgarmoqda. Hozirgi zamon kichik mutaxassis mehnati intellektual mazmun bilan tobora boyimoqda va ilmiy asosda tashkil topmoqda. Aqliy hamda amaliy ishlarning o'zaro uzviy bog'lanishi bilan xarakterlanmoqda. Kichik mutaxassis o'z vazifalarini bajarishlari uchun, shuningdek, ishlab chiqarishni amalga

oshirishda ommaviy ravishda qatnashayotganlarida nazariy izlanishlari uchun chuqur va puxta bilimlarga, ularni amalda qo'llab olish mahoratiga ega bo'lishlari kerak.

Shunga ko'ra, kichik mutaxassislarining hozirgi ishlab chiqarishda ishtirok etishlari murakkab va tez o'zgaradigan aniq mehnat sharoitlarida chuqur bilimlarini ijodiy qo'llashlarini talab qilmoqda. Shuning uchun umumta'limiy va keng politexnik asosdagi kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lish majburiyati vujudga kelmoqda. Bularning hammasi maktabdan boshlab kasb-hunar kollej tayyorgarchilikka kadrlar ta'limi tizimini jiddiy qayta qurish jarayoni o'tmoqda. Shuningdek, bu ish faqat bizda muayyan bilimlar majmuasini o'zlashtirgan kishi sifatida emas, balki eng avvalo g'oyaviy maqsadga, yuksak axloq va mehnat madaniyatiga ega bo'lgan O'zbekiston mustaqil davlat va jamiyat fuqarosi, hamda faol quruvchisi sifatida tarbiyalangan insonning o'zini umumiy kamol toptirish bilan ham bog'liqdir.

Bu borada kasb ta'limi o'qituvchisi mehnat ta'limi va kichik mutaxassisi tayyorgarlikning o'zaro bog'lanishining takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri tayyor metodik tavsiyalar bo'yicha ishlashdan metodik qo'llanmalarining optimal variantlarini ongli ravishda tanlashga o'tishdir.

Tavsiya shaklidagi ana shu tajriba sinov qo'llanma olimlar bajargan tadqiqotlarning, so'nggi yillarda to'plagan ilg'or pedagogik tajribalarni umulashtirishning natijalari asosida tuzilgan. Mehnat va kichik mutaxassislik tayyorgarlik ta'limidagi o'zaro bog'lanishning maqsadga muvofiqligini kuchaytirish uchun har bir darsda ta'limning, O'zbekistonning mustaqillik mafkura asosida shakllanayotgan ta'lim-tarbiyaning va ularni rivojlantirishning eng muhim vazifalarini majmuaviy hal qilishni ta'minlash kerak. Bu ish har bir darsning mazkur yo'nalishdagi vazifalarini bosqichma-bosqich hal qilishni izchil yo'lga qo'yishni to'g'ri xulosalar chiqarishni taqozo qiladi.

O'zaro bog'lanish qonunlari bo'yicha tashkil etilgan dars mazmunida axborotlar hajmini oshirish uchun umumlashtirish, natijalaridan foydalanish, o'quvchilarni asosiy tushunchalarni ajratishga, nazariy qoidalarni tuzishga, qo'yilgan vazifalarni hal qilishning to'g'ri yo'llarini izlashga yo'naltirish kerak.

Mehnat va kichik mutaxassislikka tayyorgarlik ta'limidagi o'zaro bog'lanish bo'yicha o'quv operatsiyalarini bajarish suratini tezlashtirish uchun ularni har bir mavzuda ishning har bir turida mustaqil ishlashda, o'quvchilarning ham yoshiga, ham aqliy rivojlanishiga bog'liq ratsionalizatorlik faoliyatida anglab borish lozim.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ijtimoiy mehnat taqsimotiga muvofiq xalq xo'jaligi qanday sohalarga bo'linadi?
2. Moddiy ishlab chiqarishning tarmoqlarini aytib bering.
3. Tasniflagichda qaysi bilim sohalari nazarda tutilgan?
4. Tasniflagichdan qanday vazifalarni hal etishda foydalaniladi?
5. Kichik mutaxassislarni tayyorlash jarayoni nimalardan iborat?
6. Tasniflagichda «Kichik mutaxassis» malakasi toifasiga kirmaydigan shaxslarning mutaxassisliklari qanday belgilangan?

2.2. KADRLAR TAYYORLASH MILLIY DASTURINING O'ZIGA XOSLIGI

Reja:

- 1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsad va vazifalari.**
- 2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari.**
- 3. Kadrlar tayyorlash milliy modelning tarkibiy qismlari.**

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi va vazifalari

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunining qoidalariga muvofiq holda milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlari asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Mazkur dasturning maqsadi – ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdir.

Ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish quyidagi vazifalarni hal etilishini nazarda tutadi:

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonunga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini yagona o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayoniga moslash;

kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

ta'lim oluvchilarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

ta'lim, fan va ishlab chiqarish samarali integratsiyalashuvini ta'minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan chet el investitsiyalari jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari

Milliy dasturning maqsad va vazifalari bosqichma-bosqich ro'yobga chiqariladi.

Birinchi bosqich (1997-2001 yillar)-mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratish.

Ushbu bosqichda quyidagilarni amalga oshirishi zarur:

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonunga muvofiq, ta'lim tizimi mazmunini tarkibiy qayta ko'rish va tubdan yangilash;

- pedagog va ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash hamda ularning malakasini oshirishni zamon talablariga javob beradigan darajada tashkil etish;

- ta'lim oluvchilarning yuksak tayyorgarlik darajasi, malakasi, madaniy va ma'naviy-ahloqiy saviyasining sifatiga nisbatan qo'yiladigan zarur talablarni belgilab beruvchi davlat ta'lim standartlarini yaratish va joriy etish;

- o'quv-uslubiy majmualarning hamda ta'lim jarayoni didaktik va axborot ta'minotining yangi avlodini ishlab chiqish va joriy etish;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uchun zarur moddiy-texnika, o'quv-uslubiy va kadrlar bazasini tayyorlash;

- ta'lim va kadrlar tayyorlashga byudjetdan tashqari mablag'lar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish, davlat ta'lim muassasalari bilan birgalikda nodavlat ta'lim muassasalarini rivojlantirishni ham nazarda tutgan holda ta'lim xizmati ko'rsatish sohasida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish;

- ta'lim muassasalari faoliyatiga baho berishning reyting tizimini, kadrlar tayyorlash sifati va ularga bo'lgan ehtiyojning monitoringini olib borish tizimini ishlab chiqish va joriy etish;

- xalqaro aloqalarni kengaytirish va kuchaytirish, kadrlar tayyorlashda xalqaro donorlik tashkilotlari fondlari faoliyatiga tegishli sharoitlar yaratish, shuningdek, respublika ta'lim sohasiga chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha real chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish;

- Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarishning monitoringini olib borish.

Ushbu bosqichda bolalarni olti-yetti yoshdan maktabga qabul qilish, ularning jismoniy va aqliy jihatdan rivojlanganligini e'tiborga olgan holda amalga oshiriladi. Taqozo etilayotgan, o'quvchi o'rinlari zarur moddiy-texnika shart-sharoitlari va pedagog kadrlar bilan ta'minlangan holda izchil tayyorlanadi.

Ikkinchi bosqich (2001-2005 yillar) - Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish.

Majburiy umumiy oʻrta va oʻrta-maxsus, kasb-hunar taʼlimiga, shuningdek, oʻquvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab, tabaqalashtirilgan taʼlimga oʻtish toʻliq amalga oshiriladi.

Taʼlim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan toʻldirish taʼminlanadi, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhit vujudga keltiriladi.

Taʼlim muassasalarining moddiy-texnika va axborot bazasini mustahkamlash davom ettiriladi, oʻquv-tarbiya jarayoni yuqori sifatli oʻquv adabiyotlari va ilgʻor pedagogik texnologiyalar bilan taʼminlanadi. Uzluksiz taʼlim tizimini axborotlashtirish amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillar) - toʻplangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish.

Taʼlim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalari yanada mustahkamlanadi, oʻquv-tarbiya jarayoni yangi oʻquv-uslubiy majmualar, ilgʻor pedagogik texnologiyalar bilan toʻliq taʼminlanadi. Milliy (elita) oliy taʼlim muassasalarini qaror toptirish va rivojlantirish amalga oshiriladi. Kasb-hunar taʼlimi muassasalarining mustaqil faoliyat yuritishi va oʻzini oʻzi boshqarishi shakllari mustahkamlanadi.

Taʼlim jarayonini axborotlashtirish, uzluksiz taʼlim tizimi jahon axborot tarmogʻiga ulanadigan kompyuter axborot tarmogʻi bilan toʻliq qamrab olinadi.

3. Kadrlar tayyorlash miliy modelining tarkibiy qismlari

Ular quyidagilardan iborat: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz taʼlim, fan va ishlab chiqarish.

Shaxs - kadrlar tayyorlash tizimining bosh subʼekti va obʼekti, taʼlim sohasidagi xizmatlarning isteʼmolchisi va ularni amalga oshiruvchisi;

Davlat va jamiyat – taʼlim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchisi, kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

Uzluksiz taʼlim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi boʻlib, taʼlimining barcha turlarini, davlat taʼlim standartlarining kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat koʻrsatish muhitini oʻz ichiga oladi;

Fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi ilgʻor pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi;

Ishlab chiqarish - kadrlarga boʻlgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qoʻyiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moddiy-texnik jihatidan taʼminlash jarayonining qatnashchisi.

Davlat va jamiyat uzluksiz taʼlim va kadrlar tayyorlash tizimi barcha uchun ochiq boʻlishini va hayot oʻzgarishlariga moslanuvchiligini taʼminlaydi.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va maʼnaviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bogʻliq boʻlgan uzluksiz taʼlim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs, fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu tarzda

fuqaroning eng asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bilim olish, ijodiy qobiliyatni namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanish, kasbi bo'yicha mehnat qilish huquqi ro'yobga chiqariladi.

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonun umumiy o'rta va O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi standartlari orqali sifatli ta'lim olish, shuningdek, ta'lim va kasb-hunar jihatdan tayyorgarlikning shakllari va turlarini tanlashni, uzluksiz malaka oshirib borish, zarurat taqozo etsa, tegishli qayta tayyorgarlikdan o'tish huquqini va keng imkoniyatlarini nazarda tutadi.

Ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat tomonidan ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligini ko'rish kafolatlanadi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart.

Shaxs ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va o'z bilimi va tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi.

Davlat va jamiyat - kadrlar tayyorlash tizimi amal qilishi va rivojlanishining kafillari, yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg'unlashtiruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Davlat va jamiyat quyidagilarga, chunonchi:

- fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va o'z malakasini oshirish huquqlari ro'yobga chiqarilishiga;

- majburiy umumiy o'rta ta'lim hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish yo'nalishini tanlash huquqi asosida majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olishga;

- davlat grantlari yoki pullik-shartnomaviy acosda oliy ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim olish huquqiga;

- davlat ta'lim muassasalarini mablag' bilan ta'minlashga;

- ta'lim oluvchilarning o'qishi, turmushi va dam olishi uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi vazifalarni hal etilishida jamoatchilik boshqaruvini rivojlantirishga, ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga;

- sog'liq va rivojlanishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning ta'lim olishiga kafolat beradilar.

Uzluksiz ta'lim - kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir.

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli davrlardagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

maktabgacha ta'lim;

umumiy o'rta ta'lim;

o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;

oliy ta'lim;
oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
maktabdan tashqari ta'lim.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli salmoqli element sifatida fanni o'z ichiga oladi, bu sohada:

tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari to'g'risidagi yangi fundamental va amaliy bilimlar shakllanadi, kadrlar tayyorlash tizimida ommalashtirish, o'rganish va foydalanish uchun kerakli ilmiy natijalar jamlanadi:

oliy malakali ilmiy va pedagog kadrlar tayyorlash amalga oshiriladi;

kadrlar tayyorlash jarayonini ilmiy-tadqiqot jihatidan ta'minlash infrastrukturasi vujudga keltiriladi, ta'limning axborot tarmoqlaridan foydalanish maqsadida bilimning turli sohalari bo'yicha axborot bazasi shakllantiriladi;

mamlakatimiz ilm-fanining jahon ilm-faniga integratsiyasi sodir bo'ladi, zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarning eng muhim muammolarini hal etish uchun ilmiy yutuqlar va kadrlarni xalqaro miqyosda almashinuvi amalga oshiriladi.

Kadrlar tayyorlash tizimiga ilm-fanning uzviy ravishda kirib borishi uchun quyidagilar zarur:

ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va o'zlashtirish yuzasidan maqsadli innovatsiya loyihalarini shakllantirish va amalga oshirish yo'li bilan ilm-fanning ta'lim amaliyoti bilan aloqasini ta'minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqyapti;

ilg'or axborot va pedagogik texnologiyalarni joriy etish uchun eksperimental maydonchalar barpo etish orqali ilmiy tadqiqotlar natijalarini o'quv-tarbiya jarayoniga o'z vaqtida joriy etish mexanizmini ro'yobga chiqarish;

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini samarali tarzda bajarishni ta'minlash yuzasidan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish;

yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, yoshlarning ilmiy ijodiyotini har tomonlama qo'llab-quvvatlash;

ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot va ilmiy-pedagogik ishlar darajasini baholashga zamonaviy yondashuvni ro'yobga chiqarish, ilmiy tadqiqotlar va texnologik ishlanmalar natijalari tijoratlashuvi asosida olimlarning obro'-e'tibori va ijtimoiy maqomini oshirish;

mamlakat ilm-fanining xalqaro ilmiy hamjamiyatga integratsiyasini faollashtirish, ta'lim sohasi va kadrlar tayyorlashni takomillashtirish maqsadida ilmiy yutuqlar va olimlarning bunda o'zaro almashinuv jarayonini kuchaytirish;

fan va texnologiyalar sohasidagi faoliyatni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish, talabalar va yosh olimlarning ilmiy yutuqlari uchun maxsus mukofotlar va sovrinlar ta'sis etish, maxsus stipendiyalar sonini ko'paytirish, yoshlar ilmiy-texnika ijodiyotining doimiy ishlaydigan ko'rgazma va ekspozitsiyalarini tashkil etish.

Kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarish - ishlab chiqarishning talab-ehhtiyojlari kadrlar tayyorlash tizimining yo'nalishi, darajasi va miqyoslarini shakllantiradi, kasb tayyorgarligining maqsadi, vazifalari va mazmunini belgilaydi, malaka talablarini ilgari suradi, ta'limning muvoziy texnologiyalari va shakllarini

tanlashni taqozo etadi. Ishlab chiqarish pirovard natijada kadrlarning sifati va raqobatbardoshligiga baho beradi.

Ishlab chiqarishning kadrlar tayyorlash tizimidagi vazifalari quyidagilar bilan belgilanadi, chunonchi u:

turli saviya va malakadagi mutaxassislariga bo'lgan talab-ehtiyojni shakllantiradi;

o'z ixtiyoridagi moddiy-texnika, moliya, kadr resurslari hamda kadrlarni o'tish, malakasini oshirish va qayta tayyorlash uchun zarur boshqa resurslarni berish bilan uzluksiz ta'lim tizimiga ko'maklashadi;

muassis, vasiy, donor, homiy tariqasida ayrim mutaxassislarni va guruhlarni maqsadli tayyorlashni, shuningdek, turli tip va darajadagi o'quv yurtlarini moliyalashda qatnashadi;

ta'lim va ilm-fanning turli shakllardagi integratsiyasini (muvaqqat ijodiy jamoalar, o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmualari, markazlari, texnoparklar, texnopolislar) rivojlantiradi.

Ishlab chiqarishning kadrlar tayyorlash tizimidagi mavqeini kuchaytirish quyidagi yo'llar bilan ta'minlanadi:

ta'limni korxonadagi unumli mehnat bilan, shu jumladan, ishlab chiqarish amaliyoti jarayonidagi mehnat bilan qo'shib olib borish asosida yuqori malakali kadrlar tayyorlash;

kadrlar tayyorlash hamda birgalikda ilmiy-texnologiya ishlanmalarini olib borishda korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish;

ta'lim oluvchilarni mehnat jamoalarida tarbiyalash (mehnat, ma'naviy va jismoniy tarbiyalash);

ishlab-chiqarishning talab-ehtiyojlarini inobatga olib, texnika va texnologiyalarni rivojlantirishning yangi yo'nalishlari bo'yicha kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

ishlab chiqarishning iqtisodiy va texnologiya muammolarini hal etish uchun oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tashkilotlarning ilmiy salohiyatini jalb etish;

pedagog kadrlarning ilg'or texnologiyalar sohasidagi malakasini bevosita ishlab chiqarishda muntazam oshirib borish;

ishlab chiqarishning yuqori malakali kadrlarini ta'lim jarayoniga va pedagogik faoliyatga jalb etish;

ishlab chiqarish amaliyotini o'tish uchun ta'lim oluvchilarni ish joylari bilan ta'minlash;

o'zaro integratsiyalangan ta'lim muassasalarini zamonaviy uskunalari, apparatlar va asboblari bilan jihozlash.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlarini aytib bering.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning 1-bosqichida qanday vazifalar belgilangan?
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning 2-bosqichida qanday vazifalar belgilangan?

4. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning 3-bosqichida qanday vazifalar belgilangan?
5. Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlarini aytib bering.
6. Uzluksiz ta'lim turlarini aytib bering.

2.3. TA'LIMNI STANDARTLASHTIRISH. O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MAZMUNI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni (davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlari).

2. Kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlash mezonlari.

3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari turlari va ulardagi ta'lim-tarbiya jarayoni.

1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni (davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlari)

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabul qilingandan keyin uni amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining birinchilar qatorida qabul qilgan qarori 1998-yil 5-yanvardagi «Uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to'g'risida»gi 5-sonli qaroridir.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning 7-moddasiga ko'ra, Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq Respublikada idoraviy bo'ysunishi va mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar ta'lim muassasalarining barcha turlari uchun majburiy bo'lgan davlat ta'lim standartlari (DTS) belgilanadi.

- DTS kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'lim mazmuniga nisbatan qo'yiladigan talablarni;

- ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarlicha darajasini hamda ta'lim muassasalarini bitiruvchilarga nisbatan qo'yiladigan malaka talablarini;

- o'quv yuklamasining zarur hajmini; ta'lim muassasalari faoliyatini va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartibi va mexanizmini belgilaydi.

DTS ta'lim jarayonini va ta'lim muassasalari faoliyatini baholashni tartibga soluvchi boshqa meyoriy hujjatlarni yaratish uchun asos hisoblanadi.

Davlat ta'lim standartlarining maqsad va vazifalari. Davlat ta'lim standartlari joriy etilishi quyidagi maqsadlarni nazarda tutadi:

- ta'limning yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi kadrlar tayyorlanishini ta'minlash;

- mamlakatning ijtimoiy va ijtimoiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqib kadrlar tayyorlash mazmunini tartibga solish;

- ta'limning demokratiyalashuvi, insonparvarlashuvi va ijtimoiylashuvi, ta'lim oluvchilarning huquqiy iqtisodiy bilimlari darajasini, shuningdek ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish;

- sifatli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxsning, jamiyat va davlatning manfaatlarini himoya qilish;

- kadrlar tayyorlash sifatini va ta'lim faoliyatini baholash mezonlarini va tartibini belgilash;

- ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlashning izchilligi va uzluksizligini ta'minlash, ta'limning barcha turlari va bosqichlarida o'quv-tarbiya jarayonini maqbullashtirish;

- mehnat va ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash.

Davlat ta'lim standartlarining vazifalari:

- ta'lim sifatiga va kadrlar tayyorlashga, ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari nomenklaturasiga nisbatan qo'yiladigan maqbul talablarni belgilash;
- ta'limga va uning pirovard natijalariga, ta'lim oluvchilarning bilimi va kasbiy malakasi darajasini vaqti-vaqti bilan baholash tartibi va tartibotiga, shuningdek, ta'lim faoliyati sifati ustidan nazorat qilishga nisbatan qo'yiladigan tegishli talablarni belgilovchi me'yoriy bazani yaratish;
- xalqning boy ma'naviy merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- ta'limning barcha turlarida ular mazmunini hamda olib boriladigan ta'lim va tarbiyani kelishib olish, ularning o'zaro bog'liqligini, uzluksiz ta'lim tizimida va kadrlar tayyorlashda izchillikni ta'minlash;
- o'quv-tarbiya va ta'lim jarayoniga, uzluksiz ta'lim tizimining pedagogik texnologiyalariga va axborot bilan ta'minlanishiga, ta'lim darajasini nazorat qilishga, ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar va ularni bitiruvchilarning malakasiga nisbatan me'yorlar va talablarni belgilash;
- ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatiga baho berishning xolis tizimini, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilishni joriy etish;
- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
- milliy standartlar talabining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga nisbatan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash;

Ta'limning standartlashtiriladigan turlari.

DTS ta'limning quyidagi turlari uchun belgilanadi:

- Umumiy o'rta ta'lim, shu jumladan boshlang'ich ta'lim;
- O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari);
- oliy ta'lim (bakalavriat, magistratura).

Maktabgacha, maktabdan tashqari, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash uchun davlat boshqaruvining vakolatli organlari tomonidan davlat talablari belgilanadi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi davlat ta'lim standartlarining vazifalari:

- O'MKHT sifatiga va kadrlar tayyorlashga, ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari turlariga nisbatan qo'yiladigan maqbul talablarni belgilash;

Izoh: Kasb-hunar kollejlarning o'quv rejalari tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda alohida tuzilib, kasbiy ta'lim fanlari (umumkasbiy va maxsus fanlar)ga, o'quv va ishlab chiqarish amaliyotiga ajratilgan soatlar miqdori umumiy ajratilgan soatlar hajmiga nisbatan 10% gacha o'zgarishi mumkin.

DTSlari tasdiqlangan paytda umumta'lim blokida 20ta fan mamvjud edi. Shuning uchun ham «Umumta'lim fanlari» DTSda 20ta fan keltirilgan va bunga umumiy 1940 soat ajratilgan. Keyinchalik «Umumta'lim fanlar» blokiga yana 3 ta fan, ya'ni «Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar», «O'zbekiston konstitutsiyasi» hamda «Iqtisodiy bilim asoslari» fanlari kiritildi va umumiy soat 1994 ga yetkazildi.

O'quv dasturlarni ishlab chiqish

O'quv dasturlari alohida o'quv predmetlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mazmuni va hajmini, ularni o'rganish ketma-ketligini belgilaydi.

O'quv me'yoriy xujjatlardan biri o'quv dasturidir.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standartining tarkibiy qismi bo'lib, u ta'lim sohalarini me'yorlashga hamda o'quv muassasasining moliyaviy ta'minotini belgilashga asos bo'ladigan davlat xujjatidir. Tayanch o'quv rejasi o'quv predmeti bo'yicha beriladigan ta'lim mazmunini o'quvchiga yetkazish uchun ajratilgan o'quv soatlarining minimum hajmdagi miqdorini ifodalaydi. U muayyan o'quv predmeti bo'yicha davlat standartlariga muvofiq beriladigan ta'lim mazmunini aniqlashga asos bo'ladi.

O'quv dasturlarining tuzilish

Fanning nomi:	1. Tushuntirish xati.	2. Fanning maqsadi:
3. Fanning mazmuni.	4. Namunaviy mavzular rejasi.	5. O'qitish vositalari.

2. Kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlash mezonlari

Kasb-hunar ta'limi ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayon, o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularning jadal intellektual kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishiga, kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini berishga qaratilgan o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini, ta'lim oluvchilarning bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash hamda ularni amaliyotga qo'llashni o'z ichiga qamrab oladi.

Samarali o'qitishning muhim shartlari: ta'lim oluvchilarning qiziqish faoliyatining aktivligini o'quv jarayonining sifati deb qarash lozim. Bu esa o'z navbatida ta'lim oluvchining o'qishga bo'lgan munosabatini, uni samarali o'zlashtirishga, bilim va malakasini oshirishga intilishi, o'z navbatida mehnat qilishga bo'lgan irodaviy jihatlarni rivojlantirishga va olgan bilimlaridan estetik qoniqishga olib keladi.

Ta'lim oluvchining xarakteriga mos ravishda ularning bilim egallashga intilishi va aktivligi darajalari turlicha bo'ladi. Lekin shu bilan birga ta'lim oluvchilar passiv bo'lsa, o'qitish jarayonini amalga oshirish qiyin kechadi.

Ta'lim oluvchining berilayotgan bilimlarni qabul qilish aktivligi uning shaxs sifatida shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Natijada ta'lim oluvchida o'z-o'ziga, mehnatiga, boshqa shaxslarga, jamiyatga, ishlab chiqarishga, atrof muhitga munosabati shakllanib boradi.

Talim jarayoni samaradorligiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biri o'quv materialining ma'zmoni va uning to'g'ri tanlanishi.

Beriladigan bilim mazmuni o'quv dasturi, Davlat ta'lim standartida belgilangan bo'lib, uning tarkibini ijtimoiy – iqtisodiy maqsadlar, davlat buyurtmasi, pedagogik tizim belgilaydi. Pedagogik jarayon faqat ta'limning mazmunliligiga emas, balki uning qonuniyligiga ham ta'sir ko'rsatadi.

a) pedagogik jarayonning maqsadi va vazifalariga qarab mazmun belgilanmasa, ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishlari qiyin kechadi va pedagogik jarayondagi nazariya bilan amaliyot orasida bog'liqlik yo'qoladi.

b) guruhdagi o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatidan kelib chiqib o'qituvchi pedagogik jarayonning o'zaro bog'liqligini buzmaganda dasturga mantiqiy o'zgartirishlar kiritib ta'lim maqsadiga erishiladi. Ko'pincha o'quv jarayonining sifati butun pedagogik jarayonidan samaradorlikka bog'liq.

Yangi demokratik jamiyat qurish jarayonida ta'limning mazmunini tanlashda jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib quyidagilarga amal qilinadi:

- ◆ ilmiy bilimlarni yetakchi roli to'g'risidagi qoidaga;
- ◆ insoniyatning madaniy-ma'rifiy merosi boyliklarini, umuminsoniy qadriyatlarini egallab olish haqidagi «Milliy dastur» ko'rsatmalari;
- ◆ tarbiyalanuvchi shaxsni barkamol avlod qilib rivojlantirish, iymone'tiqodini, ilmiy dunyoqarashini tarkib toptirish;
- ◆ ilmiy hayot bilan, yangi demokratik jamiyat qurilishi tajribasi bog'liqligi haqidagi qoidaga;
- ◆ ta'limning bir maqsadga qaratilganligi;
- ◆ ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplariga va didaktik prinsiplarga muvofiqligiga.

Shu nuqtai nazardan ta'lim mazmunining tuzilishi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Ta'lim mazmunining davlat ijtimoiy-kasbiy rivojlanishi yo'nalishlariga bog'liqlik tamoyili.
2. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tamoyili.
3. Fanlararo kompleks aloqalar tamoyili.
4. Kasblarga yo'naltirish tamoyili.
5. Ta'lim mazmunini tanlashda ustuvor va o'zgaruvchan qismlarga bo'lib tanlash tamoyili.
6. Ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish tamoyili.

Yangi demokratik jamiyat qurayotgan Respublikamizda ta'limning mazmuni quyidagi yo'llar bilan takomillashtirish nazarda tutiladi:

- ♦ Fan- texnika taraqqiyotidagi va tajribadagi eng yangi muvaffaqiyatlarni aks ettirish orqali;
- ♦ ikkinchi darajali va ortiqcha murakkablashtirilgan materialdan qutilish, yangi eng zarur materiallarni ta'lim mazmuniga kiritish orqali ;
- ♦ o'rganilayotgan fanlar ro'yxatini va materiallar hajmini aniqlash hamda o'quvchi-yoshlar, albatta, o'zlashtirib olishi kerak bo'lgan malaka va ko'nikmalarning optimal hajmini belgilash orqali;
- ♦ o'quv fanlariga oid asosiy tushunchalarni va yetakchi g'oyalarni juda ham aniq bayon qilish orqali;
- ♦ o'quvchilarni yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanib, kompyuter savodxonligi, zamonaviy texnika va texnologiyalar sohasidagi va boshqa bilimlar bilan qurollantirish hamda shu texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari hosil qilish orqali.

3. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari turlari va ulardagi ta'lim -tarbiya jarayoni

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning 6-moddasiga binoan ta'lim muassasalarining maqomi quyidagicha belgilangan:

- Ta'lim muassasasini akkreditatsiyalash vakolatli davlat organi tomonidan attestatsiyaga asosan amalga oshiriladi;

- Ta'lim muassasasi yuridik shaxs bo'lib, qonun xujjatlarida belgilangan tartibda barpo etiladi. Nodavlat ta'lim muassasasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilagan tartibda davlat akkreditatsiyasidan o'tgan paytdan boshlab yuridik shaxs dars va ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'ladi;

- Ta'lim muassasasi qonun xujjatlariga muvofiq ishlab chiqilgan ustav asosida faoliyat ko'rsatadi;

- Ta'lim muassasasi attestatsiya natijalariga binoan davlat akkreditatsiyasidan mahrum etilishi mumkin;

- Ta'lim muassasalari o'quv-tarbiya majmualariga hamda o'quv-ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari va uyushmalariga birlashishga xaqli;

- Ta'lim muassasalari ustavda belgilangan vazifalariga muvofiq pulli ta'lim xizmatlari ko'rsatish, shuningdek tadbirkorlik faoliyatining boshqa turlari bilan shug'ullanishga xaqli.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari ham yuqorida ko'rsatilgandek ta'lim muassasasi maqomiga ega. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tegishli tarmoq DTSlar asosida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarining quyidagi turlari faoliyat ko'rsatadi.

1. Akademiy litseylar.

2. Kasb-hunar kollejlari.

Bu ta'lim muassasalarida yoshlarga majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beriladi.

Umumiy o'rta ta'lim negizida muddati uch yil bo'lgan majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzluksiz ta'lim tizimidagi mustaqil turdir. O'rta maxsus, kasb-

hunar ta'limi yo'nalishi – akademik litsey yoki kasb-hunar kolleji o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy tanlanadi.

Akademiy litsey – davlat ta'lim standartiga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beradi. O'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishini ta'minlaydigan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasasi hisoblanadi.

Kasb-hunar kolleji - tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beruvchi, o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini beradigan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasasi hisoblanadi. Kasb-hunar kollejlari jihozlanganlik darajasi, pedagogik tarkibini tanlanganligi, o'quv jaryoniining tashkil etilish jihatidan yangi tipdagi ta'lim muassasalari hisoblanadi.

Ular bir yoki bir necha zamonaviy kasb-hunarni egallash hamda tegishli o'quv fanlaridan chuqur nazariy bilimi olish imkonini beradi.

Akademik litselar va kasb-hunar kollejlarda ta'lim olish o'quvchilarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish va tanlagan ixtisosliklarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Davlat ta'lim standartlarining maqsadini aytib bering.
2. Davlat ta'lim standartlarining vazifalarini aytib bering.
3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi davlat ta'lim standartlarining vazifalari nimalardan iborat?
4. Ta'lim mazmunining tuzilishi qaysi tamoyillarga asoslanadi?
5. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 6-moddasiga binoan ta'lim muassasalarining maqomi qanday belgilangan?
6. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarining turlarini aytib bering.

2.4. KASBIY TA'LIM TIZIMLARINING QIYOSIY TAHLILI (CHET EL TAJRIBASI SIFATIDA)

Reja:

1. Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsadi va mazmuni.
2. Germaniya, Fransiya, AQSH, Italiya va Yaponiya mamlakatlarida kasbiy ta'lim.
3. Hamdo'stlik mamlakatlarida kasbiy ta'lim.

1. Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsadi va mazmuni

Butun dunyo miqiyosidagi, ayniqsa, rivojlangan davlatlardagi ta'lim, jumladan kasbiy ta'lim sohasidagi ishlar, bu sohadagi yangiliklar, olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari barcha mamlakatlar qatori bizning mamlakatimizda ham o'rganilib, ular tajribasini o'z amaliyotimizga tatbiq qilib borilmoqda.

Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha izlanishlar

olib borish natijalarini jahon ta'lim jarayoniga tatbiq etishda mazkur davlatlarning tegishli tashkilotlari bilan bir qatorda xalqaro tashkilotlar ham bir qator ishlarni amalga oshirmoqda.

Jumladan, YUNESKO tashkilotining tashkil topishi va fan texnika taraqqiyotini, ta'lim sohasini rivojlantirish bo'yicha olib borayotgan ishlari diqqatga sazovordir.

YUNESKO Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, fan, madaniyat masalalarini rivojlantirishga ixtisoslashtirilgan tashkiloti bo'lib, u 1946 yilda tashkil etilgan. BMT ikkinchi jahon urushidan keyin suveren davlatlarning ixtiyoriy birlashuvi asosida jahonda tinchlik va xavfsizlikni saqlash hamda davlatlar o'rtasida tinch hamkorlikni rivojlantirish maqsadida tuzilgan. BMT o'zining tuzilishiga ko'ra Bosh Assambleya (Yalpi majlis), Xavfsizlik kengashi, Xalqaro sudga ega. Bulardan tashqari BMTning doimiy amalda bo'lgan faoliyatini Kotibiyat olib boradi va uning ishini Bosh Assambleya saylab qo'ygan Bosh Kotib boshqarib boradi.

Bosh Assambleya har yili jahon siyosatining dolzarb muammolarini muhokama qiladi va bu masalalar bo'yicha BMTga a'zo bo'lgan davlatlarga yoki Xavfsizlik Kengashiga tavsiyalar beradi.

YUNESKO faoliyati o'ta xilma-xil va ko'p qirralidir. Uning ta'lim sohasidagi ishlari ko'p yo'nalishlarda olib boriladi. Jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlarda savodsizlikni tugatish, jahon ta'limi rivojlanishidagi tendensiyalarni tahlil qilish va uni ommalashtirish, u yoki bu mamlakatda ta'lim bo'yicha olib borilayotgan siyosatni, ayrim ilmiy izlanishlarni ham moddiy, ham ma'naviy rag'batlantirish va boshqalar.

Fan va texnologiyani rivojlantirish borasida YUNESKO bir qator davlatlararo dasturni amalga oshirdi. Bu dastur asosan, ekologik muhitni yaxshilash, atrof-muhitni muhofaza qilish, ta'lim sohasini rivojlantirishning dolzarb muammolari bilan bog'liqdir.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy jihati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta'lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi.

Ta'limga, jumladan kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsadi quyidagilardan iborat:

- kasb-hunar ta'limi tarixi, metodologik asoslari va rivojlanish istiqbollari, ilg'or pedagogik tajribalarni tahlil etish va umumlashtirish talim jarayonida o'qitish vositalarini keng qo'llash, DTS'lari, rejalar va dasturlar mazmunini tahlil etish va boshqalar bo'yicha ilg'or chet el tajribasini o'rganish va ularni ta'lim tizimimizga qo'llash orqali o'z milliy ta'lim tizimimizni takomillashtirish;

- «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar

tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini izchil rivojlantirishni ta'minlash;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayoniga moslash va ta'lim tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash;

- kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish, uning amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

- ta'lim tizimiga chet el investitsiyalari jalb etishni amaliyotga joriy etish va o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning mazmuni.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga tegishli chet el tajribasini o'rganish bo'yicha izlanishlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib borilishi mumkin:

- kasb-hunar ta'limining uzluksizligini ta'minlash uni mazmunan isloh qilish va takomillashtirish;

- kasb-hunar ta'limi tizimini oqilona boshqarish;

- kasb-hunar ta'limi sifatini nazorat qilish tizimini shakllantirish;

- kasb-hunar ta'limi tizimining yaxlit axborot makonini vujudga keltirish va xizmati ko'rsatish bozorini rivojlantirish;

- kasb-hunar ta'limining fan, ishlab chiqarish bilan integratsiyasini rivojlantirish;

- kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlash sohasidagi chet ellar bilan xalqaro hamkorlikni ta'minlash va boshqalar.

2. Rivojlangan xorijiy davlatlar (Germaniya, Fransiya, AQSH, Italiya va Yaponiya)dagi kasbiy ta'lim

Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassasalar ishlab turganligi, Germaniya, Fransiya, AQSH, Yaponiyada ta'lim tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar, Universitetlar, pedagogik tadqiqot markazlari shug'ulanayotganligi ko'pchiligining faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilganligiga e'tibor qaratiladi.

O'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv usul bilan amalga oshirilgan bo'lib, talabalar ushbu yo'nalishlar mohiyatini o'rganishlari lozim.

Birinchi holatda o'quv muddati uzaytiriladi, o'quv materiallari hajmi ko'paytiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo yangi dastur yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik mutaxassislarning e'tiroficha maqbul hisoblanadi.

1961 yilda "Bosh yangi bazis" tamoyillari asosida AQSH o'rta maktablarni islohot qilish boshlangan edi.

Buning mohiyati shundaki, ingliz tili va adabiyoti (to'rt yil), matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (uch yil), ijtimoiy fanlar (uch yil), kompyuter texnikasi (yarim yil) kabilardan iborat besh yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi.

Har bir yo'nalish o'z navbatida bir necha qismga bo'linadi. Masalan, matematika, algebra, trigonometriya, ish yuritish, kompyuter texnikasini qo'llashdan iborat barcha majburiy predmetlar tarkibiga yangi kurslar kiritildi. 1985 yildan etiboran barcha yuqori bosqich kollejlarning to'qson foizi shu besh bazisli tamoyillar asosidagi dasturlar bilan ish olib bormoqdalar. Natija: majburiy tayyorgarlik bo'yicha ta'lim hajmi qisqardi, shu bilan bir qatorda dastur chuqurlashtirilib o'rganiladigan kurslar hisobiga tig'izlashtirildi.

XX asrning 80-yillarida majburiy ta'lim hajmini qisqartirish jarayoni yanada chuqurlashtirildi. Xatto ayrim kollejlarda bu sohada uch yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar bazislari asosida ish olib borilmoqda. Ta'limning boshqa turlari esa ixtisoslashtirish davrigacha amalga oshiriladigan bo'ldi.

80 yillardan boshlab AQSHda o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish o'quvchilar va otanalar ixtiyorida qoldirildi.

Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy predmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan ximiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayapti. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasidan chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda.

Fransiya boshlangich maktablarida ta'lim mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, axolishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamchi predmetlarga bo'linadi.

Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushidan keyinok Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi maxsus va o'quv fakultativ kurslar kiritilgan.

Aftidan, rivojlangan davlatlarda o'quv dasturining rivojlanishi mana shu yo'nalish asosida qurilmoqda. Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning mamlakat ichki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan xaqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarda maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, 80 yillarda AQSH o'quvchilarining 50 yillarga nisbatan reyting ko'rsatkichi 973dan 893ga tushib ketgan, Fransiyada ham 3 litsey bitiruvchilari va litsey sohasida faoliyat ko'rsatuvchidan biri muvaffaqiyatsizlikka uchrayotganligi ta'kidlanadi.

Ta'limda ro'y berayotgan bu salbiy holatni bartaraf etish to'ldiruvchi ta'lim zimmasiga tushadi.

To'ldiruvchi ta'lim maktabgacha tarbiya muassalarida, maktab va litseylarda amalga oshirilmoqda. AQSHda bu xizmatga ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlari ham safarbar etilgan, Milliy telekompaniya maxsus o'quv kanali orqali

130 soatlik o'quv ko'rsatuvlari tashkil etgan. O'quv jarayonlarini tabaqalashtirib olib borish bo'yicha chet mamlakatlarning ko'pchiligida tadqiqotlar davom ettirilmoqda.

Chet el amaliyotida o'quvchilarni tabaqalash odatda boshlang'ich ta'lim kursidan keyin amalga oshirilayotganligi, fransuz pedagoglari esa sinf o'quvchilarini uch tabaqaqa:

1. Gomogenlar - matematika va gumanitar yo'nalishda ish olib borsa bo'ladigan o'quvchilar;

2. Yarim gomogen - tabiiy sikldagi fanlarni o'zlashtira olishga moyil o'quvchilar;

3. Gegeron - barcha predmetlardan har xil saviyada o'zlashtiradigan o'quvchilarga ajratganlariga to'xtab o'tiladi.

Xulosa qilib aytganda, XX asrning 80-yillarida chet davlatlarda o'zlashtirmovchi va ulgurmovchi o'quvchilarning ko'payib ketishi tabaqalashtirilgan ta'limga ehtiyoj tug'ilganligiga olib keldi.

3. Hamdo'stlik mamlakatlarida kasbiy ta'lim

1. Rossiyada umumiy o'rta ta'lim tizimi

2. Rossiyada kasbiy ta'lim

3. Oliy ta'limdan keyingi o'qish.

Rossiyada umumiy ta'lim o'z ichiga boshlang'ich, asosiy va o'rta (to'liq) ta'limni qamrab oladi. O'rta maktabda o'qish muddati 11 yilni tashkil etib, bundan 1-4-sinflar boshlang'ich, 5-9 sinflar-asosiy, 10-11 sinflar to'liq o'rta ta'lim dasturi asosida ta'lim oladilar. Ishchi yoshlar uchun kechki maktablar tizimi ham saqlanib qolgan. Keyingi yillarda bunday ta'lim ancha qisqargan. Shu bilan birga ikki yoki undan ortiq smenadagi maktablar ham qisqargan.

Rossiyada kasbiy ta'lim

Rossiyada kasbiy ta'limning uchta darajasi bor: Boshlang'ich daraja - boshlang'ich kasbiy ta'lim beruvchi o'quv yurtlari (PTU) kvalifikatsiyali ishchi va xizmatchilarni yetishtirib chiqaradi. Bularda o'qish muddati, o'quvchining ma'lumot darajasiga bog'liq. 9-sinfni tugatganlar 2-3 yil, 11-sinfni bitirib kelganlar 1 yoki 2 yil tahsil olishadi. Texnikum maqomiga teng bo'lgan 3-4 yillik o'quv yurtlari ham mavjud.

O'rta daraja - amaliyotchi mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan. U ikki asosiy ta'limiy dastur: bazaviy va oshirilgan darajada amalga oshiriladi. Bazaviy daraja dasturini egallagandan so'ng bitiruvchiga "texnik" ixtisosligi beriladi. Oshirilgan darajada yana 1 yil chuqurlashtirilgan holda o'qib chiqadi, unga "katta texnik" ixtisosligi beriladi. Bunday ixtisoslik beradigan o'quv muassasalari texnikum yoki kollejlardir.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasbiy ta'limga tegishli ilg'or chet el tajribasini o'rganish bo'yicha qiyosiy izlanishlar olib borishning maqsadi nimalardan iborat?
2. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga tegishli chet el tajribasini o'rganish bo'yicha izlanishlar qaysi asosiy yo'nalishlarda olib boriladi?
3. AQShda kasb ta'limini rivojlanishi xususida ma'lumot bering.

4. Yaponiya va Germaniyada kasb ta'limini rivojlanishi xususida ma'lumot bering.
5. Fransiyada kasb ta'limini rivojlanishi xususida ma'lumot bering.
6. Rossiyada kasb ta'limini rivojlanishi xususida ma'lumot bering.

III BOB. KASB-HUNAR TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

3.1. KASB-HUNAR TA'LIMINING QONUNIYATLARI VA TAMOYILLARI

Reja:

- 1. Kasb-hunar ta'limi jarayonining qonuniyatlari, tarkibiy qismlari.**
- 2. Pedagogik jarayonning prinsiplari.**

1. Kasb-hunar ta'limi jarayonining qonuniyatlari, tarkibiy qismlari

Umuman pedagogik, shu jumladan kasb-hunar ta'limi jarayonining qonuniyatlari ta'lim-tarbiya va o'quvchi shaxsini rivojlantirish jarayonida obektiv ravishda mavjud aloqadorlik va o'zaro munosabatlarda o'z ifodasini topadi. Rus pedagog olimi L.D.Stolyarenko va uning maslakdoshlari tomonidan quyidagi ta'lim qonuniyatlari e'tirof etilgan bo'lib, ular bevosita kasb-hunar ta'limiga ham tegishlidir.

Kasb-hunar ta'limi jarayonining tizim shaklida yaxlit va uzviy aloqador hamda ma'lum o'zaro munosabatda bo'lgan komponentlardan iborat ekanligi;

Ta'limning tarkibiy qismlari: maqsadi, mazmuni, metodlari, vosita va natijalarining ijtimoiy tuzumga bog'liqligi, ya'ni: ijtimoiy munosabatlar, jamiyatning mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyoji va talablari, fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish texnologiyalari, madaniyat kabilarni pedagogik jarayonning barcha tashkil etuvchi komponentlarini shakllantirishga ta'siri;

- ta'limning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi tavsifga ega ekanligi;
- ta'lim natijalarining o'quvchilarning ongli, faol o'quv-bilish faoliyatlariga bog'liqligi;
- kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik va ishlab chiqarish qonuniyatlarining hisobga olinishi, ularning birligi va o'zaro aloqadorligi;
- kasbiy tayyorgarlik jarayonining o'zaro bog'liq nazariy va amaliy ta'lim integratsiyasidan iboratligi;
- kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'quvchilarning yakkama-yakka (individual) va jamoaviy faoliyatlarining tashkil etilishi kabilari.

Uzluksiz ta'lim, shu jumladan kasb-hunar ta'limi quyidagi pedagogik qonuniyatlarga asoslanadi:

- kasbiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi (muhandis-pedagog) va o'quvchilar hamda o'rganilayotgan ob'ektlarning o'zaro ta'siri;
- kasbiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ongliligi, mustaqilligi va faolligi;
- kasbiy ta'lim-tarbiya jarayonida uning ishtirokchilari (o'qituvchi va o'quvchilari) maqsadlarining bir-biriga mushtarakligi;

- kasbiy ta'lim-tarbiya ishi natijalarining o'quvchilar, faol o'quv-bilish faoliyatiga bog'liqligi;

- kasbiy ta'lim-tarbiya, ya'ni pedagogik jarayonni tashkil etuvchi maqsad, mazmun, metod, vosita, shakl, natija va ishtirokchilar orasida o'zaro bog'liqlik hamda munosabatlarning mavjudligi;

- kasbiy ta'lim maqsadi, uning mazmuni va metodlari, metod va mazmuni maqsadga erishilganlik darajasini belgilashi;

- kasbiy ta'lim mazmuni (o'quv material)ning vaqt, o'quvchilar yoshi, tayyorgarlik darajasi va boshqa individual xususiyatlariga mos holda tashkil etilganda maqbul o'zlashtirilishi;

- kasbiy (ko'nikma va malakalar)ning asosi hisoblangan bilimlar mohiyatini anglagan holda ish-harakat operatsiyalarini takror bajarish orqali shakllanishi;

- o'quv materialini puxta o'zlashtirilishi avval o'zlashtirganlariga tayanganligi va muntazam ravishda takrorlanganligiga bog'liqligi;

- o'quv materialining maqsadga muvofiq holda shakllantirilganligi va o'quvchilarga yetkazilishi;

- o'zlashtirish sifat va darajasining o'quvchilar imkoniyatlari, qiziqishi, idroki, tafakkuri, qobiliyati, o'qituvchi tomonidan uning ahamiyatli jihatlarini yoritilishi kabilarga bog'liqligi;

- o'zlashtirish maromi va puxtaligini o'qituvchi tomonidan o'quv materialini aniq, lo'nda hamda qiziqarli yetkazilishiga bog'liqligi;

- o'quvchining aqliy rivojlanganligi, o'zlashtirgan bilim, hayotiy tajribalariga to'g'ri proporsional bog'liqligi;

- kasb-hunar ta'limining muvaffaqiyati, tezligi va natijalarining o'quvchilar individual xususiyatlariga bog'liqligi.

- o'quvchilarda mustaqil ijodiy faoliyat tajribalarini shakllantirish va rivojlantirishning ular oldiga muhim ahamiyatga ega hayotiy dolzarb muammolar yechimini topish vazifasining qo'yilganligiga bog'liqligi kabilar.

Kasb-hunar ta'limi jarayonida ishlab chiqarishning quyidagi qonuniyatlarini hisobga olinishi zarur.

- ishlab chiqarish munosabatlarning ishlab chiqarish kuchlari tavsifiga mosligi;

- mulkchilik munosabatlari;

- mehnat xarakteridagi o'zgarishlar;

- talab va ehtiyojning ishlab chiqarish darajasidan yuqoriligi;

- mehnatga yarasha taqsimot;

- ishlab chiqarish vositalarining ishlab chiqarishga nisbatan o'sishi;

- rejali, proporsional rivojlanish;

- moddiy ne'matlar yaratuvchi odamlar o'zlarining ongi, xulq-atvori va his-tuyg'ularini qayta ishlab chiqishi;

- yirik mashinasozlik sanoatining uzluksiz ortib borishi;

- ishlab chiqarish jarayonlarini tabaqalashtirish va integratsiyalashtirish;

- ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va kooperatsiyalashtirish;

- ishlab chiqarishni majmuaviy mexanizasiyalash, avtomatlashtirish va robotlashtirish;

- ishlab chiqarishning intellektuallasuvi;
- mehnat resurslarining o‘zaro taqsimlanish sur‘atini ortishi;
- xo‘jalik hisobi, o‘zini-o‘zi mablag‘ bilan ta‘minlash;
- sanoat sohasi bilan mashg‘ul mutaxassislar sonini qisqarishi;
- mehnatni jamoaviy tashkil etishning ortishi, demokratiyalash, o‘zi-o‘zini boshqarish va shu kabilar.

Kasb-hunar ta‘limi didaktikasining asosiy masalalaridan biri – ta‘lim prinsiplaridir. Biz o‘z ishimizda ta‘lim qoidalari, tamoyillari va prinsiplarini sinonim sifatida e‘tirof etib, xalqaro ko‘lamda prinsip deb yuritganligi bois ushbu iboradan foydalanamiz. Ta‘lim prinsiplari – bu pedagogik jarayon ishtirokchilarining o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatlarini belgilovchi asosiy qoidalar tizimidir. Bu qoidalar tizimini bilmaslik yoki ularga asoslanishda no‘noqlikka yo‘l qo‘yish butun yaxlit kasbiy ta‘lim-tarbiya ishiga to‘sqinlik qiladi.

Ta‘lim prinsiplari tizimini birinchi bo‘lib Y.A.Komenskiy ilmiy asosda ishlab chiqdi. U bu prinsiplarni o‘quv jarayonini tashkil etilishi uchun asos bo‘ladigan qoidalar deb atagan edi.

Pedagogik jarayon amal qilishi zarur bo‘lgan qoidalar, ya‘ni prinsiplarning mohiyatini bilish ushbu jarayon haqida aniq bilimga ega bo‘lish imkonini beradi. Shu bois, biz quyida ularning ba‘zi birlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

2. Pedagogik jarayonning prinsiplari

1. Pedagogik jarayonning tizimlilik (yaxlitlik, bir butunlik) prinsipi – ta‘lim-tarbiya va shaxs rivojlanishi (kamoloti)ning uyg‘unligi, muayyan tizimga ega ekanligini anglatadi.

Asoslanganlik prinsipi – turkum o‘quv predmetlarini o‘rganish obekti (predmet, hodisa, jarayon, hatto tirik mavjudot sifatida inson)ning mohiyati, muhim xususiyatlari, aloqalari, ob‘ektiv olam bilan muayyan munosabatlarini o‘zida ifodalaydi. U har bir o‘quv predmetini tegishli fan asoslari sifatida talqin etib, o‘zi uchun “yadro” va “o‘zak” hisoblangan ma‘lumotlarga ega bo‘ladi ushbu ma‘lumotlarning shaxs tomonidan o‘zlashtirilishi, uning aniq soha bo‘yicha bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlariga ega bo‘lishida tayanch bo‘lib xizmat qiladi. O‘quv materialiga bunday yondashuv axborotlarning shiddatli oqimi sharoitida pedagogik jarayonni maqbullashtirish (Y.K.Babanskiy., M.M.Potashnik), jadallashtirish (R.X.Jo‘rayev, F.Yuzlikayev, V.F.Shatalov, N.G.Dayri, M.I.Maxmutov) asosiy o‘quv materialni mukammal o‘zlashtirishga imkon beradi

3. Insonparvarlashtirish prinsipi – pedagogik amaliyotda insoniylashtirish bilan birgalikda qo‘llaniladi. Bu har ikki tushuncha ham lug‘aviy jihatdan yunoncha “humanus” insoniylik va “humanitas” insoniyat so‘zidan olinib, bir o‘zakka ega bo‘lsada, ularning boshqa-boshqa ma‘nolar anglatishi olimlar tomonidan e‘tirof etilgan.

Insonparvarlashtirish ta‘lim muassasalarida o‘rganiladigan o‘quv predmetlari mazmuniga inson omili, uning qadr qimmat, shani, or-nomusi, huquq va burchlarini hurmatlash g‘oyalarini singdirish zarurligini nazarda tutadi.

Insoniylashtirish prinsipi – ob‘ektiv olamdagi barcha ne‘matlar, shart-sharoit inson kamoloti, kishilik jamiyati farovonligi, tinchligi uchun xizmat qilishi (qilishi

shart) haqidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oya, hozirgi zamon va istiqbol talablari pedagogik jarayonga yakka hokimlik (avtoritar) tarzda yondoshmay, uni ishtirokchilarining hamkorligi asosida tashkil etib amalga oshirish zarurligini asoslaydi.

4. Uzluksizlik prinsipi – fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalarini amaliyotga keng ko'lamda qo'llash hozirgi zamon va istiqbolda mustaqil ravishda ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun shaxsga uning butun umri uchun yetarli bo'lgan bilim va shaxsiy fazilatlarni belgilangan vaqt davomida berish mumkin bo'lmay, balki u butun hayoti davomida takomillashtirilib borishini nazarda tutadi. Mazkur prinsip o'qituvchidan ta'lim-tarbiya ishida o'quvchilarning mustaqilligini ta'minlash uchun kerakli shart-sharoit yaratishni talab qiladi.

5. Nazariyaning amaliyot (hayot) bilan bog'liqlik prinsipi – o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlari ularning bevosita hayot faoliyatida qo'llangan yoki dasturulamal bo'lib xizmat qilgandagina ahamiyatli ekanligiga ishora qiladi. Amaliyotda qo'llanmagan bilimlar asossiz bo'lib, qisqa vaqt davomida unutiladi. Bunda bilim, ko'nikma va malakalar ma'lum tartibda shakllantirilib, amalga qo'llashi ko'zda tutiladi.

6. Ta'limning ilmiylik prinsipi. Bizni qurshab turgan olamni bilish jarayoni murakkab va ziddiyatli. Ilmiy bilish hodisadan mohiyatga, narsaning tashqi ta'siridan uning ichki tuzilishini tasvirlashga o'tishdan iboratdir. Agar o'quv materiali o'quvchini qonunlar, tushunchalar, formulalar va teoremlar olami bilan tanishtirsa, bunday bilimlar ilmiy bilimlar deb ataladi. Ular aqliy rivojlanish uchun yetakchi ahamiyatga egadir. Faqat ana shunday bilimlarga o'quv predmetining ilmiy mohiyatini anglab yetishga, kelgusida esa fan asoslarini chuqurroq egallab, mehnatda faol ishtirok etishga, sabab-oqibat munosabatlarini uzviy bog'liq anglanishiga imkon beradi.

7. Tushunarlilik prinsipi. Bilimlarni o'zlashtirishning osonligi, malaka va ko'nikmalarning hosil qilinishi ularning o'quvchilarning rivojlanish darajasi, shaxsiy tajribasi bilan aloqasini ko'rsatadi. Agar bunday aloqalarni aniqlab bo'lmasa, bilimlar tushunarli deb hisoblanmaydi.

Olamda barcha narsalar o'zaro bir-biriga bog'liq, barcha narsalar hodisalar o'rtasida aloqa mavjud. Shuning uchun barcha ilmlar, barcha o'quv predmetlari o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir. O'quvchi o'zlashtiradigan bilimlar insoniyat tajribasining bir zarrachasi hisoblanadi va shuning uchun ham yangi bilimlarni mavjud bilimlar bilan hamisha bog'lash mumkin.

8. Ta'limning ko'rgazmalilik prinsipi. Kishilik jamiyati rivojlanishining ilk bosqichlarida o'qitish bolalarning katta avlodga taqlid qilishlari, katta yoshdagi kishi bajargan amaliy xatti-harakatlarni qaytarish hisobiga olib borilardi. O'qitishning bu sodda shakli o'zining ishonarli va samarali bo'lganligi tufayli hozirgi kungacha saqlanib qoldi. XVII asrda Y.A.Komenskiy ko'rgazmalilik tamoyilini har qanday tarzda o'qitishning muvaffaqiyatli bo'lishi negizi sifatida tarifladi. I.G.Pestalossi bu tamoyilni o'qitishning asosiy vositasiga aylantirdi. Bu prinsipga amal qilinganda eshitish organlari bilan bir qatorda ko'rish organlari jalb etiladi. Shuning uchun ham xalqimizda "Yuz marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan ma'qul" degan maqol o'rinli qo'llaniladi. Ko'rgazmalilik zarur bo'lgan joyda me'yorida ishlatilsa samara

beradi, me'yor buzilsa esa o'quvchilarning fikri asosiy materialdan yiroqlashadi. Ularning tafakkur doirasi torayadi, aksincha ko'rgazmalilik kerakli joyda o'rinli qo'llanilsa o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar o'quvchilar xotirasida uzoq vaqt davomida saqlanadi.

Ko'rgazmalilik tamoyilining hozirgi izohi quyidagi asosiy qoidalarni o'z ichiga oladi:

1. Ko'rgazmalilik deganda o'quvchining hissiy bilishini tashkil qilish tushuniladi.

2. Ko'rgazmali qurollardan foydalanish o'quv jarayonida hissiy bilishni tashkil etishning bir jihati hisoblanadi.

9. Ta'limning onglilik va faollik prinsipi. Bu prinsip o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatiga psixologik jihatdan asos qilib olingan qoida sifatida quyidagi uchta muhim jihatni: o'quvchilar tomonidan o'quv materialining ongli ravishda tushunilishini, o'quv mashg'ulotlariga ongli munosabatda bo'lishni, bilish faoliyatining shakllanishini o'z ichiga oladi.

10. Ta'limning puxtalik prinsipi. O'quv materialini o'zlashtirishning puxtaligi ko'pgina omillarga: tushuntirishning ilmiyligi va tizimlilikiga, tushunishning ongliligiga; o'quvchilarning bilish faolligiga, o'qish sabablariga, o'qituvchining mahorati va shu kabilarga bog'liq.

11. Tarixiylik prinsipi. O'quv materialini bayon qilishda tarixiy materiallardan foydalanish asosida mashg'ulotlarni tashkil etishni nazarda tutadi. Ta'lim jarayonida tarixiylik prinsipiga amal qilinsa, dasturiy material boyitiladi, yangisi bilan bog'lanadi, istiqbolda o'rganiladiganlariga ishora qilinadi va uni puxta o'zlashtirishga imkon yaratiladi. Shu yo'l bilan ta'limdagi ketma-ketlikni ifoda etish imkoniyati tug'iladi, natijada o'zlashtirilgan bilim, xatti-harakat usullarini yaxlitligi ta'minlanadi.

12. Ta'limni individuallashtirish prinsipi. Har bir o'quvchi umumiy xislatlaridan tashqari individual xislatlarga ham egadir. O'quvchining bilishi, irodasi, hissiyotiga oid xususiyati, shaxsiy xislatlari ta'limning borishiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi yoki betaraf qolishi mumkin. O'quvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda mashg'ulot (dars) jarayonini tashkil qilish – o'qitishni individuallashtirish deb yuritiladi.

Kasb-hunar pedagogikasida kasbiy ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi xususiy prinsiplar qo'llaniladi. Bu prinsiplar umumiy didaktik prinsiplar bilan bevosita aloqador bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yilgan talablar va u amal qilishi lozim bo'lgan qonuniyatlarni ifodalaydi.

13. Kasbiy mobillik prinsipi - insonni tez fursat ichida hayotga tatbiq etilayotgan yangi texnika va samarali texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyatini ko'zda tutadi. Mehnatning tezkor moslashuvchanligi, ijodiy tavsifi bevosita inson dunyoqarashi, bilimlar ko'lamining kengligi, kasbiy faoliyatda uchraydigan muammolarning yechimini tezkorlik bilan topishiga bog'liq psixolog olim L.S.Vigotskiy iborasi bilan aytganda "Amaliyotdan ilgari yurib, u uchun yo'l ochib beradigan ta'lim yaxshi hisoblanadi". Shuning uchun ham bugungi o'quvchi nimani bilishiga emas, balki nimani uddalay olishi va ertangi kunda nimalarga qodir bo'lishi mumkinligiga ahamiyat bermoq zarur.

14. Kasbiy ta'limning modullilik prinsipi – modulli ta'limning mohiyati shundan iboratki, o'quvchi o'ziga berilgan axborotlar banki va metodik ko'rsatmalardan iborat shaxsiy o'quv dasturiga asoslanib mustaqil holda didaktik maqsadga erishadi. Modulli ta'lim maqsadi, mazmuni va tashkil etish metodikasi quyidagilarni aniqlashga imkon beradi: ta'lim mazmunan o'ziga xos, dinamik o'zgaruvchan va tezkor bilimlarni ajratib olish; dasturning variativ xarakteriga ega; ijtimoiy buyurtmaga binoan mazmun o'zgaradi. Modulli ta'limdan foydalanish o'quv materiallarini, ya'ni uning bilimlari prinsipini tuzishga imkon beradi. Bu, o'z navbatida, yaxlitligini saqlab qolgan holda mazmunni o'zgartirish, unga qo'shimcha kiritish imkonini beradi.

Modullilik prinsipini amalga joriy etish quyidagilarni ta'minlaydi:

- sub'ekt maqsadlarga erishish uchun barcha faoliyat ko'rinishlarini integratsiyalashga va muntazam ravishda sub'ekt maqsadlariga yetishish borasida muqobil yechimlarni izlashga;

- istiqbolda sub'ektni kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga yo'naltirishga;

- modullar hayotning barcha sohalaridagi, shu jumladan fan-texnika, texnologiyalardan o'zgarishlarni tezkorlik bilan hisobga olish imkoniyatini beradi.

15. Qulay muhit hosil qilish prinsipi - eng avvalo mehnat va hayot xavfsizligi, moddiy-texnik va o'quv uslubiy negiz, texnik, texnologik, ergonomik, iqtisodiy, pedagogik, sanitariya-gigiyena, ekologik va shu kabi talablarga amal qilishni ko'zda tutadi. Bunday muhitni hosil qilish quyidagicha ijtimoiy, psixologik, pedagogik tizimlarni ishlab chiqish va amalga joriy etishni talab etadi.

Me'yoriy mehnat sharoitini yaratish, pedagogik ta'sirni maqbullashtirish tizimi.

16. Politexnik prinsip - zamonaviy texnik va ishlab chiqarish texnologiyalarini umumiy asoslari bilan tanishtirish, tizimli bilim hosil qilish demakdir. Politexnik prinsipni amalga oshirish quyidagi shart-sharoitga amal qilishni talab etadi.

- ta'lim-tarbiya mazmunining fan-texnika taraqqiyoti asosiy yo'nalishlariga mosligi;

- o'quv materialini o'zaro aloqador yaxlit bilimlar shaklida tashkil etish;

- o'rganilayotgan materialni bo'lajak kasbiy faoliyat bilan bog'lash;

- o'quv materialining o'quvchilar yoshi va individual xususiyatiga mosligi;

- o'quvchilarning bilish qiziqishlarini qondirish imkoniyatlari;

- tayanch umumilmiy bilimlar va ko'nikmalarga tayanish;

- o'quv materiallarining barqarorligi va dinamik o'zgaruvchanligi;

- tizimlilik;

- ta'lim mazmunining moddiy-texnik bazaga mosligi;

- ishlab chiqarish mehnatiga ta'sir etuvchi omillarning hisobga olinishi;

17. Ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan qo'shib olib borish prinsipi. Nazariy ta'lim bilan amaliyotning bog'liqlik prinsipi. Nazariya va amaliyotning aloqadorligi ikki tomonlama jarayon. Ular bir-biri bilan organik aloqador. Bu prinsipning amalga oshirilishi quyidagi shart-sharoitlarga amal qilinishiga bog'liq.

Nazariy bilimlar amaliyotga nisbatan ilgarilab borishi, amaliy mashg'ulotlarda uning to'g'riligi tekshirilishi lozim.

Har qanday mehnat jarayonida turli soha bilimlari va malakalari sintezlanishi zarur.

Malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirish uchun soha bilimlari sintezlanishi lozim. Shu jihatdan ta'lim mazmunini integrasiyalash quyidagi ikki yo'nalishda amalga oshirilishi kerak: birinchidan, yagona predmet doirasida kasbiy bilim va malakalarni birlashtirish, ikkinchidan, maxsus bilim va malakalarning o'zaro aloqadorligi gorizontali yo'nalishida.

18. O'quv jarayonida kasbiy faoliyatni modellashtirish prinsipi.

19. Iqtisodiy maqsadga muvofiqlik prinsipi - ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning maqsadga muvofiqligi, ularga bo'lgan davlat va jamiyat talablarining aks etishi.

20. Ta'limda predmetlararo bog'liqlik prinsipi: ta'lim muassasalarida o'tilayotgan umumta'lim, maxsus va kasbiy turkum o'quv predmetlari boshqa o'quv predmetlari bilan o'zaro bog'liq holda olib borilishi lozim. Bunda o'quv predmetdagi mavzular takrorlanmasdan, balki bir-birini to'ldirib boradi.

21. Reduksiyalash prinsipi - fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalarining amaliyotga keng ko'lam va tezkorlikda joriy etilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan axborotlarning shiddatli oqimi sharoitida o'quv materialini imkoni boricha qisqartirish, ya'ni eng muhim tizim hosil qiluvchi qismini ajratib olishni ko'zda tutadi. Bu qisqartirish Davlat ta'lim standarti orqali belgilangan mazmunning yetarli va zarur darajasiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmasligi zarur.

22. Refleksivlik prinsipi – sub'ektning o'z shaxsiy faoliyatiga, o'zlashtirgan hayotiy tajribasiga baho berishi, o'zgalarning u haqidagi fikrlari va ular bilan hamkorlik muloqoti va munosabatlarini tavsiflaydi.

23. Maqbullik prinsipi - pedagogik shart-sharoitlarning qulayligi, mavjud imkoniyatning hisobga olinishi, oz vaqt, mablag' va zo'riqish kuchlari sarflash evaziga samarali natijalarga erishishni tavsiflaydi.

24. Ta'lim–tarbiya jarayonida tabiiy rivojlanish va ijtimoiylashuv prinsipi – tabiiy jarayonlar mohiyatini bilish ta'lim-tarbiya jarayonini samarali, xususan o'quvchilarning yosh xususiyatlari, senzitiv rivojlanish davrlari, rivojlanishning keyingi bosqichlariga o'tish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishni ko'zda tutadi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim-tarbiyani ijtimoiylashtirish, o'quvchilar tomonidan ijtimoiy tajribaning individual qonuniyatlar asosida o'zlashtirilishini ko'rsatadi.

25. Ijtimoiy-iqtisodiy ta'minot prinsipi – pedagogik jarayonning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini nazarda tutib, barcha turdagi ta'lim muassasalari faoliyatini bu jarayon ishtirokchilari imkoniyatlari, davlat va jamiyat talablari, fan taraqqiyoti, ishlab chiqarish ehtiyojlarini hisobga olish, ularni uyg'unlashtirish, integratsiyalashtirishni ko'zda tutadi.

Xulosa qilib aytganda, kasb-hunar ta'limi pedagogikasida kasbiy ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi xususiy prinsiplar qo'llaniladi. Bu prinsiplar umumiy didaktik prinsiplar bilan bevosita aloqador bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yilgan talablar va u amal qilishi lozim bo'lgan qonuniyatlarni ifodalaydi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Uzluksiz ta’lim, shu jumladan kasb-hunar ta’limi qanday pedagogik qonuniyatlarga asoslanadi?
2. Kasb-hunar ta’limi jarayonida ishlab chiqarishning qanday qonuniyatlarini hisobga olinishi zarur?
3. Pedagogik jarayonning prinsiplarini aytib bering.
4. Ko‘rgazmalilik tamoyili qanday asosiy qoidalarni o‘z ichiga oladi?
5. Politexnik prinsipni amalga oshirish qanday shart-sharoitga amal qilishni talab etadi?
6. Kasb-hunar ta’limi pedagogikasida qo‘llaniladigan prinsipda nimalar e‘tiborga olinadi?

3.2. KASB-HUNAR TA’LIMI JARAYONINING ISHTIROKCHILARI

Reja:

- 1. Umumiy o‘rta ta’lim, kasb-hunar ta’limining uzviyligi.**
- 2. Kasb-hunar kollejlarda pedagogik jarayonni tashkil etish.**
- 3. Kasb-hunar ta’limi o‘qituvchisining muhim fazilatlari**

1. Umumiy o‘rta ta’lim, kasb-hunar ta’limining uzviyligi

Ma’lumki, har qanday ta’lim-tarbiya ishida, shuningdek kasb-hunar ta’limida o‘qituvchi va o‘quvchilar ushbu jarayonning bevosita ishtirokchilari hisoblanadilar. Bu ishtirokchilarning o‘zaro hamkorligi natijasida, ya’ni ularning o‘zaro ta’sir, muloqot va munosabatlari tufayli ta’lim-tarbiya jarayoni amalga oshadi.

Ma’lumki, kasb-hunar kollejlarga o‘quvchilar umumiy o‘rta ta’lim maktablarining to‘qqizinchi sinflarini bitirganlar safidan qabul qilinadi. Odatda ularning yoshi 15-18larda bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladilar. Vatandoshimiz yetuk psixolog olim E.G‘oziyev va uning maslakdoshlari fikricha bu yoshdagi o‘spirinlar quyidagi xususiyatlarga ega bo‘ladilar:

- jismoniy barkamollikning ifodalanishi;
- ruhiy jihatdan muayyan ko‘rsatkichga erishilganligi;
- xulq, faoliyat va muomala jarayonlarida individuallikning shakllanishi;
- e’tiqod, dunyoqarash va pozitsiyada barqarorlikning mavjudligi;
- bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashda individuallik;
- faoliyatga oid individual uslubning paydo bo‘lishi;
- kasbiy motivatsiyaning ustuvorligi;
- ma’naviy ehtiyoj, barqaror qiziqishning qat’iyan yetakchiligi;
- mutaxassislikka munosabatning shaxsiy pozitsiyaga bo‘ysundirilganligi;
- kollej va oliy maktab muhiti o‘ziga xosligining ular shaxsiyatida ifodalanishi;
- amaliyot va muhitga moslashishning sifat jihatidan tafovutlanishi.

Yosh fiziologiyasi va psixologiyasi fani xulosalari kasb-hunar kollejlarda o‘quvchilar o‘z xulqi va o‘quv-bilish faoliyatini boshqara olmasligini ko‘rsatadi. Bundan kasbiy ta’lim jarayonida o‘qituvchining o‘rni muhim ekanligi kelib chiqadi.

Pedagogik jarayonning mohiyati unda ishtirok etuvchi o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlik faoliyati mazmunida o'z ifodasini topadi. Bunda o'qituvchining faoliyati o'quvchilarni yo'naltirish, safarbar etishdan iborat bo'lib, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalar bilan belgilanadi, o'qituvchi o'quv materialini o'quvchining ongiga yetkazish uchun eng avvalo (so'z) nutqdan, shuningdek, shart- sharoit, vaziyat, shakl, metod, vositalardan foydalanadi.

2. Kasb-hunar kollejlarda pedagogik jarayonni tashkil etish

Amalga oshirish va natijalarini nazorat qilishda faqat o'qituvchi emas, balki muhandis-pedagog, tajribali mutaxassis kabilar ham ishtirok etishi mumkin. Lekin, boshqa o'qituvchilardan farqli ravishda kasb ta'limi o'qituvchisi psixologik-pedagogik, sohaviy va ixtisoslik bo'yicha tayyorgarlikni o'zida mujassamlashtiruvchi tizimli ma'lumot oladi.

1. Psixologik-pedagogik tayyorgarlik bitiruvchiga o'quv predmetini mustaqil ravishda loyihalashtirish, mazmunini tanlab olish va uni o'qitish metodikasini ishlab chiqish malakalarini egallash imkoniyatini beradi.

2. Sohaviy tayyorgarlik esa ishlab chiqarish ta'limi va amaliyotini tashkil etish, amalga oshirishda rahbarlik qilish va natijalarini nazorat qilib baholash ishlarining mohiyatini anglab yetishga imkon beradi.

3. Kasb ta'limi o'qituvchisi yoki muhandis-pedagoglarning lavozimiy vazifalari esa ixtisoslikka oid bilim, ko'nikma va malaka hamda shaxsiy fazilatlarini talab etadi.

Rossiyalik olimlar Ye.I.Serkova va V.D.Simonenkolarning ko'rsatishicha kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik tarkibiy qismlari orasidagi maqbul munosabatning 60 foizini sohaviy tayyorgarlik, 27 foizini psixologik-pedagogik tayyorgarlik va 13 foizini ixtisoslik bo'yicha tayyorgarlik tashkil etadi.

Xulosa o'rnida shuni qayd etish mumkinki, pedagogik jarayonning markazida uning teng nufuzli ishtirokchilari - o'qituvchi va o'quvchilar turadi. Bu ishtirokchilarning birini ikkinchisiga nisbatan yuqori nufuzga ega deb e'tirof etish o'ziga xos bir yoqlamalikka olib keladi. Ular orasidagi ongli o'zaro hamkorlik, o'zaro muloqot, o'zaro munosabat, ularning bir-biriga ko'rsatadigan aks ta'sirlarini hisobga olish zarur.

Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha ixtisoslik mazmuni bir-biridan 60 foizdan ortiq miqdorda farq qiladi. Shuning uchun ham oliy ta'lim tasniflagichiga mutaxassislikni sohalar bo'yicha turlashda alohida nom va kodlar kiritish talab etiladi.

Hozirgi paytda Respublikamizda ko'p bosqichli kasbiy pedagogik ta'lim tizimi mavjud. Ular mazmuni va o'qish muddatlariga ko'ra bir-biridan farqlanadi.

Kasb ta'limi o'qituvchisiga mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish talabi ularning kasbiy tayyorgarlik darajasining yuqori bo'lishiga ishoradir. Shu o'rinda ijtimoiy pedagogik shart-sharoit, muhit bir vaqtning o'zida kasbiy pedagogik rivojlanishni talab etuvchi motiv va rag'bat bo'lib xizmat qilishini yodda tutish zarur.

Barcha turdagi ta'lim muassasalarida, shuningdek, kasb-hunar kollejlarda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etuvchi, amalga oshiruvchi va uning natijalarini

nazorat etib, baholovchi asosiy shaxs o'qituvchi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 5-moddasida "Pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi tegishli ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslarga berilishi" ta'kidlangan. Bunda kasbiy tayyorgarlik tushunchasiga alohida e'tibor berish zarur. Chunki ma'lum ma'noda barcha odamlar ta'lim-tarbiyaviy faoliyat bilan shug'ullanishadi, biroq faqat o'qituvchilargina kasbiy pedagogik faoliyat bilan shug'ullanadilar. Demak, o'qituvchilar pedagogik qonuniyatlar asosida faoliyat ko'rsatib, o'z burch va vazifalarini sifatli bajarishga javobgar shaxs hisoblanadilar. Har bir o'quvchi, yosh avlod jamiyat va davlat taqdiri uchun javobgarlik his-tuyg'ulari o'qituvchi vazifasini tavsiflaydi. O'qituvchi mehnatining bugungi natijasi bilan jamiyatimizning ertangi istiqboli bevosita bog'liq. Shuning uchun ham "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" shiori prezidentimiz tomonidan shakllantirilib, xalqimiz tomonidan e'tirof etilgan.

Sabr-toqat va kelajakka ishonch o'qituvchining muhim kasbiy fazilatidir. Kasb-hunar ta'limi o'qituvchisining ishi juda murakkab ko'rinishdagi inson-inson; inson-texnika va texnologiya munosabatlariga tegishli. Chunki kasbiy pedagogik jarayon ishtirokchilari hamkorlik nuqtai nazaridan chegaralangan.

Pedagogik vazifa - kasbiy bilim va qo'llash borasidagi faoliyatni amalga oshirishdir. Buning natijasi o'laroq o'quvchi ta'lim oladi, tarbiyalanadi va ma'lum ma'noda rivojlanadi.

O'qituvchining bosh vazifasi ta'lim-tarbiya, shakllantirish va rivojlantirish, jarayonlarini rejalashtirish, amalga oshirish, natijalarini nazorat etish hamda baholash hisoblanadi.

Zamonaviy o'qituvchi faoliyati o'qitish emas, balki o'qib-o'rganishga yo'naltirish; tarbiyalash emas, balki tarbiyalash jarayonlarini boshqarishga qaratilgan. Shuning uchun ham pedagog-murabbiyni Suqrot - "fikrlar doyasi" deb atagan edi. O'qituvchi tayyor ma'lumotni yetkazishi emas, balki o'quvchilar ongida tushuncha, tasavvur, xulosa hosil qilishi zarur.

O'qituvchilar nima bilan shug'ullanishi va ular mehnatining o'ziga xos xususiyatlari ko'p sonli tadqiqotchilar tomonidan bayon etilgan. Ulardan biriga, O'qituvchining bosh vazifasi pedagogik boshqaruvchilik deb biluvchilarga e'tiborimizni qaratsak. Boshqaruv vazifasini aniqlashtirish uchun "pedagogik loyiha" tushunchasidan foydalanamiz. "Pedagogik loyiha" deganda har qanday o'ylangan va oxiriga yetkazilgan o'qituvchi faoliyati tushuniladi. Masalan, dars, mavzu yoki bilimni o'rganish, viktorina tashkil etish, ekologik ekspeditsiya uyushtirish va shu kabilar. Bu ishlarning barchasini o'qituvchi bajaradi. Bunda boshqaruv qanchalik o'ylab, sinchkovlik bilan amalga oshirilsa, shuncha xatolarga kam yo'l qo'yiladi va natijada yuqori samaradorlikka erishiladi.

Pedagogning birinchi vazifasi loyihani shakllantirish davridanoq paydo bo'ladi va u ma'lum maqsadni ko'zda tutadi. Ma'lumki, maqsad pedagogik faoliyatda muhim omil, bu jarayon ishtirokchilarini ma'lum ma'noda hamkorlikdan umumiy natijaga chorlaydi va yo'naltiradi.

Boshqarish jarayonining mohiyati ishtirokchilar xatti-harakatlarini maqsadga erishish yo'lida muvofiqlashtirish minimum farqlarga yo'l qo'ygan holda maksimal

natijaga erishishdan iborat. Ta'lim-tarbiya ishida boshqarish, eng avvalo, o'quvchilarning bilimlariga asoslanadi; ularning tayyorgarlik darajasi, imkoniyatlari, tarbiyalanganligi, rivojlanishiga tashhislash asosida erishiladi. O'quvchilarning jismoniy o'ziga xos jihatlari va ruhiy rivojlanganligi ularning aqliy va axloqiy tarbiyalanganlik darajasi, yashash shart-sharoitlari kabilarni bilmasdan turib, to'g'ri maqsad qo'yib ham, unga erishish vositalarini tanlab ham bo'lmaydi. Bu muhim qoidani o'z vaqtida K.D.Ushinskiy payqab, "Pedagogika insonni barcha jihatlarida tarbiyalay olishi uchun uning barcha jihatlarini bilishi zarur", - deb ta'kidlagan edi. Demak, o'qituvchi pedagogik vaziyatlarni tashhislash va bashorat etish metodlarini mukammal bilishi kerak. U metodlar odatda ilmiy tadqiqot etish metodlarini takrorlaydi. Bundan tashhislash bilan bashorat etishning uzviy bog'liqligi kelib chiqadi. O'qituvchidan aniq shart-sharoitga asoslangan holda faoliyat natijalarini oldindan ko'ra olish qobiliyati talab etiladi. O'zining faoliyati natijalarini oldindan ko'ra olmagan pedagogni tavakkaliga ish ko'radigan yo'lovchiga, ongsiz o'rgimchakka o'xshatish mumkin, xolos.

O'qituvchi o'zining hamkorlari, shart-sharoitini tashhislaydi hamda istiqbolni oldindan tasavvur etib, ta'lim-tarbiya faoliyatini loyihalashga kirishadi.

O'qituvchining loyihalovchilik vazifasi to'la amalga oshiriladigan faoliyatning modelini ko'rishdan, ushbu shart-sharoit hamda ajratilgan vaqt omillari hisobga olingan holda maqsadga eltuvchi yo'l va vositalarni tanlash, maqsadga erishtiruvchi aniq bosqichlarni ajratish, ularning har biri uchun xususiy vazifalarni belgilash, erishilgan natijani nazorat qilish va baholash ko'nikmalari hamda shakllarini aniqlash kabilardan iborat.

Haqiqiy o'qituvchi auditoriyaga rejaning barcha ikir-chikirlarini batafsil, aniq bilmasdan, o'ylamasdan kira olmaydi. Bunda rejaning hajmi emas, balki mohiyati, ya'ni uning o'qituvchi ko'z o'ngida gavdalanishi muhimdir. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, o'qituvchi faqat bitta emas, balki bir qancha reja variantlarini tuzishi zarur, chunki ko'z ilg'amas, hisobga olinmay qolgan omillar ham bo'lishi mumkin.

Tashhislash, bashorat etish, loyihalash, rivojlantirish har qanday ta'lim-tarbiya faoliyatida o'qituvchining tayyorgarlik ko'rish bosqichidagi asosiy vazifadir.

Ta'limiy-tarbiyaviy jarayonning navbatdagi ikkinchi bosqichida o'qituvchi tashkilotchilik, axborotchilik, nazoratchilik, baholovchilik va o'zgartirishlar kirituvchilik vazifalarini bajaradi.

O'qituvchining tashkilotchilik vazifasi ko'zlangan maqsadga erishish yo'lida o'quvchilarning diqqat-e'tiborini jalb etish, ular bilan hamkorlik faoliyatida ishtirok etishdan iborat.

O'qituvchini axborotchilik vazifasining mohiyati ayni makon va zamonda o'qituvchiga asosiy axborot manbai sifatida qarash (tasavvur etish)ni ko'zda tutadi. U takomil darajada hamma narsani, ya'ni o'qitadigan predmetini, psixologiyani, fiziologiyani, pedagogikani biladi, ularga asoslanib kasbiy-pedagogik faoliyatni amalga oshiradi, deb faraz qilinadi.

Ba'zi hollarda o'qituvchilarni baholashda nazoratchilik va o'zgartirishlar kirituvchilik vazifalari yaxlit olib qaraladi. O'qituvchi bunday vazifani eng avvalo, rag'batlantirish maqsadini ko'zda tutib, ta'lim-tarbiya jarayonini harakatlantiruvchi kuchi sifatida e'tirof etadi. Shuni aniq bilishi zarurki, ta'lim-tarbiyada zo'rlash va

qistovlar bilan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. O'quvchilar bilan ishlashda ustalik bilan ularda o'qib o'rganishga istak va qiziqish uyg'otish yo'llarini topish zarur. Nazorat va baholash chog'ida faqatgina o'quvchilarning qanday o'zlashtirganlarigina emas, balki o'zlashtirmasliklariga sabab bo'lgan jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Demak, bu bosqichda yig'ilgan axborotlar o'qituvchining istiqboldagi faoliyatini rejalashtirish, takomillashtirish, maqbullashtirish uchun asos bo'ladi. O'qituvchi bajaradigan vazifalarning ko'pligi uning ishida talaygina ixtisosliklar (aktyor, rejissyor, menedjer, tahlil etuvchi, tadqiqotchi va h.k.) asosiy xususiyatlari mujassamlashtirilganligidan dalolat beradi. O'qituvchi kasbiy pedagogik vazifalardan tashqari oilaviy, fuqarolik, jamoatchilik vazifalarini ham bajaradi.

Kishilik jamiyatida odamzod o'z-o'zini anglagandan boshlab, ustozlar mavjud bo'lgan. Quyosh olamni yoritarkan, ular kelgusida ham bo'ladi.

Bizning barcha muvaffaqiyatlarimiz hamda tushkunlikka tushganimizda eng yaqinlarimiz bo'lgan ota-onamiz va o'qituvchilarimiz yonimizda bo'ladi. Shuning uchun ham xalqimizda "Ustoz otangdan ulug'" qabilidagi maqol keng ko'lamda qo'llaniladi.

Uzoq tarixdan ma'lumki, o'qituvchi ustozlar qanday bo'lsa, jamiyatning ham o'shanday temir qonuniyati mavjud.

Kasb-hunar kollejarida ta'lim-tarbiya jarayoni va uni loyihalashtirish.

"Loyihalash" iborasi pedagogikaga texnika sohasidan kirib kelgan bo'lib, reja tuzish ma'nosini anglatadi. Pedagogik faoliyatni loyihalashtirish zaruriyati uning mazmunini murakkabligi bilan bog'liq.

Pedagogik loyihalashtirish pedagog kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. U tashkilotchilik, bilish (gnostik), muloqotga kirishuvchanlik (kommunikativ) va boshqa vazifalar bilan uzviy bog'liq. V.S.Bezrukovning fikricha, kasb ta'limi o'qituvchilari pedagogik loyihalashtirish uchun 28 foizga yaqin ish vaqti sarflar ekanlar.

Pedagogik loyihalashtirishning vazifalari turlicha bo'lib, yangi pedagogik texnologiyalarni amalga joriy etishga imkon beradi. Loyihalashtirish hisobiga ta'lim-tarbiya jarayoni texnologiyalanuvchanlik xususiyatiga ega bo'ladi. Loyihalashtirish malakasini egallash pedagoglarga samarali omillarni izlab topish imkoniyatini beradi. Pedagogik loyihalashtirish vazifalarini chizma shaklida quyidagicha ifodalash mumkin (5-chizma).

Pedagogik loyiha eng avvalo, model bo'lib, ideal va pedagogik amaliyotda pedagogik faoliyatni qiyoslash yo'li bilan ilmiy bilishning samarali vositasidir. Loyihalash asosida kelgusida ta'lim jarayonining rivojlanishini ilmiy bashorat etish mumkin. Shuningdek, loyihalashtirish pedagogika nazariyasi bilan amaliyotni bog'lab turuvchi omildir. U ta'lim-tarbiya jarayonining barcha tarkibiy komponentlaridan, shu jumladan, pedagogning intellektual imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga imkon beradi. Pedagogika nazariyasi pedagogik loyihalashtirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Loyihalar o'z o'rnida pedagogik amaliyotni takomillashtiradi.

Pedagogik loyiha obektlari-pedagogik tizimlar, pedagogik texnologiyalar, pedagogik jarayon, ta'lim-tarbiya muhiti, pedagogik vaziyatlar bo'lishi mumkin.

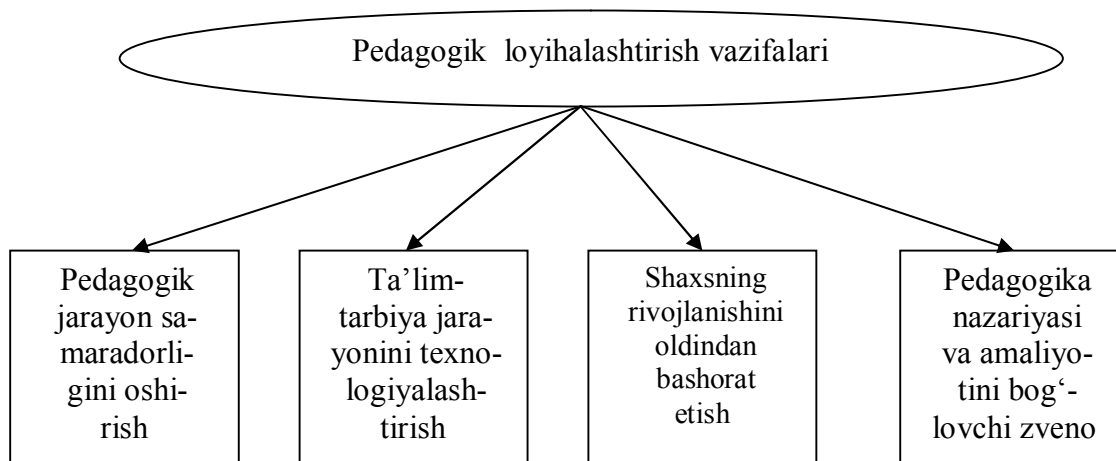
Pedagogik tizim markazida uning ishtirokchilari, maqsadi, vazifalari, mazmuni, metodlari, tashkil etish shakllari, vositalari va natijasini yaxlit holda

mujassamlashtirilib, u ishtirokchilarning bevosita o'zaro bog'liq ta'siri natijasida tahsil oluvchilarni rivojlantirish maqsadida loyihalashtiriladi.

Pedagogik vaziyat pedagogik jarayon doirasida ma'lum vaqtda bu jarayonning holatini tavsiflovchi loyihalashtirish ob'ektidir. Pedagogik vaziyat bexosdan kelib chiqishi yoki maxsus loyihalashtirilishi mumkin.

Pedagogik loyihalashtirish vazifalari

5-chizma

Pedagogik vaziyat real shart-sharoitni hisobga olgan holda pedagogik jarayonni aniqlashtirish maqsadida loyihalashtiriladi.

Pedagogik texnologiyalar loyihalashtirish ob'ekti bo'lib, pedagog tomonidan turli metod, shakl va vositalardan foydalanilgan holda xatti-harakatlar ketma-ketligini belgilaydi.

Ta'limiy makonni loyihalashtirish yangi turdagi o'quv binolari qurish, ularni jihozlash va shu kabilar uchun amalga oshiriladi.

Pedagogik loyihalashtirish texnologiyasi pedagogik tizimlar, jarayonlar, texnologiyalarni loyihalashtirish murakkab va ko'p bosqichli faoliyatdir. V.S.Bezrukova fikricha u: modellashtirish, loyihalashtirish va konstruksiyalashtirish bosqichlaridan iborat.

Pedagogik modellashtirish ob'ektning ideal obrazini shartli ravishda ishlab chiqish bo'lib, uning muhim jihatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Modellar yozma, matn, grafik va faraziy bo'lishi mumkin. Ularda pedagogik maqsadlar, vazifalar, samarali shart-sharoit, ob'ektning tarkibiy qismlari va ularning faoliyat ko'rsatish usullari o'z aksini topadi.

Loyihalashtirishning ikkinchi bosqichi loyiha tuzish bo'lib, bunda model pedagogik faoliyatda foydalanish mumkin bo'lgan darajaga yetkaziladi. Pedagogik loyihalashtirishning uchinchi bosqichi konstruksiyalash bo'lib, unda loyiha batafsil qismlarga bo'linadi, real shart-sharoitga yaqinlashtiriladi, ya'ni bunda asosan metodik ishlar bajariladi.

Pedagogik loyihalashtirishning asosiy prinsiplari: shaxsiy ustuvorlik prinsipi bo'lib, o'quvchi shaxsiga yo'nalganlik, ularning qiziqishi, qobiliyati va imkoniyatlari hisobga olinganligi bilan etiborga molikdir. Loyihada umumpedagogik, ya'ni tabiiylik, insonparvarlik kabi prinsiplar amalga oshirilishi zarur.

O'z-o'zini rivojlantirish prinsipi - dinamik rivojlanuvchan sharoitga moslashuvchan pedagogik ob'ektlar tizimini ko'zda tutadi.

Reallik prinsipi - amalda shunday ob'ektdan foydalanish mumkinligini anglatadi.

Pedagogik loyihalashtirishda quyidagi tartibdagi xatti-harakatlar bajariladi:

I. Tayyorgarlik ishlari: loyihalanadigan ob'ektni tahlil etish, loyihalash shaklini tanlash, loyihalashtirishni nazariy va uslubiy ta'minlash, loyihalashtirishni makon, vaqt nuqtai nazaridan ta'minlash, loyihalashtirishni moddiy-texnik va huquqiy-meyoriy ta'minlash;

II. Loyiha ishlab chiqish: tizim hosil qiluvchi omillar tanlashning tarkibiy qismlarining o'zaro uyg'unlashtirish, loyihalash hujjatlarini tuzish;

III. Loyiha sifatini tekshirish: loyihani fikran tajriba – sinovdan o'tkazish. Loyihani ekspert baholash, o'zgartirishlar kiritish, loyihadan foydalanish mumkinligi haqida qaror qabul qilish kabilar. Yuqorida zikr etilgan har bir xatti-harakatlar o'z navbatida aniq maqsad va nisbatan kichik mantiqiy ketma-ket xatti-harakatlardan iborat bo'lishi tabiiy hol.

Loyihalash ob'ektini tahlil qilish. Eng avvalo uning tuzilmasini ko'rish, tarkibiy qismlarining har birini alohida qarab, holatini va o'zaro aloqalarini aniqlash kabi juda muhim bo'lgan amallar nazarda tutiladi.

O'qituvchiga qo'yilgan talablar: Kasb ta'limi o'qituvchisining vazifasini kasbiy pedagogik va ijtimoiy o'ziga xosligi har doim o'z shogirdlari, ota-onalar, keng jamoatchilik nigohida bo'lishi, ular shaxsiga, axloqiy qiyofasiga yuqori talablar qo'yadi. O'qituvchiga qo'yiladigan talablar qat'iy kasbiy sifatlar tizimi bo'lib, kasbiy pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Eng avvalo, shuni unutmaslik zarurki, amaliy pedagogik faoliyatning faqatgina yarmi oqilona texnologiyaga asoslanib quriladi. Qolgan yarmisi esa, san'atdir. Shuning uchun ham pedagog kasbiga qo'yilgan birinchi talab pedagogik qobiliyatlarning mavjudligidir. Bunday yondashuvga asoslanib biz pedagogda maxsus pedagogik mahorat mavjudmi, degan savolni qo'yishga majbur bo'lamiz. Pedagogik qobiliyatlar bolalar bilan ishlashga moyillik, bolajonlik, ular bilan muloqot va munosabatda bo'lib, qoniqish hosil qilish kabilarning mujassamligini ko'rsatuvchi shaxsiy fazilatlardir.

Ko'pchilik hollarda pedagogik qobiliyatni chiroyli gapirish, ashula ayta olish, rasm chizish, bolalarni tashkillashtirish kabi tor doiradagi xatti-harakatlarni bajarishga almashtiriladi. Olimlar tomonidan pedagoglarni quyidagi bosh qobiliyatlari ajratilgan:

1. Tashkilotchilik – o'quvchilarni o'zaro jipslashtirish, ularning shaxsiy burchlarini bilish, ishlarini rivojlantira olish, bajarilgan ishga yakun yasash kabi o'qituvchilik malakalarida ko'zga tashlanadi.

2. Didaktik – o'quv materiali, ko'rsatmali qurollar, jihozlarni tanlay olish va tayyorlash, aniq, lo'nda, tushunarli va ketma-ket bayon eta olish, o'qib-o'rganish va ma'naviy qoniqish hosil qilishga qiziqitira olish, o'quv-bilish faolligini oshirish kabilar.

3. Perseptiv – o'quvchilar qalbiga yo'l topa olish, ularning emotsional holatlarini ob'ektiv baholay olish, psixikaning o'ziga xos jihatlarini aniqlay olish kabilarda namoyon bo'ladi.

4. Kommunikativ – o‘qituvchining o‘quvchilar, ularning ota-onalari, o‘zining kasbdoshlari, ta‘lim muassasalari rahbarlari bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlar o‘rnata olishida o‘z aksini topadi.

5. Suggestiv – o‘quvchilarga emotsional irodaviy ta‘sir ko‘rsata olish.

6. Tadqiqotchilik – pedagogik vaziyat va jarayonlarni bilish va ob‘ektiv baholay olish qobiliyati.

7. Ilmiy bilish – tanlagan sohadagi ilmiy bilimlarni o‘zlashtira olish qobiliyati.

Yuqorida zikr etilgan va shu kabi boshqa qobiliyatlar pedagogning amaliy faoliyatida birday muhimlik darajasiga egami? So‘nggi yillarda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar pedagogik qobiliyatlarning “asosiy” va “ikkinchi darajali yordamchi” turlarga ajratishga imkon beradi. Ko‘p sonli so‘rovlar natijasida muhim pedagogik qobiliyatlar sirasiga pedagogik kuzatuvchanlik, didaktik, tashkilotchilik, ekspressiv qobiliyat kabilarning kirishi haqida fikrlar bildirilgan.

Pedagogik ta‘lim muassasalariga qabul qilishda shu paytgacha pedagogik iste‘dod (qobiliyat, o‘quv) hisobga olinmay, umumiy tanlovga asoslanildi. Shuning uchun ham ta‘lim muassasalariga tasodifiy shaxslar kelib qolmoqda.

Albatta, ideal holatda pedagogik faoliyat bilan ma‘lum iste‘dodga ega bo‘lgan kishilar shug‘ullanishi zarur. Lekin pedagog kasbi ommaviy kasbga aylangan. Faqatgina O‘MKHT tizimi uchun zarur bo‘lgan 160000 nafar iste‘dodli pedagoglar qayerdan olinadi? Ko‘p sonli mutaxassislar fikricha, yorqin pedagogik qobiliyat mavjud bo‘lmagan holda, mehnatsevarlik, o‘z burchiga sodiqlik, o‘zi ustida muntazam ishlash kabi kasbiy fazilatlar ularning o‘rnini to‘ldirishi (qoplashi) mumkin.

Pedagoglik kasbini muvaffaqiyatli egallash uchun pedagogik qobiliyatning mavjudligi juda muhim, lekin bu hamma narsaning yechimi topilganligini anglatmaydi. Qanchadan-qancha fan nomzodi, professorlar amalda pedagogik mahorat cho‘qqisini egallay olmaganlar.

Ana shu bois ham, biz pedagogning muhim kasbiy fazilatlari sifatida mehnatsevarlik, ishchanlik, tartib intizomlilik, javobgarlik, o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘ya olishlik, unga erishishda oqilona yo‘llarni tanlay olish, tirishqoqlik, kasbiy mahorat darajasini muntazam oshira borishlik, mehnati sifatini oshirishga intiluvchanlik kabi kasbiy fazilatlarni e‘tirof etamiz. Zikr etilgan talablar orqali pedagog o‘zi bajaradigan burchini ishchi sifatida amalga oshiradi. Ko‘z o‘ngimizda bozor munosabatlarning yo‘ldoshi hisoblangan o‘zgarishlar shu jumladan raqobatbardoshlik rivojlanmoqda. Bunday sharoitda pedagogning insoniy (odamiylik) fazilatlari kasbiy muhim ahamiyat kasb etib, ta‘lim-tarbiya jarayonida ijobiy munosabatlarning vujudga kelishiga asos bo‘ladi. Ular: odamiylik, mehribonlik, sabr-toqatlilik, tartib-intizomlilik, halollik, to‘g‘rilik, poklik, javobgarlik, vijdoniylik, saxiylik, mehr-muruvvatlilik, yuksak axloqiylik, kelajakka ishonch, emotsional bosiqlilik, muloqotchilik, o‘quvchilarga nisbatan qiziquvchanlik, oq ko‘ngillik, o‘z-o‘zini tanqid qilishlik, do‘stlik, o‘zini tuta bilishlik, prinsipiiallik, emotsional madaniyatlilik va ko‘plab shu kabilardir.

O‘qituvchi uchun shart bo‘lgan fazilat insonparvarlikdir. O‘qituvchi har doim faol, ijodkor shaxs bo‘lishi zarur. A.S.Makarenko o‘zini tuta bilmaydigan o‘qituvchini

tormozsiz mashinaga o‘xshatgan edi. Chunki bunday mashina albatta halokatga olib keladi.

Pedagogik takt o‘quvchilar bilan muloqotda bo‘lganda amal qilinadigan his-tuyg‘udir. O‘quvchi shaxsiga nisbatan hurmat uning o‘zagini tashkil etadi.

O‘qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlarini bir-biridan ajratish mumkin emas. Chunki ular yaxlitlikni tashkil etadi. Bunday fazilatlar kasbiy tayyorgarlik jarayonida, ya’ni o‘qitadigan predmetini, o‘qitish metodikasini bilish, keng ko‘lamda madaniy dunyoqarash, pedagogik mahorat, pedagogik mehnat texnologiyalarni bilishi, notiqlik san’ati va boshqalar vositasida shakllanadi.

Kimlar o‘qituvchilik kasbini tanlashi mumkin?

Bolalarga nisbatan mehr-muhabbat o‘qituvchilik ishining asosidir.

Pedagogning fazilatlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq yaxlit, majmuaviy tizimdir. O‘qituvchilik mahoratining tizimlilik xarakteri pedagogning kasbiy potentsiali (imkoniyatlari) tushunchasida o‘z ifodasini topib, turli yo‘nalishlarda va darajalardagi faoliyat hamda tayyorgarlikni o‘zida mujassamlashtiradi.

Qandaydir kasbga nisbatan qo‘yiladigan fazilatlar ro‘yxati professiogramma deb atalishi qabul qilingan kasbiy imkoniyat (potensial-lotincha “potencia” umumlashgan qobiliyat, imkoniyat, kuch ma’nosini anglatadi) pedagogning bosh tasavvuridir. Bu qobiliyat tabiiy va o‘zlashtirgan fazilatlari tizimiga birlashtirilib, pedagogga berilgan shart-sharoitda o‘z burchini bajara olish qobiliyatini belgilaydi.

Kasbiy imkoniyat tizim sifatida kasbiy tayyorgarlik jarayonida quyidagi tenglik vositasida aniqlanishi mumkin.

Pedagogning kasbiy potentsiali (PKP) formulasiga binoan shaxsning o‘zgaraydigan tug‘ma qobiliyatlari (tq)dan, qisman o‘zgaradigan shaxsning maxsus qobiliyati (qo‘mq)dan, maxsus tayyorgarlik jarayonida tarkib topadigan qobiliyatlar (mtjttq)dan va pedagogning amaliy faoliyatida o‘zlashtiriladigan (afo‘q) qobiliyatlar yig‘indisi ekanligini ko‘p sonli tadqiqotlar tasdiqlagan.

Kasbiy potentsial tushunchasining umumiy tuzilmasi yetarli darajada murakkab va ko‘p qirrali uni I.P.Podlasiy quyidagicha tasavvur etish mumkinligini ko‘rsatadi.

Pedagogning kasbiy imkoniyatlari (potentsiali) tuzilmasi

12 – jadval

Kasbiy tayyorgarlik	Pedagogik ijodkorlik	Pedagogning kasbiy mahorati	Pedagogik madaniyat
Kasbga yo‘naltirish	Pedagogik intellekt	Innovatsion faoliyat	Pedagogik tafakkur yuritish (fikrlash stili)
Kasbiy kamol topish	Kasbiy layoqat (kompetentlik)	Gumanistik (insonparvarlik) yo‘nalishi	Pedagogik texnika
Kasbiy yo‘nalganlik	Faoliyati jarayonida yangiliklarga intiluvchanlik	Kasbiy rivojlanish	Muloqot mahorati
Pedagogik mehnatga	Mehnatga ijodiy munosabat	Kasbiy nuqtai nazar	Ijtimoiy faollik

tayyorgarlik			
Kasbiy moyillik	Ijodiy tashabbuskorlik	Kasbiy faollik	Metodik mahorat

Bir soʻz bilan aytganda, professionalizm kasbiy nuqtai nazardan fikrlash va taʼsir koʻrsatish demakdir. Ideal pedagogning mutaxassis, ishchi, inson tekisliklarida quyidagicha tasavvur etish mumkin (13-jadvalga qarang).

Demak, oʻqituvchilik mahorati integrativ fazilat (sifat) boʻlib, yuqori darajadagi madaniyat, bilim, malaka, amaliy qobiliyatlarni oʻzida mujassamlashtiradi.

Y.P.Azlarovning fikricha, pedagogik mahorat choʻqqisiga yetishish juda mushkul va uzoq vaqt talab etadigan jarayondir.

Haqiqiy usta oʻqituvchi boʻlish uchun inson tugʻma qobiliyatga ega boʻlishi zarur, degan fikrlar ham mavjud. F.Gallning fikricha, inson bosh suyagi bilan insonning aqliy va axloqiy fazilatlari orasida bogʻliqlik mavjud.

“Frenologiya” - bosh suyakning tashqi shakli bilan inson aqliy va axloqiy fazilatlarining bogʻliqligini oʻrganuvchi fandır. U avstriyalik vrach F.Gall tomonidan ilgari surilgan.

Bunday qiziqarli faraz vositasida kimning bosh suyagi ensa, gardan qismiga boʻrtiq (doʻnglik) mavjud boʻlsa, u oʻqituvchilik kasbini tanlashi mumkinligiga ishora qilinadi.

N.V.Kuzmina oʻqituvchi mehnatining turli jihatlarini psixologik nuqtai nazardan tadqiq etib, faqatgina 12 foizgina oʻqituvchilar tom maʼnoda kasbiy pedagogik mahorat sohibi ekanligi, aksariyat oʻqituvchilar esa taʼlim-tarbiya usullarini yaxshi egallaganliklari va buning natijasida yuqori samaradorlikka erishganlarini koʻrsatadi.

Ye.A.Klimovning fikricha, pedagog kasbi sohiblarining mehnat predmeti inson-texnika, ishlab chiqarish texnologiyasi, yaʼni uning asosiy mazmuni insonlarning oʻzaro bogʻliq munosabatidan iborat boʻladi. Pedagogik kasb sohibi quyidagi xislatlarga ega boʻlishi kerak (13- jadvalga qarang):

insonparvarlik, gumanizm, faoliyatining jamoaviy va ijodiy xarakterga egaligi kabilar. Shuningdek, pedagogning mehnati aqliyligi, yuksak his-tuygʻu (emotsional)ga egaligi va fuqarolik burchini his etishi bilan ham farqlanadi.

Pedagogning insonparvarlik xislatlari oʻzining shogirdlari, atrofida qilarga yordam koʻrsatishga doim tayyorligida, ularga nisbatan diqqat-eʼtibor berishida, hurmatida namoyon boʻladi. Pedagog (murabbiy)lar oʻz shogirdlari bilan oʻzaro munosabatni ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, xususan individual yosh xususiyatlariga bevosita bogʻliq boʻlgan tafakkurlash xususiyatlariga koʻra tashkil etadi (quradi). Pedagogik faoliyatning yana bir muhim jihati ijodkorlik hisoblanadi. Pedagoglarga nisbatan ijodkorlik muntazam oʻzgaruvchan sharoitda kasbiy masalalarning yechimini topishni talab etadi.

Pedagogning faoliyati jamoaviy xarakterga ega boʻlib, pedagogik faoliyat natijalariga boshqa oʻqituvchilarning ishlari, oila, shuningdek, boshqa omillar taʼsir koʻrsatadi. Albatta, pedagogning mehnatidagi muvaffaqiyat toʻgʻridan-toʻgʻri va bevosita jamoadagi psixologik iqlimga, oʻqituvchilarning hamkorlik darajasiga, ularning ruhiy va jismoniy his-tuygʻulariga bogʻliq.

Moddiy va ma'naviy ishlab chiqarishning barcha sohalari kabi ta'lim sohasida ham kasb ichida tabaqalanish, ya'ni ixtisoslikka ajralish jarayoni kechmoqda. Shu bois ham kasb-hunar pedagogikasi mutaxassislar tayyorlashning mustaqil sohasi sifatida ajralib chiqqan. Amaldagi oliy ta'limning tayyorlov yo'nalishlari, mutaxassisliklar va ixtisosliklar tasniflagichiga binoan umumlashgan holda "ta'lim" nomi bilan yuritilgan guruhga kiritilgan.

Kasb ta'limi o'qituvchilari tayyorlash yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustidagi №343-sonli qarori bilan tasdiqlangan bo'lib, murakkab kasblar turkumiga mansub. Chunki u bir vaqtning o'zida ikki: "inson-inson", "inson-texnika" tizimida faoliyat ko'rsatishni talab etadi.

Ideal pedagog

13-jadval

Mutaxassis	Ishchi	Inson
<p>Pedagogika nazariyasini bilish, pedagogik mahoratga ega bo'lish, psixologiyani bilish, ta'lim-tarbiya texnologiyalarini qo'llay olish malakasiga ega bo'lish, mehnatni oqilona tashkil eta bilish malakasi.</p> <p>Ishga muhabbat, o'quvchilarni sevish. Insonga ishonch. Pedagogik qobiliyat, umumiy aql-zakovat, sabr-toqat, kelajakka ishonch. O'zini tuta bilish, izlanuvchanlik, reaksiyalarining aniq va tezligi, ko'ngilchanlik, bolalarni tushunish, bolalar bilan ishlash, xohishi, nutqining aniq va ishonchliligi, talabchanligi, adolatlilik, to'g'ri so'zlik, tashkilotchilik malakasi, muloqotga kirishuvchanlik, bironlarni tinglay olishlik.</p>	<p>Maqsad qo'yib unga erisha olish. Muntazam va rejali ravishda malakasini oshira borish, mehnat unumdorligini oshirishga intiluvchanlik.</p> <p>Ijodkorlik qobiliyati: har tomonlama ma'lumotlilik, mantiqiy fikr yuritish, kelajakka ishonch. Ishlash ishtiyoqi. Ishiga (kasbiga) sadoqat, jamoada ishlash malakasi, tirishqoqlik, tartib-intizomlilik, faollik, ishlab chiqarish vaziyatlariga yo'naltirilganlik, ishlarni taqsimlay olish malakasi. Javobgarlikni o'ziga olishga tayyorgarlik.</p>	<p>Yuqori axloqiy sifatlar jamoatchilik hayotida faol ishtirok etish. Faol hayotiy nuqtai nazar (pozitsiya), har doim va har qachon shaxsiy o'rnak, davlat qonunlariga hurmat, milliy g'urur, vatanparvarlik, vatanini himoya qilishga tayyorlik, mustahkam sog'lik, sog'lom hayot tarzi, insonparvarlik, ma'naviylik, muloqotga kirishuvchanlik, oqillik, o'ziga nisbatan talabchanlik va tanqidiy munosabatda bo'lish.</p>

Kasbiy ta'lim o'qituvchisi ko'p ixtisoslik va mutaxassisliklarga ega. Ta'lim sohasida "mutaxassislik" tushunchasi (iborasi) ta'lim yo'nalishi va mazmunini o'zida aks ettiruvchi kategoriya sifatida qaraladi. Mehnat sohasida esa u kasb-hunar doirasida mehnatning yo'nalishi va o'ziga xos mazmuni deb talqin etiladi.

Ta'lim sohasida mutaxassislik eng avvalo, mutaxassis faoliyati turi va uning mehnati qo'llanish sohasini ko'rsatadi. Masalan, avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatish mutaxassisligi bo'yicha ma'lumot olish, ma'lum kasbiy vazifalarni bajarish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va malakalar hamda shaxsiy fazilatlarini o'zlashtirishni anglatadi.

Pedagogik faoliyat ijtimoiy maxsus ko'rinish bo'lib, insoniyat jamiyati tomonidan to'plangan bilim, tajriba, madaniyat, shuningdek, o'quvchilarni rivojlantirish uchun yaratilgan shart-sharoitlari avloddan avlodga uzatishga yo'naltirilgandir. Kasbiy pedagogik faoliyat maxsus tashkil etilgan ta'lim muassasalarida kechadi (amalga oshiriladi) va o'quvchilar shaxsini rivojlantiradi.

Pedagogik faoliyatning maqsadi o'quvchilarning imkoniyatlari, jamiyat va davlatning mutaxassis kadrlarga bo'lgan talab hamda ehtiyojlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi. Bir tomondan, u turli ijtimoiy, etnik guruhlar va yaxlit jamiyatning, ikkinchi tomondan, alohida shaxslarning moyilligi, ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlarini o'zida ifodalaydi. Pedagogik faoliyatning asosiy ob'ektlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Ta'lim-tarbiya muhiti, ta'lim-tarbiya beruvchi jamoa, o'quvchilar faoliyati va ularning individual o'ziga xos xususiyatlari. Pedagogik faoliyatning maqsadi bevosita quyidagi ijtimoiy pedagogik vazifalar yechimini topish bilan bog'liq: tarbiyaviy mehnatni shakllantirish; o'quvchilar faoliyatini tashkil etish; tarbiyalovchi jamoani tuzish; shaxsiy sifat va fazilatlarni rivojlantirish.

Kasbiy pedagogik faoliyat - bu integrativ faoliyat bo'lib o'ziga psixologik, pedagogik va ishlab chiqarish texnologik komponentlarni qamrab oladi. Kasbiy pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi o'quvchilarni kasb-hunar sir-asrorlariga o'rgatish va shaxsiy rivojlanishlarini ta'minlashdan iborat.

Kasbiy pedagogik faoliyat jarayonida eng kamida quyidagi ikki turdagi munosabatlar sodir bo'ladi:

Pedagogning pedagogik ta'sir vositasi va predmetiga nisbatan munosabatlarni ifodalovchi sub'ekt-ob'ekt munosabatlari; pedagogik o'zaro tasir jarayonidagi sub'ekt-sub'ekt munosabatlari.

Pedagogik o'zaro ta'sir maqsadlarini amalga oshirish o'z navbatida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish vositalari va usullarini tanlash hamda qo'llash bilan bog'liq.

Mavjud bilimlarga asoslangan holda, pedagog vositalar va o'z xatti-harakat usullarini qiyoslaydi.

Pedagogik masalalar yechimini topish usullarini tanlab, o'qituvchi har bir o'quvchining individual sifatlarini mo'ljallashi, jamoadagi shaxslararo munosabatlar xususiyatlarini, jihozlanganlik darajasini, pedagogik jarayon davomiyligini hisobga olishi zarur. Bundan pedagogik masalalarning yechimini topish ko'p jihatdan o'qituvchi shaxsiga va uning kasbiy mahoratiga bog'liqlishi kelib chiqadi.

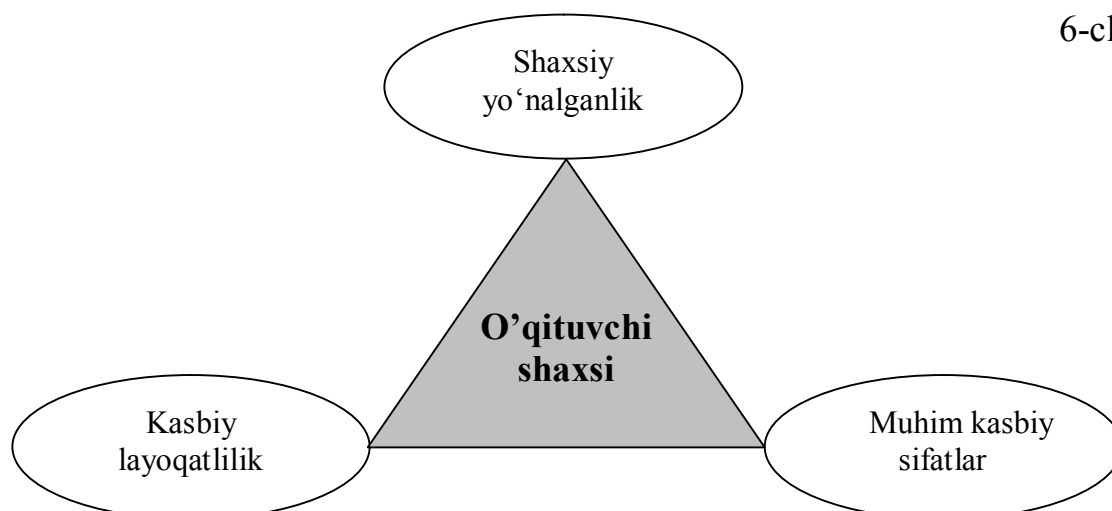
O'quvchining kasbiy rivojlanishi kasbiy pedagogik faoliyatning asosiy natijasidir.

Pedagogning kasbiy layoqati muhim shaxsiy komponentdir.

U integrativ xususiyatga ega bo'lib, mutaxassisning ishchanlik va shaxsiy fazilatlarini o'zida mujassamlashtiradi hamda bilim, ko'nikma malaka va tajribalar darajasida o'z ifodasini topadi.

O'qituvchi shaxsi

6-chizma

Kasb-hunar ta'limi o'qituvchisining muhim fazilatlari

Pedagog shaxsining tuzilmasida kasbiy fazilatlar muhim ahamiyatga ega. Ular sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin: maqsadga intiluvchanlik, shaxsiy faollik, o'z-o'zini boshqara olish, o'quvchilar bilan ishlash xohishining mavjudligi, ekstremal vaziyatlarda o'zini yo'qotmaslik, to'g'riso'zlik, haqgo'ylik, zamonaviylik, insonparvarlik, bilimdonlik, pedagogik takt sohibi ekanlik, intizomlilik, pedagogik ishonchlilik.

O'qituvchining muhim kasbiy pedagogik fazilatlaridan biri mantiqiy fikrlash hisoblanadi. Bunday xislat tushunchalarni tahlil etish, sintezlash, turlash, mantiqiy aloqalarini o'rnatish, operatsiyalarini bajarishga yo'naltirilgan mantiqiy fikrlash usullarini yaxlit shakllanganligi kabilarda namoyon bo'ladi. Shuningdek, pedagog professiogrammasiga artistik qobiliyati ham kiradi. Bu qobiliyat obrazga kirib fikr va yechimlar topishni qamrab oladi.

Shaxsning muhim kasbiy fazilatlari uning aqliy, emotsional, irodaviy tavsifi sifatida kasbiy pedagogik faoliyat natijalariga ta'sir ko'rsatadi, pedagogning individual ish uslubini belgilaydi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Pedagogik jarayonning mohiyati nimadan iborat?
2. Kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligining mazmuni nimalardan iborat?
3. O'qituvchining pedagogik vazifalarini aytib bering.
4. Ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalashtirishning mohiyati nimadan iborat?
5. Pedagogik loyihalashtirishning vazifalarini aytib bering.
6. Pedagogik loyihalashtirishda qanday hatti-harakatlar bajariladi?

3.3. KASB-HUNAR TA'LIMINING MAQSADI VA MAZMUNI

Reja:

- 1. Kasbiy ta'limning maqsadi va ta'lim tarbiya faoliyati.**
- 2. Ijtimoiy tajriba yoki madaniyatni maqsadga muvofiq pedagogik tilga o'girilishi.**
- 3. Ta'lim mazmunini tanlab olishga umumiy yondashuv.**

1. Kasbiy ta'limning maqsadi va ta'lim tarbiya faoliyati

U yoki bu ta'lim texnologiyasining tanlanishi eng avvalo maqsadga, ya'ni qanday darajada bilim, va shaxsiy fazilatlarning o'zlashtirilishi nazarda tutilganligiga bog'liq.

Aniq maqsadni ko'zlamagan mashg'ulot samara bermaydi, chunki olingan natija bilan ko'zlangan maqsadni bir-biriga qiyoslab pedagogik jarayon (mashg'ulot) samaradorligini aniqlash mumkin, xolos. Yetarli darajada aniq bo'lmagan maqsadsiz mashg'ulot ishtirokchilarning ortiqcha hissiyotlarga berilishi, o'quvchilarni o'quv-bilish faoliyatiga undovchi rag'batning pasayishi, o'quv materialini, o'quv predmeti, tanlagan kasbga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishi kabilarga sabab bo'ladi.

An'anaviy ta'lim maqsadni pedagog faoliyati orqali ifodalashga intilgan. Masalan, qishloq ho'jalik mashinalari turkumiga mansub pluglarning tasniflanishini bayon etish. Bu bir tomonlamalikni keltirib chiqarishi tabiiy hol.

Ta'lim-tarbiya va o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadlarini ta'lim mazmuni, pedagog va o'quvchining faoliyati orqali ifodalash bu sohada kutilayotgan natijalar haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Maqsadni o'quvchilar xatti-harakatida ifodalanadigan aniq ko'rinadigan va o'lchanadigan natijalar orqali belgilash g'oyasi ilk bor R.Tayler tomonidan ilgari surilgan bo'lib, biz bu g'oyaga to'liq qo'shilamiz.

Kasbiy talim maqsadi avvalo jamiyat va davlatning talab hamda ehtiyojiga binoan shakllantiriladi. Demak, u mashg'ulot (dars)ning ma'lum bosqichi maqsadidan to'liq inson shaxsini shakllantirishgacha kengayib borishi mumkin.

Komil insonni shakllantirish jamiyatimizning oliy maqsadi bo'lib, u uzluksiz ta'lim jarayonida ta'minlanishi ko'zda tutiladi.

Shuning uchun uzluksiz ta'lim tizimining umumiy maqsadi quyidagi darajalarda aniqlashtirilishi mumkin:

1. Respublikamiz uzluksiz ta'limining global maqsadi – barkamol shaxsni shakllantirish;

2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimining maqsadi – mehnat bozorida raqobatbardosh, yuqori malakali, keng ixtisosli mutaxassis kadrlarni tayyorlash.

3. Kasb-hunar kollejlarning maqsadi – aniq soha uchun DTS va TTS doirasida bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarga ega kichik mutaxassis kadrlar tayyorlash.

4. O'quv predmetlarining maqsadi – aniq sohaga oid texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarining mohiyatini yorituvchi bilim va shaxsiy fazilatlarni shakllantirish.

Mavzu (mashgʻulot, dars)ning maqsadi - ilmiy tushuncha, dalil, xulosalar tizimini shakllantirish.

5. Mashgʻulot dars bosiqichining maqsadi – motivlashtirish, shakllantirish, nazorat qilib baholash kabilar.

Amaliyotda maqsadlar vazifa sifatida ham talqin etiladi. Demak, maqsad va vazifa shunday aniq qoʻyilishi kerakki, unga erishilganlik haqida aniq xulosa chiqarish imkoni mavjud boʻlsin. Buning uchun har bir vazifani shakllantirishda quyidagilarga amal qilish zarur:

- har bir vazifani (mashgʻulot) dars yakunida oʻquvchi quyidagilarni bajara olishi lozim...”deb boshlang;
- har bir vazifani raqamlang;
- har bir vazifani quyidagi amallar bilan boshlang: sanab oʻting, soʻzlab bering, koʻrsatib bering, tanlang, hisoblang va hokazo.;
- har bir vazifani oʻquvchi soʻzi bilan qoʻying;
- har bir vazifa faqat bitta natijani koʻzlasin, ikki yoki undan ortigʻini emas;
- har bir vazifani shunday qoʻyingki, u “oʻquvchining oʻzini keyinchalik qanday tutishi kerakligiga ishora qilsin”.

2. Ijtimoiy tajriba yoki madaniyatni maqsadga muvofiq pedagogik tilga oʻgirilishi

Oʻqituvchi tomonidan uzatilishi va oʻquvchilar tomonidan oʻzlashtirishiga imkon beruvchi omillar tizimiga pedagogik jarayon deb ataladi.

Pedagogik jarayonni tashkil etuvchi muhim komponentlar sirasiga uning ishtirokchilari, maqsadi, mazmuni kiradi. Chunki bu tarkibiy qismlar (komponentlar)siz taʼlim-tarbiya va rivojlanish jarayoni meʼyorida kechishi mumkin emas.

Demak, pedagogik jarayonda oʻquvchi bilimi va shaxsiy fazilatlaridagi oʻzgarishlar bosh koʻrsatkich hisoblanadi. Shuning uchun ham kasbiy taʼlim-tarbiya ishi shunday tashkil etilishi zarurki, unda imkon qadar belgilangan maqsadga erishilsin, buning uchun empirik tasavvurlar va hayotiy tajribalar bilan chegaralanib qolish kamlik qiladi.

Toʻlaqonli kasbiy taʼlim maqbul vaqt davomida belgilangan oʻquv materialini oʻquvchilar tomonidan talab darajasida har tomonlama chuqur va puxta oʻzlashtirilishini taʼminlab, jamiyat taraqqiyotiga oʻzining munosib hissasini qoʻshuvchi yuqori malakali, keng ixtisosli, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlashni anglatadi. Bundan kasb-hunar taʼlimining aniq maqsadga yoʻnalganligi kelib chiqadi. Ana shu maqsadga yoʻnalganlik oʻz navbatida jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, kasb-hunar taʼlimi oʻziga xos ijtimoiy vazifani bajaradi.

Kishilik jamiyatining turli tarixiy davrlarida kasb-hunar taʼlimining maqsadlari, mazmuni, hajmi, xarakteri, tashkil etish shakllari, amalga oshirish metod va vositalari turlicha boʻlgan.

Kasbiy taʼlim mazmunining hajmi kishilik jamiyati tajribalari, madaniyati koʻlamiga, xarakteri esa uning darajasi, yoʻnalishi va eng avvalo jamiyat tuzilmasiga

bog'liq bo'ladi. Bundan jamiyat maqsadi, talab va ehtiyojlari, orzu-umidlariga binoan kasbiy ta'lim-tarbiya mazmuni, uning tarkibi va yo'nalishi aniqlanishi kelib chiqadi.

Kasbiy ta'lim jarayonida o'quvchilar ta'lim (o'quv materiali) mazmunini o'zlashtiradilar. Bu mazmun qancha kam va tushunarli bo'lsa, kasbiy ta'lim-tarbiya jarayoni ham unga mos holda qisqa bo'ladi. Lekin bu jarayon samaradorligi aniq boshlang'ich va so'nggi holatiga ko'ra baholanadi. Umuman, ta'lim-tarbiya, shuningdek, kasb-hunar ta'limi jarayoni murakkab jarayonlar turkumiga mansubligi e'tirof etilgan. Chunki o'quv materialining o'zlashtirilishini ta'min etuvchi psixik jarayonlarni bevosita kuzatish imkoniyati mavjud emas. Ular to'g'risida o'quvchilarning tashqi ko'rinishlari (hatti-harakatlari) va natijaga binoan xulosa chiqarish mumkin xolos. Shuning uchun ham kasb-hunar ta'limining mohiyatini tushunish uning qonuniyatlari va qoidalarini bilishni talab etadi.

Biz kasbiy ta'lim mazmuni deganda pedagogik tilda o'z ifodasini topgan jamiyat to'plagan tajribalarni tushunamiz. U bir paytning o'zida ta'lim maqsadlari, o'zlashtirish ob'ekti, ta'lim-tarbiya natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Kasb-hunar ta'limi jarayonida maqsad, mazmun, o'zlashtirish qonuniyatlariga mos aniq maqsadlar shaklida o'quvchilar oldiga vazifa sifatida qo'yiladi. O'quvchilar vazifalarning mohiyatini anglab, unga mos o'quv-bilish faoliyatini amalga oshiradilar. Natijada o'quvchilarning ongli, faol, mustaqil o'quv-bilish faoliyati orqali o'quv materialini o'zlashtirilishiga erishiladi.

O'qituvchi o'zlashtirish qonuniyatlarini bilish orqali o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatlarini boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'zlashtirish natijalari esa, o'z navbatida keyingi xatti-harakatlar xarakterini belgilaydi. Shunday qilib, kasb-hunar ta'limi o'quvchilar oldiga ma'lum maqsadlarning qo'yilishi bilan boshlanadi. Maqsadning qo'yilishi va uning qabul qilinishi turlicha kechishi mumkin. Eng avvalo u diqqat-e'tiborini qaratish, eshitish, ko'rish, ushlab ko'rish, xatti-harakat usullarini bajarish, ya'ni idrok (his) etish darajasida amalga oshiriladi. Keyinchalik maqsadlar murakkablashib, turli vazifalar, savollar ko'rinishiga ega bo'lib, amaliy xarakterdagi ijodiy ishlarni bajarish darajasigacha oshib boradi. Maqsadlarni o'quvchilarning to'g'ridan-to'g'ri yoki bevosita talabalar ehtiyojlari, ya'ni materialning yangiligi, o'quvchining mustaqilligi, o'ziga bo'lgan ishonchi kabilarni hisobga olgan holda qo'yish zarur.

Ta'limning keyingi bosqichi yangi axborotni idrok etish va mohiyatini tushunishni tashkil etishdir. Idrok etish turli yo'llar bilan tashkil etiladi, unda avvalgi o'zlashtirilganlarga tayanish va kelgusilariga ishora qilish holatlari bir paytning o'zida kechadi. Bunda yangi materialni tashkil etish turlicha: induktiv, deduktiv yoki traduktiv kabilarni ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Keyingi bosqich idrok etilganni xotirada saqlash, yangi axborotlarni mustahkamlashdir. Lekin o'qituvchi uchun har doim o'zlashtirish jarayoni qanday kechayotganligini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun o'z navbatida teskari aloqani amalga oshirish zarur. Teskari aloqa faqat o'qituvchiga o'zlashtirish natijalarini aniqlash uchungina emas, balki o'quvchilar uchun o'zini-o'zi nazorat qilish, o'qib-o'rganishga nisbatan ongli munosabatda bo'lish uchun zarur. Shuning uchun ham o'zlashtirish natijasini nazorat qilish kasbiy ta'lim-tarbiya jarayonining muhim bosqichi sifatida e'tirof etiladi.

Yuqorida zikr etilgan barcha bosqichlar birgalikda kasbiy ta'limning yaxlitligini ifodalaydi. Shuningdek, bu barcha bosqichlar ochiq-oydin o'zini ko'rsatadi, degan ma'noni anglatmaydi. Real ta'lim jarayonining u yoki bu bo'lagida (bosqichida) ular o'rin almashishi va turli darajada namoyon bo'lishi mumkin. Bu holat pedagogik mantiqqa tegishlidir. Ta'lim jarayonini harakatga keltiruvchi kuch sifatida jamiyatning yuqori malakali, keng ixtisosli, raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan talabi bilan ularni haqiqiy tayyorgarlik darajasi orasida ziddiyatlar e'tirof etilgan. Bu ziddiyatli holatni harakatga keltiruvchi kuch sifatida barcha ko'rinishda ta'lim mazmunini o'zlashtirish va o'quvchini shakllantirish qonuniyatlari hisobga olingan holda amalga oshiriladi. Demak, kasb-hunar ta'limida jamiyat talablari asosiy omil hisoblanadi. Ularsiz kasbiy ta'lim-tarbiya jarayoni bo'lmaydi, bo'lishi ham mumkin emas. Jamiyatda yosh avlodni tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar kasbiy tayyorgarlik natijalarini baholash uchun o'ziga xos me'yor va mezon vazifasini o'taydi. Har doim ham talab bilan tayyorgarlik darajasi bir-biriga mos bo'lavermaydi, bunday holat o'z navbatida uzoq tarix davomida isbotlangan va muntazam ravishda rivojlanib boruvchi tajribalarni tez fursatlar ichida o'rganish mumkinligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham har doim zikr etilgan ziddiyatli holat kasb ta'limini harakatlantiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Bu ziddiyat turlicha shaklda o'z ifodasini topishi mumkin. Har bir shaxsga kasbiy ta'lim berishda harakatga keltiruvchi kuch, bir tomondan unga qo'yilgan talab, ikkinchi tomondan, undagi imkoniyat va motivlar orasidagi ziddiyatlar hisoblanadi. Ma'lumki, motivlarsiz kasbiy ta'lim jarayoni amalga oshmaydi. Demak, o'quvchilarning motivatsiyasi ziddiyatlarning muhim komponentidir.

Kasbiy ta'lim o'qituvchi-o'quvchi, faol o'quv-bilish faoliyati hamda ta'lim mazmunining o'zaro ta'siri, aloqadorligi jarayonida sodir bo'ladi. Aynan mana shu holat ta'limning ikki tomonlamaligi, ya'ni mazmuniy va jarayoniy jihatlarining yaxlitligini ko'rsatadi.

O'zlashtirish ilgarigi tajriba bilan yangisini, yangi axborot bilan avval anglangan axborotlarni bir-biriga qo'shilishidir. O'zlashtirish ijtimoiy tajribani shaxsiy mulkka aylanishini anglatadi. O'zlashtirish tartibsiz va maqsadga muvofiq ravishda amalga oshirilishi mumkin. Agar katta yoshlilar bolalar diqqat-e'tiborini o'ziga tortib ma'lum obekt xususiyatlarini tushuntirsa, maqsadga muvofiq o'zlashtirish jarayoni kechgan bo'ladi. Maqsadga muvofiq o'zlashtirish ham o'z navbatida mustaqil va maxsus tashkil etilgan jarayonda amalga oshadi.

Psixologik jarayonlar: idrok etish, fikr yuritish, xotira va uning natijasi o'laroq o'zlashtirish ham ma'lum faoliyat ko'rinishidir.

Yetuk psixolog olim L.S.Vigotskiy fikricha, individning mehnat faoliyati, eng avvalo qurollarni anglab, jamoaviy tajriba to'plash natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu tajribani yosh avlod tomonidan o'zlashtirish doimo idrok etish orqali kechadi. Shunday qilib, ma'lum materialni o'zlashtirish shart-sharoitlari va vositasi avvalo tashqi moddiy, so'ngra ichki (psixologik) faoliyatlarni birlashish (tutashish) joyida sodir bo'ladi.

Idrok etish har qanday o'zlashtirishning boshlang'ich va zaruriy sharti hisoblanadi. U eng avvalo moddiy xatti-harakatlarda, so'ngra esa moddiylashtirilgan tasvirlarda, ob'ekt sari yoki belgilarda kechadi.

Idrok etish, tasavvur hosil qila olish va undan bilim, ko'nikma va malaka darajasiga rivojlantiriladigan mazmunga binoan o'zlashtirish darajalari farqlanadi. Pedagogik psixologiyada tushunchalar, ko'nikma, malaka fikrlash usullari farqlanadi. Bu faoliyatning har bir turi o'ziga xos o'zlashtirish usullarini talab etadi.

Bilimlarni o'zlashtirish: dalillarni idrok etish, fikrlash va xotirada saqlash jarayonida kechadi. Har qanday o'zlashtirish jarayonining zaruriy komponenti xotirada saqlash hisoblanadi.

Turli vaziyatlarda avval o'zlashtirilgan bilimlarga tayanish xotirada ularni mustahkamlaydi. Bilimlar, ma'lum tartibga solinsa, boshqa bilimlar bilan qonuniy bog'lansa, tizimli bilimning ma'lum bo'lagiga aylansa to'laqonli o'zlashtiriladi. Bunday holda material hajmi o'zlashtirishga to'siq bo'lmaydi. Bilimlar qancha aniq bo'lsa, sezgi tajribalari o'zlashtirishga asoslansa, ko'rsatmalilikning roli shuncha ortadi. Sezgi organlari kancha chegaralangan, axborot mavhum va umumlashgan bo'lsa, unga mos ravishda o'quvchidan yuqori darajadagi umumlashtirish va mavhumlashtirish faoliyati talab etiladi. Lekin har qanday umumlashgan faoliyatning asosi aniq dalil, tushuncha tizimidan tashkil topadi.

“Tushuncha” deganda o'rganilayotgan ob'ekt (predmet, buyum, hodisa, jarayon, tirik mavjudot)ning eng muhim xususiyatlari, aloqalari, munosabatlari kabilarni o'zida ifodalovchi fikr shakli tushuniladi. Amalda tushunchalar: so'z orqali (verbal), matn, jadval, grafik, shartli belgilar ko'rinishida ifodalanadi. Bunday axborot har qanday o'quvchilarda mavjud bo'lgan aniq bilimlar, sezgi va tasavvurlariga tayanadi.

To'laqonli o'zlashtirishning hal qiluvchi sharti tushunchaning anglanganlik darajasi hisoblanadi.

Bilish hali uddalay bilish degani emas. Xatti-harakat usullarini o'zlashtirish o'quv faoliyatining maxsus sohasi, bosqichidir. O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan xatti-harakat usullari psixologiyada ko'nikma va malakalar deb e'tirof etiladi.

Malaka xatti-harakat usullarini aniq, tez va takomil darajada amalga oshirishni anglatadi.

Ko'nikma xatti-harakat usullari bo'lib, u bir qancha operatsiyalar ketma-ketligidan tashkil topadi va umumiy maqsadga yo'nalib, o'zlashtirgan bilimlarni turli vaziyatlarda asta-sekinlik bilan qo'llashni ko'zda tutadi.

Malaka turli darajada o'zlashtirilib, har doim ong bilan nazorat qilinadi.

Har qanday xatti-harakat usullari ko'nikma yoki malakaga aylanishi uchun bir necha marta takrorlanishi zarur. Bunda malaka uchun dastlab bir xil operatsiyalarni oddiy va keyinchalik esa turli sharoitlarda takrorlash zarur.

Amaliy ko'nikma va malakalar bevosita sezish organlariga tayangan holda o'zlashtirilishi mumkin, bunda eshitish, kuzatish, xatti-harakatlarni amalga oshirish, chamalash, ranglarni farqlash kabi sensor ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi.

Motor ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish uchun dastgohda ishlash, mashinada yozish, yo'riqnoma bo'yicha tajriba-sinov ishlariga tayyorlanish kabi harakatlanish mashqlarini bajarish talab etiladi.

Ba'zi bir ko'nikma va malakalar sensomotor o'zlashtirishni talab etadi. Masalan, xat yozish, chizma chizish, grafiklar tuzish kabilar.

Intellektual (aqliy) xatti-harakatlar ham ko'nikma va malaka deb e'tirof etiladi.

Aqliy va amaliy ish-harakat usullarini qat'iy ravishda "Buyuk xitoy devori" bilan ajratish to'g'ri emas, chunki barcha amaliy xatti-harakat u yoki bu darajadagi aqliy xatti-harakatlarni nazarda tutadi.

Tabiiyki, bilimlarsiz ko'nikma shakllanmaydi va shakllanishi ham mumkin emas. Biror narsani ongli bajarish uchun eng avvalo nima, qanday va nima uchun kerakligini bilish zarur bo'ladi. Bu bilan bilimlarni qo'llash ularni yangi darajada o'zlashtirishga aylanadi. Bilimlarni qo'llashda faoliyatning zaruriy sharti va tarkibiy qismi sifatida tafakkurlash (fikir yuritish) ishtirok etadi. Lekin fikrlash tajribasini o'zlashtirish maxsus faoliyat sohasidir.

Ob'ektiv olamning muhim xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarini inson ongida bilvosita va umumlashgan holda aks etishi tafakkurlashni anglatadi.

Fikrlash eng avvalo tahlil etish va sintezlash vositasida amalga oshiriladi. Analitik – sintetik faoliyat barcha fikrlash operatsiyalarida qiyoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish, turlash, aniqlashtirish kabilarda amalga oshiriladi: har qanday qiyoslash qiyoslanayotgan ob'ektlarni sintezlashni, bo'laklashni ko'zda tutadi.

Fikrlash rivojlanish bosqichlariga ko'ra ko'rgazmali, obrazli va abstrakt, nazariy turlarga bo'linadi.

Fikrlash (tafakkurlash) ob'ektlarning xususiyatlari va munosabatlarini yoritish (ifodalash)ga oid faoliyatdir.

Pedagogik manbalarda ta'lim mazmuni haqidagi masala munozarali xarakterga ega. Bu tushunchani izohlashga ko'plab yondashuvlar mavjud bo'lib, uning mohiyati va ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi.

Bilimlarni egallashga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni shaxsning ijtimoiylashuviga imkon berib, fan va ishlab chiqarish sohalari bilan o'quvchini (tanishtiradi) muloqotini belgilaydi. Shuningdek, ushbu yondashuvga ko'ra, bilimlar o'quvchilarning qadriyatlar yondashuvi I.Y.Lerner, M.N.Skatkin, B.M.Bim-Bad va shu kabi pedagog olimlar tomonidan ta'lim mazmunining mohiyati aniqlangan. Yuqorida zikr etilgan olimlarnig fikricha, ta'lim mazmuni faqat bilim va ko'nikmalardan iborat emas. Zero, bilim va ta'lim mazmunining muhim elementidir. Rus pedagog olimi I.Y.Lerner bilimlarni quyidagi uch vazifa (funksiya)sini ajratib ko'rsatadi:

1. O'rganilayotgan real voqelik haqida umumiy tasavvur hosil qilish, jamiyat va insoniyatning yaxlit rivojlanishini ilmiy tasavvur etish;
2. Xatti-harakat usullarini mo'ljalga olish asoslarini yaratish yoki xatti-harakat usullarining yo'nalishini aniqlash;
3. O'qib-o'rganilayotgan ob'ektlarga nisbatan emotsional munosabatlar asoslarini shakllantirish, shu yo'l bilan dunyoqarashni tarbiyalash vositasi bo'lish.

Ijtimoiy tajribalar: bilim, xatti-harakat usullari, ijodiy tajriba yoki izlanuvchan faoliyat hamda emotsional qadriyat munosabatlarini o'ziga qamrab oladi.

Ta'limda uzluksizlikni ta'minlash o'quv predmeti qismlaridagi zarur va to'g'ri nisbatni o'rnatish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shuningdek, uzviylik tushunchasi ta'limning turli bosqichi, shakli, metodlarida bilim, xatti-harakat usullari va shaxsiy fazilatlariga qo'yiladigan talablarni ko'zda tutadi. Uzviylik quyidagi ikki omilni hisobga olgan holda amalga oshiriladi: 1) fanning mazmuni va mantiqi; 2) bilimlarni o'zlashtirish jarayoni qonuniyatlari. O'quv predmetini o'zlashtirishda birinchi

omilning ahamiyati muhim bo'lib, tushuncha, dalil, qonunlar kabi o'quv predmeti mazmunini tashkil etuvchi tarkibiy element, ketma-ket, asta-sekinlik bilan o'rganilayotgan ob'ekt mohiyatini imkon qadar anglab borishga sharoit yaratadi. Ikkinchi omil ilmiy bilimlarga ishlov berishni talab etadi.

Shunday qilib, uzviylik faqatgina to'g'ri chiziqli emas, balki o'quv materiallarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi qulay bo'lgan holatda shakllantirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Uzviylikni ketma-ket amalga oshirilishi ta'lim istiqbol tavsifini beradi. Bunda alohida mavzular bir-biridan tubdan ajratilgan emas, balki birinchisi ikkinchisi uchun asos va ikkinchini mo'ljal sifatida hisobga olinishini ko'zda tutadi.

Amalda ta'lim mazmunini loyihalashtirish quyidagi ikki darajada amalga oshiriladi:

- blok modulli o'quv dasturi darajasida;
- aniq maqsadga muvofiq o'quv material sifatida.

Bunda ixtisoslik qaysi kasbga mansubligi, shuningdek, kasbning o'zi qanday faoliyat turiga tegishli ekanligini ham aniqlashtiradi. Aniq yo'nalishda tanlab olingan ta'lim mazmuni yuqoridan pastga "qavatma-qavat" tahlil etiladi. Yuqori qatlam iqtisodiyot sohasiga tegishli bo'lsa, o'rta qavat kasb-hunarga va pastki qavat alohida ixtisosliklarga to'g'ri keladi. Bunday yondashuv zamonaviy kasb-hunar ta'limi mazmunini shakllantirish muammosi yechimi sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki bunda kasb yoki ixtisoslik nuqtai nazaridan pastdan emas, balki aniq yo'nalish doirasidagi kasbiy ta'lim mazmuni yaxlit tizim sifatida yuqoridan pastga tomon tadqiq etiladi.

3. Ta'lim mazmunini tanlab olishga umumiy yondashuv

I. Ta'limda uzviylik o'quv predmetining tashkiliy qismlarining to'g'ri nisbati va zaruriy bog'liqligini ta'min etadi.

O'quv materialining joylashishi va bu materialni o'zlashtirish usullarini tanlashdagi uzviylik quyidagi ikki omilni hisobga olish bilan amalga oshiriladi: Ushbu o'quv predmeti tegishli fan mazmuni va mantiqi hamda bilimlarni o'zlashtirish jarayonining qonuniyatlarini, fanning mazmuni va mantig'i o'quv predmetining uzviyligini ta'min etishda muhim ahamiyat kasb etadi: tushuncha, qonunlar va dalillar, o'quv predmeti mazmunining o'zagi hisoblanib, ketma-ket joylashadi va o'rganilayotgan sohaga oid bilimlarning kengayib borishini ta'minlaydi, oldingilari keyingilari bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining qonuniyatlari omili ilmiy bilimlarni to'g'ridan-to'g'ri o'quv predmeti mazmuni sifatida talqin etilishiga yo'l qo'ymaydi, unga didaktik ishlov berishni talab etadi. Shunday qilib, uzviylik faqatgina to'g'ri chiziqli emas, balki o'quv materialini konsentrik joylashuvida ham amalga oshiriladi.

Tushunchalarni keng va chuqur aloqadorligini o'rganish mazmunini boyitishga uni o'zlashtirish shakllarining uzviyligini ta'min etadi.

Uzviylik alohida o'quv predmetlarinigina emas, balki turli o'quv predmetlarining o'zaro munosabatlarini ham qamrab olishi zarur. Buning uchun turli o'quv predmetlarini o'rganishda ob'ektlarning turli jihatlarini ob'ektiv aloqadorligi asos hisoblanadi.

II. Ta'lim mazmuni avval DTS (TTS), so'ngra o'quv reja va dasturi shaklida loyihalashtiriladi.

Ta'lim mazmuni ta'lim jarayonining asosiy elementi (tashkil etuvchi komponenti)ni o'zlashtirish natijasida ijtimoiy maqsadlarga erishiladi. O'zlashtirilishi zarur bo'lgan ijtimoiy madaniy tajribaning tavsifi va hajmi aniq shart-sharoit, makon, zamon, shuningdek ta'lim muassasasining turi va darajasiga bog'liq bo'ladi.

Ta'lim mazmunini tashkil etuvchi tarkibiy qismlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

a) samarali amaliy faoliyat tajribasi, ya'ni mehnat, iqtisodiyot, siyosat ijtimoiy va boshqa sohalaridagi vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish.

b) bilish tajribasi, atrof olam rivojlanishi qonuniyatlarini anglash metodlari va natijalari;

v) umumiy maqsadlarga erishish jarayonidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar tajribasi;

g) axloqiy etik tajriba;

d) ma'naviy-madaniy tajriba va shu kabilar.

O'qitish mazmuni muayyan ta'lim muassasalarida o'rganiladigan o'quv predmetlarini o'rganish jarayonida o'zlashtiriladi. O'qitish mazmunining tuzilmasi, ya'ni turli elementlarning o'zaro munosabatlari, ketma-ketligi, davomiyligini o'quv rejasi aniqlab beradi. Shu paytgacha o'qitish mazmunini shakllantirishga yagona yondashuv ishlab chiqilmagan. Amalda o'qitish mazmuni bajariladigan vazifalarning murakkablik darajasi va mazmuniga binoan aniqlanadi.

Masalan, umumiy ta'limning asosiy vazifasi insonni har tomonlama rivojlantirish, hayot va mehnat, kasb tanlashga va kelgusida kasb-hunar sir-sinoatlarini o'rganishga tayyorlashdan iborat.

Aniq kasb (ixtisoslik) bo'yicha ta'lim mazmunini integrativ yondashuv asosida tanlab olishda uning qaysi soha bo'yicha ishlab chiqarishga mansubligi hisobga olinadi.

Integrativ yondashuv asosida kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlab olishda me'yoriy asos tasniflagich va DTS, TTS hisoblanadi.

Demak, kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlab olishda dastlabki asos kasb-hunar turi hisoblanadi. Ajratib olingan ta'lim mazmuni yuqoridan pastga tomon tahlil etiladi. Yuqorigi qatlam sohaga va alohida ishlab chiqarish yoki faoliyat ko'rinishlariga mos bo'ladi. O'rta qatlam tutash kasblarga to'g'ri keladi; pastki qatlam esa alohida kasblar, ixtisosliklarga to'g'ri keladi. Tahlil borishida eng avval umumiy ta'lim mazmuni, keyin xususiy mazmun, ya'ni kasb-hunarning o'ziga tegishli mazmuni tanlab olinadi. Bunday deduktiv tahlil mazmunning unifikatsiyalashgan qismlarini ajratib olib, kasbiy ta'lim mazmunini ilmiy asosda ma'lum tizim yoki tuzilmaga keltirish imkonini beradi. Bu yondashuv o'quv dasturini ishlab chiqish (tuzish) imkonini beradi.

Bloklar mazmunini tanlab olishda har bir oldingi blok keyingisiga tayanch sifatida qarab kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Bu, o'z navbatida, uzviylik va yaxlitlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, avvalgi faslda ko'rsatilganidek, kasb-hunar pedagogikasida kasb-hunar ta'limining xususiy prinsiplariga ham asoslaniladi. Chunki bu prinsiplar kasb-hunar ta'limining o'ziga xos jihatlarini hisobga olib, umumdidaktik prinsiplar bilan uyg'unlikda qo'llaniladi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Uzluksiz ta’lim tizimining umumiy maqsadi qaysi darajalarda aniqlashtirilishi mumkin?
2. Pedagogik vazifalarni shakllantirishda nimalarga amal qilish zarur?
3. Pedagogik jarayonni tashkil etuvchi muhim komponentlari nimalar?
4. Malaka nima?
5. Ta’lim mazmunini tanlab olishda nimalarga ahamiyat beriladi?
6. Ta’lim mazmunini tashkil etuvchi tarkibiy qismlari sifatida nimalarni ko‘rsatish mumkin?

IV BOB. ISHLAB CHIQRISH TA’LIMI VA KOLLEJ BITIRUVCHILARINING ISHLAB CHIQRISH JARAYONIGA MOSLASHUVI

4.1. O‘RTA-MAXSUS KASB-HUNAR TA’LIMI BITIRUVCHILARINING ISHLAB CHIQRISHGA MOSLASHUVI

Reja:

1. Kichik mutaxassislarning o‘qishni tugatgandan so‘ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga kirishib ketish jarayonining ijtimoiy jihatlari.
2. Kichik mutaxassislarning o‘qishni tugatgandan so‘ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga kirishib ketishning psixologik jihatlari.

1. Kichik mutaxassislarning o‘qishni tugatgandan so‘ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga kirishib ketish jarayonining ijtimoiy jihatlari

Hozirgi kunda jamiyatimizda ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning jadal amalga oshirilishi, ta’lim tizimining bosqichma-bosqich isloh qilib borilishi – murakkab ijtimoiy hodisa sifatida umume’tiborli va ma’naviy qiziqishiga molik jarayonga aylandi. Ta’lim tizimining umumiy maqsadi teng huquqli va demokratik davlat talabiga javob beruvchi jamiyat a’zolarini tarbiyalab berishdan iboratdir. Yoshlarning **kasbiy ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv** jarayoni ta’lim tizimining uzviy davomi deb xisoblash mumkin. Kasbiy ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv yordamida inson hayotiga, ijtimoiy munosabatlar rivojlanishiga ma’lum ta’sir ko‘rsatish mumkin. Ishlab chiqarishga moslashuvning ijtimoiy uyg‘unlashuvi esa texnikani taraqqiy ettirishning muhim omili hisoblanadi.

Bo‘lajak kichik mutaxassislarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv ham o‘ziga xos o‘rin tutadi. Ayniqsa, ta’limni modernizatsiyalash bilan bog‘liq islohotlarning joriy bosqichida ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv muammosi yanada yorqin va aniq namoyon bo‘lmoqda. Bo‘lajak kichik mutaxassislar tayyorlashning mazmuni kasbiy, amaliy, psixologik, metodik, tadqiqiy faoliyat turlari bilan bir qatorda ishlab chiqarish jarayoniga moslashuv bilan boyib bormoqda.

Darhaqiqat, O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi ta’lim to‘g‘risidagi

davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biriga aylandi. Bo'lajak kichik mutaxassisning ishlab chiqarish jarayoniga moslashuv muammolarini o'rganish uchun avvalombor bu tushunchaning mohiyatini va ijtimoiy-ma'naviy asoslarini aniqlash va uni takomillashtirish yo'llarini bilish zarur.

Bugungi ilmiy dunyoqarash ishlab chiqarish jarayoniga moslashuv "ijtimoiy hayotning bapcha tomonlarini qamrab oluvchi ijtimoiy tizim elementi" sifatida yondashadiki, buning natijasida kasbiy moslashuv vujudga keladi. Kasbiy moslashuv deganda shunday dunyoqarash mavjudki, ijtimoiy shaxs, jamiyat ehtiyojini qondirish maqsadida harakat qiluvchi insonning mohiyat kuchi rivojlanishi yo'llari va natijalarining tarixiy aniq tizimi tushuniladi.

"Ishlab chiqarishga moslashuv" tushunchasini oydinlashtirishda inson faoliyatining natijasi sifatidagi talqinini tushunishgina emas, balki uning tashuvchisi sifatida insonning o'ziga urg'u beriladi, muayyan moddiy-ma'naviy qadriyatlar esa sub'ekt kasb-hunarni rivojlantirishning vositasi va usullari sifatida qaraladi. Shu jihatdan olganda moslashuv atamasini "individning me'yoriy rivojlanishi" sifatida tushunish mumkin. Kasbiy moslashuv ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi: birinchidan, inson tomonidan yaratiladigan moddiy va ma'naviy boyliklarga ishtiroki natijasi, ikkinchidan, inson shaxsining haqiqiy boyliklari.

Inson kuchi-qudrati mehnat faoliyati, ong, axloqiylik ijtimoiy munosabatlarning yaxlit tizimi bilan belgilanadi, jamiyatning birinchi tahliliy kesimiga muvofiq, bir tomondan, ijtimoiy turmush, bazis bilan va ikkinchi tomondan ijtimoiy ong va ustqurma bilan belgilanar ekan, - an'anaviy ravishda jamiyatning moddiy va ma'naviy tayyorgarligi ilgari suriladi. Ishlab chiqarish jarayoniga moslashuv o'z navbatida sifat jihatlari faoliyat bilan bog'liqdir.

Faoliyat umuman olganda – bu jonli tizimlarning tashqi muhit bilan o'zaro hamkorligi asosidagi adaptiv yo'naltirilgan faoligidir. Inson faoliyatiga kelganda esa, uni odamlarning ijtimoiy yo'naltirilgan faoliyati sifatida belgilash mumkin. Moslashuv esa - mana shu faoliyat usulining o'zginasidir. Haqiqatdan ham istalgan ishlab chiqarishga moslashuv u ijtimoiy faoliyat bo'ladimi, individual faoliyat bo'ladimi, qanday bo'lmasin faoliyatni taqozo etadi, biroq hap qanday faoliyatni emas, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, texnikaviy sohalaridagi ijobiy o'zgartirishlarni nazarda tutuvchi "faoliyat usuli"nigina ishlab chiqarishga moslashuv sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir. Ishlab chiqarishga moslashuvni rivojlantirish usuli sifatidagi faoliyat eng avvalo ma'naviy, kasbiy-ijodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Mana shu faoliyat davomida madaniy qadriyatlar yaratiladi. Aynan ishlab chiqarish jarayoniga moslashuv insonning faol faoliyati shaklida ijtimoiy rivojlanish va inson shaxsi shakllanishining omiliga aylanadi. Chunki shaxs faqat ma'naviy faoliyat japayonida shakllanadi.

Shaxsning chinakam ishlab chiqarishga moslashuvi to'g'risida ko'plab ta'limiy sifatlar, shu jumladan qadriyatlar birgalikda, jamuljam namoyon bo'lgan taqdirdagina so'z yuritish mumkin. O'zligini anglash faoliyati shaxsning yuksak faoligi ko'rsatkichlaridan biri ekanligini qo'shimcha qilmoqchimiz. Busiz shaxsning mustahkam qadr-qimmatli yo'nalishlarini va yangicha tafakkurni tarbiyalash mumkin emas. O'zligini anglash faoliyatning umumiy darajasi, qadriyatlarni tushunishdagi muayyan birlik kishilarning o'zaro bir-birlarini tushunishlari uchun ham shart-sharoit

yaratadi, mezonlarning umumiylikini belgilab beradi. Ana shu mezonlar yordamida shaxs o'zini, o'z fazilatlari va nuqsonlarini baholaydi, tegishli jamiyatdagi munosabatlar shakllanadi, o'zaro ishonch va ijodiy faoliyat uchun qulay muhit yaratiladi. Shunday qilib, o'zini anglash faoliyati – bu inson tomonidan o'z turmush tarzini, aniq hayotiy vaziyatlardagi hatti-harakatlarini erkin tanlashining, u yoki bu ijtimoiy masalalarni hal etish chog'ida o'z nuqtai nazarini aniqlashning ma'naviy shart-sharoitidir.

Shaxs faoliyati ma'naviy ishlab chiqarish sohasi bilan belgilangan holda ham ongning, ham o'z-o'zini anglashning shakllanishi va namoyon bo'lishini, shuningdek tafakkur faoliyatini qamrab oladi.

Kasbiy faoliyat me'yorlari dunyoqarash bilan bog'liq ko'rsatmalarning maxsus uzatuvchisi bo'lishi mumkin. Kasb-kor faoliyati va unga moslashuv me'yorlari kasb-hunar faoliyati va muomala jarayonida dunyoqarash tusini kasb etib, odatiy faoliyat me'yorlari va kasb-kor tafakkuri me'yorlarining o'zaro munosabati muammolari orqali shakllanadi.

AQShda ta'lim oldiga qo'yiladigan maqsadlardan kelib chiqib, amerikalik olimlar o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan bir qancha talablarni qayd etishadi. Dyuning fikricha o'quvchi o'z vazifasini "...talabning faoliyatini xayrixohlik bilan, majbur qilmasdan boshqarishi zarur". O'qituvchining o'quvchilar bilan to'g'ri munosabatda bo'la olishi, uning odobi va shaxsiy fazilatlarini kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvning asosiy komponentlaridan biri, deb tan oladi.

O'qituvchining ma'naviy boyligi, uning axloqiy sofligi insonparvarlikning garovi bo'lib xizmat qiladi. Chunki o'qituvchining ziyoliligi – bu eng avvalo uning kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvga bo'lgan munosabatidir. U birinchi navbatda ta'lim darajasi, ish turi, kasb-hunar tayyorgarligi bilan emas, balki shaxsning nechog'li qadriyatlarga yo'nalganligi bilan belgilanadi.

Kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvini shakllantirishning asosiy sharti, bizning fikrimizcha, unda kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishgina emas, balki uning o'z "mendan" iborat kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvini idrok etishga tayyorligi ham hisoblanadi.

Nemis pedagoglari kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvni ilmiy-ijodiy faoliyat sifatida belgilaydi. Ilmiy-ijodkorlik muammoni mustaqil hal etish malaka va ko'nikmalarini pivojlantiradi, ilmiy mehnat uchun zarur bo'lgan shaxs sifatlarini rivojlantiradi, o'quvchilarda ijtimoiy hayotga tayyorgarlikni rivojlantiradi.

O'quvchi ijodiyoti muammolarini tadqiq etuvchi Drager kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvning quyidagi prinsiplarini ko'rsatadi:

- ijodiy tafakkur va harakat birligi;
- ijodiy faoliyatda individuallik va ijtimoiylikning birligi;
- onglilik va intellektuallik birligi.

Ijodiy fikrlash muammoni ko'ra bilishdan, vazifa bilan uni hal etishning mavjud bo'lmagan yo'li o'rtasidagi, tan olingan ijtimoiy yoki individual zaruriyat bilan uni amalga oshirishning mavjud bo'lmagan imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatni anglashdan boshlanadi.

Xulosa qilib aytganda, kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuv haqida yuqorida keltirilgan aniqlashlarni tahlil qilish uning ijtimoiy tomonlarining asosiy belgilarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Ular quyidagilardir:

- birinchidan, kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv o'quvchilarning ijodiy faoliyatini ifodalaydi va o'quvchining malakasi ishlab chiqarish faoliyatining sifat ko'rsatkichi hisoblanadi;

- ikkinchidan, kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv o'quvchi tafakkurining shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi;

- uchinchidan, kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv o'zida nafaqat yakunni, balki kasbiy faoliyat jarayonida o'quvchining qayta o'zgarishi jarayonini ifodalaydi.

2. Kichik mutaxassislarining o'qishni tugatgandan so'ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga kirishib ketishning psixologik jihatlari

V.A.Suxomlinskiy ko'p yillik amaliy tajribani, kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvga oid qiziqarli fikrlarni umumlashtirib va tahlil qilib bunday deb yozadi: "Agar o'quvchi o'z ishini chuqur o'ylab tahlil qilsa, unda o'z tajribasini nazariy anglashga qiziqish, o'quvchilarning bilimi bilan o'zining kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvi o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini izohlashga qiziqish paydo bo'lmasligi mumkin emas". Bo'lg'usi mutaxassis - o'quvchining kasbiy tayyorgarligiga, uning yosh fiziologiyasi va psixologiyasi asoslariga oid bilimlarni egallab olishiga katta ahamiyat berib "qat'iy psixologik negizsiz kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuv yo'q", deb hisoblaydi.

Psixolog olimlarning fikricha har qanday shaxsning shakllanishi asosan uch sohada amalga oshiriladi:

1) faoliyat sohasi, ya'ni umri mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib, bu jarayonda faoliyatlar jabhasi, sohasi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi individdan maxsus fazilatlarni, malaka va ko'nikmalarni, bilimlarni talab etadiki, ularni qoniqtirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi;

2) muloqot sohasi, ayniqsa maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy-psixologik xislatlarni paydo qiladiki, buning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi.

3) o'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "Men" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil harakat qilish, mustaqil fikr yurita olish qobiliyatini anglash, so'ngra esa o'z-o'zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir.

Shaxs ijtimoiylashuvining ushbu bosqichlari mavjud:

Birinchi bosqich—mehnat faoliyatigacha bo'lgan bosqich bo'lib, unga bolaning maktabgacha yosh davri hamda o'qish yillari kiradi. Bu davrdagi ijtimoiylashuvning ahamiyati va o'ziga xosligi shundaki, bu davrda asosan tashqi ijtimoiy muhit, ijtimoiy ta'sirlar faol ravishda ongga singdiriladi, mustaqil hayotga tayyorgarlik borasida muhim bosqich o'tiladi.

Ikkinchi bosqich — mehnat faoliyati davri — bu davr odamning yetuklik yillari bilan bog‘liq bo‘lib, avvalgi davrlarda singdirgan ijtimoiy ta’sirlarni bevosita faol faoliyatda, shaxslararo munosabatlar sistemasida namoyon etadi. Kasbga ega bo‘lib, aniq hayot yo‘lini tanlagan, turmush qurib, kelgusi avlodni tarbiyalayotgan shaxsda namoyon bo‘ladigan barcha ijtimoiy fazilatlar shu davrning mahsulidir.

Uchinchi bosqich — mehnat faoliyatidan keyingi davr bo‘lib, bunga asosan aktiv mehnat faoliyatidan so‘ng qarilik gashtini surayotganlar kiradi. Bu davrda ham shaxs ijtimoiylashuvi davom etaveradi, chunki endi ilgarigi davrlarda orttirilgan tajriba boshqalarga uzatiladi, shunga ko‘ra shaxs strukturasida ham xususiy o‘zgarishlar ro‘y beradi.

Kichik mutaxassislarning o‘qishni tugatgandan so‘ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga kirishib ketishning psixologik jihatlarini shaxs ijtimoiylashuvining ikkinchi bosqichida aniq namoyon bo‘ladi.

Kichik mutaxassislarning o‘qishni tugatgandan so‘ng korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlariga qay darajada kirishib ketishi ularning yuqorida ko‘rib o‘tilgan ijtimoiy sifatlaridan tashqari shaxsning psixologik sifatleri, shaxs bo‘lgan toifalari va ularning ijtimoiy psixologik xarakteristikasiga ham bog‘liq.

Shaxs toifalari va ularning ijtimoiy psixologik xarakteristikasi

Psixologlarning fikricha, (G.Asmolov, P.Shixerev, V.A.Yadov, P.Nadirashvili va boshqalar) ijtimoiy ustanovkalarini o‘zgartirish uchun shu ustanovkaning sababi bo‘lgan vaziyat yoki faoliyatning maqsadi va motivini o‘zgartirish shartdir. Shu narsa shaxsning aktiv ongli faoliyatida sodir bo‘ladi.

Shunday qilib, shaxs ijtimoiylashuv jarayonida turli ustanovkalarini ro‘yobga chiqarish sharoitida faollik ko‘rsatadi. Shunday faollikning natijalarini biz uning ijtimoiy-psixologik sifatlarida ko‘ramiz. Ya’ni, aktiv birgalikdagi faoliyat, o‘zaro muloqot jarayonida shaxsning ijtimoiy-psixologik fazilatleri shakllanadi. Shuning uchun ham barcha sifatlar faoliyatda namoyon bo‘ladigan hamda muloqotda ko‘rinadigan sifatlar guruhiga bo‘linadi. Masalan, tashqi muhit bilan faol munosabat perseptiv himoya sifatleri, ya’ni o‘ziga xavf soluvchi yoki solishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy ta’sirlardan himoya qiluvchi xususiyatlar shakllanadi. Bu sifatleri ba’zi mualliflar perseptiv qobiliyatlar (V.A.Labunskaya) deb atasalar, boshqalari "ijtimoiy ta’sirlarga hissiy javob berish qobiliyati" (A.Bodalev), "kuzatuvchanlik", "ziyraklik" (Y.Jukov) va hokazo deb atashgan. Boshqa sifatlar "muloqotda namoyon bo‘luvchi sifatlar"dir. Ular turli ijtimoiy kutishlar sistemasini bilan bog‘liq bo‘lib, shaxsning turli sharoitlarda to‘g‘ri muloqotga kirishish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, har bir shaxsda o‘ziga xos tarzda dunyoni, odamlarni idrok qilish va tushunish qobiliyati borki, ular muloqot jarayonida kamroq xatolarga yo‘l qo‘yishini ta’minlaydi. Masalan, bosliqlik, mulohazalilik, o‘zgalarning ichki dunyosini gapleri, hatti-harakatlariga qarab bilish qobiliyati va boshqalar shular jumlasidandir. Shu fazilatleri qanchalik namoyon eta olishiga qarab shaxs tiplari farqlanadi.

Ekstrovert va introvert toifali shaxslar

Insonlar muloqotga kirisha olish qobiliyatiga ko‘ra farqlanadi. Masalan, **ekstrovert** — o‘ta muloqotga kirishuvchan, o‘zini odamlar guruhisiz tasavvur qila olmaydigan shaxsdir. Uning uchun muloqot haqiqiy ehtiyojidir, boshqalarning uni tushunish-tushunmasliklaridan qat’i nazar, u doimo o‘z fikr-istakleri o‘rtoqlashgisi

keladi. Ekstrovert uchun konkret kim bilandir muloqotda bo‘lish emas, umuman kim bilan bo‘lsa ham muloqotda bo‘lish xohishi muhim. Shuning uchun ham u umuman begona odam bilan gaplashib, kirishib keta oladi. Gaplashgisi kelmagan begonaning psixologiyasini tushunishi qiyin ("Qanday qilib gaplashishni xohlamaslik mumkin?", — deb o‘ylaydi u). Ekstrovertning qiziqishlari ham tez-tez o‘zgarib turadi, do‘stlari, o‘rtoqlarini ham almashtirib turishga intiladi. Bundan tashqari, u o‘ta kirishuvchan bo‘lganligi uchun ham har qanday sharoitda vaziyatdan chiqish usullari to‘g‘risida tez xulosaga keladi, o‘ta qiziquvchan, dunyoda bo‘layotgan hodisalar, "mish-mishlar"ni bilish uning uchun zarur. Ekstrovert kek saqlamaydi, bugun urushgan odami bilan ertaga hech narsa bo‘lmaganday apoq-chapoq bo‘lib ketishi mumkin. Shu sababli ham bu tip shaxslarning kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga kirishib - moslashib ketishi, har qanday sharoitga moslashib ketishi oson.

Dominant va tobe toifali shaxslar

Dominant tip muloqot jarayonida sira ham boshqalardan past kelishni xohlamaydi, savol berilsa, xohlasa javob beradi, bo‘lmasa, indamasligi ham mumkin. U doimo suhbatdoshga ta’sir ko‘rsatishi, uning bo‘ysunishini xohlaydi. Unda egoizm hissi kuchli, o‘zi xato fikr yuritsa, xatoligini suhbatdosh sezsa ham uni bo‘yniga olmaydi. Dominant tip — qatiyatli. Suhbat davomida u sizning fikringizni yarim yo‘lda tushunsa, sizni oxirigacha tinglashni istamaydi, gapni bo‘lib, mayinlik bilan gapni tugatib qo‘yishi mumkin. Agar ikkala suhbatdosh ham dominant bo‘lishsa, unda ular o‘rtasida osongina raqobat hissi yuzaga chiqishi, kelishmay qolishlari mumkin. Shuning uchun janjallashib qolmaslik uchun dominant shaxsning mustaqilligi, dadilligiga ko‘nish, unga o‘z nuqtai nazarini oxirigacha bayon etish imkoniyatini berish lozim.

Dominant tip — qatiyatli shaxs bo‘lganligi uchun ularning **kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga kirishib-moslashib ketishlari** oson kechadi.

Tobe tipli shaxs esa suhbatdoshning qarashlariga moslashadi, doimo yon berishga tayyor, shuning uchun u kam janjallashadi, lekin yomon ko‘rib qolgan odami bilan umuman gaplashmaydi. Suhbat sharoitidagina u asta-sekin o‘zining dadilligini ko‘rsatishi, ochiq gaplashishi, ba’zan e’tirozlar bildirishi mumkin. Tobe shaxsli bolalarni rag‘batlantirish maqsadga muvofiqdir, shuning uchun ham ularni maqtab turish, gapirayotganda ko‘zlar, yuz ifodalari bilan ularni ruhan qo‘llab turish kerak. Biror qarorga kelish kerak bo‘lib qolsa, bu shaxs qarorni yaxshisi siz qabul qilishingizni xohlaydi, chunki javobgarlikni bo‘yniga olishni istamaydi. Tobe shaxsli bolalarni rag‘batlantirish maqsadga muvofiqdir, shuning uchun ham ularni maqtab turish, gapirayotganda ko‘zlar, yuz ifodalari bilan ularni ruhan qo‘llab turish kerakli tufayli, ularning kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga kirishib-moslashib ketishi jarayonida ham moddiy va ma’naviy qo‘llab - quvvatlab turishni kutadi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasbiy ishlab chiqarish faoliyatiga moslashuv deganda nima tushuniladi?
2. Kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvini shakllantirishning asosiy shartlarini ayting.
3. Kasbiy-ishlab chiqarish faoliyatga moslashuvning ijtimoiy tomonlarining asosiy belgilarini sanab bering.

4. Shaxsning shakllanishining uch sohasini aytib bering?
5. Shaxs ijtimoiylashuvining bosqichlari nimalardan iborat?
6. Ekstrovert va introvert toifali shaxslar deganda kimlarni tushunasiz?

4.2. TA'LIM VA ISHLAB CHIQRISH O'RTASIDAGI ALOQALARNI AMALGA OSHIRISH JARAYONLARI

Reja:

- 1. Korxonalarining yangi xo'jalik yuritishga o'tishi jamiyatning yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash ijtimoiy buyurtmasini bajarish.**
- 2. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida kasbiy ta'lim tizimini isloh qilish.**
- 3. «Ijtimoiy hamkorlik» tushunchasi. Ijtimoiy hamkorlar bilan faoliyat yuritishda ta'lim muassasalarining mustaqilligini oshirish.**
- 4. Korxonada va ta'lim muassasalarining yangi turdagi hamkorlik shakllari: ijtimoiy hamkorlar bilan ikki yoqlama, uch yoqlama shartnomalari.**

1. Korxonalarining yangi xo'jalik yuritishga o'tishi jamiyatning yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash ijtimoiy buyurtmasini bajarish

Fan-texnika taraqqiyoti davrida ishchilarning mehnat qilish sharoiti o'zgaradi, chunki ishlab chiqarish jarayonida ishchining bajaradigan faoliyati, dunyoqarashi, o'rni o'zgaradi. Ushbu o'zgarishlar ishlab chiqarish bosqichlarining rivojlanishi yangi mayllarning o'sishiga olib keladi. Ishchi ushbu rivojlanishdan foydalangan holda yangicha ishlashni hohlaydi. Ishchilarda yuzaga kelayotgan o'zgarishlarning kuchayishida ishlab chiqarish omillari kuchli rol o'ynaydi. Buning asosida jismoniy mehnat, ya'ni insonning bajaruvchilik funksiyasi yotadi.

Mehnatdagi asosiy o'zgarish, avvalambor, insonlarning jipsligidan kelib chiqadi. Ma'lumki, ishlab chiqarish jarayonida inson asosan 4ta asosiy funksiyani bajaradi:

- ishchi o'z jismoniy harakati bilan aylantiruvchi va harakatlantiruvchi harakatlar hosil qilish uchun mehnat qurollarini ishlatadi;
- mehnat qurollarini boshqaradi va ularga ta'sir ko'rsatadi;
- ularni to'g'rilaydi va ta'mirlaydi;
- ularni loyihalashtiradi va ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq qiladi.

Mehnatni boshqarishda zamonaviy ishchiga 1- va 2-funksiyalar doirasidagi ko'rsatkichlar ahamiyatli bo'lishi bilan bir qatorda mehnatning mazmuni va ijodiylikini oshirishda 3-4-funksiyalar ham muhimdir.

Tarixga nazar solib ko'rsak, yuqori malakali ish darajasi oshib bormoqda. Masalan: 30-yillarda slesar ta'mirlovchi 9-10 ta stanokda ishlay olgan, hozirda esa 25-30ta stanokda bimalol ishlay oladi va 100dan ortiq metall va no metall materiallardan foydalanadi. Bundan tashqari u payvandlashni ham bilishi kerak. Tokarlik ishi yillar o'tgan sari sezilarli darajada o'zgaradi. 30-yillarda 3-razryadli tokar oddiy ishlarni master qo'l ostida qilardi. 40-yillarda esa stanokning asosiy qismlarini, ya'ni zo'riqish bo'lganda sinadigan joylarni, oddiy qirquvchi va o'lchov asboblarni sovitish va moylash, moylash suyuqligini ishlatishni ham bilishi kerak

bo'lgan. Yana tokar stanok markalarini va nuqsonli mahsulotni aniqlay olishi ham kerak.

60-yillarda esa tokar keng tarqalgan va universal stanoklar tuzilishini, oddiy va qiruvchi asboblarni qo'llashni ko'rsatma berishni, material o'lchovlari va yuza tozaligini bilishi talab etilar edi.

70-yillarda tokar stanokning tuzilishi, ishga yaroqliligi hamda stanoklarni boshqarish qoidalarini tekshiruvchi o'lchov asboblardan foydalanish qoidalarini bilishi kerak bo'lgan.

80-yillarda esa 3-razryadli tokar stanokda ishlash bilan birga elektronika ishlarini ham bajara olishi talab qilingan.

90-yillarda texnikaning rivojlanishi yangi tipdagi stanok ishchilarini shakllantirdi. Keng tarmoqli universal ishchilar vujudga keldi. Hozirda bu ishchilar 14ta ixtisosliklarni egallagan. Bu ixtisosliklardan tokarlik avtomatlarini sozlovchilar, yarim avtomat va avtomatlashtirilgan stanoklarni sozlovchi hamda boshqalar. Ishchi sozlovchilarning bu guruhi elektrotexnik bilimga ham egadirlar.

2. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida kasbiy ta'lim tizimini isloh qilish

Oxirigi yillarda turli xil stanoklarda ishlay oluvchi, uni tamirlay oluvchi, mahsulot sifatini yuqori qilish uchun lozim asboblardan orasidan qulayini tanlay olib ishlatadigan ishchilarga talab ortib bormoqda. Ushbu ishchilar mehnat qilish jarayonlari va ko'p imkoniyatdan qulayini tanlay olishi kerak.

Bunday ishchilar, ya'ni, ta'mirlanuvchilar eski tushuncha bo'yicha oddiy bajaruvchi emas.

Ushbu ishchilar bajaruvchanlik bilan bir qatorda yangi texnologiyaning rivojlanishi va ishlab chiqarishni boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Ularga qulay vaziyatlarni topish jarayonida quyidagi talablar qo'yiladi:

- pnevmatika, dinamika, elektrotexnikani, fizikani hech bo'lmaganda o'rta maktab ta'lim oluvchisi darajasida bilishlari kerak;
- yaxshi texnologik tayyorgarlikka ega bo'lishlari kerak;
- metall va nometall materiallarning nomlanishi va xususiyatlarini bilishlari kerak;
- kesuvchi asboblarning zo'riqishiga chidamliligini bilishlari kerak;
- avtomatik liniyada ishlovchi har xil tipdagi stanoklarda ishlagani uchun ularning ishga tayyorgarligi hamda ularning rejalashtirilganligini bilishlari kerak. Ular shunday holatlarga tushadilarki, oqibatda turli xil nosozliklarni yechishga to'g'ri keladi. Shuning uchun ular yuqori malakali bo'lishlari kerak;
- jamoa uchun sharoit yaratib berish, ta'mirlash ishini qisqa vaqtda tugallashlari kerak;
- ular ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishlari kerak;
- brigadaning ish rejasini tuza olishlari kerak;
- ular jamoa bilan yaxshi muomalada bo'lishlari, ya'ni tillasha olishlari kerak;
- ular har qanday o'zgarishlarga tayyor turishlari va boshqa brigadaga o'tib ishlash lozim bo'lganda ishlab keta olishlari shart;
- ishchilarning bajaruvchanlik funksiyasi kamayib, aqliy mehnati ulushlari ortishi kerak;

- ishchilar mehnatida aqliy mehnat va fizik funksiyaning organik birikmasi, ya'ni, hisoblash, to'g'rilash, analitik va nazorat funksiyalarini bajaruvchi, texnik jarayonni o'lchovchi va tekshiruvchi, avtomatlashtiruvchi asboblarni yordamida boshqara olib bilishlari lozim;

- yuqori malakali va keng tarmoqli ishchilar funksiyalarining qo'llay olishlari kerak;

- madaniyat, texnika va fanning rivojlanishida mehnat unumdorligining oshishi;

- umumiy faoliyati va ishlab chiqarish holatlariga moslashuvchanlik;

- o'rganish jarayonida tizimli ravishda malakasini oshirish evaziga keyingi ish faoliyati malakasining oshishini ta'minlab berish.

Yuqori malakali ishchilar zamonaviy ishlab-chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa ularning ratsionalizatorlik va ijodkorlik xususiyatlari asqotadi. Bunday ishchilarning paydo bo'lishi shundan darak beradiki, insonning ishlab chiqarish va texnik jarayondagi rivojlanishi, bilimlarining kengayishi, chuqurlashishi va malakasining oshib borishini taqozo etadi.

3. «Ijtimoiy hamkorlik» tushunchasi. Ijtimoiy hamkorlar bilan faoliyat yuritishda ta'lim muasasalarining mustaqilligini oshirish

O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da maktab va KHKlarning eng muhim vazifalaridan biri o'quvchilarning ongli ravishda kasbga yo'naltirish va ularning kasb egallashlarini ta'minlash deb belgilangan.

Mazkur ishlarni bevosita maktab yoki maktablararo texnik markaz hamda KHKlarda maxsus ishlab chiqilgach "shartnoma"lar asosida o'z ishlarini muvofiqlashtirgan holatida amalga oshiriladi. Mazkur shartnomalar ikki tomonlama va ko'p tomonlama holatda qabul etiladi.

1. Maktablar orasida.

2. Maktab va tashxis markazlar orasida.

3. Kasb-hunar kollejlari orasida.

4. Maktablar va tashxis markazi orasida.

5. Maktab, kasb-hunar kollejlari va tashxis markazi orasida.

6. Maktablar va tashkilot yoki korxonalar orasida.

7. Maktab, kasb-hunar kolleji, tashkilot va korxonalar orasidagi qabul etiladigan shartnomalar.

Shartnomalar tuzishda uning har bir bandiga didaktik talablar asosida, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi va amaliy yo'nalishini hisobga olib huquqiy kuch berish kerak.

Birinchi band. Namunaviy shartnomaning bu bandida asosiy e'tibor o'quvchilarning mehnat va kasbiy ta'limi, ijtimoiy-foydali, unumli mehnatini tashkil qilish masalalariga qaratiladi.

Keyingi band. Shartnomaning bu bandidagi tadbirlar o'quvchilar mehnat birlashmalarining ishini ta'minlashi kerak. O'quvchilar ishining bu turi asosan ta'til vaqtida amalga oshiriladi va shuning uchun ularning mehnat ob'ektlari har xil, ba'zan esa mehnat va kasbiy tayyorgarlik o'quv dasturi mazmuni bilan bog'lanmagan bo'lishi mumkin.

Keyingi band. Shartnomaning bu bandida tayyorlangan mahsulotlar miqdori va sifatini hisobga olishni; o'quvchilar ijtimoiy-foydali, unumli mehnatining natijalarini o'quvchilarga tayyorlagan mahsuloti, haqiqiy ishlangan vaqti hamda bajarilgan ishi uchun belgilangan tartibda haq to'lashni ta'minlash tadbirlarini nazarda tutish lozim.

Keyingi band o'quvchilarning mehnat va professional tayyorgarligini, ijtimoiy va unumli mehnatini xavfsizlik texnikasi va ishlab chiqarish sanitariyasi, o'quvchilar mehnatini muhofaza qilish qoidalariga qat'iy rioya qilgan holda tashkil etishni ta'minlashi kerak.

Keyingi band baza korxonalarining maktab, KHK va boshqa maorif muassasalariga o'quv yiliga tayyorgarlik ko'rishda yordamlashuviga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi

Keyingi band o'quvchilar va ishlab chiqarish ta'limi ustalari to'g'risida g'amxo'rlikni aks ettiradi. Shuning uchun uni to'ldirayotganda baza korxonalar sanatoriyalar, pansionatlar, dam olish bazalariga yo'llanmalar ajratishda barcha rezerv va imkoniyatlardan foydalanishi lozim.

4. Korxonalar va ta'lim muassasalarining yangi turdagi hamkorlik shakllari: ijtimoiy hamkorlik bilan ikki yoqlama, uch yoqlama shartnomalar tuzish

Kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarining o'quvchilar ishlab chiqarish amaliyoti haqida namunaviy shartnoma

2016 y.

Toshkent milliy hunarmandchilik kasb-hunar kolleji direktori _____ bundan keyin «o'quv muassasi», bir tomondan va qurilish tresti boshlig'i _____ ikkinchi tomondan, bundan keyin «korxonalar» quyidagi shartnomani tuzishdi:

1. «O'quv muassasi» yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlash uchun dasturlar va o'quv rejasiga asoslanib, «qurilish ishlari» kasbi bo'yicha 20 o'quvchidan iborat A-21 guruhini 10 dekabr 2016 yildan 15 yanvar 2017 yilgacha ishlab chiqarish amaliyotini o'tashga yo'llaydi. O'quvchilar ro'yxati ilova qilinadi.

2. «O'quv muassasi», «Ishlab chiqarish amaliyoti Nizomi»ga binoan o'quvchilarning dastlabki kasbiy tayyorgarligini, texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilishni, ish sharoiti qoidalarini saqlashni, uskunalarni ehtiyotkorlik bilan boshqarishlariga bo'lgan munosabatlarini ta'minlaydi. O'quvchilar ishlab chiqarish amaliyoti davrida «Korxonalar»ning ichki tartib qoidalariga to'liq bo'ysinadi.

«O'quv muassasi» ustoz orqali o'quvchilarning o'quv ishlarini tashkil qiladi va ularga uslubiy rahbarlikni amalga oshiradi.

3. «Korxonalar» bajaradi:

a) o'quvchilarga-amaliyotchilarga zarur bo'lgan jihozlar bilan jihozlangan ish joylarni, ishlab chiqarish topshiriqlari, hujjatlar va boshqalar bilan ta'minlaydi. O'quvchilarni kasbga oid bo'lmagan boshqa ishlarga jalb qilmaydi va ularning bo'sh, bekorchi bo'lishlariga yo'l qo'yilmaydi;

b) «Korxonalar»da qabul qilingan me'yorlar, talablar bo'yicha o'quvchilarni maxsus kiyimlar, shaxsiy xavfsizlik vositalari bilan ta'minlaydi. Ish sharoitini sanitariya gigiyena talablari asosida ta'minlaydi.

v) o'quvchilarning bajaragan ish natijalarini qat'iy hisobga olib boradi. O'quvchilarning ishlab topgan haqlari qaydnomasi asosida har oyda «O'quv muassasa» hisob raqamiga pullarni o'tkazib turadi;

g) o'quvchilarning va ustozning yo'l xarajatlarini to'laydi.

4. Agarda shartnomada ko'rsatilgan talablar «Korxonona» tomonidan bajarilmasa, u holda «O'quv muassasa» o'qtuvchilarni ishlab chiqarish amaliyotidan chaqirib olishlari mumkin.

5. Agarda ishlab chiqarish amaliyoti davrida o'quvchilar «Korxonona» ichki qoidalarini buzishsa u holda «Korxonona» rahbariyati ularni ishlab chiqarish amaliyotidan chetlatib, «O'quv muassasa»ga qaytarib yuborishlari mumkin.

6. Tomonlarning qo'shimcha shartlari _____

7. Tomonlar tomonidan paydo bo'lgan kelishmovchiliklar qabul qilingan me'yorlar asosida hal qilinadi.

8. Shartnoma muddati _____dan _____gacha

Korxonona rahbari

O'quv muassasi rahbari

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ishlab chiqarish jarayonida inson qaysi funksiyalarni bajaradi?
2. Yuqori malakali ish darajasi oshib borishini qanday izohlash mumkin?
3. Shartnomalarning qanday turlarini ajratib ko'rsatish mumkin?
4. Shartnomalar tuzishning ahamiyati nimalardan iborat?
5. Shartnoma bandlarida nimalar o'z aksini topishi lozim?
6. Shartnomada o'quv muassasining vazifalari nimalardan iborat?

4.3. KASBIY PEDAGOGIKADA QO'LLANILADIGAN ILMIY TADQIQOT METODLARI

Reja:

1. Ilmiy pedagogik izlanishlarni jarayoni.

2. Kasbiy pedagogikada qo'llaniladigan ilmiy tadqiqot metodlari.

1. Ilmiy pedagogik izlanishlarni jarayoni

Kasb ta'limi pedagogikasi muammolariga qaratilgan ilmiy izlanishlar o'tkazishdan maqsad o'qitish va o'rgatish xususiyatlari, samarali metodlarni ishlab chiqish va amaliy qo'llash, texnik vositalarini qo'llashga doir masalalarni yechishdan iboratdir.

O'tkaziladigan ilmiy tadqiqot ishlarini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. O'qituvchining adabiyotlarni o'rganishi va amaliy ishlari asosida muammoni aniqlashi.

2. Gipoteza qurish, ya'ni o'qitishni bosqichma-bosqich tashkil etish. Faktlar va ularni taqqoslash orqali izlanuvchi asoslangan taklifni beradi.

3. Izlanish natijalarini rasmiylashtirish va o'quv jarayoniga qo'llash.

Maxsus fanlarni o'qitish metodikasida ilmiy izlanishlarning umumiy va maxsus metodlari qo'llaniladi.

Umumilmiy metodlarga nazariy izlanish, kuzatish, suhbat va eksperimentlar kiradi.

2. Kasbiy pedagogikada qo'llaniladigan metodlar

Nazariy metod - adabiyotlardan o'rganish va tahlil qilish hamda pedagogik tajribalar asosida olib boriladigan izlanishlar kiradi. Adabiyotlar ustida ishlashda kitob va jurnallar, maqolalar va patentlar, ilmiy ishlanmalar, to'plamlar va kataloglar, internet tizimidan olingan ma'lumotlardan foydalaniladi.

Kuzatish - odatda tabiiy kuzatish orqali talabalarning fanlarni o'zlashtirishlari, ularning xulq-atvori va muomalalaridagi o'zgarishlarni hisobga olish va tegishli ta'limiy-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llarini belgilash uchun qo'llaniladi. Bu metod tadqiqotchining pedagogik tajribaning muayyan bir tomoni va hodisalarini biror maqsadni ko'zda tutib idrok etish tashkil etadi. Bunda kuzatishlar tezligi va soni, kuzatish ob'ekti, vaqti, pedagogik vaziyatlarni kuzatish uchun ajratiladigan xarakteristika va hokazolar hisobga olinadi.

Suhbat metodi - so'rashning bir turi bo'lgani holda tadqiqotchining jiddiy tayyorgarlik ko'rishini talab etadi, chunki u tekshirayotgan shaxs bilan bevosita aloqada bo'lish vaqtida og'zaki suhbat tarzida, suhbatdoshining javoblarini yozmasdan erkin muomala formasida qo'llaniladi.

Pedagogik so'rash metodi – tadqiqotchining boshqa kishilardan pedagogik tajribaning biror tomoni yoki hodisalari haqida axborot olish jarayoni bu metodning asosini tashkil qiladi. So'rash savollarning mantiqiy o'ylangan sistemasini, ularning aniq ifodalanishini, nisbatan kamligi (3-5ta) nazarda tutiladi. Shuningdek, qat'iy formadagi javobni ("ha", "yo'q") ham taqozo etishi mumkin.

Test, so'rovnomalar - bu so'rovnoma, ya'ni anketa usuli qo'llanganda yaratilgan ilmiy farazning yangiligini bilish, aniqlash, talabalarning yakka yoki guruhli fikrlarini, qarashlarini, qanday kasblarga qiziishlarini, kelajak orzu-istaklarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o'tkaziladi.

Test savollaridan ko'zlangan maqsad oz vaqt ichida talabalarning bilimlarini yoppasiga baholashdir.

Mutaxassislarning bilimini va saviyasini aniqlash uslublaridan biri - bu test yordamidagi sinovdir.

Test sinovlar metodi - bu yozma javoblarning ommaviy ravishda yig'ib olish metodidir. Test sinovlarini (anketalarini) ishlab chiqish murakkab ilmiy jarayon. Pirovard natijada tadqiqot natijalarining ishonchliligi anketalar mazmuniga berilayotgan savollar shakliga, to'ldirilgan anketalar soniga bog'liq bo'ladi. Odatda test savollarining ma'lumotlarini kompyuterda matematik statistika metodlari bilan ishlash imkon beradigan qilib tuziladi.

Eksperiment-tajriba-sinov usuli - ushbu tajriba asosida ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tatbiqi jarayonlarini tekshirish, aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Statistika ma'lumotlarini tahlil qilish usuli – ta'lim sohasidagi, jumladan, ajratilgan mablag'larning doimiy o'sib borishi, darslik va o'quv qo'llanmalari, ko'rgazmali qurollar, o'qituvchi kadrlar tayyorlash, ta'lim muassalarining qurilishi,

xo'jalik shartnomalari va ulardan tushayotgan mablag'lar statistika usuli orqali aniqlanadi.

Matematika va kibernetika usullari - o'qitish nazariyasi, amaliyotida hisoblash matematikasi va kibernetikasi mashinalari yordamida bir tildan ikkinchi tilga tarjima, dasturli ta'lim va uni mashina orqali boshqarish, o'qitishni mustahkamlash, baholash orqali ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish differensial va individual ta'lim berish kabi jarayonlardir.

Sotsiologik tadqiqot metodi - anketaga sotsiologik savollar kiritiladi. Bundan maqsad talaba-yoshlarning kasb-hunarga bo'lgan munosabatlarini aniqlash, talabalar orasidagi do'stlik munosabatlarini o'quv yurtidagi shart-sharoitlarni bilish, yutuq va kamchiliklarni, yoshlar orasidagi munosabatlarni, dinga xususan tasavvufga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash, talabalarning ma'naviy sifatlar darajasini, bilim olishga ishtiyoqi, adabiyotlar bilan ta'minlanganlik darajasi, o'quv taqsimoti, o'qituvchilarning o'qitish darajasi, o'quv qo'llanmalarining sifati, kompyuter bilan mashg'ulot o'tkazish turlarini o'rganish, ilmiy va kasbiy mahoratini oshirishdagi mashg'ulotlar turi, stipendiyalar miqdori, stipendiyalar talabalarning xarajatini qanchalik qoplaydi, haq to'lanadigan ishlarda talabalar qatnashishi, ota-onalarining moddiy yordami, ularning ma'lumoti, ish joyi, talabalarning ko'p shug'ullanadigan jamoat joyi, yashash joyi, ilmiy dunyoqarashining shakllanishida ta'sir etuvchi omillar, mutaxassis bo'lib yetishishida hal qiluvchi omillar, talabalarning onglik darajasi jarayoni, komil inson bo'lish uchun kerakli bo'lgan ma'naviy sifatlar, o'zlashtirganlik darajasi haqidagi savollar anketaga kiritiladi. Savol-javoblarning barchasi kompyuterda qayta ishlanadi va xulosalar chiqariladi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirishning bosqichlarini aytib bering.
2. Kasbiy pedagogikada qo'llaniladigan metodlarni aytib bering.
3. Nazariy metodning mazmuni nimadan iborat?
4. Eksperiment-tajriba-sinov usulining o'ziga xosliklari nimalardan iborat?
5. Suhbat metodi haqida ma'lumot bering.
6. Sotsiologik tadqiqot metodining mazmunini tushuntiring.

V BOB. KASB-HUNAR TA'LIMIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH

5.1. KASB-HUNAR TA'LIMINI TASHKIL ETISH SHAKLLARI. DARS TASNIFI

Reja:

1. **Kasb-hunar ta'limini tashkil qilish shakllari. Darslarni tasniflash tarixidan.**
2. **Kasb-hunar ta'limini tashkil qilish vositalari.**
3. **Dars tiplari. Zamonaviy dars va uning mezonlari.**

1. Kasb-hunar ta'limini tashkil qilish shakllari

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (o'qituvchi va tahsil oluvchilar)ning ma'lum belgilangan tartibda amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyatining tashqi ko'rinishi kasbiy ta'limning tashkiliy shaklini anglatadi.

Kishilik jamiyatining taraqqiyot etish davrida ta'limning tashkiliy shakllari turlicha bo'lgan.

Qadimgi paytlarda yakka tartibda o'qitish keng tarqalgan bo'lib, ma'lum ijobiy jihatlarga ega bo'lganligi bois hozirgi vaqtgacha saqlanib qolgan. O'rta asrga kelib, kasbiy ta'lim-tarbiya kichik guruhlar shaklida o'tkazila boshlagan. Chunki bu davrda sanoat ishlab chiqarishi yo'lga qo'yilayotgan davr edi.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida chex pedagogi Y.A.Komenskiy sinf-dars tizimini nazariy jihatdan isbotlab berdi.

Hozirgi paytda kasbiy ta'limning tashkiliy shakllari quyidagi xususiyatlariga binoan turlanadi:

1. Tahsil oluvchilar soniga ko'ra: ommaviy, jamoaviy, guruhli, individual.
2. O'qitish joyiga ko'ra: ta'lim-tarbiya muassasalarida va ta'lim muassasalaridan tashqarida (o'quv ustaxonalarida, mashq maydonlarda, korxonalarda, uy ishlari, sayohat va shu kabilar).
3. O'quv vaqtining davomiyligiga ko'ra: 45 minutlik, juftlik (80 min), qisqartirilgan (70 minutlik), qo'ng'iroqsiz.

Amaliyotda sinf-dars tizimi keng ko'lamda qo'llanilganligi sababli dars ta'lim tarbiya ishining asosiy shakli deb yuritiladi. Sinf-dars tizimining asosiy o'ziga xos jihatlari quyidagilar hisoblanadi:

-deyarli bir xil tarkib, yosh va tayyorgarlik darajadagi tahsil oluvchilar ishtirok etadi;

-ta'lim-tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq alohida-alohida qismlar ko'rinishiga ega bo'ladi;

-har bir dars o'quv rejasiga kirgan ma'lum bir o'quv predmetiga oid bo'ladi;

-darslar muntazam ravishda almashib turadi;

-iqtisodiy ko'rsatkichlarining nisbatan yuqoriligi. Chunki bir o'qituvchi bir vaqtni o'zida ko'p sonli tahsil oluvchilar bilan ishlaydi;

Shu bilan birga sinf-dars tizimining quyidagi kamchiliklari ham e'tirof etilgan:

-o'rtacha tahsil oluvchiga mo'ljallanganligi;

-har bir tahsil oluvchilar bilan individual ishlash imkoniyatining yo'qligi.

Butun uzluksiz rasmiy ta'lim jarayonining ta'lim-tarbiya berish qonun-qoida va tamoyillari hamda jamiyatning davlat ta'lim tizimiga qo'yadigan talablari dars jarayonida amalga oshiriladi.

Umuman olganda, har qanday narsa yoki hodisani tasniflaganda, unga shu narsaning biron bir xususiyati asos qilib olinadi.

Darslarni ham tasniflamoqchi bo'lsak, shu umumiy qoidaga rioya qilamiz.

Birinchi bor, ikki narsani asos qilib olib, darslarni tasniflab chiqqan rus olimi I.N.Kuznetsov bo'lgan. U o'zining tasnifiga darsning mazmuni va dars o'tish usulini asos qilib olgan. Masalan, matematika darslariga kiritilgan mazmun asosida arifmetika, algebra, geometriya va trigonometriya guruhlari ajratilgan. Shunga

o'xshash boshqa fanlarda ham darslarni tasniflab chiqish mumkin. Darsning o'tish usuli bo'yicha: sinfda o'tiladigan darslar, ekskursiya darslari, kinodarslar, mustaqil ish darslari va hokazo.

Darsning mantiqiy tuzilishi va bilish jarayonining xarakteriga qarab darslar: kirish darsi; egallangan bilimlar bilan birlamchi tanishish darsi; yangi bilimlarni egallash darsi; egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llash darsi; ko'nikmalar hosil qilish darsi; umumlashtirish, qaytarish va mustahkamlash darsi; tekshiruv darslari; aralash dars.

Nazariyotchi va amaliyotchi pedagoglar orasidagi keng qo'llanilayotgan dars tasniflaridan biri M.A.Danilov bilan B.P.Esipov ishlab chiqqan tasnif hisoblanadi. Ular, o'z tasniflariga ikki didaktik maqsadlar va darslarning umumiy tizimdagi o'rnini asos qilib olganlar. Ular quyidagilardir: 1) aralash darslar; 2) yangi material bilan tanishish; 3) olingan bilimni mustahkamlash; 4) o'rganilgan narsani sistemaga keltirish va umumlashtirish; 5) bilim va ko'nikmalarni hosil qilish; 6) bilimlarni tekshirish.

Yana darslar ularni o'tish asosiga qarab, quyidagi turlarga ajraladi:

1. a) dars-ma'ruza; b) dars-suhbat; v) kino darsi; g) nazariy yoki mustaqil ishlar darsi; d) aralash dars.
2. a) mustaqil ishlar darsi; b) dars-laboratoriya; v) amaliy ishlar darsi; g) dars-ekskursiya.
3. a) og'zaki so'rash; b) yozma sinov; v) sinov; g) sinov amaliy nazorat; d) nazorat ishi; e) aralash dars.

Darslar ichki tuzilishiga qarab ham tiplarga bo'linadi. Ya.Komenskiy va I.F.Gerbartlardan boshlab, shu kungacha darsning to'rt bo'lakdan iborat bo'lgan tipi hukm surib kelmoqda. Bularga: yangi bilimlarni egallash uchun tayyorlanish; yangi bilimlarni egallash; yangi bilimlarni mustahkamlash va tizimga keltirish; egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llash. Bu tipdagi dars aralash deyiladi.

Uning shu kungacha saqlanib kelishining sabablaridan biri, aralash darsdagi to'rt unsur istagan ketma-ketlikda qo'llanilishi mumkin. Shu bilan bir qatorda bu tipdagi dars jarayonida didaktikaning deyarli barcha talablariga erishish oson.

Bu turdagi darslarning afzalligi yana shundaki, u dars jarayonida hukm suruvchi qonuniyatlarga mos keladi. Bu darslarda o'qituvchi va pedagoglar, o'z sharoitlaridan kelib chiqib, ta'lim oluvchilarning qabul qilish imkoni, tayyorgarlik darajasi va boshqa bir qator omillarni hisobga olgan holda, darsga ajratilgan vaqtni dars ichidagi to'rt unurni ixtiyoriy ravishda taqsimlay oladilar.

Aralash darslarning yuqorida aytilgan yutuqlari bilan bir qatorda, kamchiliklari ham oz emas. Chunonchi, aralash darslarda, undagi to'rt unurning hammasiga vaqt yetishmaydi.

2. Kasb-hunar ta'limini tashkil qilish vositalari

Hozirgi paytda ta'lim-tarbiya tizimida o'qituvchining tahsil oluvchilar bilan jonli muloqot va munosabati muhim ahamiyatga ega bo'lganligiga qaramay, u yagona axborot manbai bo'la olmasligi hayotiy haqiqat. Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya ishini osonlashtiradigan va samaradorligini oshirish omili sifatida turli hil

ta'lim vositalaridan keng foydalaniladi. Ana shunday omillardan biri o'qitishning texnikaviy vositalaridir.

O'qitishning texnik vositalari deganda ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining hamkorlik faoliyatini ta'minlab, uning samaradorligini oshirish, ta'minlash maqsadida foydalaniladigan qurilmalar tizimi tushuniladi.

Barcha o'qitishning texnik vositalarini shartli ravishda uch asosiy guruhga bo'lish mumkin.

1. Audiovizual vositalar (kinoproeksiya, diaproyeksiya va epiproeksiyalar, ovoz yozib olish, televideniye, radio);

2. Jihozlar, uskuna va asboblari;

3. Dasturli (kompyuterli) ta'lim vositalari.

O'qitishning texnik vositalaridan ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etuvchi komponentalari bilan uzviy bog'liqlik va munosabatlarini hisobga olgan holda foydalanish zarur. Aks holda mashg'ulot samarasini umuman yo'qqa chiqarish ham mumkin. Mashg'ulotda o'qitishning texnik vositalaridan foydalanish yordamchi xarakterga ega bo'lib, ularni tanlash, ishlatish vaqti va joyi darsning umumiy rejasida maqsadlarga muvofiq ravishda belgilanadi.

Ta'lim-tarbiya ishida texnik vositalardan foydalanish avvalo didaktik prinsiplarga amal qilishni ko'zda tutadi. Masalan, ko'rsatmalilik prinsipini real ob'ekt bilan mavhum tasavvurning birligini ifodalaydi.

Real ob'ekt yoki uning tasvirini ko'rish (idrok etish) inson uchun uni bilishning dastlabki va eng oddiy shakli hisoblanadi, aniq tasavvurlar va mavhum tushunchalar hosil qilish uchun asos vazifasini o'taydi.

Ta'lim-tarbiya ishida ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish zaruriyati insonning fikrlash hususiyatidan kelib chiqadi. Insonning fikrlash hususiyati ma'lumdan mavhum tomon rivojlanadi. Tushuncha va mavhum qonun-qoidalar aniq kuzatishlarga asoslansa, ularning mohiyat mazmuni ancha oson va tez shakllanadi. Inson tafakkurining rivojlanishi uning yoshiga, hayotiy tajribasi kabilarga bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida hisobga olinishi, aniq dalillar va obrazlardan ajralib qolmasligini talab etadi.

Ko'rsatmali qo'llanmalarga quyidagi talablar qo'yiladi:

-barcha talabalarga yaxshi ko'rinadigan darajada katta bo'lishi;

-o'quv xonasining istalgan joyidan bemalol o'qilishi;

-muhim detallar va yozuvlarning boshqa diqqatni o'ziga tortuvchi rang bilan alohida bo'yalishi;

-tasvirlar imkon qadar ob'ektning asl rangiga mos bo'lishi;

-tasvirlarning estetik did bilan rasmiylashtirilishi;

-matnning haddan tashqari ko'p bo'lmasligi;

-tasvirlangan ob'ektlarning tabiiy vaziyatda ko'rsatilishi;

-masshtabga rioya qilishi;

-arzon, qulay, uzoq vaqt o'z holatida saqlanishi va shu kabilar.

Shu o'rinda ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanish maqsad bo'lmay, balki natijaga erishish vositasi ekanligini unutmaslik zarur.

Ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanishda o'quv materialining mazmuni va vaqtini hisobga olish zarur. Mashg'ulotda ko'rsatmali qo'llanmalardan haddan

tashqari ko'p ham foydalanish yaxshi natija bermaydi. Namoyish qilinayotgan materiallarni idrok etish jarayonida tahsil oluvchilar sezgi organlarining (ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm bilish) ko'proq jalb etish zarur. O'qituvchining so'zi bilan ko'rsatmalilikning uyg'unligi katta ahamiyatga ega. Ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanishganda beriladigan izoh tahsil oluvchilar diqqat-e'tiborini asosiy materiallarga qaratilishini ko'zda tutadi.

Ushbu vositalardan foydalanishda ularni muayyan maqsad, maxsus soha va usullarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi. Eng muhimi shundaki, amaliyot o'qituvchisi o'quv va ko'rgazmali vositalarni ishlata olishni va ulardan maqsadga muvofiq va oqilona tarzda foydalanishni bilishi kerak. Texnik vositalardan foydalanilayotganda yuzaga keladigan texnik muammolarni hal qila oladigan bo'lishi lozim. Masalan: tikuv mashinasi ishida sodir bo'ladigan nuqsonlarni bartaraf eta bilishi, asosiy sozlanishlarni bajarishi va mashinani ishchi holatiga keltira olish kerak, ya'ni o'z kasbiy sohasining mohir ustasi bo'lishi kerak. Amaliyot o'qituvchisi o'z kasbiy sohasi uchun qanday materiallar, qanday yangiliklar borligiga, shuningdek, qaysi maxsus sohalarda uning o'zi yangiliklar qila olishi mumkinligi yuzasidan umumiy tushunchaga ega bo'lishi lozim. Ko'pincha o'qituvchilar doska tasvirlari, flipchart tasvirlari va proyektor slaydlari kabi vizual vositalarni o'zlari ishlab chiqadilar.

3. Dars tiplari. Zamonaviy dars va uning mezonlari.

Endi hozirda pedagogikada ajratib ko'rsatilgan dars tiplariga to'xtalib o'tamiz.

Bular:

Yangi bilimlarni egallash darsi yoki uni tushuntirish darsi ham deb yuritiladi. Bu tipdagi dars qismlarining taxminiy joylashuvi quyidagicha:

1. Ilgari o'tilgan bilimlarni eslash.
2. Yangi bilimlar berish.
3. Yangi bilimning o'zlashtirilganligini tekshirish.
4. Nazariyani qo'llash namunasini ko'rsatish.
5. Uyga vazifa berib, darsni yakunlash.

Egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash darsi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

1. Nazariy bilimlarni eslash.
2. Egallangan bilimlar bo'yicha mashqlar qilib, ko'nikma hosil qilish.
3. Darsni yakunlash.
4. Uyga vazifa berish.

Takrorlash darsi. Egallangan bilimlarni mustahkamlash bilan takrorlash darslari orasida ancha umumiylik mavjud. Bu umumiylik, eng avvalo, mazkur darslarning vazifalari va darsning ichki tuzilishiga taalluqlidir. Shu bilan birga bu darslarning orasida takrorlanayotgan avvalgi darslarda material to'liq berilmagan, ba'zi joylari takrorlanadi. Bilgan narsasini hadeb takrorlayvermaydi. Takrorlash darslarida avvallari bilmay qolgan joylari takrorlanadi.

Egallagan bilimlarni umumlashtirish va bilim hamda ko'nikmalarni takomillashtirish darsi.

Bu darsning elementlari quyidagicha:

1. Umumlashtiruvchi bilimga doir bilimlarni eslash.

2. Bilimlarni umumlashtirish va ular orasidagi funksional aloqadorlikni ko'rsatish.
3. Nazariy bilimlarning o'zlashtirilganligini tekshirish.
4. Bilimlarni qanday qilib umumlashtirilgan qoidasi bilan tanishtirish.
5. Mavzu bo'yicha egallangan bilimlarga hosil qilgan ko'nikmalarni takomillashtirib, malaka darajasiga yetkazish.
6. Darsning natijalarini yakunlash.
7. Uyg'a vazifa berish.

Egallangan bilim va ko'nikmalarni tekshirish (nazorat) darsi. Nazorat ishi o'tkaziladigan darsning tuzilishi murakkab emas. O'qituvchi topshiriqlarni e'lon qiladi, o'quvchi va talabalar ularni bajaradilar va dars oxirida ishlar yig'ib olinadi. Nazorat ishining savollari va topshiriqlari shunday ifodalanishi kerakki, o'quvchilarning javoblaridan ular bilimlarni shunchaki eslab qolgani emas, balki ishning mohiyatini tushungani ham ko'rinib turishi lozim.

Hozirgi kunda zamonaviy dars tushunchasi tez-tez tilga olinmoqda. **Zamonaviy dars** deganda- o'qituvchi o'quvchining mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib, uning aqliy salohiyatini ishga solib, rivojlanishini ta'minlovchi dars tushuniladi. O'quvchi esa, o'z navbatida, bilimlarni chuqur o'zlashtiradi va ko'nikmasiga aylantirib, ma'naviy barkamollik sari odimlaydi.

Zamonaviy dars mezonlari quyidagilardan iborat:

- Dars o'quvchi va talaba shaxsiga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro faol munosabatlariga asoslanadi;
- Dars jarayoni tabaqalashtirish va o'quvchi-talabalarning shaxsiy qobiliyatlariga yondoshuv asosida amalga oshiriladi;
- Dars o'quvchi-talabalarning yuqori darajadagi qiziqishi, aqliy faolligi va muvaffaqiyatga erishuviga qaratiladi;
- Dars pedagogikaning barcha turdagi metodologik asoslaridan kelib chiqib amalga oshiriladi;
- Darsda beriladigan bilim mazmuniga ko'ra, turli pedagogik usul va uslublardan foydalaniladi;
- Darsda nazariya va amaliyot o'zaro bog'liqlikda talqin etiladi;
- Dars sifat va samaradorligini ta'min etuvchi nazorat turlaridan foydalaniladi;
- Darsda vaqtdan unumli va maqsadli foydalaniladi;
- Dars majmu yondoshuv tamoyili asosida amalga oshiriladi.

Darsni zamonaviy tarzda tashkil qilish uchun quyidagi me'yoriy hujjatlar taxt bo'lishi shart: namunaviy o'quv dasturi, ishchi o'quv dasturi, taqvimiy o'quv reja, konspekt yoki ma'ruzalar matni, darsning ishlanmasi va texnologik xaritasi, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar va boshqa didaktik materiallar, talabalarning mustaqil ish mavzulari, maslahat va qoldirilgan darslarni qayta topshirish jadvali, baholash mezonlari va test savollari. Shunga qo'shimcha qilib, o'tiladigan fan bo'yicha darslik va bir qator metodik qo'llanmalarni ham tayyorlab qo'yish maqsadga muvofiqdir. Metodik qo'llanmalarga: mazkur fanni o'qitish metodikasi, shu fanda amaliy mashg'ulotlarni olib borish metodikasi, kurs ishlarini bajarish metodikasi va boshqalar bo'lishi mumkin.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasbiy ta’limning tashkiliy shakllari qanday xususiyatlariga binoan turlanadi?
2. Sinf-dars tizimining asosiy o‘ziga xos jihatlari nimalar hisoblanadi?
3. Sinf-dars tizimining kamchiliklarini ayting.
4. O‘qitishning texnik vositalari deganda nimani tushunasiz?
5. O‘qitishning texnik vositalari qanday guruhlarga bo‘linadi?
6. Ko‘rsatmali qo‘llanmalarga qanday talablar qo‘yiladi?

5.2. KASB-HUNAR TA’LIMINI TASHKIL QILISHDA O‘QITUVCHINING ASOSIY VAZIFALARI

Reja:

1. O‘qituvchining lavozim vazifalari.
2. O‘qituvchining ta’limni rejalashtirish bo‘yicha vazifalar.
3. Nazorat va baholash bo‘yicha vazifalari.
4. O‘qituvchining metodik ishlari.

1. O‘qituvchining lavozim vazifalari

O‘quv jarayonida o‘qituvchi rahbarlik vazifasini bajaradi. Bu umumiy qoida kasb ta’limi o‘qituvchisiga ham taalluqlidir. Kasb ta’limida vaqtning qismini o‘quvchilarning mustaqil amaliy ishlari egallashi o‘qituvchining rolini yanada oshiradi. Chunki hamma narsa o‘qituvchi tomonidan oldindan puxta o‘ylansa va yaxshi rejalashtirilsagina o‘quvchilar mustaqil ishlay olishlari mumkin.

Bu borada kasbiy ta’lim o‘qituvchisining metodik, pedagogik va maxsus tayyorgarliklari yuqori pog‘onaga ko‘tarilishi lozim. Unda kasbiy ta’lim o‘qituvchisi o‘z fanining ilmiy asoslarini mukammal bilish bilan birga, mustaqil mehnat ko‘nikmalari va malakalarni egallangan bo‘lishi, ularni o‘quvchilarga mohirlik bilan yetkazib bera olishi kerak. Shu munosabat bilan aytish zarurki, faqat o‘z sohasida yaxshi malaka orttirgan va ishining ustasi bo‘lgan kishigina o‘quvchilarga o‘z ishini egallashda yordam bera oladi.

Kasb ta’limi o‘qituvchisining lavozim vazifalari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligini, mahorat va malakasini rivojlantirish;
- tanlangan kasb va ixtisosligi o‘quv fanlari bo‘yicha chuqur bilimlarni, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish;
- ta’lim jarayonida o‘qitishning samarali usullari, vositalari va shakllarini, yangi pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash;
- o‘qitadigan fani bo‘yicha darsdan tashqari ishlarni, to‘garak mashg‘ulotlarni tashkil qilish;
- o‘quvchilarni bilim sifati, o‘zlashtirish darajasi va davomatini nazorat qilish;
- o‘quvchilar bilan yakka tartibda ishlash;
- o‘quvchilarni fan olimpiadalariga tayyorlash;

- o‘quv xonalarini jahon standartlari va dizayn talablari darajasida jihozlashda qatnashish;

- ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish va qo‘llash;
- muntazam ravishda malakasini oshirish.

Kasb ta‘limi o‘qituvchilari bundan tashqari mutaxassisligi bo‘yicha ishlab chiqarish texnologiyalarini, iqtisod asoslari, ishlab chiqarish va boshqarishni tashkil etish asoslarini bilishi kerak.

2. O‘qituvchining ta‘limni rejalashtirish bo‘yicha vazifalari

Kasbiy ta‘lim o‘qituvchisining yuksak mahorati va madaniyati, uning ish joyini to‘g‘ri tashkil eta olishi, ishga oid usullarini to‘g‘ri ko‘rsata bilishi, buyum namunasini tayyorlay olishi, uning nutqi, o‘quv-tarbiya jarayoning eng murkkab vaziyatlarida o‘zini tuta bilishi, bularning hammasi o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirib olinadi va ularning mehnat tarbiyasiga ma‘lum darajada ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Kasbiy ta‘lim o‘qituvchisi talabchan bo‘lishi kerak. Lekin uning yuqori talabchanligi o‘z tarbiyalanuvchilarning insoniy qadr-qimmatini chuqur hurmat qilish bilan ajralmasdir.

Kasb ta‘limi o‘qituvchisi darsga tayyorlanayotganda uni rejalashtirayotganda har xil metod va usullarni qo‘llab yangi materialni qanday bayon qilishni o‘ylaydi. U o‘quvchilarning individual xususiyatlarini, ularning tajribasi, jismoniy rivojlanishi va mehnat unumdorligiga ta‘sir qiladigan boshqa omillarni hisobga olgan holda ob‘ektlarni tanlaydi.

Bu holat kasbiy ta‘lim o‘qituvchisining o‘quvchilarni texnikaviy tafakkurni rivojlantirish omillaridan biri hisoblanadi. Unda kasb ta‘limi o‘qituvchisi muayyan tematika bo‘yicha texnikaga oid kitoblarni tanlashda to‘garak azolariga kollej kutubxonasi va otaliq qiluvchi korxonalar kutubxonasi yordam beradi.

Bunday tematik ko‘rgazmalarning roli shundan iboratki, ular boshqa o‘quvchilarni to‘garak a‘zolarining ijodiy faoliyati bilan tanishtiradi. Texnikaga oid kitoblar bilan shu tariqa tanishish shu vaqtga qadar mazkur muammo ustida bosh qotirmagan o‘quvchilarning texnika to‘garaklariga ham qiziqishlarni oshirmasligi mumkin emas.

Shunday qilib, texnikaviy ijodkorlik o‘quvchilarning ilmiy texnikaviy va umumiy ta‘lim fanlaridan olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning tafakkurini rivojlantiradi, mustahkam mehnat ko‘nikmalari va malakalarini tarkib toptirishga yordam beradi, ratsionalizatorlik va ixtirochilikka qiziqish uyg‘otadi, siyosiy bilim doirasini kengaytiradi. Bu ijodkorlik kollej o‘quvchilarini istiqloq ruhida tarbiyalashning eng muhim vositasidir.

O‘qituvchining lavozim majburiyatlarini ish bajarish ketma-ketligiga qarab 3 bosqichga bo‘lish mumkin:

- Rejalashtirish bo‘yicha vazifalar;
- Amalga oshirish bo‘yicha vazifalar;
- Baholash va tahlil qilish bo‘yicha vazifalar.

Rejalashtirish bo‘yicha vazifalar:

- Davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlar asosida ta'limning maqsad va mazmunlarini tanlash va rejalashtirish;
- o'quv reja va dasturlar asosida kalendar mavzuli reja va dars rejasini ishlab chiqish;
- ta'limni tashkillashtirish va o'tkazish bo'yicha hujjatlarni tayyorlash;
- o'quvchilarning qobiliyatlari va bilimlarini baholash bo'yicha hujjatlarni tayyorlash;
- korxonaning turli bo'limlarida o'quvchilarni o'qitish joylarini rejalashtirish;
- qo'yilgan maqsadlarga javob beradigan ish topshiriqlari va mashqlarni tayyorlash;
- amaliy mashqlar hamda loyihalarni o'tkazish uchun xomashyo va chiqim materiallarni rejalashtirish;
- o'quv ustaxonasida o'qitish uchun yetarli sharoitlarni tayyorlash;
- o'quv-didaktik materiallarni aniqlash, tanlash va ishlab chiqish.

3. Nazorat va baholash bo'yicha vazifalari

Ta'lim tarbiya jarayonini boshqarish va nazorat qilishda quyidagilar kasb ta'limi o'qituvchisiga xos bo'lishi kerak:

1) Yuqori g'oyaviylik. O'qituvchi o'sib kelayotgan avlodning tarbiyachisidir. U o'quvchilarni milliy istiqlol g'oyalari ruhida tarbiyalashi kerak.

2) Yuqori texnikaviy malaka. Masalan, kasb ta'limi jarayonida o'quvchilar o'zlari tanlagan mutaxassislikka oid o'quv yurtining talablari, bu mutaxassisliklarga oid bilim va ko'nikmalarni egallaydilar. Shu munosabat bilan oliy o'quv yurtining talablari bu mutaxassisliklarga oid kabiylar bilimlar asoslarini egallashlari hamda keyingi amaliy faoliyat jarayonida o'z mahorati darajasini uzluksiz oshira borishlari kerak.

3) Yuqori psixologik-pedagogik tayyorgarlik. Kasb ta'limi o'qituvchilarining o'zi bilim va malakalarni yuksak saviyada egallabgina qolmay, balki o'quvchilarda ham ma'lum malakalarni tarkib toptirish uchun ularga bilimlar berishi kerak. Bilim va malakalarni egallash jarayonining o'z qonuniyatlari bor. Maktabdagi ta'lim shu qonuniyatlar asosida tashkil etiladi. Kasb ta'limi o'qituvchisi psixologiya, didaktika va boshqa fanlarning o'quv jarayoniga asos bo'ladigan muhim qoidalarini chuqur o'zlashtirib olishi kerak.

4) O'z kasbiga muhabbat. O'qituvchilik kasbining o'ziga xos tomonlarini chuqur bilish, o'z kasbini faoliyatida erishgan yutuqlaridan zavqlanishi, qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun kuch va imkoniyat topa olishi kasb ta'limi o'qituvchisining muhim fazilatlari qatoriga kiradi.

Kasb ta'limi o'qituvchisi oliy o'quv yurtidagi tayyorgarligi xar qancha asosli bo'lsa ham, u tugallangan hisoblanmaydi. Ma'lumki, hozirgi zamon ishlab chiqarishi juda tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Mehnat qurollari, texnologik jarayonlar uzluksiz takomillashib bormoqda. Bu kasb ta'limi jarayonida o'z aksini topmog'i kerak. Demak, kasb ta'limi o'qituvchisi fan va texnika sohasidagi taraqqiyotni uzluksiz kuzatib borishi, ulardan o'quvchilarni tushunarli shaklda xabardor qilib turishi kerak.

O'qituvchilar kasb ta'limi jarayonida foydalaniladigan metodik vositalar majmuasi ham o'zgarmay qolmaydi. O'z ishiga ijodli yondashuvchi o'qituvchilar o'quvchilarga ta'sir qilishning yangi shakllarini, uzluksiz ravishda bilim, malaka va ko'nikmalarni shakillantirishning yangi usullarini topadilar. Yaxshi tajriba umumlashtiriladi va ko'pchilikning mulki bo'lib qoladi. Shunga ko'ra har bir o'qituvchi ilg'or pedagogik tajriba yoritiladigan vaqtli matbuotni kuzatib borishi va undan o'z ishida foydalanishi kerak.

O'quvchilarning moddiy ishlab chiqarish sohasida, hayot va kasbga tayyorlanishida kasbiy ta'lim o'qituvchisi yetakchi rol o'ynaydi. U o'z mashg'ulotlarida o'quvchilarning turli kasblarga bo'lgan qiziqishini aniqlashi va rivojlantirishi lozim. Buning uchun guruh rahbarini, shu guruhda ishlaydigan boshqa predmetlarning o'qituvchilarini va o'quvchilarning ota-onalarini jalb qilishi kerak. Ular bilan muntazam uchrashib turish va suhbatlashish bu guruhdagi o'quvchilarni yaxshiroq bilish, ularning qiziqishlari va yakka xususiyatlari bilan tanishish imkonini beradi.

Kasb ta'lim o'qituvchisi o'quvchilarni baholashda, ish joyini tashkil etishda, topshiriqlarni bajarishda mustaqillikni tarbiyalashi, shaxsning xalollik, kamtarlik, qat'iylik, dadillik, faollik, sabot-matonat xislatlarini, o'rtoqlik, do'stlik, ma'suliyatni sezish hissi va xokazolarini tarkib toptirishi lozim. Buning uchun birqancha vazifalarni bajaradi.

Baholash va tahlil qilish bo'yicha vazifalar:

- o'quvchilarning amaliy natijalarini kuzatish, tahlil qilish va baholash;
- o'quvchilarning o'zlashtirilgan nazariy bilimlarini baholash;
- o'quvchilarning xulqini baholash;
- ta'limning mavjud sharoitlarining sifatini baholash;
- rejalashtirish va tashkillashtirish bo'yicha hujjatlarning sifatini baholash;
- o'quv-didaktik materiallarning sifatini baholash;
- o'zi bergan yo'l-yo'riq va namoyishlarni o'zi baholash;
- berilgan topshiriqlarning sifatini o'zi baholash.

4. O'qituvchining metodik ishlari

Kasb ta'limi o'qituvchisi o'zining pedagogik mahoratini takomillashtirish ustida, o'z malakasini oshirish ustida har doim ishlashi kerak. Unga bu borada o'qituvchilar malakasini oshirish institutlari ancha yordam beradi. Bu institutlarda qichqa muddatli kurslar tashkil qilinib, ularda o'qituvchilar fan va texnika sohasidagi yutuqlar, ilg'or pedagogik tajribalar bilan tanishadilar.

Bu kurslar hamma o'qituvchilarni qamrab ololmaydi, albatta. Shu sababli kurs tayyorgarligi bilan birga joylarda muntazam ravishda metodik ishlar olib boriladi. Odatda, ular birqancha metodik ishlarini bajarishadi. Bu esa qo'shimcha ma'suliyat yuklaydi, ularning mustaqil bilim olish borasida qunt bilan ishlab, hamkasblari uchun namuna bo'lishga majbur qiladi.

Kasb-hunar kollejlarda ilmiy-uslubiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish va unga rahbarlik qilish uchun kollej rahbari ayni vaqtda ham yaxshi pedagogik, ham kasb-hunar sirlarini yaxshi biladigan mutaxassis bo'lishi kerak. U mustaqil

ravishda bilim olish va malaka oshirish kurslari orqali ilmiy-uslubiy ishlarning mazmuni hamda ularni tashkil etishga oid masalalarni o'rganib borishi kerak.

Kasb-hunar kollejlari tashkil etiladigan ilmiy-uslubiy ishlarning vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

- kasb-hunar kolleji pedagog va texnik xodimlarining ilmiy-g'oyaviy saviyasini, pedagogik mahoratini oshirish;

- o'quvchilarni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash mazmuni, shakl, metod va vositalarini takomillashtirish;

- ta'lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarining birligi, umumilmiy, umumkasbiy va maxsus tayyorgarlikning uzviyligini ta'minlash;

- ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini, fan va texnika yutuqlarini o'rganish, umumlashtirish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishdan iborat.

Ilmiy-uslubiy ishlarda ishtirok etish kasb-hunar kollejlariidagi barcha rahbarlar, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar uchun majburiy bo'lib, ularning pedagogik faoliyatini ajralmas qismi hisoblanadi.

Kasb-hunar kollejlariidagi metodik ishlarning mazmuni, yo'nalishi, tuzilmasi kabilar metodik ish haqidagi Nizom bilan belgilanadi. Shu nizomga muvofiq jamoaviy va individual uslubiy ishlar olib boriladi.

Quyidagilar jamoaviy uslubiy ish shakllari sirasiga kiradi:

- pedagogik kengash;

- uslubiy komissiyalar;

- ilg'or tajriba maktabi, muammoli seminarlar, ilmiy-uslubiy konferensiyalar, pedagogik o'qish va turli uslubiy kengashlar.

Individual uslubiy ish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- kasb-hunar kollejlari rahbarlari, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar va boshqa muhandis-texnik xodimlarning o'z g'oyaviy-siyosiy darajasi, pedagogik malakasi va kasbiy mahoratini oshirish yuzasidan olib boriladigan mustaqil uslubiy ishlari;

- kollej rahbari (direktor), uning o'rinbosarlari, katta usta, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar va boshqa muhandis-texnik xodimlar bilan olib boradigan individual uslubiy ishlari.

Uslubiy ishlar shakli va mazmuni bo'yicha ham, pedagogik xodimlarning turli guruhlarini qamrab olish bo'yicha ham muvofiqlashtirilgan taqdirdagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Kasb-hunar kollejida uslubiy ishlarni umumiy mavzu asosida tashkil etish tajribasi bunday muvofiqlashtirish usullaridan biridir. Uslubiy ishni bunday tashkil etishning mohiyati shundan iboratki, kasb-hunar kolleji ma'lum bir vaqtga mo'ljallangan umumiy mavzuni tadqiq etadi. Buning natijasida ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishning dolzarb muammolarini hal etishga muayyan hissa qo'shadi, turli toifadagi pedagogik xodimlarning tayyorgarlik darajasi hisobga olingan holda, ularning pedagogik mahoratini oshirish vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Uslubiy ish kasb-hunar kollejining istiqbol va joriy ish rejalarida mustaqil bo'lim sifatida rejalashtirilishi kerak. Mustaqil ishlarning tashkil etilishi va samaradorligini tekshirish masalalari kasb-hunar kollejlariining ichki nazorat rejalarida

o‘z aksini topadi. Uslubiy ishlarni rejalashtirishda quyidagi talablarga asoslanish maqsadga muvofiqdir.

- kelajakdagi rivojlanishni ko‘zda tutish (bajarish muddatlari va vazifalari bo‘yicha);

- rejalarni ta‘lim-tarbiya va uslubiy ishning ahvoli va natijalarini har tomonlama chuqur o‘rganish hamda tahlil qilish asosida ishlab chiqish;

- rejalarning ijodiy xarakteri, ya‘ni ularni bajarishda ishtirok etuvchi xodimlarning tashabbusi va ijodkorligini namoyish etilishga zarur imkoniyat yaratish.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasb ta‘limi o‘qituvchisining lavozim vazifalari nimalardan iborat?
2. O‘qituvchining ta‘limni rejalashtirish bo‘yicha vazifalari nimalardan iborat?
3. O‘qituvchining nazorat va baholash bo‘yicha vazifalari nimalardan iborat?
4. O‘qituvchining metodik ishlari nimalardan iborat?
5. Jamoaviy uslubiy ish shakllari sirasiga nimalar kiradi?
6. Uslubiy ishlarni rejalashtirishda qanday talablarga asoslanish mumkin?

5.3. KASB TA‘LIMI DUAL TIZIMI

Reja:

1. Kasb-hunar ta‘imini bevosita ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog‘lash.

2. Ta‘limni ishlab chiqarish orqali amalga oshirish shakllari turlari.

3. O‘rta-maxsus, kasb-hunar ta‘limi bitiruvchilar ishlab chiqarish moslashuvchanligi.

1. Kasb-hunar ta‘imini bevosita ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog‘lash

Jahonda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarning ijobiy tomonlarini hisobga olib hayotga tatbiq qilish bizning asosiy siyosatimizdir. Bu borada hamkorlikning o‘rni muhim. Kadrlar tayyorlashda eng avvalo so‘nggi paytlarda bizning hayotimizga kirib kelayotgan mehnat bozori talablari tushunchasini hisobga olish muhim o‘ringa ega.

Mehnat bozori xalq xo‘jaligining turli sohalari uchun malakali kadrlarni talab qiladi. Unda oddiy mutaxassisdan, to yirik tashkilotchi rahbarlargacha barchasi uchun talab o‘zi egallab turgan lavozimiga mos malakaga ega bo‘lishi hisoblanadi. Kasbiy malakaga ega bo‘lish esa Respublikamizda o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi, oliy ta‘lim, oliy ta‘limdan keyingi ta‘lim va malaka oshirish orqali amalga oshiriladi. Mamlakatimiz mustaqilligi fuqarolarimizga o‘zining malakasini oshirishga faqatgina Respublikamiz hududida emas, balki jahonning barcha joylaridagi ta‘lim muassalarida xalqaro hamkorlik orqali erishish imkoniyatini yaratib berdi. Biz bu borada Germaniya ta‘lim muassasalari tajribasi haqida to‘xtalmoqchimiz.

Germaniyada yoshlar ikki turdagi kasb-hunarga tayyorlanadi. Aksariyat yoshlar o‘zlari tanlagan kasb-hunar tayyorgarligini qishloq xo‘jalik yoki sanoat tashkilotlarida, savdo-sotiq sohalari, boshqarmalarda, sog‘liqni saqlash muassasalarida, advokatura idoralarida, devonxonalarda yoki jamoat xizmati

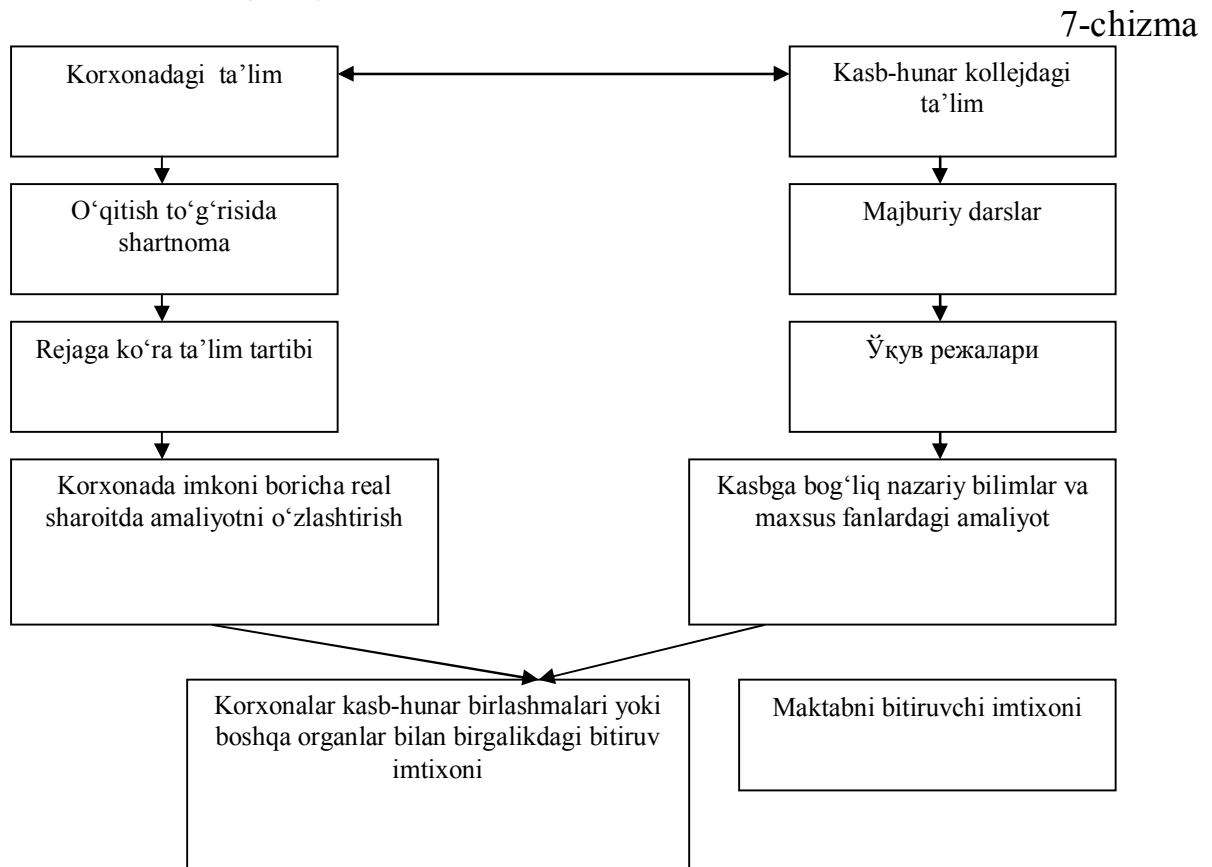
joylarida oladi. Ayni paytda o‘qish davomida o‘quvchilar kasb-hunar maktablariga qatnab nazariy bilimga ega bo‘ladi.

Germaniyada kasb — hunar ta’limining dual tizimini quyidagicha rasmda ifodalash mumkin (7-chizma)

Qator ixtisosliklar, masalan, sog‘liqni saqlash yoki ijtimoiy sohalarda o‘qish faqat bitta maktabda olib boriladi (maxsus ta’lim muassasasida yoki maxsus kasb-hunar maktablarida). Bu maktab kasb-hunarga o‘qitish deb ataladi. Hozirgi paytda yoshlar orasida ofis (idora) xodimi ixtisosligi bo‘yicha o‘qitiladigan kasb-hunar maktablarida o‘qish ishtiyoqi kuchli bo‘lib, ularda tanlov asosida amalga oshiriladi.

Ayni paytda metallarga ishlov berish, qurilish va mehmonxona, restoran xizmat sohalari bo‘yicha o‘qish uchun o‘rinlar bemalol. Shuni qayd qilish lozimki, barcha kasb-hunarli yoshlar davr talabiga ko‘ra o‘z bilim malakalarini doimiy oshirib borishlari zarur.

Germaniya Federativ Respublikasida aksariyat yoshlar deyarli tengqurlarning to‘rtidan uch qismi ishlab chiqarish kasb-hunar ta’limini o‘taydilar. Ular o‘zlari tanlagan kasb-hunarlarini korxonalar sharoitiga maksimal yaqinlashtirilgan sharoitda «dual tizim» asosida egallaydilar.

Dual ta’lim tizimining quyidagi qator ustunliklari mavjud:

o‘qitish jarayoni bevosita amaliyot bilan birgalikda olib boriladi. Unda ta’limning taxminan 40%ga yaqin nazariy bilim berilsa, 60%dan ziyodrog‘i bevosita ishlab chiqarish korxonalari yoki qishloq xo‘jalik bilan bog‘liq sohalari olib boriladi;

o‘qish jarayonini tashkil qilishda tahsil oluvchilarning kasbiy malaka olishga bo‘lgan talab va ehtiyojlari jadal suratda amalga oshiriladi;

o'qish bevosita ishlab chiqarish bilan birgalikda amalga oshirilganligi sababli moliyalashtirish mexanizmi yengillashadi;

o'qish jarayoniga korxonalar jalb qilinganligidan ijtimoiy hamkorlik yo'lga qo'yilganligi sababli kuchli siyosiy aloqadorlik usulini paydo bo'lishiga olib keladi;

- xalq xo'jaligining davlat tuzilmasi, shuningdek, nodavlat xususiy tadbirkorlik nuqtai nazaridan ham foydali moliyaviy usul hisoblanadi;

- xalq xo'jaligining rivojlanishida zarur bo'lgan o'rta pog'onada malakali kadrlarning bandlik darajasi yuqori bo'ladi.

Ayni paytda dual ta'lim usuli kamchiliklardan xoli emas:

- ta'lim muassasalarida tahsil oluvchilarga kasb-hunar sirlari nisbatan tor ixtisoslik doirasida o'qitilganligi uchun jamiyatda va xo'jaliklarda ishlash uchun keng imkoniyat yaratilmaydi;

- birgina yo'nalishda malaka oshirilgani sababli ular yaqin ikkinchi bir yo'nalishga moslashuv mexanizmi cheklangan;

- kasb - hunar ta'limini amalga oshirish o'ziga xos berk xarakterga ega;

- tor mutaxassislik berilganligi mutaxassis shaxsning tashabbuskorligi va erkinligi chegaralangan bo'ladi;

- taklif qilinayotgan o'quv muassasalarini ishlab chiqarish korxonalarining smeta xarajatlariga bog'liqligi uchun ko'p sondagi tinglovchilar malaka oshirishdan foydalana olmaydi.

Yuqoridagi rasmdan ko'rinib turibdiki, dual tizimda kasb-hunar ta'limini amalga oshirishda o'quv muassasasi va zavod bir paytning o'zida shartnoma tuzadi. Shartnomaga asosan o'quvchi bevosita reja asosida haftada 3-4 kun zavodda real ishlab chiqarish sharoitda amaliyotni o'taydi.

Ikkinchi tomondan maktabda ayni shu tanlagan kasbga doir fanlar bilan bir qatorda majburiy fanlarni o'quv dasturlar asosida bilim yurtida o'qib nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'ladilar.

Zavod bilan maktab va KHKlarning hamkorligi bo'lajak kichik mutaxassisni ish joyi bilan ta'minlashga imkoniyat yaratadi. Odatda kasb-hunarning turiga, murakkabligiga bog'liq holda o'qish muddati 2 - 3,5 yilni tashkil qiladi.

O'qish tamom bo'lgandan keyin o'quvchi bitiruv imtihoni topshiradi. Bitiruv imtihonida maktab o'qituvchilari bilan birgalikda korxonada vakillari ishtirok etadilar.

Bu esa, bitiruvchining bilim, ko'nikma va malakalari haqida korxonada vakiliga aniq xulosa qilish imkoninini beradi.

Ayni paytda bitiruvchining imtihoni yaxshi baholanishi unga korxonada o'z o'rni topishga omil bo'ladi.

2. Ta'limni ishlab chiqarish orqali amalga oshirish shakllari turlari

O'quvchilarning korxonada ishlab chiqarish ta'lim olishlaridan asosiy maqsad-ularning kasbiy ko'nikma va mahoratlarini oshirish, kasbiy bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, ilgor ishlab chiqarish tajribasi bilan tanishtirish, ishlab chiqarish amaliyotiga tayyorlash va shular asosida kasb-hunar kollejlarni tugatgandan so'ng ishlab chiqarishda mustaqil faoliyat ko'rsatishga o'rgatishdan iboratdir.

O'quvchilarni korxonada ustaxonalarida o'qitish – malakasi kichik mutaxassislarni tayyorlashdagi hal qiluvchi davr hisoblanadi. Bu yerda o'quvchilar

ishlab chiqarish holati, yangi jihozlar va texnologik moslamalar, zamonaviy texnologik jarayonlar bilan tanishadilar.

Korxonada ishlab chiqarish ta'limi o'quvchilarning kompleks ishlarni bajarishda muhim ko'nikmalarni mustahkamlashlari va takomillashtirishlariga, texnologik jarayonlarni rejalashtirish mahoratiga ega bo'lishlariga, turli mahsulotlarning assortimentlari bilan keng tanishib chiqishlariga yo'naltirilgan.

Korxonalarda o'qitish vaqtida o'quvchilarda ishga bo'lgan talablarni to'g'ri tushunish, uning xususiyatlari va bajarilish shartlarini hisobga olish, o'z mehnatini tashkil qilish va rejalashtira bilish, kamchiliklarning oldini olish, texnologik jarayonlarni hamda mehnat unumdorligini oshirish uchun o'z bilimlaridan to'la foydalana bilishda o'z aksini topuvchi kasbga oid mustaqillik to'liq tarkib topadi. Kasbga oid mustaqillik yosh avlodda tarbiyalanishi kerak bo'lgan mehnat natijalariga yuksak ma'naviy javobgarlikni his qilish, kasb sharafini his etish bilan birikib ketadi.

O'quvchilar yuqori malakali ishchilar va ishlab chiqarish ilg'orlari bilan har kuni muomalada bo'lar ekanlar, ularning tajribalarini o'zlashtiradilar, korxonaning ijtimoiy va ishlab chiqarish hayoti bilan tanishadilar, ishlab chiqarish jamoasining ishlab chiqarish rejasi va korxonaning iqtisodiy ko'rsatkichlarini bajarishdagi faoliyatida faol ishtirok etadilar.

Har bir kasb va mutaxassislik bo'yicha bevosita korxonada o'qitish hajmi, mazmuni va muddatlari mutasaddi tashkilotlar tomonidan tasdiqlangan o'quv dasturlariga muvofiq belgilanadi.

KHK o'quv rejaga muvofiq korxonalarda ishlab chiqarish amaliyotiga ajratiladi.

Ishlab chiqarish amaliyoti. Ishlab chiqarish amaliyoti kasbiy tayyorgarlikning yakuniy bosqichini tasvirlaydi va o'qitishning so'nggi oylarida o'tkaziladi.

Agar korxonada o'z bazasidagi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi o'quv yurti o'quvchilarining barchasini o'quv dasturlari va xavfsizlik texnikasi talablariga javob beruvchi ish o'rinlari bilan ta'minlay olmasa, o'quv yurti bilan korxonada o'rtasida tuzilgan shartnoma asosida ishlab chiqarish ta'limini boshqa korxonalarda o'tkazishga ruxsat beriladi.

Korxonalarda o'qitishga tayyorlash.

O'quvchilarning korxonalarda ishlab chiqarish ta'limini muvaffaqiyatli o'tashlari uchun korxonalarda o'quv dasturlariga muvofiq ishlab chiqarish va nazariy jihatdan tayyorlash ishlari o'tkaziladi. Bundan tashqari, o'quvchilarni, albatta korxonadagi yong'inga qarshi tadbirlar, xavfsizlik texnikasi va mehnatni muhofaza qilish qoidalari bilan tanishtirish lozim.

Ishlab chiqarishda o'qitish boshlanishidan bir oy oldin o'quv yurti korxonada bilan ishlab chiqarishda o'qitishga yuborilayotgan o'quvchilarning miqdorini (kasblar bo'yicha) aniqlab, har bir o'quvchi o'quv dasturi hamda ishchining malaka darajasiga muvofiq keluvchi malaka tavsifnomasi talablarida nazarda tutilgan barcha mustaqil ishlarni bajarishni o'rganishi uchun ishlab chiqarish ta'limini o'tkazish grafigini belgilaydi.

Xavfsizlik texnikasi injeneri yoki uning vazfasini bajaruvchi shaxs o'quvchilarni texnika xavfsizligi qoidalari va yong'inga qarshi tadbirlar bilan tanishtiradi. O'quvchilar ish boshlashlaridan oldin sex, uchastka ma'muriyati ma'lum

ish o'rnida o'quvchilar bilan (alohida-alohida, brigada, guruh shaklida) tegishli suhbatlar o'tkazadi. Ishlab chiqarish ta'limini qayd qilish jurnalida suhbat o'tkazilgan sana, uning mavzusi va unda ishtirok etgan o'quvchilarning familiyalari yozib qo'yiladi.

Zarur hollarda korxonalar yoki tashkilot o'quvchilarni ish joyiga olib kelish va ishdan olib borib qo'yishni o'z hisobidan (yoki o'z transport vositalari bilan) ta'minlaydi.

O'quvchilarga o'quv dasturi talablarida nazarda tutilgan kerakli malakani egallashlarida korxonalar ma'muriyati tegishli yordam berishi muhimdir. Buning uchun o'quv ustasi katta usta bilan birgalikda korxonalar rahbarlari va ishlab chiqarish ma'sullarini kasbga oid xarakteristika (malaka tavsifnomasi) va o'quv dasturlari mazmuni bilan tanishtirishi lozim. Ana shular asosida ish o'rinlari tanlanadi va joylashtirish belgilab chiqiladi.

Ish o'rinlarini tanlashda ishlab chiqarish ta'limi ustasi barcha ish o'rinlarining iloji boricha sexda kompleks tarzda joylashgan bo'lishini, o'quvchilar ishlashlari uchun kerak bo'lgan jihozlar tutash mutaxassisliklari bo'yicha bajaradigan turli ishlarning xarakteriga muvofiq kelishini hamda ishlarning asta-sekin murakkablashtirishga imkon berishni nazorat qilib boradi. Uchastka va ish o'rinlaridagi texnologik jarayonlar ishlab chiqarish texnologiyasining hozirgi zamon talablariga javob berishi, ishlarning hajmi guruhdagi barcha o'quvchilarni band qilishi kerak. O'quvchilar uchun mo'ljallangan ish o'rinlari xavfsizlik texnikasi talablariga javob berishi kerak.

Korxonalar sexlarida o'qitishni tashkil qilish shakillari.

O'quvchilar ishlab chiqarish ta'limini korxonalarda guruh ustasining rahbarligida o'taydilar.

O'qitishni tashkil qilishning eng ko'p tarqalgan shakillari quyidagilardir:

- guruhlarini korxonalar yoki tashkilot ajratgan mustaqil o'quv uchastkalarida o'qitish;

- o'quvchilarni alohida-alohida brigadalarga bo'lib ishlab chiqarish uchastkalarida o'qitish;

- o'quvchilarni malakali ishchilar brigadalari tarkibida o'qitish;

- o'quvchilarni murakkab mashina va mexanizmlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha individual ish o'rinlarida o'qitish;

- korxonaning shtatli ishchi o'rinlarida ishlab chiqarish amaliyotini o'tish.

Guruh o'quv ishini tashkil qilishning u yoki bu shakli qator shartlarga:

- o'quvchilar o'rganayotgan kasb va mutaxassisliklardagi ishchilarning mehnatlarini tashkil qilish shakillariga;

- texnologik jarayonning tashkil qilinishiga;

- beriladigan ishlar ko'lamiga bog'liq bo'ladi.

O'quvchilarni malakali ishchilar brigadasi tarkibida o'qitish ishlab chiqarish sharoitlariga hamda o'quvchilarni brigadalarga taqsimlab o'qitish mumkin bo'lmagan yoki maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda, masalan, murakkab agregatlar va mashinalarga xizmat ko'rsatish (elektrovoz, mashina mashinisti) kasblariga o'rgatishda, ximiyaviy ishlab chiqarish apparatchilari, tog' jinslarini erituvchi ishchilarning yordamchilarini va boshqalarni tayyorlashda qo'llanadi.

3. O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi bitiruvchilarining ishlab chiqarishga moslashuvchanligi

O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi bitiruvchilarning ishlab chiqarishga moslashuvchanligi ularning ta'limni bevosita ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'lash, ta'limni ishlab chiqarish jarayonida amalga oshirish orqali shakllantiriladi.

Tayanch ishlab chiqarish korxonalari ustaxonalaridagi mashg'ulotlar.

O'quvchilarni ishlab chiqarish talimi uchun korxonalariga ko'chirish o'quvchilarni ishlab chiqarish sharoitlarida o'qitishga o'tkazish - kasbga tayyorlashda eng muhim bosqichidir. Buni malakali ishchining mustaqil ishining muqaddimasi desa bo'ladi. O'quvchilarning sex rahbarlari, ishlab chiqarish ilg'orlari, o'quv yurtlarini ilgari bitirib chiqqanlar, taniqli kishilar va boshqalar bilan uchrashuvlarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Sex boshlig'i va ishlab chiqarish ilg'orlari korxonaning ajoyib an'alarini gapirib berishlari hamda o'quvchilarni bu an'analarni davom ettirishga da'vat etishlari orqali o'quvchilarda ushbu korxonada, undagi mehnat jarayoniga mehmini uyg'otadi. Bu esa o'quvchilarning ishlab chiqarishga moslashishlarini shakllantirishni osonlashtiradi.

O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi bitiruvchilarning ishlab chiqarishga moslashuvchanligini shakllantirishda ayniqsa ishlab chiqarish amaliyotlarining o'rni katta.

Ishlab chiqarish amaliyoti tayanch ishlab chiqarish korxonasi ish o'rinlarida tashkil etiladi. Korxonada odatda, amaliyotga rahbarlik qilish uchun muhandis-texnik xodimlar va malakali mutaxassislarni ajratadi. Ta'lim olishning bu davrida o'quvchilar korxonada mustaqil ishlashga to'liq tayyorlanadilar.

Ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida yechiladigan vazifalarga quyidagilar kiradi:

-o'quvchilarning ishlab chiqarish sharoitlariga ijtimoiy, psixologik va fiziologik jihatdan moslashishi;

- kasbiy bilim, ko'nikma va mahoratlarni takomillashtirish; tanlangan kasb bo'yicha ixtisoslashtirish;

- murakkab ishlab chiqarish ishlarini bajarishda mustaqil ishlash tajribasini to'plash;

-progressiv texnologiyalar va zamonaviy jihozlarni, mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish vositalarini o'rganish;

- yuqori umumli asbob va moslamalarni, ishlab chiqarish ilg'orlari tajribasini o'zlashtirish;

- korxonada texnik va texnologik hujjatlarni, ish o'rinlarida mehnatni ilmiy tashkil qilish masalalarini o'rganish;

- ko'nikma va mahoratni shakllantirish, bilimlarni amaliyotda qo'llash, murakkab ishlab chiqarish vazifalarini yechishdan iboratdir.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Dual ta'lim tizimining qanday afzalliklari mavjud?
2. Dual ta'lim tizimining kamchiliklari nimalardan iborat?

3. Ta'limni ishlab chiqarish orqali amalga oshirish shakllari turlarini aytib bering.
4. Ishlab chiqarish amaliyotining ahamiyati nimalardan iborat?
5. Korxonada sexlarida o'qitishni tashkil qilish shakllari haqida ma'lumot bering.
6. Ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida yechiladigan vazifalarni aytib bering.

5.4. KASB-HUNAR TA'LIMINI BOSHQARISH

Reja:

1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari.

2. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalariga rahbarlik qilish, rahbarlar ishining mazmuni.

1. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari

O'zbekistonda ta'limni boshqarish tizimi davlat xarakteriga ega. Bu jarayonga hamma bab-baravar, shuningdek hukumatning mahalliy organlari vakillari jalb etiladi. Ishbilarmon doiralar, jamoat tashkilotlari va fondlar ta'limni boshqarishda ishtirok etmaydilar. Ularning ishtiroki ta'limni moliyaviy va moddiy jihatdan ta'minlashga ma'lum darajada imkoniyat tug'dirgan bo'lur edi.

O'zbekistonda boshqarishning ilmiy asoslari paydo bo'lishi o'zining chuqur tarixiy ildizlariga ega bo'lib, uning asosiy tamoyillari XIII-XIV asrlarga kelib O'rta Osiyo Amir Temur hukmronligi davrida to'la shakllangan edi. Bu davrda yuqori intizom, ijtimoiy himoya va oliy darajadagi boshqarish tizimiga ega bo'lgan davlatning bunyodga kelishi o'rta asr davridagi boshqarish uslublari o'zida eng ilg'or g'oyalarni mujassamlashtirilganidan darak beradi. Boshqaruv tizimining samarali tashkil etilishi, uning insonparvarlik, kasbiy va ratsional usul bilan tashkil etilishi, uning negizida inson manfaatlarini yotganligi, davlat siyosatining boshqaruvga ijobiy ta'siri dunyoda buyuk davlat paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

Ma'lumki, boshqarish deb, ko'zda tutilgan maqsad uchun qilinadigan harakat tushiniladi. Har qanday boshqarish asosida ko'zda tutilgan maqsad yotadi. Boshqarishda boshqaruvchi tizim va boshqariluvchi tizimga amal qilinadi. Shunday ekan boshqarish biror bir tizimni ikkinchi bir tizimga o'zgartirishga aytiladi. Boshqaruvchi tizim boshqariluvchi tizimga ta'sir ko'rsatishda amal qilishi kerak bo'lgan qonun qoidalarga boshqarish tamoyillari (prinsiplari) deb ataladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda boshqarishning quyidagi tamoyillarini keltirish mumkin va u tamoyillar bozor iqtisodiyoti sharoitida ham amal qiladi:

1. Demokratik tamoyili.
2. Siyosiy rahbarlik tamoyili.
3. Xo'jalikni rejali yuritish tamoyili.
4. Ilmiylik tamoyili.
5. Kadrlarni to'g'ri tanlash tamoyili.

Boshqarishning tamoyillari bilan birga uning vazifalari ham mavjud. Boshqarishning vazifasi kishilarning sub'ektiv faoliyatini birinchi navbatda boshqarish sohasidagi faoliyatini ob'ektiv qonunlarning talablariga ana shu qonunlar

belgilab beradigan progressiv tendensiyalarning talablariga muvofiqlashtirishdan iborat.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish Respublika qonunlari belgilaydigan vakolatlar doirasida faoliyat ko'rsatuvchi davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Bunday davlat organlariga quyidagilar kiradi:

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi vazirlar kengashi;
- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi Vazirligi (1998 yil martgacha)

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (OO'MTV) (1998 yil martdan);

- Qoraqalpog'iston Respublikasi ta'lim Vazirligi;
- Mahalliy davlat hokimiyati organlari (Toshkent shahar viloyatlar hokimiyatlari);

- Xalq ta'limi hududiy boshqarmalari (1998 yil martgacha);

- O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hududiy boshqarmalari (1998 yil martdan);

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- Ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
- Ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qilish;
- Ta'limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- Ta'lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilash;

- Ta'lim muassasalarini akkreditatsiyalardan, pedagogik, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilash;

- Boshqa davlatning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar berish;

- qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to'g'risida hujjatlarni tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilash;

- davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash;

- davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash;

- davlat grantlari miqdorini va ta'lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilash;

- davlat oliy ta'lim muassasalari rektorlarini tayinlash;

- ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqasiga o'tkazish tartibini belgilash;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqarish ;
- ta'lim muassasalarini faoliyatini muvofiqlashtirish va uslubiy masalalarda ularga rahbarlik qilish;

- davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarlikka bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;
- o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalari, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayonlariga joriy etish;
- o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarni yaratish va nashr etishni tashkil qilish;
- ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida nizomlarni tasdiqlash;
- pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularni malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etish.

Vazirlar Mahkamasi 1998 yilning fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi. Ushbu Markazni tashkil etishdan maqsad, kadrlar tayyorlash Miliy dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish hisoblanadi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazining asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarish;
- akademik litseylar, kasb-hunar kollejlarning turlarini va yo'nalishlarini belgilash, ularni Respublika regionlarining geografik, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarni hisobga olgan holda oqilona joylashuvini ta'minlash;
- akademik litseylar, kasb-hunar kollejlarni loyihalash va qurilishga bosh buyurtmachi funksiyasini bajarish;
- mavjud o'quv yurtlarini qayta tiklash va kapital ta'mirlash sifatini ta'minlash;
- davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni nazorat qilishni ta'minlash;
- akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari pedagogik va muhandis-pedagogik xodimlarni tanlab olish, ularni tayyorlash, malakasini oshirish, malaka darajasida faoliyatlarini nazorat qilish;
- malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha mamlakatdagi va dunyodagi ilg'or tajribalarni tahlil qilish, umumlashtirish, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining moddiy va ta'limiy bazasi sifatiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish;
- akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarni axborotlar bilan ta'minlash, yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini yaratish hamda o'quv jarayoniga joriy etishni tashkil qilish;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining faoliyatlarini boshqaradigan me'yoriy aktlar loyihalarini ishlab chiqish;

Mahalliy davlat hokimiyati organlari (hokimiyatlar) quyidagi funksiyalarni bajaradilar:

- ta'lim muassasalarni faoliyatining mintaqalarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydilar;
- ta'lim muassasalarini tashkil etadilar, qayta tashkil etadilar va tugatadilar (Respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga oladilar;

- o‘z hududlaridagi ta’lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorini va imtiyozlarini belgilaydilar;

- ta’lim sifatiga va darajasiga, shuningdek pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo‘lgan davlat talablariga rioya etilishni ta’minlaydilar;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi hududiy boshqarmalari Qoraqolpog‘iston Respublikasi Vazirlar kengashi, viloyat va Toshkent shahar hokimiyatlari tarkibida tashkil etiladi va bir vaqtning o‘zida O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim Vazirligi (Markaz)ga bo‘ysunadi.

Ular o‘z tuzilmasiga va shtatlar soniga ega bo‘lib, quyidagi funksiyalarni bajaradilar:

- o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari faoliyatlarni muvofiqlashtirish, boshqarish va uslubiy ta’minlash;

- davlat ta’lim standartlarini amalga oshirish;

- akademik litseylar, kasb-hunar kollejlarning qurilishi, binolar va inshootlarni qayta tiklashni tashkil etish va nazorat qilish;

- o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini iste’molchi korxonalar bilan (ularning mulkchilik shaklidan qat’iy nazar) mujassamlashuvini, patronaj va vasiylikni tashkil etishni ta’minlash;

- hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda, mavjud akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarni qayta o‘zgartirish, hamda yangi tashkil etish bo‘yicha takliflar tayyorlash;

- ta’lim muassasalarni darsliklar, o‘quv adabiyotlar va didaktik materiallar, shuningdek kompyuter texnikasi bilan ta’minlash va jihozlash.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini boshqarish tuzilmasining keyingi bo‘g‘ini o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini o‘quv yurtlari hisoblanadi.

Xududiy boshqaruv organlari, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi darajasiga qo‘yiladigan talablarga o‘quv yurtlari tomonidan rioya qilinishga javob beradilar va ularni nazorat qiladilar, litsey va kollejlarga ularning faoliyatlarini rivojlantirishda kerakli tashkiliy-huquqiy yordam ko‘rsatadilar, hudud, ishlab chiqarish va o‘quv yurtlarining rivojlanish manfaatlarini muvofiqlashtirishga imkon beradilar.

Shunday qilib, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini boshqarish tuzilmasi uch darajali hisoblanadi (Respublika, hududiy va nuqtali-o‘quv yurti).

2. O‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalariga rahbarlik qilish, rahbarlar ishining mazmuni

O‘quv yurtlarida birinchi navbatda kadrlar tayyorlash sifatiga javobgar bo‘lgan mustaqil bo‘linma (tashkiliy shakli va kimga bo‘ysunishdan qat’iy nazar) sifatida, o‘quv jarayonini boshqarish, xo‘jalik-moliyaviy faoliyat va boshqa kasbiy tayyorgarlikning zaruriy darajasini ta’minlaydigan faoliyatlarni amalga oshiradi.

O‘quv yurtlari darajasida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- o‘quv jarayonini rejalashtirish va tashkil etish bo‘yicha barcha ishlarni olib borish;

- o‘quv rejalari tuzilmalarni va dastur mazmunini belgilash;

- korxonalar, bandlik xizmatlari, hududiy boshqaruv organlari va boshqalar bilan shartnoma asosida ishchilar tayyorlash hajmlari va kasb-malaka tuzilmalarni belgilash;

- qo‘shimcha tayyorlash, qayta tayyorlash, malaka oshirish va boshqa xizmatlarni amalga oshirish uchun korxonalar, hamda tashkilotlar bilan shartnomalar tuzish;

- mustaqil ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish;

- o‘quv moddiy bazani kelgusida rivojlantirishini hisobga olib, moliyaviy mablag‘larni taqsimlash va sarflash masalalarini mustaqil hal qilish.

Mustaqil O‘zbekiston davlatini har tomonlama rivojlantirish, iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlash ko‘p jihatdan zamon talabiga javob beradigan rahbar va mutaxassislarni tayyorlash sifatiga bog‘liq. Bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqaruv kadrlarini tayyorlashda oliy ta‘lim muassasalarining roli katta, albatta. Kasbiy oliy ta‘limning asosiy maqsadlaridan biri, bozor munosabatlari sharoitida ishlay oladigan malakali kadrlarni tayyorlash, ya‘ni o‘quvchilarda zamonaviy fikrni shakllantira oladigan, xo‘jalik yuritish va boshqaruvda yangicha usullarni qo‘llay oladigan, shuningdek rahbarlik san‘ati sirlarini o‘rgana oladigan darajada nazariy va amaliy bilimlar berishdan iboratdir.

Barcha sohalardagi islohotlarni amalga oshirishda boshqaruv apparatining roli muhim ahamiyatga ega. Boshqaruv apparatining tuzilishi deganda, boshqaruv apparati va ular orasidagi bog‘lanish tushiniladi. Boshqaruv apparatining tarkibi bir-biri bilan bog‘langan teng huquqli birikmalar va bo‘g‘inlar bilan to‘ldirilishi uning tizimi deyiladi.

Tashkiliy qism bu boshqaruv tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, boshqaruvchi tizim, sub‘ekti tashkiliy tuzilishining shakli demakdir. U boshqaruv tizimining negizi sifatida maydonga chiqadi va kadrlar bilan boshqarishni tashkil qilish rasmiy qoidalarini tartibga soladi. Ana shuning uchun ham uning boshqaruv tizimidagi roli benihoya kattadir.

Ma‘lumki, birinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida «Ta‘lim to‘g‘risida»gi qonun qabul qilingan edi. Ushbu qonunning 10-moddasida ta‘lim turlari bayon etilgan bo‘lib, unda maktabgacha ta‘lim, umumiy o‘rta ta‘lim, o‘rta-maxsus, kasb-hunar ta‘limi, oliy ta‘lim, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta‘lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta‘lim kabilarni o‘z ichiga olishi nazarda tutiladi.

Qonunning 28-moddasida «Ta‘lim muassasasini uning rahbari boshqaradi. Ta‘lim muassasalarida qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat ko‘rsatadigan jamoat boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin» deb ta‘kidlangan. Shunday ekan, ushbu ta‘lim muassasalarining bir turi bo‘lgan kasb-hunar ta‘limi ta‘lim muassasalarini ham uning rahbari (direktor) boshqarishi belgilab qo‘yilgan. O‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi muassasalarini o‘quv yurti rahbari (direktor) bilan birga uning muovnlari boshqaradi. KHKlarida direktorning o‘quv ishlari bo‘yicha, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha, ishlab chiqarish ishlari bo‘yicha va xo‘jalik ishlari bo‘yicha muovnlari, akademik litseydalarda esa direktorning o‘quv ishlari bo‘yicha, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha va xo‘jalik ishlari bo‘yicha muovnlari faoliyat yuritadi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Boshqarishning qanday tamoyillari mavjud?
2. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limini boshqarish davlat organlarini aytib bering.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta‘lim sohasidagi vakolatlariga nimalar kiradi?
4. Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi qanday vazifalarni amalga oshiradi?
5. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi Markazining asosiy funksiyalariga nimalar kiradi?
6. O‘quv yurtlari darajasida qanday vazifalar hal qilinadi?

5.5. O‘MKHT KASBLARI VA MUTAXASSISLIKLARINI TURKUMLASH

Reja:

1. **O‘MKHT mutaxassislik va kasblar yo‘nalishlari bo‘yicha Umumdavlat Klassifikatori, uning maqsadi va ob‘ektlari.**
2. **Mutaxassislik, kichik mutaxassis, kichik mutaxassis vazifalari, kasbiy faoliyat sohasi.**
3. **O‘MKHT ta‘lim muassasalarida ta‘lim yo‘nalishlari tushunchasi.**
4. **Tasniflagich tuzilmasi.**

1. O‘MKHT mutaxassislik va kasblar yo‘nalishlari bo‘yicha Umumdavlat Klassifikatori, uning maqsad va ob‘ektlari

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limidagi tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va mutaxassisliklari umumdavlat Tasniflagichi O‘zbekiston Respublikasida texnikaviy-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni tasniflash va kodlashtirish bo‘yicha yagona tuzilma tarkibiga kiradi va Vazirlar Mahkamasining «Uzluksiz ta‘lim tizimi uchun davlat ta‘lim standartlarining ishlab chiqish va joriy etish to‘g‘risida»gi 1998-yil 5-yanvar 5-son qarori asosida tayyorlangan.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limidagi tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va mutaxassisliklari umumdavlat Tasniflagichi O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi, «Kadrlar tayyorlash bo‘yicha milliy dastur» qonunlari hamda Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim Vazirligining me‘yoriy hujjatlariga asoslanib tuzilgan.

Mazkur tasniflagich O‘zbekiston Respublikasining hududlarida foydalanish uchun ishlab chiqilgan.

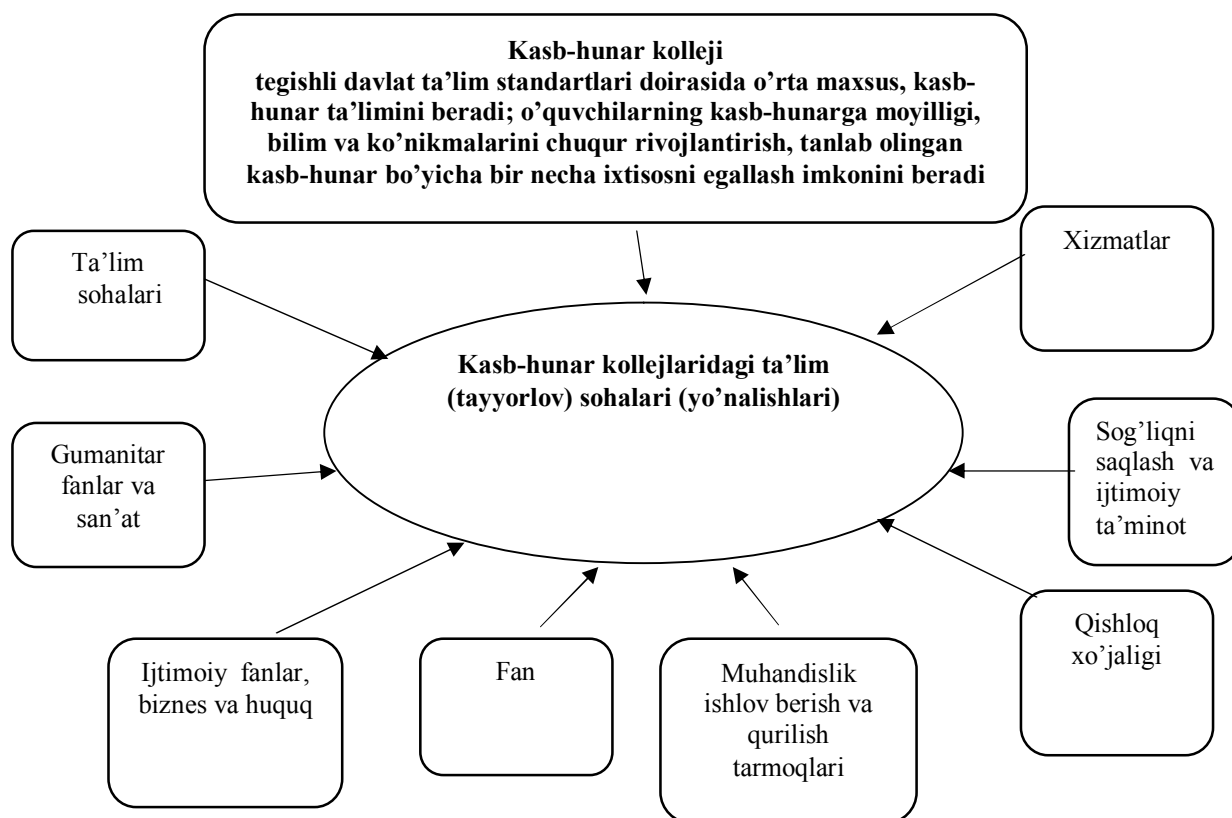
O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari, tayyorlov yo‘nalishlari, kasblar va mutaxassisliklari tasniflagichning tasniflash ob‘ektlari hisoblanadi.

Mazkur Tasniflagichda tayyorlov yo‘nalishlari nomi, kodi va shu tayyorlash yo‘nalishlari turkumiga kiruvchi kasblar va mutaxassisliklar ro‘yxati keltirilgan.

Ushbu tasniflagichda ta‘lim haqidagi me‘yoriy hujjatlarni indeksatsiyalash maqsadida foydalaniladigan ta‘limni xalqaro standart tasniflash (TXST) kodlari ham keltirilgan.

O‘MKHT tayyorlov yo‘nalishlari va ixtisosliklar kodi — kasbiy faoliyat sohaslariga muvofiq kasblar va mutaxassisliklar bo‘yicha tayyorlov yo‘nalishlari ixtisoslashtirilgan ro‘yxatining raqamli belgisidir.

Kasb-hunar kollejlari va ularning tayyorlov sohalari

2. Mutaxassislik, kichik mutaxassis, kichik mutaxassis vazifalari, kasbiy faoliyat sohasi

Tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichi (TYKIUT) - o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida kichik mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va mutaxassisliklarning tizimlashtirilgan ro'yxati.

Kichik mutaxassis - bu ta'lim dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilariga beriladigan malaka darajasidir.

Kichik mutaxassis:

- tegishli ijtimoiy ishlab chiqarish sohasida uning umumli faoliyat ko'rsata olishini ta'minlaydigan nazariy va amaliy bilimlar majmuasiga, kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega;

- mazkur jamiyatda o'zining muvaffaqiyatli hayot darajasini ta'minlaydigan umumiy va kasbiy madaniyatga, ijtimoiy ahamiyatli xususiyatlarga va shaxsiy sifatlarga ega.

Malaka — xodimning kasbiy tayyorgarligi darajasi, undagi ma'lum ishni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarning mavjudligi.

Xodimning malakasini belgilovchi ko'rsatkich bo'lib, kategoriya yoki diplom, ilmiy daraja yoki unvonning mavjudligi hisoblanadi.

Kasbiy faoliyat sohasi (KFS) kasbiy bilim, malaka va ko‘nimalarning qo‘llanish doirasidir; uning nomlanishi iqtisodiy sohalari nomlari bilan moslashtiriladi.

Kasb-hunar ta‘limi tarmoq standarti – yo‘nalishlar bo‘yicha kichik mutaxassislarni tayyorlashning zarur va yetarli mazmuni hamda pirovard maqsadlarini aniqlaydi, ta‘lim oluvchilarning o‘quv yuklamalari hajmi va standart sifatlari nazoratini belgilab beradi.

3. O‘MKHT ta‘lim muassasalarida ta‘lim yo‘nalishlari tushunchasi

O‘MKHT ta‘lim muassasalaridagi tayyorlov yo‘nalishlari — aniq kasbiy faoliyat sohasida mutaxassislarga kasbiy ta‘lim berish doirasidir. Mutaxassislarning kasbiy faoliyatining aniq sohasi bo‘yicha tayyorlov yo‘nalishlarining nomi mehnat faoliyatining mazmuni va xususiyati orqali aniqlanadi.

Kasb - maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma‘lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasini, amaliy ko‘nikma va malakalarni egallagan, unga jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta‘minlovchi insoniy mehnat faoliyatining (mashg‘ulotining) turidir.

Ixtisoslik — birorta kasb doirasida ma‘lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va ish tajribalari bilan erishilgan zaruriy bilimlar, ko‘nikma va malakalar majmuasi.

O‘MKHT tayyorlov yo‘nalishlari kasblar va ixtisosliklar kodi - kasbiy faoliyat sohaslariga muvofiq kasblar va mutaxassisliklar bo‘yicha tayyorlov yo‘nalishlari ixtisoslashtirilgan ro‘yxatining raqamli belgisidir.

O‘quv me‘yoriy hujjatlari

Ma‘lumki, insonning har bir xatti-harakati ongli ravishda amalga oshadi. Ana shu ongli xatti-harakat yetuk psixolog olim P.Y.Galperin va uning maslakdoshlari fikricha, asosan, quyidagi uch bosqichda amalga oshadi:

I. Birinchi bochqich. Mo‘ljalga olish bosqichi bo‘lib, unda shaxs o‘z oldiga qo‘ygan aniq maqsadini mo‘ljalga oladi, ya‘ni rejalashtiradi, loyihalashtiradi. Maqsadga erishish yo‘llarini modellashtiradi.

II. Ikkinchi bochqich. Asosiy amalga oshirish bosqichida o‘z imkoniyati, shart-sharoit, mavjud bo‘lgan ko‘plab boshqa omillarni hisobga olgan holda amaliy xatti-harakatlar bajarilib, ma‘lum natijaga erishiladi.

III. Uchinchi bosqich. Nazorat qilish va o‘zlashtirishlar kiritish bosqichi hisoblanib, unda ko‘zlangan maqsad bilan olingan natija qiyoslanadi va kerakli xulosaga kelinadi. Kerakli hollarda reja va amalga oshirish bosqichlarining mazmuni, tuzilmasi va shakliga o‘zgartirishlar kiritilib, ish-harakat usullari takomillashtiriladi.

Kishilar (inson) tomonidan amalga oshiriladigan barcha jarayonlar kabi ta‘lim-tarbiya ishi ham ushbu qonuniyatga to‘liq bo‘ysunadi. Demak, ta‘lim-tarbiya ishi ma‘lum me‘yorlar doirasida amal qiladi. Bu me‘yorlarsiz ta‘lim-tarbiya ishi mazmun, shakl, zamon va makon hamda natijalar tekisligida samarasiz bo‘ladi. Aslini olganda, maxsus ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta‘lim-tarbiya ishlari aniq maqsadni ko‘zlab, reja asosida kechadi.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o‘ziga xos yo‘lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini

qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning joriy etilishi yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarni hamda zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqishni va tatbiq etishni taqozo qildi.

Shu nuqtai nazardan Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida ta'lim jarayoni, mazmunini isloh qilish, asosan, me'yoriy hujjatlar majmui (davlat ta'lim standarti, o'quv rejalari va dasturlari) asosida, kadrlarga ta'lim va tarbiya berish milliy istiqloq g'oyalariga muvofiq amalga oshirilishi alohida ta'kidlab o'tilgan.

4. Tasniflagich tuzilmasi

Kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari tasniflagichi o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida kichik mutaxassislar tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari kasblarining va mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro'yxatidir.

Davlat ta'lim standartlari (DTS) - umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi. DTSlarini bajarish O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

Tasniflagichda sakkizta bilim sohasi nazarda tutilgan:

1. Ta'lim;
2. Gumanitar fanlar va san'at;
3. Ijtimoiy fanlar, biznes va huquq;
4. Fan;
5. Muhandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari;
6. Qishloq xo'jaligi;
7. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot;
8. Xizmatlar.

Tasniflagichda ta'lim bosqichlari, bilim va ta'lim sohalari, tayyorlov yo'nalishlari va ixtisosliklar yettita raqamli kod bilan belgilanadi. Ta'limning xalqaro klassifikatsiyasiga binoan ta'lim bosqichi - o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi 3-raqami bilan belgilangan. Masalan: 3144610, 3210210, 3380110 va boshqalar.

O'rta maxsus, kasb — hunar ta'limi kodlarida:

Birinchi raqam - ta'lim dasturi bosqichi kodi;

Ikkinchi raqam - bilim sohasi kodi;

Uchinchi raqam - ta'lim sohasi kodi;

To'rtinchi va beshinchi raqamlar - tayyorlov yo'nalishi kodi;

Oltinchi va yettinchi raqamlar - ixtisosliklar kodi.

Uzluksiz ta'lim tizimidagi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim (bakalavriat) da uzviylikni ta'minlash maqsadida O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidagi tayyorlov yo'nalishlari, kodlari oliy ta'limning bakalavriat ta'lim yo'nalishlari kodlariga moslashtirilgan.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Kichik mutaxassis kim?
2. Kasb-hunar ta'limi tarmoq standarti nima?
3. Kasb nima?
4. Ixtisoslik nima?

5. Tasniflagichdagi raqamlar nimalarni ifodalaydi?
6. Tasniflagichda qanday bilim sohalari nazarda tutilgan?

VI BOB. KASB-HUNAR TA'LIMIDA TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISH VA TA'LIM-TARBIYA SIFATINI NAZORAT QILISH

6.1. KASB-HUNAR KOLLEJLARIDA O'QUVCHILARNI TARBIYALASH

Reja:

- 1. Kasb - hunar kollejlarda o'quvchilarni tarbiyalashning maqsad va vazifalari, kasb - hunar kollejlarda o'quvchilar tarbiyalashga qo'yiladigan talablar.**
- 2. O'quvchilarni o'rganishning pedagogik-psixologik metodlari.**
- 3. Kasb-hunar kollejlarda o'quvchilarni tarbiyalash metodlari.**

1. Kasb - hunar kollejlarda o'quvchilarni tarbiyalashning maqsad va vazifalari, kasb - hunar kollejlarda o'quvchilar tarbiyalashga qo'yiladigan talablar

Buyuk kelajakni yaratuvchi yangi avlodni tarbiyalash bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biri. Fundamental o'zgarishlar natijasida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy asoslar o'zgardi. Lekin bu o'zgarishlar ko'pgina hollarda "yuqori"da sodir bo'ldi va asosan qonuniy darajalarda yuz berdi. Ammo odamlar ongi va munosabatida o'zgarishlar juda sekinlik bilan kechmoqda. Olimlarning e'tirof etishicha, davlat tomonidan qo'yilgan maqsadga erishish uchun yosh avlodni yangi qonunlar asosida to'g'ri tarbiyalash kerak.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar jarayoni, boshqarishning demokratik va bozor iqtisodiga o'tish, shuningdek ta'lim, ayniqsa tarbiya maqsadi va usullarining yangilanishi kasb-hunar tizimidagi o'quvchilarning ma'naviy qiyofasini mutlaqo o'zgartirib yubordi. Endi oldindan belgilangan stereotip (o'xshash) bo'yicha yosh avlodlarni tarbiyalash vaqti o'tdi. Hozirgi vaqtda shaxsni shakllantirish uni jamiyat taraqqiyotining turli ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tendensiyalari bilan tanishtirish asosida amalga oshiriladi. Yangi maqsadlarga muvofiq holda o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish usullari o'zgarimoqda, ta'limning variativ usullari, pedagogik texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Tarbiyaviy ishlarning aniq maqsad va vazifasini belgilash bu ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi faoliyatining mazmunini aniqlaydi.

Ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy tizimning konseptual g'oyasi – shaxs rivojlanishini maqsadga yo'naltirilgan holda boshqarish. Buning uchun esa yaxshi shart-sharoit yaratilishi va avtoritarizmdan voz kechishi zarur. Bizning nazarimizda, bunday hamkorlik pedagogikasai juda qo'l keladi. Hamkorlik pedagogikasining mazmuni o'quvchi-yoshlarning o'z kuchiga ishonishini ifodalovchi munosabatlar yordamida unga tanlash erkinligini berishda namoyon bo'ladi. Demak, bunda pedagogik jamoa tomonidan o'quvchi-yosharning o'z-o'zini belgilash, mustaqil faoliyat ko'rsatishi uchun vaziyatlar yaratilib berilishi nazarda tutiladi. Bu degan so'z, ular o'z oldiga maqsad qo'yish va unga erishish yo'llarini belgilashda, o'z faoliyatini

boshqarish usullarini tanlashda ham erkin bo'ladilar. O'qituvchi unga faqat rahbarlik qilib, yo'l-yo'riq ko'rsatib turadi.

Tarbiya – tarbiyachi va tarbiyalanuvchi faoliyatlarini o'z ichiga olgan ikki yoqlama jarayon. Tarbiyachilar bilan va tarbiyaga ega bo'lgan kishilar tarbiyalanuvchilar bilim va tajriba o'rganuvchi yoshlardir. Ammo tarbiyalanuvchilar muayyan darajada aktiv faoliyat ko'rsatmasalar tajriba va bilim o'rgana olmaydilar.

Tarbiya vazifalari

1. O'z vatani fuqarosini tarbiyalash. Tarbiyaning bu vazifalarni amalga oshirish quyidagilarni taqozo etadi:

Milliy vatanparvarlik, o'z vataniga, tarixiga, madaniyatiga iftixor tuyg'usi;

Millatlararo madaniy munosabatlar, siyosiy madaniyat.

2. Shaxsning ma'naviyatini shakllantirish. Ma'naviyat - kishining ichki dunyosi bo'lib, uning jamiyat va tabiatdagi «Men»i, obrazi, taqdiri va rolini ifoda etadi. Ma'naviyat darajasi - bu, ma'lum ma'noda, insoniylik mezonidir. Ma'naviyatni shakllantirish bu uning shaxsiy harakatlari, intilishlari, refleksiya bilan kishining ichki dunyosini vujudga keltirishdir.

3. Mehnatkash insonni iqtisodiy tafakkurini tarbiyalash mehnatga, kasbga hurmat va ijtimoiy-psixologik jihatdan yoshlarda mustaqillik, ijod, ishchanlik, faollik, yuqori kasbiy tayyorgarlik sifatlarini kuchaytirish zarur.

4. Ruhiy-jismoniy sog'lomlikni tarbiyalash. Bu axloqiy-hayotiy muvozanat va psixologik qulaylik holatini ushlab turish hamda jismoniy rivojlanish me'yoridan uzoqlashib ketishga yo'l qo'ymaslik ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Tarbiya tizimining milliy xususiyatlari

milliy tarix va madaniyatning o'ziga xos jihatlarini hisobga olish;

tarbiyaviy ishlarda milliy udumlar, an'analar, urf-odatlar, diniy marosimlardan foydalanish;

milliy madaniyat jahon madaniyatining bir bo'lagi ekanligi tushunchasini shakllantirish.

Tarbiya prinsiplari – umumiy qoida bo'lib unda tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish mazmuni, metodlari shakllariga bo'lgan asosiy talablar aks etgan. Ta'lim prinsiplaridan farqli ravishda ular o'qituvchilar tomonidan tarbiyaviy vazifalarni hal etishda qo'llaniladi. Bu prinsiplarnig asosiy jihatlari: majburiylik, komplekslilik (uyg'unlilik), teng ahamiyatlilik bo'lib hisoblanadi.

Tarbiya prinsiplari - tarbiyachilar uchun tayyor va har narsaga yaraydigan qoida emas, chunki uni qo'llash bilan yuqori natijalarga erishib qolinmaydi.

Bu tarbiyachining na tajribasini, na mahoratini almashtira oladi, ularning amalga oshirishi shaxs faoliyati bilan shakllangan.

Tarbiyaning ijtimoiy yo'nalganligi. Ilg'or o'qituvchilar tarbiyani ijtimoiy institut sifatida tushunganlar. Turli davrlarda yo ijtimoiy, yo davlat, yoki shaxsiy yo'nalish kasb etib, uning mazmun prinsiplari o'zgargan. Mazkur prinsip o'qituvchining barcha faoliyati tarbiyaning davlat strategiyasiga mos holda o'sib kelayotgan avlodini tarbiya vazifalariga bo'ysundirishni talab qiladi va tarbiyachilar faoliyatini shaxsni ijtimoiylashtirishga yo'naltiradi. Bu prinsiplarni amalga oshirishning asosiy qoidalari tarbiyaviy (mehnat, ijtimoiy, o'yin va b.) faoliyat

jarayonida o'quvchilarda faoliyatning ijtimoiy qimmat va muhim sababga molik, ijtimoiylashtirish suratini tezlashtirishni tashkillashtirish zaruriyati bilan bog'langan.

Tarbiyani insonparvarlashtirish prinsipiga qo'yiladigan asosiy talablar:

tarbiyalanuvchi shaxsiga insoniy munosabat;

uning huquqi va erkinligini hurmat qilish;

tarbiyalanuvchiga kuchi yetadigan va oqilona shakllantirilgan talablarni qo'yish;

tarbiyalanuvchining holatini hatto u taqdim etilgan talablarni bajarishidan bosh tortgan paytda ham tushunish;

kishining o'zi bilan o'zi bo'lish huquqini hurmat qilish;

tarbiyalanuvchilar ongiga tarbiyaning maqsad va vazifalarini yetkazish;

talab etilayotgan sifatlarni majburiy shakllantirmaslik.

Shaxsiy yondoshish. Bunday yondoshish tarbiyalanuvchilarning shaxsiy sifatlariga tayanishni ko'zlaydi va tarbiyachidan quyidagilarni talab etadi:

shaxsning individual xususiyatlarini (xarakteri, mijozi (temperamenti), qarashlari, odatlari va b.) muntazam o'rganish va yaxshi bilish;

mohirona tashxislash va shaxsiy sifatlarning real shakllanganlik darajasini bilish;

tarbiyalanuvchini shaxsning rivojlanishini ta'minlovchi murakkablashib boradigan faoliyatga tortish;

shaxsning aktivligiga tayanish;

shaxsni tarbiyalashdan o'z-o'zini tarbiyalashga o'tish, maqsadni, mazmuni, metodlarni o'z-o'zini tarbiyalashning shakllarini belgilash mahoratini hosil qilish;

faoliyatning muvaffaqiyatga olib keluvchi mustaqillik, tashabbus, tarbiyalanuvchilarning tashabbuskorligini, mohirona tashkil etish va yo'naltirishni rivojlantirish.

Tarbiyaviy ta'sirning birligi. Bu prinsip tarbiyaga daxldor bo'lgan barcha shaxslar, tashkilotlar, ijtimoiy institutlar, pedagogik ta'sirni o'zaro to'ldirgan holda, birlashib harakat qilishlari tarbiyalanuvchilarga kelishilgan holda talablar qo'yishlari, bir-birlari yordam berishlari talab etiladi.

2. O'quvchilarni o'rganishning pedagogik-psixologik metodlari

Tarbiyaviy tizimining eng asosiy tashkil etuvchilaridan biri – bu shaxsni ijodkorlikka, mustaqillikka, insonparvarlikka, o'zini qadrlay bilish va o'zgalarga hurmat qilishga o'rgatishdir.

Tarbiyaviy tizim asosiga insonparvar psixologiya va pedagogika tamoyillari qo'yiladi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning ustivor yo'nalishlari quyidagilar hisoblanadi:

- o'quvchilarning qiziqishi-xohishiga qarab ta'lim muassasasi va undan tashqarida tashkil etilgan turli xil uyushmalarga jalb etish;

- o'quvchilar ishtirokida muntazam ravishda har xil ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazish;

- fan to'garaklari, texnik yo'nalishdagi to'garaklar va amaliy ijodkorlik to'garaklari mazmunini o'zgartirish;

- badiiy-estetik birlashmalarni tashkil etish va rivojlantirish;
- ta'lim muassasasi faoliyatini demokratlashtirish asosi sifatida o'z-o'zini boshqarishni rivojlantirish.

Ta'lim muassasasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari, guruh rahbari, muhandis-pedagoglar, tarbiyachilar o'quvchi yoshlarni tarbiyalashda asosiy shaxslar hisoblanadi. Ular o'quvchi yoshlarning individual xususiyatlarini, hayot sharoitini o'rganadi va tahlil etadi, o'quvchilar jamoasining rivojlanishi borasida bashorat qiladi, ularning shaxs sifatida o'z-o'zini belgilashiga yordam beradi.

- O'quv-tarbiyaviy jarayonida yuritiladigan asosiy hujjatlardan biri bu o'quvchilarning psixologik pasporti - xarakteristika. Ta'lim muassasasida har bir o'quvchining psixologik pasporti bo'lishi lozim. Uni muntazam ravishda to'ldirilib borilishi tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi har qanday shaxs (ma'naviyat-ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, guruh rahbari, muhandis-pedagog, tarbiyachi o'quvchi)ning reflektiv madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Pasport xarakteristikada qayd etiladigan ma'lumotlar uchta manba orqali olinadi: kuzatish va o'quvchilar bilan suhbatlashish, hujjat (shaxsiy varaqalar, tibbiyot ko'rigi, kartalar, jurnallar va boshqalar) bilan test savollari, treninglar o'tkazish orqali. Tarbiyaviy masalalarni hal etishdagi qiyinchiliklar o'quvchi-yoshlarning o'smir yoshi bilan bog'liq muammolar, ularning jismoniy va ruhiy o'ziga xosligi, yoshlarning norasmiy guruhlari ommaviy axborot vositalarining o'quvchi-yoshlarning xulq-atvoriga ta'sirining yoritishi bilan belgilanadi. Bundan tashqari o'smirlarga ta'sir ko'rsatish borasida raqobatlarining kuchayganini ham nazardan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bunda shubhasiz, ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar g'olib kelmog'i kerak. Ta'lim muammolarida o'quvchi-yoshlarning ota-onalari bilan ishlashga katta o'rin ajratiladi. Ota-onalar bilan muntazam ravishda psixolog suhbatlashadi va maslahatlashadi. Xolbuki, bunga doimiy ravishda ehtiyoj ortib bormoqda. Shuning uchun ota-onalar lektoriyalarini muntazam ravishda (psixolog suhbatlashadi va maslahatlashadi) yo'lga qo'yishi muhimdir. Pedagoglar huquqni muhofaza etuvchi tashkilotlarning xodimlari va boshqalar ishtirokida anjumanlar tashkil etish yaxshi samaralar beradi. O'quvchilarga tarbiya berish va ular shaxsini rivojlantirishda adabiyotning tarbiyalovchi imkoniyatidan foydalanishi muhim ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot ta'sirida o'quvchilar shaxsini shakllantirishning o'ziga xos jihati shundan iboratki, bunda ular ijodiy qobiliyatini, barcha ma'naviy imkoniyatlarini namoyon etish imkoniga ega bo'ladi. Bundan tashqari jamoaning ijodiy ishlari metodikasi bo'yicha tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish o'quvchilarning aqliy imkoniyatlarini oshiradi. Jamoaning ijodkorlik ishlari deyilganda, ta'lim muammosida turli mavzular bo'yicha har xil anjuman, yig'ilishlar, tadbirlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish tushuniladi. Shuningdek, o'qituvchi va o'quvchilar ishtirokida turli uyushma yoki jamoat tashkilotlari tuzilib, ishlab chiqilgan Nizomlar asosida tadbirlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

Bizning nazarimizda, o'quvchining ta'lim-tarbiyasi borasida ushbu maqsadlar hozirgi zamon o'zbek ta'limi uchun istiqbolli hisoblanadi. Darhaqiqat, tarbiyalash texnologiyalari borasida Vatanimiz fani va amaliyotida yetarli darajada katta tajribalar to'planganini e'tirof etmoq zarur. Demak, ma'naviy meros va uning natijasi o'laroq, ma'naviy kamolot maqsadga erishish kafolatdir, desak xato bo'lmaydi. Har

qalay yosh avlodni oldindan belgilangan stereotiplar asosida shakllantirish payti o'tdi. Hozirgi vaqtda o'quvchilarni jamiyat rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tendensiyalari bilan muntazam tanishtirib borish o'ta muhimdir. Bu ularning o'z hayoti yo'lini erkin tanlashga imkoniyat yaratadi. Demak, yangi maqsadlarga muvofiq holda o'quv-tarbiyaviy jarayonini tashkil etish usullari ham o'zgaradi.

O'quvchilar bilan darsdan tashqari mashg'ulotlar va muloqotlar o'tkazish ularning jismoniy ruhiy rivojlanishi va ta'lim-tarbiyasi uchun muhim, ko'p hollarda esa, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Tarbiyaviy ishlar darsdan tashqari faoliyat bo'lib, tarbiyalamoq o'quvchi-yoshlarning faoliyatini tashkil qilmoq demakdir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish tarbiyaviy ishlarda katta samara beradi. Texnologiya - bu shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rag'batlantirish qonunlarini o'zida jo qilgan va yakuniy natijasini harakatlaydigan pedagogik faoliyatdir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarda loyiha usulida keng foydalanilmoqda. Loyiha asosida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar tarbiyaviy ish strategiyasini butunlay o'zgartirib yuboradi. Loyiha usullari - maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy faoliyat bo'lib, maqsad oldindan belgilanadi. Tarbiyaviy yoshlar loyihasi bu o'quvchilarning ijodiy, ma'lum darajada mustaqil faoliyati:

- bunda o'quvchilarning o'zlari bevosita ishtirok etishadi, ya'ni loyihani ijro etish uchun zaruriy material-ma'lumotlar to'plashadi;
- tadqiqot-tadbirlar o'tkazish bo'yicha farazlarni ilgari surishadi;
- tadbirlarni amalda tashkil etish - o'tkazishda faoliyat ko'rsatishadi;
- tadbirlarning ijtimoiy ahamiyatini bilishadi.

O'quvchilarni o'rganish metodlari

Kuzatish - odatda tabiiy kuzatish orqali talabalarning fanlarni o'zlashtirishlari, ularning xulq-atvori va muomalalaridagi o'zgarishlarni hisobga olish va tegishli ta'limiy-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llarini belgilash uchun qo'llaniladi. Bu metod tadqiqotchining pedagogik tajribaning muayyan bir tomoni va hodisalarini biror maqsadni ko'zda tutib idrok etish tashkil etadi. Bunda kuzatishlar tezligi va soni, kuzatish obekti, vaqti, pedagogik vaziyatlarni kuzatish uchun ajratiladigan xarakteristika va hokazolar hisobga olinadi.

Qayd qilish usuliga qarab kuzatishlar turlarga bo'linadi. Bevosita va bilvosita qayd qilish usuli tadqiqotchiga real pedagogik jarayon kuzatuvchilarning hatti-harakatlari va hokazolarni yozib qo'yish imkonini beradi. Bevosita qayd qilish usuli biror-bir hodisaning oqibatlari haqidagi faktik materialni boshqa shaxslar orqali yoki qandaydir asbobni qo'llash vositasida olishga imkon beradi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti asrida kuzatishning vizual usullari xilma-xil texnika vositalari (kinofilm, videotasvir teleko'rsatuv)ni qo'llash bilan tobora ko'p qo'llanilmoqda.

Suhbat metodi - so'rashning bir turi bo'lgani holda tadqiqotchining jiddiy tayyorgarlik ko'rishini talab etadi, chunki u tekshirayotgan shaxs bilan bevosita aloqada bo'lish vaqtida og'zaki suhbat tarzida, suhbatdoshining javoblarini yozmasdan erkin muomala formasida qo'llaniladi.

Suhbat metodida o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasi bilan ota-onalar va keng jamoatchilik bilan, yakka va guruhli tartibda ish olib borilganda qo'llaniladi. Suhbat metodidan farq qilib, intervyu olish metodi savollarni oldindan belgilangan

izchillikda intervyu yo‘li bilan bayon qilishni nazarda tutadi. Bunda javoblar magnit tasmasiga yoki kassetalarga yozib olinadi. Hozirgi kunda ommaviy so‘rash nazariyasi va praktikasida intervyu tashkil etishning ko‘p usullari mavjud:

- guruhlar bilan;
- intensiv;
- sinov va h.k.

O‘quvchilar ijodini o‘rganish – ularning o‘ziga xos individual tartibdagi faoliyatlariga doir omillar tahlil qilinadi, xulosalar yasaladi.

Pedagogik so‘rash metodi – tadqiqotchining boshqa kishilardan o‘quvchilarning biror tomoni yoki hodisalari haqida axborot olish jarayoni bu metodning asosini tashkil qiladi. So‘rash savollarning mantiqiy o‘ylangan sistemasini, ularning aniq ifodalanishini, nisbatan kamligi (3-5ta) nazarda tutiladi. Shuningdek, qat’iy formadagi javobni ("ha", "yo‘q") ham taqozo etishi mumkin.

Test, so‘rovnomalar - bu so‘rovnoma, ya’ni anketa usuli qo‘llanganda yaratilgan o‘quvchilar tarbiyasi to‘g‘risidagi yangiligini bilish, aniqlash, talabalarning yakka yoki guruhli fikrlarini, qarashlarini, qanday kasblarga qiziishlarini, kelajak orzu-istaklarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o‘tkaziladi.

Test savollaridan ko‘zlangan maqsad oz vaqt ichida talabalarning bilimlarini yoppasiga baholashdir.

Mutaxassislarining bilimini va saviyasini aniqlash uslublaridan biri - bu test yordamidagi sinovdir.

Test yordamida sinov talaba yoki mutaxassisning bilimi, ilmi, ma’naviyati hamda yoshlarning qaysi yo‘nalish va mutaxassislikka layoqati, iqtidorini zudlik bilan aniqlash yoki baholashga imkon beradi. Test yordamida bilimni baholashning pedagogika nuqtai nazaridan ba’zi bir yutuqlari va kamchiliklarida keltirilgan va baholash jarayonini EHM yordamida avtomatlashtirish mumkinligi ta’kidlangan. Test savollari va masalalarining jozibadorligiga sabab, uning qisqa va lo‘ndaligi, to‘g‘ri javobni umumiy javoblar ichida borligi va ularning talabalarga ko‘rsatma bo‘lib xizmat qilishi, uning topishmoqli o‘yinga o‘xshashligi va javobni topishda xotira, intuitsiya va topqirliklar qo‘l keladi. Test savollarini chop etish o‘quvchilarning mustaqil ishlashini yanada faollashtiradi.

3. Kasb - hunar kollejlari o‘quvchilarni tarbiyalash metodlari

Ta’lim-tarbiya ishida aniq didaktik maqsadlarga ko‘ra tahsil beruvchi va tahsil oluvchilarning o‘zaro aloqador biri ikkinchisini taqozo etuvchi hatti-harakatlari majmuasi yoki muloqotda bo‘lish usullariga ta’lim-tarbiya metodlari deb yuritiladi.

Tarbiya metodlarini turkumlash:

1. Tarbiyaviy jarayonda axborotini o‘zlashtirish manbaiga ko‘ra:

a) og‘zaki (so‘zlab berish, savol-javob, suhbat, ma’ruza, tushuntirish, bayon etish kabilar);

b) ko‘rsatmali (ko‘rsatmali bayon etish, tushuntirish);

v) amaliy (tajriba sinovlari va laboratoriya ishlari, o‘quv ishab chiqarish mehnati);

2. Tarbiyaviy jarayonda axborotni uzatilishi va o‘zlashtirish mantiqiga ko‘ra:

- a) oddiydan murakkabga (induktiv);
- b) murakkabdan oddiyga yoki mavhumdan ma'lumga (deduktiv);

3. Tarbiya jarayonini o'rganuvchilarning mustaqil tarbiya tafakkuri darajasiga ko'ra:

- a) mahsulsiz (reproduktiv);
- b) mahsullik (produktiv);

4. Tarbiyaviy ishlarining bajarilish darajasiga ko'ra:

- a) Tarbiya beruvchi rahbarligidagi ta'lim-tarbiyaviy ishlar;
- b) Tarbiya beruvchi rahbarligisiz tahsil oluvchilarning mustaqil ishlari (manbalar bilan ishlash, yozma ishlar, laboratoriya ishlari, mehnat vazifalarini bajarish va shu kabilar);

5. Tarbiyalanuvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish bo'yicha:

- a) tarbiyalash o'yinlari;
- b) tarbiya bo'yicha munozaralari;
- v) tarbiya bo'yicha qiziqarli amaliy vaziyatlarni yuzaga keltirish;

6. Javobgarlik burchini shakllantirish va rag'batlantirish usuliga ko'ra:

- a) ishontirish;
- b) talab qo'yish;
- v) qo'yilgan talabga muvofiq mashq qildirish;

g) rag'batlantirish va jazolash;

7. Nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish usuliga ko'ra:

- a) yakka holda tarbiyalash;
- b) yoppasiga (yalpi) tarbiyalash;
- v) og'zaki va yozma sinov yoki so'rovnomalar;
- g) dasturli so'rov (testlar yordamida mashinali yoki mashinasiz);
- d) o'z-o'zini nazorat qilish va shu kabilar.

Pedagogikada maqsadiga ko'ra tarbiya metodlari quyidagi guruhlarga ajratiladi: faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor tajribasini shakllantirish metodlari; xulq-atvor va faoliyatni rivojlantirish metodlari.

O'quvchilarni tarbiyalash jarayonida quyidagi shakllardan foydalaniladi.

1. Fan asoslarini o'rganish jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash.

2. Darsdan tashqari mashg'ulotlar va muloqotlar o'tkazish jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash.

3. Darsdan tashqari paytlarda va o'quv yurtidan tashqarida ma'naviy – ma'rifiy va turli xil tarbiyaviy tadbirlar jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash.

Fan asoslarini o'rganish jarayonida o'quvchilarni tarbiyalash har bir fan va undagi har bir mavzuni o'rganish jarayonida uning tarbiyaviy xarakterini, tomonlarini ochib berish orqali amalga oshiriladi.

O'quvchilar bilan darsdan tashqari mashg'ulotlar va muloqotlar o'tkazish ularning jismoniy ruhiy rivojlanishi va ta'lim-tarbiyasi uchun muhim, ko'p hollarda esa, hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Darsdan tashqari tarbiyaviy mashg'ulot va muloqot quyidagilarga imkon beradi:

- bir-birini bilish;
- yaxshi munosabatlar shakllanishi;

- shaxs qirralarini anglash;
- yaxshi daqiqalarni birgalikda boshdan kechirish;
- insonlarning yaqinlashuvi;
- hamkorlikdagi hissiy kechinmalar;
- do‘stlashish-ruhiy yaqinlashish;
- tarbiyachi kasbining kerakligini his etish;
- ehtiyoj-talabni his etish.

Darsdan tashqari paytlarda va o‘quv yurtidan tashqarida ma’naviy – ma’rifiy va turli xil tarbiyaviy tadbirlar tarbiyalamoq o‘quvchi-yoshlarning faoliyatini tashkil qilmoq demakdir

Kasb - hunar kollejlarda o‘quvchilarni tarbiyalash shakllari

1. Dars
2. Seminar mashg‘ulotlari
3. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar
4. Sayohat (ekskursiya)
5. O‘quvchilar bilan qo‘shimcha ishlash
6. O‘quvchilarning uy ishlari
7. O‘quv sexlari va maydonlarida ta’lim berish
8. Ustoz shogird tarkibida ta’lim berish
9. Xususiy (shaxsiy) ish o‘rinlarida o‘quvchilarni o‘rgatish
10. Korxonadagi ishchilar o‘rnida ishlab chiqarish amaliyoti.

Ravshanki, bularning barchasi kollej ta’lim-tarbiya mazmuni bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular ma’lum ta’limiy, tarbiyaviy maqsadga erishish uchun xizmat qiladi. Bu ishlarning barchasini uslubiy jihatdan to‘g‘ri tashkil eta olish uchun pedagog-tarbiyachi juda ko‘p narsalarni bilishi va uddalashi kerak. Yuqori malakali mutaxassislariga bo‘lgan talab va ehtiyojning tobora ortib borishi o‘rta maxsus, kasb-hunar tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan barcha rahbar, muhandis-pedagog, o‘qituvchi va tarbiyachilarning zimmasiga yuksak mas’uliyat yuklaydi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Ta’lim muassasalaridagi tarbiyaviy tizimning konseptual g‘oyasi nimadan iborat?
2. Tarbiya vazifalarini aytib bering.
3. Tarbiya prinsiplarini aytib bering.
4. Tarbiya metodlari qanday turkumlanadi?
5. Kasb - hunar kollejlarda o‘quvchilarni tarbiyalash shakllari qaysilar?
6. O‘quvchilarni tarbiyalash jarayonida qanday shakllardan foydalaniladi?

6.2. KASB-HUNAR TA’LIMIDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONI SIFATINI NAZORAT QILISH

Reja:

1. Kasb - hunar ta’limida ta’lim – tarbiya jarayonini nazorat qilishning maqsad va vazifalari.

- 2. Kasb - hunar ta'limida ta'lim jarayonini nazorat qilish.**
- 3. Kasb - hunar ta'limida tarbiya jarayonini nazorat qilish.**

1. Kasb-hunar ta'limida ta'lim-tarbiya jarayonini nazorat qilishning maqsad va vazifalari

Har qanday ta'lim-tarbiya muassasalari faoliyati va uni nazorat qilishning maqsadlari bir-birini taqozo etuvchi va uzviy aloqador: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni ko'zda tutadi. Bu maqsadlar bir-birlari bilan uzviy aloqadorligi sababli ularning har birini shartli ravishda alohida-alohida quyidagicha ko'rsatish mumkin:

I. Ta'limiy maqsad - mavzu bo'yicha o'quv materialini mazmuniga ko'ra aniqlanib, o'quvchilarda o'rganilayotgan ob'ektning muhim xususiyat (jihat)lari, namoyon bo'lish shakllari haqida bilim va ulardan amaliyotda (kasbiy faoliyatda yoki umuman hayotda) foydalanish bo'yicha ish-harakat usullarini shakllantirishni ko'zda tutadi.

II. Tarbiyaviy maqsad - o'rganilayotgan ob'ektni jamiyat va tabiat hayoti, manfaati uchun qanday ahamiyatga egaligini ko'zda tutib, o'quvchi shaxsida shakllanishi lozim bo'lgan shaxsiy (ijobiy va salbiy) xislat hamda fazilatlarini ko'zda tutadi.

III. Rivojlantiruvchi maqsad - tahsil oluvchining dasturiy materialni o'zlashtirishi natijasida bilimi, tajribasi, odob-ahloqi va shu kabi shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish bilan bir vaqtda mantiqiy tafakkur (fikr yuritish) qobiliyatlarining shakllantirilishini ko'zda tutadi. Fikr yuritish o'rganilayotgan ob'ektni muhim o'ziga xos xususiyatlarini anglab olish idrok etish va mushohada yuritish uchun diqqatni qaratilishini talab etadi.

Ta'lim-tarbiya ishini o'quvchilarning yoshi va boshqa individual xususiyatlariga ko'ra tashkil etish — individual va tabaqalashgan yondoshuv bu sohadagi muhim masala bo'lib, maqsadga erishish shart-sharoitlari, metodlari, vositalarini tanlashga imkon beradi.

Ta'lim-tarbiya ishida quyidagilar hisobga olinmog'i zarur:

1. Ta'lim-tarbiya ishini yakka va jamoaviy shakllarini uyg'unlashtirish.
2. Har bir o'quvchining kuchli va kuchsiz jihatlarini hisobga olish va undan oqilona foydalanish.
3. Har bir o'quvchiga mos keladigan vazifalarni berib o'z kuchiga ishonitirish.
4. O'quv masalalarining muammolilik va qiyinlik darajasini asta-sekinlik bilan oshirib borish.
5. Mashg'ulotlarda barcha o'quvchilarning faolligiga erishish.
6. Ko'zlangan umumiy maqsadga har bir o'quvchining o'z kuchi bilan erishish shart-sharoiti metodlari va vositalarini oldindan topish.
7. Dars vaqtidan unumli foydalanishga erishish.
8. O'zlashtirilgan bilim va ish-harakat usullarini mustahkamlash va qo'llash maqsadlarida o'quvchilarni ijodiy mustaqil ishlarini tashkil etish va shu kabilar.

2. Kasb-hunar ta'limida ta'lim jarayonini nazorat qilish

Kasb-hunar kollej ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini nazorat qilish o'quv yurtining rahbariyati (o'quv yurti direktori, direktorning o'quv ishlari bo'yicha muovini, fanlar bo'yicha metod birlashmalar) tomonidan amalga oshiriladi. Bu ish pedagogik jamoaga rahbarlik qilishning ma'lum bir shakli hisoblanib, unda ta'lim-tarbiya ishini takomillashtirishga oid hujjatlarga asoslaniladi.

Quyidagilar nazorat ob'ektlari bo'lib xizmat qilishi mumkin:

1. O'quvchilarning umumta'lim, umumkasbiy va kasbiy tayyorgarlik darajasi; ularning bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy fazilatlarining o'zlashtirganlik darajasi;
2. O'qituvchi va muhandis-pedagoglar tomonidan o'tkazilayotgan mashg'ulotlarning ilmiy, g'oyaviy, siyosiy, iqtisodiy va uslubiy saviyasi.
3. O'quv rejasi, dasturini bajarilish holati va rejalashtirish hamda hisobga olish, hujjatlarini yuritilishi.
4. O'qituvchi va ishlab chiqarish ta'limi ustalarini darslarga tayyorgarlik ko'rishi.
5. O'quvchilar bilan sinfdan va ta'lim muassasasidan tashqari ishlarni olib borilishi.
6. O'quv xonalari, laboratoriyalar va ustaxonalarning o'quv moddiy bazasi bilan ta'minlanganlik holati va shu kabilar.

Nazariy va ishlab chiqarish ta'limi dars mashg'ulotlarini tahlil qilish

Darsni tahlil qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad o'qituvchining ilg'or ish uslubini o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish zarur hollarda uslubiy yordam berish, ta'lim-tarbiya ishining samaradorligini oshirishdan iborat:

1. Nazoratchi (tekshiruvchi)ning tayyorgarligi

- a) darsga qatnashishdan ko'zlangan mashg'ulot maqsadini aniqlab olish;
- b) darsning mavzusi va maqsadini aniqlash;
- v) o'quv dasturini o'rganish, o'quv va uslubiy adabiyotlar bilan tanishish;
- g) ilgari (oldin) kuzatgan (nazorat qilgan) darslarining natijalari bilan tanishish, o'qituvchi bilan suhbatlashish.

2. Darsni tahlil qilishning taxminiy sxemasi

- a) darsni o'tkazish shart-sharoitlari;
- b) darsning jihozlanish darajasi;
- v) o'qituvchi va o'quvchilarning ish o'rinlarining holati;
- g) xonaning sanitariya-gigiyenik holati;

3. Darsni tashkil etish mazmuni va metodikasi

1. Dars maqsadlarini to'g'ri aniqlanganligi;
2. Dars strukturasi va bosqichlarining muqobilligi;
3. Darsni turli basqichlari (tarkibiy qismlariga) vaqtni to'g'ri taqsimlanganligi;
4. O'quv materialini mazmunini me'yorga ko'ra tanlanganligi;
5. O'quvchilarni o'quv bilish faoliyatlarini faollashtirish usullari;
6. Fanlararo aloqadorlikni ta'minlanganligi;
7. Tarbiyaviy vazifalarni yechish usullari;
8. Ko'rgazmali va boshqa didaktik materiallar qo'llanilganligi;
9. O'quv materialini ilmiy bayon etilishi va g'oyaviy yo'nalganligi;

10. Darsning turli bosqichlarida o‘qitish metodlarini metodlarini maqbul qo‘llanilganligi;

11. O‘quvchilar mustaqil ishlarini tashkil etilishi va unga rahbarlik qilish darajasi;

12. O‘qituvchining pedagogik mahorati, texnikasi, nutqi va shunga o‘xshash xususiyatlari;

13. O‘qituvchining o‘z fani va o‘qitayotgan mavzusini bilish darajasi.

Yordamchi kuzatishlar

a) darsni tashkil etish darajasi: o‘qituvchi va o‘quvchining tashqi ko‘rinishi;

b) o‘quvchilarning mashg‘ulotlarga munosabati (qiziqishi, faolligi, tartib intizomi va shunga o‘xshashlar).

Darsdan kutiladigan natijalar

a) ko‘zlangan ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga erishilganligi;

b) o‘zlashtirilgan bilim va ish-harakat usullarining chuqur va puxta o‘zlashtirilganlik darajasi.

Nazorat qilish va baholash

1. O‘zlashtirmaydigan va faol bo‘lmagan o‘quvchilarni tez-tez nazorat qilib turish.

2. O‘zlashtirmaydigan o‘quvchilarga o‘z nuqtai-nazarlarini isbotlash talabini qo‘yish.

3. O‘zlashtirmaydigan o‘quvchilarni yaxshi baholar bilan rag‘batlantirish.

4. Qo‘yilgan baholarni aniq mezonlar bilan isbotlash.

5. Har bir o‘quvchining shaxsiy sifat va fazilatlarining rivojlantirish shart-sharoitlarini hisobga olib borish.

6. Yaxshi o‘zlashtiradigan o‘quvchilarga individual yondashish.

3. Kasb - hunar ta’limida tarbiya jarayonini nazorat qilish

Tarbiya jarayonida “o‘quvchi” tushunchasi bilan bir qatorda “shaxs” tushunchasidan foydalaniladi. Bu bilan tarbiya jarayoni avvalambor o‘quvchini shaxs sifatida shakllantirishga qaratilganligi ta’kidlanadi. “Shaxs” nutq qobiliyatiga ega bo‘lgan va mehnat faoliyatiga layoqatli aqlli zot - insondir». Shaxs atrofidagi odam bilan o‘zaro faol munosabat jarayonida, jamiyatda, jamoada, boshqa odamlar bilan muomalada shakllanadi. Shaxs tushunchasi alohida odamga unga xos bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar bilan tavsif berish uchun foydalaniladi. Shaxsning asosiy xususiyati jumlasiga uning o‘ziga xosligi, fikrlash tarzi, faoliyati motivlari kiradi.

Tarbiyaviy jarayonning asosi, shaxsning ijtimoiy jihatdan qimmatli fazilatlarini shakllantirishning asosiy manbai - faoliyat va muomaladir. Tarbiyalanuvchilarning jamiyatga foydali faoliyati qanchalik oqilona tashkil etilgan bo‘lsa, tarbiya jarayoni shunchalik samarali kechadi. Tarbiya jarayonining ana shu muhim qonuniyatini o‘qituvchi hamisha yodda saqlashi va doimo o‘z tarbiyaviy tatbiq etmog‘i darkor.

Tarbiya jarayonining asosi bo‘lgan ijtimoiy-foydali faoliyat o‘quv mehnatini ham, unumli mehnatini ham, jamoatchilik asosidagi mehnatini ham, ishdan tashqari paytdagi ijtimoiy faoliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy foydali faoliyat jarayonida o'quvchilar o'rtasida muomalaning xilma-xil shakllari tarkib topadi, shaxsning ijtimoiy qimmati vazifalari rivojlanadi. O'quvchilar ijtimoiy foydali mehnatning har xil turlarida qatnashib, aslida jamiyat ishlariga kirishib boradilar, jamiyatda muayyan o'rnini egallaydilar. Yigit va qizlar ijtimoiy mehnatga qo'shib o'zlarining ahamiyatlarini, jamiyatga foydali ekanligini his qiladilar. Faoliyat jarayonida vujudga keladigan munosabatlar o'quvchilar zimmasiga jiddiy vazifalarni yuklab, ularning xulq-atvoriga, shaxs xislatlariga nisbatan yuksak talablar qo'yadi. O'qituvchining o'quvchilar ijtimoiy foydali faoliyatini tashkil etish sohasidagi ishning muhimligi ham ana shundan kelib chiqadi. U o'quvchilarni ana shunday faoliyatning har xil turlariga jalb qilibgina qolmay, eng muhimi, ularda ana shu faoliyatga munosabatni, shuningdek faoliyat jarayonida tarkib topadigan o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarini tarbiyalashi lozim. Ta'lim jarayoniga nisbatan tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda asosiy vazifa - faoliyat usullarini egallashdan iborat bo'ladi.

Shaxs yaxlit zot bo'lib, uning har bir xislati boshqa xislatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli insonni qismlarga ajratib tarbiyalab bo'lmaydi. Bu esa tarbiya vazifalarini, avvalo o'quvchilarning g'oyaviy-siyosiy, mehnat va axloqiy tarbiyasi vazifalarini hal etishga kompleks yondoshishni talab qiladi.

Tarbiyaga kompleks yondoshish - tarbiyaviy ta'sirning barcha shakllarini shunchaki umumlashtirish emas, balki har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirish vazifalarini yaxlit hal etish prinsipidir.

Maxsus faoliyat sifatida tarbiya favqulotda va stixiyali ta'sirlardan muayyan dasturga, ongli maqsadga ega bo'lganligi, ta'sirning maxsus ishlangan va asoslangan vositalari, shakllari va usullarini qo'llanish bilan farq qiladi.

Tarbiyaning muayyan maqsadlari yosh ishchida qanday fazilatlar tarbiyalanishi, uning shaxsining mazmuni aniq qanday bo'lishi haqidagi ravshan tasavvurdan kelib chiqadi. Mana shu fazilatlarini aniq belgilash tarbiyaning asosiy, eng muhim maqsadlarini belgilash demakdir. Ilmiy-metodik adabiyotni va o'qituvchilar tarbiyaviy ishida vujudga kelgan tajribani umumlashtirib, ishlab chiqarish ta'limi va ishlab chiqarish tajribasi jarayonida o'quvchilarda shakllantiriladigan asosiy fazilatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- g'oyaviy-siyosiy tarbiya fazilatlarini va xususiyatlarini;
- mehnatga hayotiy zarurat, jamiyatda o'zini qaror toptirishning asosiy usuli sifatida munosabatda bo'lish;
- ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ish sifatini yaxshilash uchun kurashda o'z muayyan o'rnini topadi;
- ishni yaxshiroq, tezroq, puxtarroq, tejamliroq, bajarishga intilish va uning yo'llarini izlash davlat mulkiga munosabat tejamkorlik, egalik tuyg'usi tashabbuskorlik;
- yuksak burch tuyg'usi;
- o'z ishi natijalari uchun mas'uliyat;
- axloqiy fazilatlar:
- ijtimoiy burchga ongli munosabat; ongli ahloq va mehnat intizomi;
- jamoatchilik, o'zaro yordam, kattalarga hurmat, insonparvarlik;

- halollik, haqqoniylik, o'ziga talabchanlik, vijdonlilik, mas'uliyat, so'zining ustidan chiqish, intizom, kamtarlik;
- qo'yilgan maqsadlarga erishishda iroda, qat'iyat va sobitqadamlik.

Kasb-hunar kollej ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonini nazorat qilish o'quv yurtining rahbariyati (o'quv yurti direktori, direktorning ma'naviy – ma'rifiy ishlar bo'yicha muovini, guruh murabbiylari) tomonidan amalga oshiriladi. Bu ish pedagogik jamoaga rahbarlik qilishning ma'lum bir shakli hisoblanib, unda ta'lim-tarbiya ishini takomillashtirishga oid hujjatlarga asoslaniladi.

Tarbiyaning samaradorligi tarbiyaviy ish usullarini to'g'ri tanlash va tatbiq etishga hal qiluvchi darajada bog'liqdir. Pedagogikada tarbiya metodlari quyidagi guruhlarga ajratiladi: faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor tajribasini shakllantirish metodlari; xulq-atvor va faoliyatni rivojlantirish metodlari. KHKlarda o'quvchilarni tarbiyalash va tarbiya jarayonini nazorat qilishga bir qancha talablar qo'yiladi.

Pedagogik talab

O'quvchilarga talab bevosita va bilvosita shaklda qo'yilishi mumkin. Bevosita talablar buyruq, ko'rsatma, yo'l-yo'riqdir. Ular jamoa endi tarkib topayotgan paytda guruh bilan ishlashning dastlabki bosqichi uchun xosdir. Bilvosita talablar - iltimos, maslahat, shama qilish va hokazolar o'quvchilarda muayyan darajada shakllangan e'tiqod, motivlar, to'g'ri xulq-atvor, odamlar bo'lishini taqozo etadi. Talablarning bilvosita shakli ko'pincha bevosita talablardan samaraliroq bo'ladi.

Jamoatchilik fikri

Jamoaning baholari, mulohazalari, irodasini birlashtiruvchi jamoatchilik fikri mohir pedagog qo'lida katta tarbiyaviy samara beradigan faol va ta'sirchan kuchdir. O'quvchilarning yig'ilishlardagi nutqlari, mavjud kamchiliklar xususida aytilgan tanqidiy mulohazalar, devoriy gazetadagi maqolalar, o'quvchilar o'z-o'zini boshqarish organlarining qarorlari, jamoatchilikning ma'qullashi yoki qoralashi, jamoa talabi va hokazolar jamoatchilik fikri ifodasining shaklidir. Rivojlangan jamoada jamoatchilik fikrining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga jamoatchilik fikri stixiyali tarzda shakllanmaydi. U o'qituvchi va boshqa pedagoglar tomonidan guruhdagi tarbiya jarayonining boshqarilishi qanday bo'lishiga bog'liq.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ta'lim-tarbiya muassasalari faoliyati va uni nazorat qilishning maqsadlarini aytib bering.
2. Nazorat ob'ektlarini aytib bering.
3. Nazariy va ishlab chiqarish ta'limi dars mashg'ulotlarini tahlil qilish qanday amalgam oshiriladi?
4. KHKlarda o'quvchilarni tarbiyalash va tarbiya jarayonini nazorat qilishga qanday talablar qo'yiladi?
5. Ishlab chiqarish ta'limi va ishlab chiqarish tajribasi jarayonida o'quvchilarda shakllantiriladigan asosiy fazilatlarni aytib bering.
6. Tarbiyaga kompleks yondoshish deganda nimani tushunasiz?

6.3. KASB-HUNAR TA'LIMI NATIJALARINI NAZORAT QILISH METODLARI VA BAHOLASH MEZONLARI

Reja:

- 1. Ta'lim tarbiya jarayonini nazorat qilish.**
- 2. Kasb-hunar ta'limi natijalarini nazorat qilishning individual o'ziga xos xususiyatlari va baholash mezonlari.**

1. Ta'lim tarbiya jarayoni nazorat qilish

Nazorat keng ma'noda nimanidir tekshirishni anglatadi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda u ta'lim-tarbiya ishida ishtirokchilar orasida teskari aloqani ta'minlovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u bir vaqtning o'zida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyati bo'yicha tashqi va ichki nazorat qilishni ham ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiya ishida teskari aloqa bu jarayonga kerakli vaqtda o'zgartirishlar kiritish, uning mazmuni, metodlari, tashkil etish shakllarini takomillashtirish, o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatlarini boshqarish va unga rahbarlik qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Nazorat ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, dasturiy materialni o'rganish ma'no va mohiyatini tushunish, mustahkamlash, qo'llash, ya'ni shakllantirish bilan bevosita bog'liq.

Nazoratning rejali ravishda amalga oshirilishi o'qituvchiga ma'lum bir paytda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni tizimlashtirish, muvaffaqiyatga erishish va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni o'z vaqtda bartaraf etishga imkon beradi. O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatlari natijasini ob'ektiv tahlil qilish o'qituvchi va ta'lim muassasalari rahbarlariga ta'lim-tarbiya ishlarining holatini aniqlashga va takomillashtirish uchun zarur chora-tadbirlar ko'rishga asos bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchilar tomonidan o'tkazilgan mashg'ulotlar va o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilishining uyg'un holda olib borilishi har bir o'quvchiga o'zi erishgan yutuqni ko'rib, mohiyatini anglashga, yo'l qo'yilgan kamchiliklarini bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rishga imkon beradi.

O'quvchilarni o'z ustida muntazam ravishda ishlash, ijobiy shaxsiy fazilatlarni takomillashtirish, jamoaviy ishlash kabilarga o'rgatadi. Nazoratning barcha funksiyalaridan majmuaviy foydalanishdan maqsad ta'lim-tarbiyaviy ishlarning sifati va samaradorligini oshirishga erishishdir. Ta'lim-tarbiya jarayoni natijalarini nazorat qilishga qo'yilgan pedagogik talablar sirasida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Nazoratning individual xarakterga egaligi, har bir o'quvchi ishini nazorat qilishni ko'zda tutib, boshqa o'quvchi yoki guruh o'quvchilarining umumiy natijasi bilan aralashtirib yubormaslik yoki aksincha;

2. Nazorat o'tkazilishining muntazamliligi, uning o'quvchilarning boshqa o'quv-bilish faoliyati bilan uyg'unligi;

3. Nazoratning turli shakllaridan unumli foydalanib, uning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funksiyalarini ta'minlash, nazoratni o'tkazishga o'quvchilar qiziqishini oshirish;

4. Nazoratning har tomonlamaligiga erishish;

5. Nazoratning ob'ektiv bo'lishi. O'qituvchining noo'rin, sub'ektiv, xato baholovchi xulosalari va hukmlariga yo'l qo'yimaslik;

6. O'quv predmeti va bilimlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutuvchi tabaqalashtirilgan yondoshuvga amal qilish;

7. Barcha o'qituvchilar talablarining uyg'unligi kabilar.

Yuqorida zikr etilgan talablarga amal qilish nazorat ishonchliligini oshiradi, ta'lim-tarbiya ishidagi o'qituvchi funksiyalarini to'liq va to'g'ri bajarilishiga imkon beradi.

Nazoratning mazmuni, turlari va amalga joriy etish metodlari:

Nazoratning mazmuni, didaktik vazifalari, o'quv predmetlarining o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim bosqichi, o'quvchilarning tayyorgarlik va rivojlanganlik darajasi kabi omillarga ko'ra aniqlanadi. Eng muhimi nazoratda o'quvchilar o'qituvchidan yoki boshqa manbalardan o'zlashtirganlarini to'lig'icha qaytarib berishni maqsad qilib olmasligi zarur. Ta'lim-tarbiya jarayonida majmuaviy nazorat qilish muhim ahamiyatga ega, chunki u dinamik o'zgarish, maxsus hamda shaxsiy fazilatlarining shakllanishini, onglilik va faollik, o'qib-o'rganishga qiziqishni uyg'otishi, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishi zarur.

Respublikamiz ta'lim muassasalari amaliyotida nazoratning joriy, oraliq (davriy) va yakuniy turlaridan ko'proq foydalaniladi.

Joriy nazorat - o'qituvchi tomonidan asosan har bir mashg'ulot (dars)da o'quvchining har kunlik ishini nazorat qilish uchun amalga oshiriladi. Bunday nazoratdan oldin o'qituvchi avval o'tilgan materialni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilganligi bilan tanish bo'lishi zarur. Buning uchun o'quvchilarning yozma ishlari, jurnaldagi qaydlarni o'qituvchi mukammal o'rganishi zarur bo'ladi. Joriy nazorat muntazam ravishda yaxlit guruh va har bir o'quvchining ishini kuzatish yo'li bilan darsning barcha bosqichlarida, ya'ni yangi materialni o'rganish, mustahkamlash va qo'llash bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin. Bunday ko'rinishdagi nazorat o'quvchilar tomonidan muntazam ravishda mustaqil ishlarni bajarishga bo'lgan intilishini oshirishga, sinf xonasidagi va uy ishlarini bajarishga, o'qib-o'rganishga qiziqishni oshirish, bajarilgan ishga nisbatan javobgarlik his-tuyg'ularini kuchaytirishda katta ahamiyatga ega.

Oraliq nazorat - odatda ma'lum mantiqiy tugallangan bo'lim, bob yoki o'quv yarim yilligi va yilning tugatilishi bilan o'tkaziladi. Bunday nazorat orqali nisbatan katta hajmdagi o'quv materialini o'zlashtirish bo'yicha o'quv-bilish faoliyatining natijalari tekshiriladi.

Yakuniy nazorat - o'quv yilining oxirida, shuningdek, o'quv kursi o'rganilib bo'lingandan so'ng joriy va oraliq nazorat natijalarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Nazorat metodlari: bu ma'lum usullar yordamida o'quvchilarning o'quv - bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati natijalarini aniqlash yo'llari majmuasidir.

Amaliyotda kuzatish bilan birga og'zaki va amaliy nazorat metodlari keng ko'lamda qo'llaniladi. Shuningdek, sinov hamda imtihon ko'rinishlari ham mavjud.

Og‘zaki nazorat qilish metodlariga: o‘quvchilarni so‘rash, texnologik xaritalar, chizmalar (texnik yoki texnologik) hujjatlarni o‘qish kabilarni kiritish mumkin. Beriladigan og‘zaki savollarni shakllantirishda o‘quvchining javobi tahlil, sintez, isbotlash, qiyoslash va solishtirish kabi mantiqiy fikrlash yo‘llari haqida tugallangan natijani ko‘rsatishi zarur.

Yozma nazorat metodlari: o‘zining vaqtini iqtisod qilishi bilan ahamiyatlidir. Bunda o‘quvchilarning mustaqillik darajasi yuqori bo‘lib, bir yo‘la butun guruhning tayyorgarlik darajasini aniqlashga erishiladi.

Kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishning asosiy omillaridan biri ta‘lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish hisoblanadi. Ana shu maqsadda O‘MKHT Markazi buyurtmasiga binoan maxsus ijodiy guruh “O‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakasini baholash mezonlari” ishlab chiqilishi shart. Bunday talablarning qo‘llanishi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga yagona talablarni ta‘minlaydi, imkon qadar yuqori va ilmiy saviyada maxsus fanlar va ishlab chiqarish ta‘limini o‘rganishga ta‘sir ko‘rsatadi, bu jarayon ishtirokchilarida javobgarlik his-tuyg‘ularini uyg‘otadi, mehnat natijasini baholashda rasmiyatchilikni bartaraf etadi.

2. Kasb-hunar ta‘limi natijalarini nazorat qilishning individual o‘ziga xos xususiyatlari va baholash mezonlari

O‘quv vazifalari, o‘quv-ishlab chiqarish ishlarining mazmuni hamda xarakteri, nazorat qilish bosqichlarini hisobga olish zarur.

Bu vazifalar yechimini topishning asosiy yo‘llaridan biri o‘quvchilar bilim ko‘nikma va malakalarini baholashda ob‘ektivlikni oshirish; baholarni aniq ilmiy asosda qo‘yish hisoblanadi.

Ana shunday mezonlar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin.

1. Nazariy ta‘lim bo‘yicha bilimlar mukammalligi (o‘rganilgan obektning muhim jihatlarini yoritishdagi miqdoriy ko‘rsatkichi);

2. Tizimlilik (bilimlar elementlari orasidagi aloqadorliklarning anglanganligi);

3. Umumlashganlik (bilimlar elementlari orasidagi umumiylikning anglanganligi);

4. Haqiqiylik (bilimlardan aniq shart-sharoitlardan foydalana olish qobiliyati);

5. Mustahkamligi (o‘zlashtirilgan bilimning xotirada saqlanishi);

I. Ishlab chiqarish ta‘limi bo‘yicha:

- xatti - harakat usullarining o‘zlashtirilganligi;

- o‘quv-ishlab chiqarish vazifalari (ishlari)ni bajarishda texnik, mehnat va hayot xavfsizligi talablariga amal qilinishi.

- texnik-texnologik talablarga amal qilinishi;

- vazifani (ishni) belgilangan me‘yoriy vaqt birligida bajarilishi va shu kabilar.

Zikr etilgan mezonlar va ko‘rsatkichlarni baholar bilan aniqlashtiruvchi nisbatlar aniq o‘quv predmetlari bo‘yicha dasturlar ishlab chiqqan mualliflar va

kasb-hunar kolleji metodik komissiyasi tomonidan belgilanishi zarur. Bu me'yorlar asosida talim natijalarini joriy, oraliq va yakuniy baholash mumkin bo'лади.

Eslatma:

Agar biror buyum (mahsulot) tayyorlash imkoni mavjud bo'lmasa, ishlab chiqarish ta'limi bo'yicha (ko'nikma va malakalar) o'quvchilar tomonidan tahlil qilinishi, ish o'rnini tashkil etish; texnologik jarayon mohiyatini tushunish va asoslash, laboratoriya amaliy ishlarni bajarishga ko'ra baholanishi mumkin.

Umuman kasb-hunar ta'limi natijalariga ko'plab omillar ta'sir etadi. Ularning muhimlarini chizma shaklida quydagicha ifodalash mumkin (9-chizmaga qarang).

9 – chizma.

Kasbiy ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ta'lim-tarbiya jarayoni natijalarini nazorat qilishga qo'yilgan pedagogik talablar nimalardan iborat?
2. Reyting nazorat turlarini aytib bering.
3. Og'zaki nazorat turlariga nimalar kiradi?
4. Yozma nazorat turlariga nimalar kiradi?
5. Kasbiy ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni sanab bering.
6. Nazorat metodlari deganda nimalar tushuniladi?

VII BOB. KASB-HUNAR TA'LIMINI TEXNOLOGIYALASHTIRISH. KASB-HUNAR TA'LIMIDA USLUBIY ISHLARNI TASHKIL ETISH

7.1. KASB-HUNAR TA'LIMIDA INNOVATSION YONDOSHUV

Reja:

- 1. “Innovatsion” yondoshuvda pedagogik tizim.**
- 2. Ta'lim texnologiyasining umumiy asoslari.**
- 3. Amaliyotga keng ko'lamda joriy etilayotgan pedagogik (ta'lim) texnologiyalarga qo'yiladigan asosiy talablar olimlar tomonidan e'tirof etilishi.**

1. “Innovatsion” yondoshuvda pedagogik tizim

Ta'lim tizimida tub islohotlar zarurligini e'tirof etish uchun o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab pedagogik leksikonda “Innovatsiya” iborasi qo'llana boshladi. U pedagogika nazariyasi va amaliyotida allaqachon o'z o'rnini topgan bo'lsada, uning mohiyati shu paytgacha to'laqonli yoritilmagan hisoblanadi, ya'ni yakdillik mavjud emas.

Keng ma'noda “Innovatsiya” pedagogik tizimga yangilik kiritish yo'li bilan ta'lim-tarbiya jarayonini maqbullashtirish, sifat va samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi. Pedagogika tizimiga kiritilgan yangilik sifat va samaradorlikka salbiy ta'sir qilishi ham mumkin. Biz tizimga uning ichki zahira va imkoniyatlarini hisobga olgan holda sifat va samaradorlikni oshirish maqsadida kiritilgan yangiliklarga innovatsiya deb tushunamiz.

Pedagogik tizimni takomillashtirib, yuqori sifat va samaradorlikka erishishga oid g'oya, nazariya, qoida, shakl, metodlar va vositalar tizimini – pedagogik innovatsiyalar sifatida qabul qilish mumkin. So'nggi 20-25 yillar davomida pedagogik tizimga ko'plab yangiliklar kiritilayotganligining guvohi bo'lib turibmiz. Misol sifatida yangi konsepsiyalar, investitsiyalar, DTS, testlar, muqobil o'quv rejalari, yangi turdagi o'quv yurtlari, texnologiyalar va shu kabilarni ko'rsatish mumkin.

Ma'lumki, pedagogik jarayon tizimlilik xususiyatiga ega bo'lib, ma'lum belgilangan chegarada barqaror qoladigan komponentlarni o'ziga qamrab oladi. Agar kiritilayotgan yangilik ruxsat etilganidan ortib ketsa, tizim buzilib, uning o'rniga yangi xususiyatga ega boshqa tizim hosil bo'ladi.

Pedagogik jarayon (tizim) o'zining mohiyatiga ko'ra har doim texnologiyalashadi. Texnologiyalanish pedagogik tizimning ichki sifati bo'lib, uning imkoniyatlari qat'iy qonuniyat va qoidalarga bo'ysunadi.

Texnologiyada variativlikka imkon berilmaydi, undan biror kichik komponentni olib tashlab bo'lmaydi chunki texnologiyada ortiqchalikning o'zi mavjud emas.

Undagi biror komponentni almashtirsak, albatta natija o'zgarib ketadi.

Tizimning umumiy nazariyasidan ma'lumki, bir paytning o'zida uning ko'p parametrlarini (yo'nalishlarda) yaxshilash mumkin emas. Shuning uchun ham tizimga yangiliklarni asta-sekinlik bilan kiritib, uning foydaliligiga ishonch hosil qilgandan so'ng har tomonlama tekshirish, keyingi o'zgartirishlar haqida o'ylash zarur. Tahlillarimiz pedagogik tizimni takomillashtirishning quyidagicha ikkita: jadal va

ekstensiv (nojadal) yo'llarining mavjudligini ko'rsatadi. Jadal yo'l, pedagogik tizimning ichki imkoniyatlari hisobiga rivojlantirishni ekstensiv yo'l esa qo'shimcha vositalar, jihozlar, vaqt, kuch, mablag'lar jalb etishni nazarda tutadi.

Pedagogik jarayon ko'p qirrali bo'lib, unga tarixiy, ilmiy-pedagogik, psixologik, fiziologik, gigiyenik, tashkiliy boshqaruv, iqtisodiy, ijtimoiy, tibbiy, mafkuraviy, huquqiy me'yoriy va shu kabi nuqtai nazarlardan yondoshish mumkinligi ko'p sonli olimlar va amaliyotchilar tomonidan ta'kidlangan. Pedagogik jarayonni jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omil deb qarab J.G'.Yo'ldoshev va S.A.Usmonovlar uni: "Ijtimoiy hodisa, nazariy fan, o'quv fani, ta'lim-tarbiya tizimi, jarayon, pedagogik faoliyat va uning metodikalari hamda aloqador fanlarning ilmiy-tadqiqot sohasi" tarzda talqin etadilar.

Bundan pedagogik texnologiya ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi ustuvor omil ekanligi kelib chiqadi. Pedagogik texnologiyalar mohiyati va mazmuniga ko'ra jamiyatshunoslik, psixologiya, fiziologiya, pedagogika fanlari nazariyasi va amaliyoti, ilg'or tajribalar, shaxs va jamiyat taraqqiyoti haqidagi g'oyalar asosida rivojlanadi.

«Texnologiya» iborasi grekcha - «techne» - mahorat, san'at, va «logos» - ta'limot, o'rgataman yoki o'rganaman ma'nosini anglatadi. U pedagogikaga ishlab chiqarish sohasidan kirib kelgan.

Ishlab chiqarish nuqtai nazaridan olib qaraganda, texnologiya - mehnat ob'ektiga maqsadga muvofiq ta'sir etib, uning holati, xususiyati, shakli kabilarni o'zgartirish san'ati, mahoratini o'zlashtirish ma'nosini anglatadi.

Pedagogik nuqtai nazaridan olib qaraganda, u o'quvchilar ongi, sezgilari, his-tuyg'ulari kabilarga maqsadga muvofiq ta'sir etib, ularda ko'zda tutilgan bilim, (ko'nikma, malaka) va shaxsiy fazilatlarni shakllantirish tizimi sifatida tavsiflanadi. Bunda jarayon ishtirokchilarining shaxsiy va texnik vositalar imkoniyatlari hisobga olinishi tabiiy holdir.

2. Ta'lim texnologiyasining umumiy asoslari

Ta'lim texnologiyasi nazariyasining umumiy asoslarini uning qonuniyatlari, tamoyillari, maqsadi, mazmuni, vazifalari, ob'ektiv hamda sub'ektiv omil, asosiy tushuncha va mezonlari kabilar tashkil etadi. «Ta'lim texnologiyasi» iborasi esa inglizcha "an educational technology" - ta'lim berish san'ati, mahorati ma'nosini anglatadi.

Tahlillarimiz G'arbiy Yevropa hamda AQShda shaxsga ta'lim-tarbiya berish va uni rivojlantirish jarayoni "Ta'lim jarayoni" deb yuritiladi, shunga ko'ra mazkur mamlakatlarda "pedagogik texnologiya" emas, "ta'lim texnologiyasi" iborasi qo'llaniladi.

Shuning uchun ham biz "pedagogik jarayon", "pedagogik texnologiya", "ta'lim texnologiyalari" iboralaridan sinonim sifatida foydalanamiz. Bundan ming yil muqaddam (870–950) yillar) yashab, ijod etgan buyuk bobokalonimiz Abu Nasr Forobiy biror sohada faoliyat ko'rsatish maqsadida bo'lsangiz eng avvalo quyidagi qoidaga amal qilishingiz zarur.

Manbalar tahlili bu tushunchaga turlicha izoh berilganligidan dalolat beradi. Bu holat ma'lum ma'noda to'g'ri, chunki har bir shaxs unga turli nuqtai nazardan

yondoshadi. Lekin bir sohada faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislar uchun yakdillik bilan qabul qilingan izoh albatta zarur. Hatto YUNESKO tashkiloti bergan izoh ham olimlarimiz tomonidan turlicha talqin etilganligiga guvoh bo'lib turibmiz.

Hozirgi paytda aksariyat mamlakatlar, shu jumladan Respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimida ham turlicha nomlangan texnologiyalardan foydalanilmoqda. Bu texnologiyalarning barchasi ma'lum umumiylikka ega bo'lib, ular xususiy jihatlariga binoan tasniflanishi V.S.Kukushin, G.K.Selevko, G.Berdiyev kabi ko'plab olimlar tomonidan ko'rsatilgan.

Mustaqil Respublikamiz ta'lim sohasidagi islohotlar ta'lim-tarbiyaning samarali omillaridan keng ko'lamda foydalanish, bu jarayon qatnashchilari orasida ongli hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va milliy mentalitetini hisobga olishni taqozo qiladi.

Bu xayrli ishga Respublikamiz olimlari va amaliyotchilari ham baholi qudrat o'z ulushlarini qo'shmoqdalar.

Biz ko'p sonli pedagog olimlar va amaliyotchilar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarga qo'shilgan holda ta'lim-tarbiya ishida o'quvchilarning faolligini ta'min etuvchi omillardan oqilona foydalanish hozirgi zamon va istiqbol talabi deb bilamiz.

Faol ta'lim omillaridan foydalanish g'oyalari XIV-XVI asrlarda ilgari surilgan bo'lib, o'quvchilarga tayyor o'quv materiallarini emas, balki ularni ongli, mustaqil izlanuvchan faoliyatlari orqali o'zlashtirishlariga erishish zarur, ana shunda bilim, va shaxsiy fazilatlar muhim qiymatga ega bo'lishi ko'rsatilgan.

O'quvchilar shaxsida mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik his-tuyg'ulari tanqidiy fikrlash kabi sifatlarni shakllantirishda faol ta'lim omillaridan foydalaniladi. Bunday omillar nomidan ma'lum bo'lib turibdiki, bu jarayon o'quvchilarning o'ziga xos individual xususiyatlarini rivojlantirish, namoyon etishiga shart-sharoit yaratish uchun qo'llaniladi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning jadal rivojlanishi, moddiy va ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi faqat uning shaxsiy faoliyati orqali amalga oshadi. Agar o'quvchi o'zining o'quv-bilish faoliyati mohiyatini anglab yetmasa, barcha xatti-harakatlari tashqi tazyiq natijasida amalga oshirilib, o'zlashtirgan bilimlari rasmiy xarakterga ega bo'ladi.

Bundan shaxs rivojlanishida irsiyat, ta'lim tarbiya, muhit bilan birga shaxsiy faoliyat muhim ahamiyat kasb etishi kelib chiqadi. Shaxs faoliyati uning ichki dunyosi, tafakkuri kechinmalari, diqqati, xayoli, hissiyoti bilan uzviy bog'liq. O'qituvchining mahorati o'quv materialini pedagogik qayta ishlab, o'quvchida unga nisbatan ongli munosabat paydo qiladigan holatda yetkazishdan iborat. Chunki shaxs-motiv, hissiyot, shaxsiy fikr va xatti-harakatlar vositasida namoyon bo'ladi.

Demak, faol ta'lim o'quvchi o'quv-bilish faoliyatini ongli tashkil etish bilan uzviy bog'liq bo'lib, muammoli izlanish, tadqiqotchilik, dialogik va poliologik muloqot va munosabatlarni talab etiladi.

Bu g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan va yetarli darajada tadqiq etilmagan, pedagogik muammo sifatida e'tirof etiladi.

Ma'lumki, har qanday pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya qonuniyatlari va prinsiplariga asoslanib, mazmunni yangicha shakllantirish, uni o'quvchilar mulkiga

aylantirishning maqbul shakl, yo‘l, vositalaridan foydalanish, shart-sharoitlarini yaratish hamda ulardan oqilona foydalanishni ko‘zda tutadi. Bunda maqbullik ta‘lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari tomonidan imkon qadar kam zo‘riqish kuchlari, vaqt sarf etgan holda har tomonlama mukammal bilim va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishini maqsad qilib olmog‘i zarur.

Pedagogik texnologiya turlarini tanlash - shakllantirishi ko‘zda tutilgan bilim, shaxsiy fazilatlar, mashg‘ulotlarning tashkiliy shakli, qo‘llanilayotgan metodlar, vositalar va shu kabi ko‘plab omillarga bog‘liq. Masalan, o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘quv materialiga nisbatan tanqidiy yondoshish malakalarini shakllantirish hamda mahsuldor o‘quv-bilish faoliyatlarini tashkil etishda binar yoki integrativ dars, ishchanlik yoki rolli o‘yin, evristik suhbatdan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur vaziyatda ta‘lim-tarbiya metodlari qo‘yilgan maqsad bilan albatta mutanosib bo‘lishi kerak.

3. Amaliyotga keng ko‘lamda joriy etilayotgan pedagogik (ta‘lim) texnologiyalarga qo‘yiladigan asosiy talablar tomonidan e‘tirof etilishi

1. Ma‘lum ilmiy konsepsiyaga asoslanganlik.
2. Tizimlilik – pedagogik jarayon va uning tarkibiy qismlarining yaxlit o‘zaro bog‘liqligi.
3. Maqbulligi – davlat ta‘lim standartlari yoki talablari darajasida axborot hajmi va darajasiga maksimal yaqinlashtirish.
4. Natijalarini imkon qadar barqarorlashtirish.
5. Boshqa ishtirokchilar tomonidan qayta amalga oshirish mumkinligi ya‘ni tiklanuvchanlik kabilar.

Zamonaviy ta‘lim texnologiyalar o‘quvchilarni egallayotgan bilim, va shaxsiy fazilatlarini izlab topishga, mustaqil o‘rganishga, o‘z fikrlarini bayon etishga imkon beradi. Bu jarayonda o‘qituvchi - o‘quvchi shaxsining shakllanishi, rivojlanishiga sharoit yaratib, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyalarini bajaradi.

Ta‘lim texnologiyalariga dolzarb muammo sifatida e‘tibor berilayotganligining sabablari:

- birinchidan, o‘quvchi shaxsini rivojlantirish imkoniyatlarining kengligi;
- ikkinchidan, pedagogik jarayonga tizimli-faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini berishi;
- uchinchidan, o‘qituvchini pedagogik jarayonning maqsadidan boshlab, olingan natijani nazorat qilib, baholashgacha va zarur hollarda kerakli tuzatishlar kiritishgacha bo‘lgan bosqichlarni qamrab olishi;
- to‘rtinchidan, faollashtirish omillariga asoslanganligi bois ko‘zda tutilgan maqsadga yaqin natija olish imkonini berishi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik jarayon (ta‘lim texnologiyalari)ga qo‘yilgan asosiy talab ortiqcha (ruhiy va jismoniy) zo‘riqish kuchlari, vaqt, mablag‘ sarf etmagan holda yuqori (sifat va samaradorlik) natijalariga erishishdan iborat. Shu o‘rinda pedagogik jarayon unda ishtirok etuvchi sub‘ektlarga bevosita bog‘liq bo‘lib, u qanday tashkil etilib, o‘tkazilishidan qat‘iy nazar quyidagilarni ta‘minlashni ko‘zda tutadi:

- pedagogik jarayon samaradorligi va sifatini oshirish;

- pedagogik jarayon ishtirokchilari orasida ongli muloqot va munosabatlarni qaror toptirish;

- o'quvchilar tomonidan bilim va shaxsiy fazilatlarni har tomonlama mukammal o'zlashtirilishini ta'minlash;

- o'quvchilarda ongli faol, mustaqil, ijodiy fikrlash va xatti-harakatlarni bajarish ko'nikmalarini shakllantirish;

- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

- demokratik va insonparvarlik g'oyalari amal qilish kabilar.

Yuqorida zikr etilganlarga ko'ra "Pedagogik (ta'lim) texnologiya"(si) – ta'lim-tarbiya va shaxsni rivojlantirish jarayonlarini maqbullashtirish maqsadida inson va texnika imkoniyatlari hamda ularning o'zaro ta'sirini hisobga olib o'quvchilarda bilim va ijobiy shaxsiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirishni ko'zda tutuvchi loyihalashtirish, tatbiq etish (amalga oshirish), natijalarni maqsad bilan qiyoslab kerakli tuzatishlarni kiritish bosqichlarini o'zida mujassamlashtiruvchi tizimdir.

Bozor munosabatlari sharoitida faoliyat ko'rsatish bevosita ijtimoliy raqobat muhitini talab etadi. Bu muhit o'z navbatida yangiliklar yuqori sifat va samaradorlikka intilish, ijodkorlik, izlanuvchanlik, ishchanlik kabi ongli faoliyatga asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli yosh avlodda mustaqil ravishda o'qib o'rganishga nisbatan ongli munosabat his tuyg'usini (rag'bat) uyg'otadi. Pedagogik jarayonda rag'bat uni sifat va samaradorligini kafolatlovchi asosiy omil deb qaraladi. Bundan o'quvchilarda o'qib o'rganishga bo'lgan rag'bat muhim ahamiyat kasb etishi tabiiy holdir. Davr o'quvchini faol ishtirokchiga aylanishini talab etmoqda. Bu faollik o'z navbatida ongli munosabat, mustaqillik, ijodkorlik, izlanuvchanlik kabi sifat (fazilat)larni tarkib toptirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Respublikamiz ta'lim sohasidagi islohotlar samarali omillaridan keng ko'lamda foydalanish, bu jarayon qatnashchilari orasida ongli hamkorlik munosabatlarni yo'lga qo'yish, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va milliy mentalitetini hisobga olishni taqozo qiladi. Bu xayrli ishga Respublikamiz olimlari va amaliyotchilari ham baholi qudrat o'z ulushlarini qo'shmoqdalar. Masalan, R.J.Ishmuhammedov ishlarida: klaster (tarmoqlar), 3x4, blits-o'yin metodlari; intervyu, iyerarxiya, muloqot, boshqaruv, bumerang texnikasi; talaba, o'qituvchi shaxsi treningi; murakkab vazifalarni qo'llash, aqliy hujum, skarabey, veyer, FSMU, sinetik muammoli o'qitish, ijodiy masalalarni hal qilish, tarozi, yelpig'ich, individual o'qitish, mualliflik texnologiyalarining mohiyati, ularning qo'llanish hollari yoritilgan.

N.Sayidahmedovning umumiy tahriri ostida nashr ettirilgan "Yangi pedagogik texnologiya: tahlil, ta'rif, mulohazalar" (o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar) nomli ishda: yozma bahslar, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, ajurli arra, 6x6x6, qarorlar shajarasi, rolli o'yin, bahs-munozara, o'zing uchun qulay joy tanla kabi metodlaridan foydalanish bayon etilgan.

N.N.Azizxo'jayevaning "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" (barcha mutaxassislik magistratura yo'nalilari uchun o'quv qo'llanma) nomli ishida muammoli o'qitish texnologiyasi, o'yin texnologiyasi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar, mualliflik texnologiyasi, shaxsga e'tibor qaratish asosidagi pedagogik texnologiya, o'qitishni intensivlashtirish yoki jadallashtirish

texnologiyasi, o'quv jarayoninin samarali boshqarish va tashkil etish asosidagi pedagogik texnologiyalar, o'qitishni differensiallashtirish, o'qitishni individuallashtirish texnologiyasi, dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi kabilar yoritilgan.

J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonovlar: klassik ma'ruza, texnik vositalar yordamida o'qitish, maslahatchilik tizimi, darslik bo'yicha o'qitish, kichik guruhlar tizimi, kompyuter yordamida o'qitish, repititorlik tizimi, dasturlashtiriladigan boshqaruv, avtoritar, didaktik yo'naltirilgan, ijtimoiy yo'naltirilgan, antropologik yo'naltirilgan, pedagogik yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan, insonparvarlikka va shaxsga yo'naltirilgan, hamkorlik texnologiyalariga yo'naltirilgan, erkin tarbiyaga yo'naltirilgan, ezoterik ta'lim va tarbiyaga yo'naltirilgan, dogmatik, reproduktiv metod; tushuntirish, ko'rgazmali; rivojlantiruvchi ta'lim; muammoli, izlanishli; ijodiy metod; dasturlashtirilgan ta'lim metodi; dialogli metod; o'yin metodi; o'z-o'zini rivojlantiruvchi ta'lim metodi; axborotli (kompyuterli) metodi; hozirgi an'anaviy ta'lim; shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayon asosidagi pedagogik texnologiyalar; o'quvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalar, o'quv jaryonini boshqarish va tashkil qilish samaradorligi asosidagi pedagogik texnologiyalar; materialni didaktik takomillashtirish va rekonstruksiyalash asosidagi pedagogik texnologiyalar; xususiy fan pedagogik texnologiyalari; alternativ texnologiyalar; tabiatga moslashtirilgan texnologiyalar; rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari; mualliflik maktablari pedagogik texnologiyalari; texnologiyalarni loyihalash va o'zlashtirish texnologiyalari; fanlar bilim, o'quv, ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan – axborot texnologiyalari; aqliy faoliyat usullarini shakllantirishga yo'naltirilgan - operatsion texnologiyalar; estetik va axloqiy munosabatlar sohasini shakllantirishga yo'naltirilgan emotsional badiiy va emotsional-axloqiy texnologiyalar; shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'z-o'zini rivojlantirish texnologiyalari; ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan – evristik texnologiyalar; amaliy faoliyat sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliy texnologiyalar va shu kabilar (33-35 betlar).

N.X.Avliyoqulov “Zamonaviy o'qitish texnologiyalari” nomdagi ishlarida: shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari; avtoritar va shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari; ishbilarmonlik o'yinlari texnologiyasi; muammoli o'qitish texnologiyasi; individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi; tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasi; dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi; kompyuterli o'qitish texnologiyasi; modulli o'qitish texnologiyasi kabilar haqida fikrlar bayon etilgan.

B.L.Farberman, R.G.Musina, F.A.Jumabayevalarning ishlarida: tanqidiy fikrlashga o'rgatish, sinkveyn (axborot yig'ish), klaster (axborotni yoyish), aqliy hujum, semantik (ma'naviy) jihatlarni tahlil qilish, konseptual jadval, T-sxema, birgalikda o'qitish, munozara o'tkazish kabi texnologiyalar haqida fikr yuritiladi.

M.G.Voinova, trening o'tkazish, o'yin, kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum kabi texnologiyalardan oliy o'quv yurtlarida foydalanish hollarini yoritib beradi.

Q.T.Olimov, S.Y.Ashurova, U.A.O'rinovlar: shaxsga yo'naltirilgan, muammoli, modulli, kompyuterli o'qitish texnologiyalari haqida fikr yuritganlar.

Aqliy hujum; 6X6X6; klaster; harflar shajarasi; qora quti; beshinchisi (oltinchi, yettinchisi ortiqcha; 3/3, 4/4 5/5); rasmlarni to‘g‘ri joylashtirish; rangli kartochkalar bilan ishlash; video topishmoq; qor uyumi; zakovatli zukko; qarama-qarshi munosabat; bilar edim, bilib oldim, bilishni xohlayman (B-B-B); zig-zag, Venn diagrammasi, ishbilarmonlik va rolli o‘yin kabi o‘quvchilarni faollashtirish metodlariga O‘.Tolipov va M.Usmonboyevlar tomonidan nashr ettirilgan ishlar bag‘ ishlangan.

V.V.Safin tomonidan tayyorlangan pedagogik texnologiyalar kursining ma‘ruzalar matnida Respublikamiz ta‘lim tizimini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish boshqacha mazmun, yondashuv, o‘quv faoliyatida boshqacha pedagogik mentalitet talab etishi ko‘rsatilib, ta‘lim texnologiyalarining turlanishiga asos bo‘luvchi omillar, pedagogik o‘yin muammoli ta‘lim, erkin maktab kabi ta‘lim texnologiyalariga to‘xtalib o‘tilgan.

Modellashtirish, namoyish qilish, kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum, tanqidiy tafakkur, debatlar, o‘z nuqtai nazarining bo‘lsin, har kimga har kim o‘rgatadi, rolli o‘yin, muammoli holat (vaziyat)ni o‘rganish, bingo, batakenet, bumerang, yelpig‘ich, klaster, fikrlay olasanmi, skarabey, tarozi kabi metodlardan foydalanib pedagogik jarayonni amalga oshirish A.Yusupov va T.Saidovlar tomonidan nashr ettirilgan fizika mashg‘ulotlarini o‘tkazish nomli ishda yoritilgan.

A.P.Parpiyev umumiy tahriri ostida A.Mavlonov, A.Q.Choriyev, D.A.Madjidova, S.R.Abdalova tomonidan nashrga tayyorlangan “Pedagogik texnologiyalar sxemalarda” nomli o‘quv-uslubiy tavsiyanomasining ilova qismida: “Aqliy hujum, fikriy hujum, yalpi fikriy hujum, fikrlarning shiddatli hujumi, qarorlar shajarasi, tajriba vositasida o‘qitish, qora quti, rasmlarni to‘g‘ri joylashtirish, qizil va yashil rangli kartochkalar bilan ishlash, videotopishmoq, yumaloqlangan qor, zakovatli-zukko, rolli o‘yin, kichik guruhda ishlash, davra suhbat, bahs-munozara, munozara, ajurli arra, o‘z o‘rningni top, menyu, debat, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyat, loyiha, yo‘naltiruvchi matn, charxpalak, qarama-qarshi munosabat, olti shlyapa, 6x6x6, beshinchisi (oltinchi, yettinchisi) ortiqcha, 3/3 (4/4, 5/3), (bilaman/bilishni xohlayman/ bildim /B/B/B), zig-zag – 1, zig-zag-2, konseptual jadval, kubik, grafik tashkilotchilar, T-sxema, yozuv malakalarini rivojlantiruvchi interfaol, klaster, Venn diagrammasi, insert, semantik belgilar tahlili (ma‘naviy), Sinkveyn, keys stadi usullariga izoh berilgan. Bu o‘quv-uslubiy tavsiyanoma o‘qituvchilar uchun o‘ziga xos muhim dasturilamal bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Zikr etilgan metod, shakl, vosita, texnologiyalar ko‘rsatib o‘tilgan manbalarda yetarli darajada yoritilganligi bois ularni takrorlash shart emas degan fikr-mulohazalarga keldik.

Kichik guruhlarda ishlash davra suhbat, bahs, munozara, loyihalash, viktorina, o‘yin kabi noan‘anaviy shakl va metodlar, bellashuv, musobaqa, o‘zaro rag‘bat xususiyatiga ega bo‘lganligi bois, o‘quvchilarni onglilik va faollikka undaydi. Ularda mustaqillik, ijodkorlik, tadbirkorlik, izlanuvchanlik kabi muhim shaxsiy xislat (fazilat, sifat)larni shakllantirishni ko‘zda tutadi. Ma‘lumki, pedagogik jarayonning samaradorligi faqat uning tashkil etish shakligagina emas, balki uning barcha tashkil etuvchi komponentlari va ko‘plab omillarga bog‘liq.

Ana shunday omillardan ta'lim-tarbiya metodlari haqli ravishda markaziy o'rinlardan biriga ega.

Biz ko'p sonli pedagog olimlar va amaliyotchilar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarga qo'shilgan holda ta'lim-tarbiya ishida o'quvchilarning faolligini ta'min etuvchi omillardan oqilona foydalanish hozirgi zamon va istiqbol talabi deb bilamiz.

Faol ta'lim omillaridan foydalanish g'oyalari XIV-XVI asrlarda ilgari surilgan bo'lib, o'quvchilarga tayyor o'quv materiallarini emas, balki ularni ongli, mustaqil izlanuvchan faoliyatlari orqali o'zlashtirishlariga erishish zarur, ana shunda bilim, va shaxsiy fazilatlar muhim qiymatga ega bo'lishi ko'rsatilgan.

O'quvchilar shaxsida mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik his-tuyg'ulari, tanqidiy fikrlash kabi sifatlarni shakllantirishda faol ta'lim omillaridan foydalaniladi. Bunday omillar nomidan ma'lum bo'lib turibdiki, bu jarayon o'quvchi(lar)ning o'ziga xos individual xususiyatlarini rivojlantirish, namoyon etishiga shart-sharoit yaratish maqsadida qo'llaniladi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning jadal rivojlanishi, moddiy va ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirishi faqat uning shaxsiy faoliyati orqali amalga oshadi. Agar o'quvchi o'zining o'quv-bilish faoliyati mohiyatini anglab yetmasa, barcha xatti-harakatlari tashqi tazyiq natijasida amalga oshirilsa, o'zlashtirgan bilimlari rasmiy xarakterga ega bo'ladi.

Bundan shaxs rivojlanishida irsiyat, ta'lim-tarbiya, muhit bilan birga shaxsiy faoliyati muhim ahamiyat kasb etishi kelib chiqadi. Shaxs faoliyati uning ichki dunyosi, tafakkuri kechinmalari, diqqati, xayoli, hissiyoti bilan uzviy bog'liq. O'qituvchining mahorati o'quv materialini pedagogik qayta ishlab, o'quvchida unga nisbatan ongli munosabat paydo qiladigan holatda yetkazishdan iborat. Chunki shaxs-motiv, hissiyot, shaxsiy fikr va xatti-harakatlar vositasida namoyon bo'ladi. Demak, faol ta'lim o'quvchi o'quv-bilish faoliyatini ongli tashkil etish bilan uzviy bog'liq bo'lib, muammoli izlanish, tadqiqotchilik, dialogik va poliologik muloqot va munosabatlarni talab etiladi.

Bu g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan va yetarli darajada tadqiq etilmagan, dolzarb pedagogik muammo sifatida e'tirof etiladi.

Ma'lumki, har qanday pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya prinsiplariga asoslanib, mazmuni yangicha shakllantirish, uni o'quvchilar mulkiga aylantirishning maqbul shakl, yo'l, vositalaridan foydalanish, shart-sharoitlarini yaratish hamda ulardan oqilona foydalanishni ko'zda tutadi. Bunda maqbullik ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari tomonidan imkon qadar kam zo'riqish kuchlari, vaqt sarf etgan holda har tomonlama mukammal bilim, va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishini maqsad qilib olmog'i zarur.

Pedagogik texnologiya turlarini tanlash - shakllantirilishi ko'zda tutilgan bilim, shaxsiy fazilatlar, mashg'ulotlarning tashkiliy shakli, qo'llanilayotgan metodlar, vositalar va shu kabi ko'plab omillarga bog'liq. Masalan, o'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'quv materialiga nisbatan tanqidiy yondoshish malakalarini shakllantirish hamda mahsuldor o'quv-bilish faoliyatlarini tashkil etishda binar yoki integrativ dars, ishchanlik yoki rolli o'yin, evristik suhbatdan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur vaziyatda ta'lim-tarbiya metodlari qo'yilgan maqsad bilan albatta mutanosib bo'lishi kerak.

Pedagogik texnologiya aniq maqsadni ko'zda tutib ma'lum nazariya asosida ishlab chiqiladi. Pedagogik texnologiyaning ilmiy konsepsiyasi ta'lim tarbiya orqali o'quvchilarni rivojlantirish maqsadlariga erishish borasida falsafiy, psixologik, ijtimoiy pedagogik va didaktik asoslarini qamrab oladi. U ta'lim, tarbiya va o'quvchi shaxsini rivojlantirilishini loyihalashtirish, amalga oshirish, natijalarini nazorat qilib baholashdan iborat o'zaro uzviy bog'liq bosqichlarini o'ziga qamrab oladigan tizimdir.

Har qanday yangilik amalga joriy etilishida eng avvalo uning yuqori samaradorligi hisobga olinadi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Pedagogik innovatsiya deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'limni texnologiyalashtirishning mazmuni nimadan iborat?
3. Faol ta'lim texnologiyasining ahamiyati nimadan iborat?
4. Amaliyotga keng ko'lamda joriy etilayotgan pedagogik (ta'lim) texnologiyalarga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?
5. O'zbek pedagog olimlaridan kimlarning ishida innovatsion ta'lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish masalalari muhokama etiladi?
6. Pedagogik texnologiya turlarini tanlash nimalarga bog'liq?

7.2. KASB-HUNAR TA'LIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Reja:

1. **Ta'lim jarayonlarini tahlil etishda qo'llaniladigan pedagogik kategoriyalar.**
2. **Talaba yoshlarda manaviy-axloqiy odatlarni tarbiyalash jarayoni va uning vazifalari.**
3. **Kasb ta'limi muassasalarida axloqiy tarbiyani tashkil etish muammosi.**

1. Ta'lim jarayonlarini tahlil etishda qo'llaniladigan pedagogik kategoriyalar

Tarkib topgan ta'limning eng muhim unsurlari qadimdan shakllanib kelgan va u hozirda ham o'zining ahamiyatini yo'qotmagan. Ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari pedagogikada ta'lim jarayonlarini tahlil etishda qo'llaniladigan an'anaviy kategoriyalar hisoblanadi. Aynan o'sha kategoriyalar ma'lum bir predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo'yicha o'quv tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik kategoriyalar maqsadga muvofiq ravishda yo'naltirilgan pedagogik va o'quv faoliyatining qonuniyat hamda mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Uzoq yillar mobaynida pedagogik kategoriyalar hajmi jamiyat talabi darajasida maqsadlarni ro'yobga chiqarish uchun yetarli bo'lib kelgan. Tan olish kerakki, pedagoglar ommasida barcha davrlarda pedagogik faoliyatni qoniqarsiz ahvolda deb baholab kelganlar. Bu o'rinda pedagogik tushunchalarning tarif va tavsiflarining noaniqligi, ta'lim jarayonlarini tavsiflovchi bazi kategoriyalarning yetishmasligi, ta'lim maqsadi, mazmuni, shakl, uslub va vositalari o'rtasida o'zaro uzviylikning

mavjud emasligi hamma vaqt tanqid ostiga olib kelingan va bunday mulohaza hozirga qadar saqlanib kelmoqda. Ushbu fikr bizningcha quyidagi ikkita muammoning mavjudligi bilan izohlanadi: birinchidan, kasbiy pedagogik ma'lumotga ega o'qituvchilarning kasbiy mahorat darajasining pastligi, ikkinchidan, maxsus pedagogik tayyorgarlik va savodxonlikka ega bo'lmagan pedagoglarning sonining salmoqli ekanligi.

Ta'lim natijalari o'rganuvchining pedagogik jarayonlardan qanday salohiyat bilan o'tganligiga bog'liq.

Pedagogik jarayon mohiyati - o'qituvchining ta'lim oluvchi ishtirokidagi faoliyatida o'z aksini topadi, bunda pedagog qiyinchiliklarni yengib o'tish yo'lida ta'lim oluvchiga yordam beradi. Pedagogik yordamning mohiyati pedagogik jarayonni yo'naltirganligi, tavsifi, shaxsni shakllantirish va tarbiyalashda hal etiladigan vazifalarni o'zida aks ettirganligi bilan ifodalanadi. Pedagogik yordam e'lon qilingan, ko'rsatilgan, eslatilgan, tushuncha berilgan, yo'naltirilgan, haqqoniy lashtirilgan, maslahat berilgan, kengashilgan, bartaraf etilgan, hamdardlik qilingan, ilhomlantirilgan, qiziqish va hurmatni izhor qilgan, talabchanlikni qo'llab-quvvatlagan hollarda yordam beradi.

O'qitish texnologiyalari majmuaviy integrativ tizim sifatida. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari - majmuaviy integrativ tizimlar bo'lib, ular o'zida ta'lim maqsadlari bilan belgilangan kasbiy ko'nikma, malakalar va shaxs xislatlarini o'rganuvchilar tomonidan egallanishi hamda bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan operatsiya va harakatlarning tartiblashtirilgan to'plamini aks ettiradi. Bu o'rinda ta'lim maqsadlarining belgilanishi (kimga va nima uchun?), mazmunni tanlash va ishlab chiqishga tatbiq etish (nima?), ta'lim jarayonlarini tashkil qilish (qanday?), ta'lim metodi va vositalarini belgilanish (nimalar yordamida?), shuningdek, o'qituvchilar malaka darajasi (kim?) hamda erishilgan natijalarni baholash metodi (qanday yo'l bilan?)ga asoslanishi lozim. Keltirilgan mezonlarning majmuaviy qo'llanilishi o'quv jarayoni mohiyati va uning texnologiyasini belgilab beradi.

O'qitish texnologiyasini loyihalash. O'qitish texnologiyasining loyihalash tuzilishini pedagogik vazifaning qo'yilishi va uni hal etish asosida ko'ramiz.

O'qitish texnologiyasini loyihalash

Pedagogik vazifaning belgilanishida quyidagilar inobatga olinadi:

- ta'lim maqsadlarining tahlili va shu asosida o'quv predmeti mazmunini aniqlash;

- o'quv predmeti mazmuni tuzilmasini ishlab chiqish va uni o'quv unsurlari tizim ko'rinishida ifodalash;

- o'quv unsurlarining o'zlashtirilish darajalarini belgilash;

- ta'lim oluvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlash, bu ko'rsatkich o'quv predmetining mazmunini ifodalovchi o'quv materialini o'zlashtirganlik darajasidan kelib chiqadi;

- o'quv-moddiy baza hamda ta'limning tashkiliy shakllariga qo'yiladigan chegaralarni belgilash.

Pedagogik vazifalarning hal etilishini ta'minlovchi o'qitish texnologiyasini loyihalashga qaratilgan o'qituvchi faoliyati ta'limning metod, shakl va vositalarini shakllantirish bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytganda, pedagog faoliyati uchta

asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi: boshqarish turi, axborot almashinuv jarayonining turi, axborot o'zlash vositalari tiplari va bilish faoliyatini boshqarish. O'qitish jarayoniga faoliyat nuqtai nazaridan yondashish konsepsiyasiga asoslanib, uni tashkillashtirishning quyidagi mantiqiy ketma-ketligini qurish mumkin. Dastlab o'quv materialini mazmunining tavsifi, uni o'rganishdan ko'zlangan maqsad (o'zlashtirish darajalari), shuningdek, pedagogik vazifaning qo'yilish shartlari tahlil etiladi. So'ngra, o'qitishning mos ravishdagi metodlari hamda ta'lim oluvchilar bilish faoliyatini boshqarish sxemasi belgilab olinadi. Shu asosda o'qitish vositalari ro'yxati tuziladi. Ushbu usuli bilan hosil qilingan metod va ta'lim vositalari tizimi tashkiliy shakllar bilan uyg'unlashtiriladi, ya'ni, texnologiya ishlab chiqiladi.

Umumlashgan pedagogik texnologiyalar. Umumlashgan pedagogik texnologiyalar ma'lum psixopedagogik asoslardan iborat «sintetik nazariya» sifatida qaraladi (2-jadval).

Tatbiqiy pedagogik texnologiyalar oldindan rejalashtirilgan natijaga erishishga yo'naltirilgan kasbiy tayyorgarlik jarayonini loyihalash muammosini metodik jihatdan hal etishga qaratiladi.

Bugungi kunda shaxsiy faoliyatli yondoshuv, tanqidiy-ijodiy fikrlash, muammolarni hal eta olish, qaror qabul qilish va jamoada hamkorlik qilishga oid pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga ehtiyoj yuzaga kelmoqda.

Shunday qilib, ilgari loyihalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasi o'zida metodlar tizimi, ta'limning metodik usullari, o'qituvchi va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari, vositalari, talabalarning ijobiy shaxsiy sifatlarini rivojlantirish maqsadi hamda yakuniy natijalarga erishish instrumentariysini mujassamlashtiradi.

Pedagogik texnologiyalar

14-jadval

Pedagogik texnologiya nomlanishi	Maqsadi	Mohiyati	Mexanizmi
Muammoli o'qitish	Ta'lim oluvchilarning bilish faolligi va ijodiy mustaqilligini oshirish	Ta'lim oluvchilarga ketma-ket va maqsadli ravishda ularning bilimlarni o'zlashtirish faolligini oshirishga xizmat qiluvchi masalalarni berish borish	Tadqiqotchilik metodlari; bilish faoliyatiga yo'naltirilgan masalalarni yechish
Mujassamlashtirilgan o'qitish	Insonning his qilish xususiyatlariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan ta'lim jarayon tuzilmasini yaratish	Mashg'ulotlarni bloklarga biriktirish hisobiga fanlarni chuqur o'zlashtirishga erishish	Ta'lim oluvchilar ish qobiliyati dinamikasini hisobga oluvchi ta'lim metodlari
Modulli o'qitish	Ta'lim mazmunini shaxs individual ehtiyojlari va uning bazaviy tayyorgarligiga muvofiqlashtirish	Ta'lim oluvchilarning individual o'quv dasturi asosida mustaqil ishlashi	Muammoli yondashuv, ta'limni amalga oshirishning individual maromi
Rivojlantiruvchi o'qitish	Shaxs va uning qobiliyatlarini rivojlantirish.	O'quv jarayonini insonning potensial imkoniyatlari va ularni amalga oshirishga	Ta'lim oluvchilarni faoliyatning turli sohalariga jalb qilish

		yo‘naltirish	
Differen-siallashgan o‘qitish	Layoqat, qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash uchun qulay sharoitlar yaratish	Turli o‘zlashtirish darajalari bo‘yicha majburiy me‘yor (standart)dan kam bo‘lmagan hajmdagi dastur materialini o‘zlashtirish	Individual ta‘lim metodlari
Faol (majmuaviy) o‘qitish	Ta‘lim oluvchilar faolligini tashkillashtirish	Bo‘lajak kasbiy faoliyatining predmetli va ijtimoiy mazmunini modellashtirish	Faol o‘qitish metodlari Ta‘lim oluvchilarni ijodiy faoliyatiga jalb etilishining o‘yin metodlari
O‘yinli o‘qitish	Bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishning shaxsiy faoliyat tavsifida bo‘lishini ta‘minlash	O‘quv axborotlarini qayta ishlash va o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan mustaqil bilish faoliyati	

2. Talaba yoshlarda manaviy-axloqiy odatlarni tarbiyalash jarayoni va uning vazifalari

Kamolotga erishgan, har tomonlama rivojlangan avlodni tarbiyalash jarayoni uning doimiy, muntazam, izchil va tizimli ravishda tarbiyalashni taqozo etadi. Bu yo‘lda kasbiy ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayonini takomillashtirish, fundamental, kasbiy fanlar singari g‘oyaviy mazmuni talabalarga, yangi jamiyatning har bir mutaxassisiga zarur bo‘lgan ijtimoiy dunyoqarashni shakllantiruvchi tasavvurlar zahirasini hosil qilishi lozim bo‘lgan ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishga yangicha yondashuv asosida axloq malakalarini hosil qilish mumkin. Talaba yoshlarda yagona pedagogik jarayonda ma‘naviy-axloqiy odatlarni tarbiyalashda quyidagi vazifalar hal etilishi lozim:

- o‘zbek milliy mentaliteti va jahon sivilizatsiyasi yutuqlariga tayanadigan manaviy qadriyatlar tizimini mustahkamlash;
- Sharq mutafakkirlari asarlarida qayd etilgan komil inson g‘oyasi, ta‘limotiga amal qilish;
- O‘zbekiston Prezidenti I.A.Karimov asarlarida ta‘lim-tarbiya xususan, barkamol shaxs, yetuk mutaxassis xususiyatidagi fikr-mulohazalarni o‘rganish va ularga amal qilish.

Tarbiyaviy ishlar mexanizmi. Bunday vazifalarni hal etish pedagogik jamoaning jismoniy va manaviy barkamol avlodni tarbiyalash, talabalarni Vatanga sadoqat, yuksak axloqli, mehnatga halol munosabatda bo‘lish ruhida tarbiyalash ishiga sezilarli hissa qo‘shayotgan yoshlar bilan ishlovchi barcha davlat va jamoatchilik tuzilmalari (O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi, Madaniyat ishlari vazirligi, Adliya vazirligi, Mudofaa vazirligi, Davlat sport qo‘mitasi, «Manaviyat va marifat» jamoatchilik markazi, «Mahalla», «Kamolot», «Sog‘lom avlod uchun», «Nuroni», «Ulug‘bek», «Umid», «Ustoz» jamg‘armalari, Inson huquqlari bo‘yicha markaz va hokazo) bajarayotgan ishlar, dasturlardan foydalanilgan holda tarbiyaviy ishlar mexanizmini ishlab chiqish va yoshlar

tafakkuriga ta'sir etish ko'zlangan maqsadga erishishda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Kasbiy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ishlarning mohiyati, uning milliy istiqbol mafkurasiga asoslangan, ma'naviy-axloqiy, huquqiy, vatanparvarlik, fuqaroviy, mehnat, madaniy-maishiy, ekologik va shu singari yo'nalishlar bilan erishiladigan g'oyaviy amal va ideallarga mos holda olib borilishi maqsadga molik masala. Bu muammolarni amalga oshirish barcha pedagoglarining oldida turgan yuksak vazifadir.

Mustaqillik sharoitida talaba-yoshlarni manaviy-axloqiy tarbiyalashda qator vazifalarni hal etish talab etiladi. Jumladan:

-har bir ta'lim oluvchining ongida davlat mustaqilligi xalqning oliy g'oyaviy-axloqiy qadriyati ekani, o'z vatani bilan faxrlanish, uning xavfsizligini ta'minlash va O'zbekistonning ulug' tarixiy o'tmishi, bozor munosabatlariga asoslangan yangi demokratik jamiyat qurishda tanlab olgan o'ziga xos yo'lini mustahkamlash, islom dini ruhi bilan sug'orilgan oliy manaviy-axloqiy qadriyatlar, xalqning insonparvarlik an'analari hamda umuminsoniy sivilizatsiya yutuqlari ahamiyatini to'g'ri tushuntirish va uni e'tiqodga aylantirish;

-ta'lim oluvchilarda umuminsoniy insonparvarlik axloqi, madaniyati me'yorlari, zamonaviy qadriyatlar ehtiyoji, o'zini yuqori tutish va viqor saqlash, oilaviy tan'tanalarda o'zini ko'rsatishga urinish, xizmat vazifasidan shaxsiy maqsadlar uchun foydalanish ko'rinishlariga murosasiz bo'lish ruhini tarbiyalab borish ularning yuqori axloq malakalari bilan qurollantirishning garovi bo'lib hisoblanadi.

Axloqiy tarbiya tarbiyaviy ishlar majmuida yetakchi o'rin tutadi. Axloq yoki odob deganda - kishilarning mazkur jamiyat uchun xarakterli va muayyan ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan tarixan bog'liq bo'lgan xulq-atvorlarni belgilab beradigan qonun-qoidalar yig'indisi tushuniladi. Jamiyat tomonidan belgilanadigan talablar shaxs xulqini baholash uchun mezon bo'lib xizmat qiladi. Ana shu talablarga muvofiq shaxs xulqining mazmuni mamlakatda sharqona axloq-odobga asoslangan milliy tarbiyani amalga oshirishdan iborat bo'lishi lozim. Bunday jamiyatni qurish jarayoni yangi ijtimoiy munosabatlarni hosil qilish bilan bog'liq. Shu ma'noda bugungi kun ta'lim tizimida amalga oshiriladigan axloqiy tarbiyaning asosiy mezonlari milliy axloq me'yorlarini tashkil etadi.

Kasb ta'limi muassasalarida talaba-yoshlar orasida axloqiy tarbiyani amalga oshirish avvalo, ularda axloqiy tushuncha va ishonch hissini yaratishdan boshlanishi maqsadga muvofiq. Chunki yoshlarda axloqiy tushuncha va e'tiqodni tarkib toptirmay turib, axloqiy odatlar, shuningdek, xatti-harakat bilan bog'liq odat va malakalarni hosil qilib bo'lmaydi. Bunda asosan talaba-yoshlarga axloq-odob me'yor va qoidalari mazmuniga oid bilim berishga katta ahamiyat berish lozim. Bunda asosan yaxshi bilan yomon o'rtasidagi farq tushuntiriladi. So'ngra yaxshi xulqlarni hosil qilishga qaratilgan faoliyat uyushtiriladi. Ana shu yo'sinda yoshlarda axloqiy tushunchalar vujudga keladi va xulqiy odatlar hosil qilinadi.

3. Kasb ta'limi muassasalarida axloqiy tarbiyani tashkil etish muammosi

Kasb ta'limi muassasalarida axloqiy tarbiya muammosini amalga oshirish uchun qator muammolarni hal etishga e'tiborni qaratmog'i lozim. Ular:

-o'qitish jarayonini ilg'or pedagogik texnologiya va axborot texnologiyasi asosida uyushtirish;

-talaba va ustoz o'rtasidagi axloqiy hamda aqliy munosabatni qaror toptirishga erishish;

-ta'lim -tarbiya ishlarining qat'iy reja asosida olib borilishi;

-o'quv muassasasida ijobiy emotsional muhitni yaratish;

-ta'lim oluvchilarning o'quv muassasasi hayoti ichki tartibi qoidalariga rioya qilishlariga erishishni ta'minlash. Yagona ta'lim-tarbiya jarayonida axloqiy tarbiyani tashkil etishda suhbat, munozara, ma'ruza kabi metodlardan foydalanish, turli mashqlar faoliyat orqali ijobiy sifatlarni hosil qilish mumkin.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Zamonaviy o'qitish texnologiyalarining mazmuni nimadan iborat?
2. Pedagogik texnologiyani loyihalash to'g'risida ma'lumot bering.
3. Muammoli o'qitishning mazmunini yoritib bering.
4. KHTda axloqiy tarbiyaning mazmuni nimalardan iborat?
5. Talaba yoshlarda ma'naviy-axloqiy odatlarni tarbiyalashda qanday vazifalar hal etilishi lozim?
6. Axloq yoki odob deganda nima tushuniladi?

7.3. KASB-HUNAR KOLLEJLARIDA USLUBIY ISHLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Reja:

- 1. Kasb-hunar kollejarining oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarilishi.**
- 2. Kasb-hunar kollejarida tashkil etiladigan uslubiy ishlar.**
- 3. Kasb-hunar kollejarida uslubiy ishlarni boshqarish.**

1. Kasb-hunar kollejarining oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarilishi

Fan-texnikaning jadal taraqqiyoti, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalarining amaliyotga keng ko'lamda joriy etilishi, bozor munosabatlariga o'tish kabilar pedagoglardan o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatlarini faollashtirish omillaridan oqilona foydalanib, mashg'ulotlar va sinfdan tashqari tadbirlar samaradorligini oshirishni talab etmoqda. Ana shuning uchun ham kasb-hunar kollejarida uslubiy ishlar tashkil etilib o'tkaziladi.

Bunday ishlardan ko'zlangan asosiy maqsad: rahbarlar, pedagog va muhandis-pedagoglarning kasbiy-pedagogik mahoratlarini oshirish yo'li bilan pedagogik jarayon sifat va samaradorligini oshirishdan iborat.

Kasb-hunar kollejarida uslubiy ishlar odatda yakka tartibda va jamoaviy shakllarda tashkil etilib, quyidagilarni ko'zda tutadi:

- ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish va ularni ommalashtirish maqsadida targ'ib qilish;

- pedagog va muhandis-pedagog xodimlarga uslubiy yordam ko'rsatish;
- axborot resurslari markazi imkoniyatlaridan samarali foydalanish;
- pedagoglar va muhandis-pedagoglarga o'z imkoniyatlarini namoyon etishlariga shart-sharoit yaratish;
- ochiq dars tashkil etib o'tkazuvchi o'qituvchilarga ko'mak berish;
  - pedagogik jamoani yangiliklar bilan muntazam ravishda tanishtirib borish;
  - fan yutuqlarini amaliy tajriba- sinovidan o'tkazish;
- o'quvchilarni olimpiadalar, ko'rik-tanlovlar va turli tadbirlarga tayyorlashga ko'maklashish kabilardan iborat.

2. Kasb-hunar kollejlari tashkil etiladigan uslubiy ishlar

1. G'oyaviy yo'nalganlik - uslubiy ishlar zamon talablariga hamnafas chuqur g'oyaviylikka ega bo'lishi kerak.

Mustaqil O'zbekiston respublikasining kelajagi buyuk davlat ekanligini o'g'il-qizlarimiz ongiga singdirish, tarbiya asosida milliy mustaqillik g'oyalari bilan sug'orilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Buning uchun yoshlar bilan ishlayotgan pedagoglar, muhandis-pedagoglar, tarbiyachilar bilan olib boriladigan metodik ishlarning mazmuni ham davr va istiqbol talablari darajasida bo'lishi muhimdir.

2. Ilmiylik - uslubiy ishlarni ilmiy g'oyalar, nazariyalarga tayangan holda olib borishni ko'zda tutadi. Shuning uchun pedagoglar, muhandis-pedagoglar, tarbiyachilar yoshlarning psixologiyasi, fiziologiyasi va gigiyenasini, o'qitadigan o'quv predmeti mazmunini, ta'lim-tarbiya nazariyasini, qonuniyatlarini, prinsiplarini, tashkil etish shakllarini, amalga oshirish metod va vositalarini mukammal bilishi zarur. Ular kasbiy pedagogik mahoratlarini oshirishlari uchun muntazam ravishda o'z ustida mustaqil ishlab, ijod qilishi darkor.

3. Maqsadga muvofiqlik va tizimlilik - dolzarb pedagogik muammolarning maqbul yechimlarini topishni rejalashtirishda shart-sharoit, imkoniyat, talablar muvofiqligini ta'minlash va amalga oshirish tizimini yaratishda o'z ifodasini topadi.

4. Ijodiylik va mustaqillik - kollej rahbariyati har bir muhandis-pedagog, tarbiyachilarning o'z qobiliyati va iste'dodlarini namoyon etishlari uchun shart-sharoit yaratib, ko'mak berishlarini ko'zda tutadi. Chunki uslubiy ishlar ijodkorlik, faollik, novatorlikka asoslangandagina ko'zlangan natijalarni beradi.

5. Ta'sirchanlik va oshkoralik - uslubiy ishlarning ta'sirchanligi eng avvalo, o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish sifati bilan aniqlanadi. Agar o'quvchilarda shakllangan bilim, ko'nikma va malakalari sifati hamda darajasida ijobiy siljishlar bo'lmasa, uslubiy ishlarning samarasi past hisoblanadi. Bu borada sustkashlikka yo'l qo'yish mumkin emas. Shuning uchun uslubiy ishlarning ta'sirchanligi ko'p jihatdan rejalashtirilishiga, rejalarining aniqligiga, amalga oshirilgan ishlarning hajmiga va boshqa omillarga bog'liq. Shuningdek, kasb-hunar kollejlari tashkil etish va boshqarishda oshkoralikka e'tiborni qaratish zarur, bunda har bir xodim mehnatining natijalarini o'z vaqtida xolisona ko'rsatish, rag'batlantirish, tanqid qilishni meyorida amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Odatda uslubiy ishlar malum aniq rejaga binoan bajariladi. Bu holat ayrim ishlarni bir necha marta takrorlanishini bartaraf etib, pedagoglar orasida ishlarni maqbul taqsimlanishini ham taminlaydi.

Kasb-hunar kollejlarda uslubiy ishlarni tashkil etib o'tkazish uchun odatda haftaning aniq bir kuni ajratiladi. Misol uchun kasb-hunar kollejlarda tashkil etiladigan uslubiy ishlar uchun haftaning chorshanba kuni ajratilsa, har chorshanba kunlari jamoaviy uslubiy ishlarning aniq bir ko'rinishi muntazam ravishda o'tkazilishiga imkon beradi: masalan, har oyning birinchi chorshanba kunlari ilmiy pedagogik kengash, ikkinchi chorshanba kunlari uslubiy kengashlarning yig'ilishlari, uchinchisida pedagog va muhandis-pedagoglarning malakasini oshirish kabilar rejalashtirilishi mumkin. Uslubiy ishlar rejalashtirilgan kunga kasb-hunar kollejida boshqa hech qanday tadbir rejalashtirilmaydi. Kasb-hunar kollejlarda o'quv yilining istalgan birinchi yoki ikkinchi yarim yilligi uchun mo'ljallab tuzilgan uslubiy ishlarning umumiy rejasida: ilmiy-pedagogik kengash, uslubiy kengash, seminar-praktikumlar, ochiq darslar, pedagogik o'qishlar, ilg'or pedagogik tajriba maktablari kabilar o'z ifodasini topadi.

3. Kasb-hunar kollejlarda uslubiy ishlarni boshqarish

Yakka tartibdagi uslubiy ishlar. Kasb-hunar kollejlarning rahbarlari pedagog va muhandis-pedagog kadrlarning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olib, ular bilan muntazam ravishda individual uslubiy ishlar olib borishlarini talab etiladi. Bunday ishlar ko'zlangan darajada samara berishi uchun rahbar har bir xodimning kuchli va kuchsiz tomonlarini, imkoniyatlarini yaxshi bilishi zarur. Kollej rahbari pedagog va muhandis-pedagoglarning imkoniyatlarini bilishi uchun quyidagilar asos sifatida olinishi mumkin: lavozimiy vazifalari va o'quvchilarga nisbatan munosabati, mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishi, malaka oshirishning turli shakllarida talim olishi, ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini mohiyatini tushunishi, o'z shaxsiy tajribasini turli nuqtai nazardan tahlil eta bilishi, uslubiy ishlanmalar ishlab chiqishga qiziqishi, muntazam ravishda o'zi ustida mustaqil ishlashi, tayanch malumoti kabilar. Amaliyotda pedagoglar va muhandis-pedagoglarning uslubiy ishlariga individual ravishda rahbarlik qilishlarida asosiy metod sifatida maslahatdan keng ko'lamda foydalaniladi. Maslahatlar quyidagi masalalar yuzasidan bo'lishi mumkin:

- o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatlarini faollashtirish omillari;
- mashq qurilmalaridan samarali foydalanish yo'llari;
- predmetlararo aloqadorlikni o'rnatish va amalga oshirish metodikasi;
- o'quvchilar yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan tipik xatolarni oldini olish;
- ishlab chiqarish talimi va amaliyoti davrida o'quvchilarni tarbiyalash;
- o'quv materialidan muhim, tizim hosil qiluvchi tarkibiy qismlarini tanlab olish;
- turli talim texnologiyalaridan oqilona foydalanish imkoniyatlari;
- noan'anaviy (nostandart, zamonaviy) darslarni o'tkazish metodikasi kabilar. Shu o'rinda maslahat faqat mavjud kamchiliklarni bartaraf etish bilan chegaralanib qolmasdan, balki yangiliklar kiritish, ijodkorlik va mustaqillikni rivojlantirishni ham ko'zda tutishi zarurligini yoddan chiqarmaslik kerak.

Kasb-hunar kollejlari jamoaviy shaklda tashkil etilib, o'tkaziladigan uslubiy ishlarga quyidagilarni ko'rsatish mumkin: ilmiy-pedagogik kengash; uslubiy kengash; kafedra yig'ilishlari; ilmiy-amaliy konferensiyalar; pedagogik o'qish; ilg'or pedagogik tajriba maktablari; seminarlar, seminar-treninglar; ochiq darslar; fan haftaliklari va hokazo.

Ilmiy pedagogik kengash ishining mazmuni quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, o'rta maxsus, kasb –hunar ta'limi Markazi kabi boshqaruv idoralarining ta'lim – tarbiya ishlari bilan bog'liq bo'lgan buyruq va ko'rsatmalarini bajarish yuzasidan kasb-hunar kollejlari bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish;

- tarbiya jarayoni mazmunini, respublikaning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot darajasi, istiqbollari, fan va texnikaning yutuqlari asosida takomillashtirish;

- samarali talim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish;

- amaldagi o'quv reja va dasturlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- mahalliy sharoitni hisobga olib, mutaxassis kadrlarga bo'lgan talab va ehtiyojni o'rganish;

- kasb-hunar kollejlari malakali kichik mutaxassislarni tayyorlash dasturini va uning bajarilishini muntazam ravishda muhokama qilib borish;

- o'quv reja va dasturlarning bajarilishini, o'tilayotgan mashg'ulotlarning sifati, o'quv predmetlari kesimida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini tahlil qilish;

- guruhlar kesimida ta'limiy–tarbiyaviy ishlarning holati to'g'risida o'qituvchilarning hisobotini eshitish;

- turkum o'quv predmetlari uyushmalari faoliyatini o'rganish va tahlil qilish;

- o'quv yili yakunlari bo'yicha o'quvchilarni kursdan kursga o'tkazish masalalarini ko'rib chiqish va uning natijalarini tahlil qilish, sayoz o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bilim saviyasini ko'tarish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;

- kasb - hunar kollejlari boshqaruv tuzilmasini o'zgartirishga oid ilmiy asoslangan va amalda o'zini oqlagan takliflar berish;

- o'qituvchi, muhandis–pedagoglarning faoliyatini ichki nazorat va davlat attestasiyasi natijalariga ko'ra rag'batlantirishga tavsiya etish;

- o'quvchilar safidan chiqarish, ularni rag'batlantirish bo'yicha tavsiyalar berish;

- kasb - hunar kollejlari rahbarlari, o'qituvchilari, muhandis-pedagoglari tomonidan tayyorlangan ilmiy-uslubiy ishlanmalar, o'quv qo'llanmalar, tavsiyanomalar, didaktik materiallarning dolzarbligini o'rganib chiqib nashr ettirishga oid tavsiyalar berish;

- yakuniy nazorat, davlat attestasiyasini yuqori darajada o'tkazish va uning natijalarini tahlil qilish;

- kollejning o'quv-tarbiyaviy, o'quv-amaliy ishlari va istiqbol rejalarini, moddiy-texnik va ilmiy-uslubiy bazasini mustahkamlash;

- qabul komissiyasining hisobotini muhokama etish;
- byudjetdan tashqari topilgan mablag'lar sarf-xarajati hisobotlarini eshitish;
- ta'lim muassasasining moliyaviy va xo'jalik ishlari bilan bog'liq masalalarini muhokama etish;
- o'quvchilarni sog'lomlashtirish, sport va yoshlarni chaqiriqqacha tayyorgarligiga oid davlat dasturlarini bajarish borasida olib borilayotgan ishlarni o'rganish va ularni takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;
- o'quvchilarning o'qishi, yashashi va madaniy dam olishlari uchun yaratilgan sharoitlarni yaxshilash;
- o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishini rivojlantirish;
- yosh o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rganish, ularga zarur uslubiy yordam ko'rsatish, malakasini oshirish kabilar.

Pedagogik kengash kasb-hunar kollejlarda tashkil etilib o'tkaziladigan uslubiy ishlarning muhimi bo'lishi bilan birga kollej faoliyatini boshqarishda o'ziga xos omil hisoblanadi. Ana shu bois ham biz keyingi faslda unga to'xtalib o'tamiz.

Uslubiy kengash - odatda uslubiy kengash har oyda o'z yig'ilishlarini o'tkazishi rejalashtiriladi. Uslubiy kengash pedagogik kengashga bo'ysunadi va kasb-hunar kollejlarda olib borilayotgan uslubiy ishlarni muhokama etadi. Unda o'qituvchilar tomonidan yaratilgan uslubiy tavsiyalar, qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, majmualar, dars ishlanmalari kabilarni amalga joriy etish masalalarini muhokama etib xulosalar beradi. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish maqsadida yosh o'qituvchilarga uslubiy yordam ko'rsatadi.

Uslubiy komissiyalar – har bir kafedra qoshida tashkil etiladi. Ularning asosiy vazifasi tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha kichik mutaxassislar tayyorlashda davlat ta'lim standartlari asosida ta'lim shakllari, metodlari va vositalarini tanlashga oid uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, ularda o'qituvchilarning ijodiy ishlari muhokama etilib, amaliy ko'mak ham beriladi.

Seminarlar, seminar-treninglarning maqsadi – o'qituvchilar, muhandis-pedagoglardan o'quvchilar shaxsini rivojlantirishga oid pedagogik-psixologik, fiziologik, gigiyenik, estetik va texnik bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga amaliy yordam ko'rsatishdan iborat. Odatda seminar mavzulari pedagogik jamoaning talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi va amalga oshiriladi. Seminar-treninglarning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u o'qituvchilar, muhandis-pedagoglarga dolzarb muammolarni tezkor hal etishga imkon beradi.

Ilmiy-amaliy konferensiyalar - ilmiy ish natijalari, ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini ommaviy muhokama etib, ularni amalga joriy etishga oid qarorlar qabul qilish maqsadida o'tkaziladi.

Shu o'rinda konferensiyalar aniq mavzular, muammolar, yo'nalishlar bo'yicha tashkil etilib, o'tkazilishini ta'kidlash zarur.

Pedagogik o'qishlar – ayni zamonda dolzarb bo'lgan muammolarni ommaviy tarzda muhokama qilish maqsadida o'tkaziladi.

Pedagogik o'qishlarda eng dolzarb va maqbul yechim berilgan deb tan olingan ma'ruzalar viloyat, respublika pedagogik o'qishlariga tavsiya qilinadi. Respublika miqyosida tan olingan ma'ruzalar esa ilg'or tajribalar sifatida umumlashtirilib, amaliyotga tatbiq etish uchun tavsiya etiladi.

Yuqorida zikr etilgan uslubiy ishlar an'anaviy xarakterga ega bo'lib, hozirgi kunda ular bilan birga noan'anaviy deb e'tirof etilayotgan quyidagi uslubiy ishlardan ham keng ko'lamda foydanilmoqda.

Ko'rik tanlovlar – pedagogik jarayon natijalari sifatini oshirishga qaratilgan bo'lib, “Yilning eng yaxshi o'qituvchisi”, “Mohir usta”, “Ilg'or guruh rahbari” “Namunali murabbiy” kabi mavzularda ko'rik tanlovlar o'tkazish mumkin. Ko'rik-tanlovlarni o'tkazish tartibi har bir kollej, viloyat yoki respublika miqyosida belgilanadi hamda uning g'oliblari rag'batlantiriladi.

Ilg'or tajriba maktabi – eng avvalo o'qituvchi, muhandis-pedagoglarda pedagogik jarayonni yaxlit holda takomillashtirishga oid tajribalarni o'rganish, ommalashtirish kabilarni ko'zda tutadi.

Kitobxonlar konferensiyasi – kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari, muhandis-pedagoglari faol ishtirokida o'tkaziladi. Konferensiyada muhokama etiladigan materiallarni tayyorlagan mualliflar bilan birga ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlari professor o'qituvchilari, ishlab chiqarish korxonalaridan vakillar taklif etiladi.

Kitobxonlar konferensiyasida ilmiy-uslubiy adabiyotlar, ularning dolzarbligi, amaliy masalalarni yechishdagi ahamiyati, yangiligi, ularni pedagogik jarayonga joriy etishdan kutilayotgan samaralar nuqtai nazaridan tahlil etilgan holda baholanadi.

Ochiq dars - uslubiy ishlarning keng tarqalgan shakli. Bunda o'qituvchilar va muhandis-pedagoglarning ochiq darslarda ishtirok etishi va o'zaro darslarga kirishi muhim ahamiyatga ega.

Odatda, ochiq darslar va o'zaro darslarga kirish o'qituvchilarga kasbiy pedagogik mahoratini yuqori ekanligini ko'rsatib berish bilan birga yosh o'qituvchilarga o'rnatilgan ko'rsatishdan iboratdir. Unda yosh o'qituvchilarning ishtirok etishlaridan ko'zlangan maqsad – tajriba almashish, darsni tashkil etishning yangi shakllari, amalga oshirishning samarali metod va vositalarini tanlay bilishga o'rgatishdan iborat. Ta'lim jarayonida sodir bo'layotgan o'zgarishlar tufayli ochiq darsni muhokama qilish jarayonida o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikr yuritishi, o'quv materialini o'zlashtirish darajasi, o'quv materialining hayot va amaliyot bilan bog'liqligi, predmetlararo aloqaning ta'minlanganligi, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirilganligi, o'quvchilarning ijodiy izlanishga yo'naltirilganligi, ta'lim-tarbiya va rivojlanishning mushtarakligini ta'minlanganligiga e'tibor berish muhim hisoblanadi. Shu o'rinda aytib o'tish zarurki, mashg'ulotlarni ochiq dars deb atash shartli bo'lib, ularni namunaviy dars deb yuritish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Ta'lim muassasalarida tashkil etilib, o'tkaziladigan barcha darslar ochiq, oshkoralik ruhida o'tkazilgandagina ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Ilmiy-uslubiy muvofiqlashtiruvchi markaz - kasb-hunar kollejlari uslubiy ishlar tizimida ilmiy-tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yishga, olingan natijalarni ekspertizadan o'tkazishga, tajriba-sinov ishi natijalarini umumlashtirish va rasmiylashtirishga imkon beradi. Ilmiy-uslubiy muvofiqlashtiruvchi markaz ham ilmiy-pedagogik kengashga bo'ysunadi. Unga o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, kasbiy ta'lim bo'yicha direktor o'rinbosari, uslubchi, bo'lim boshliqlari, kafedra mudirlari, uslubiy komissiya raislari, yuqori malakali o'qituvchilar va kasb ta'lim o'qituvchilari kabilalar jalb etiladi. Ilmiy–uslubiy muvofiqlashtiruvchi markaz

shuningdek, ekspert kengash vazifasini ham o‘taydi va unda mualliflik o‘quv dasturlari, o‘quv-ishlab chiqarish jarayoniga yangiliklarni tatbiq etish bo‘yicha tajriba-sinov ish natijalari muhokama etilib, maxsus qarorlar qabul qilinadi.

Ilmiy-uslubiy muvofiqlashtiruvchi markazning boshqaruv **vazifalariga** quyidagilarni kiritish mumkin:

- kasb-hunar kollejlarda tashkil etiladigan ilmiy-tadqiqot ishlari rejasini ishlab chiqish;

- o‘qituvchilarning ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- pedagogik jamoaning ehtiyojlarini e‘tiborga olgan holda ular faoliyatini muvofiqlashtirish;

- o‘qituvchilarning ta‘lim samaradorligini oshirishga bo‘lgan moyilligi, qiziqishlari, maqsadlariga ko‘ra ijodiy guruhlar tuzish;

- o‘qituvchilarning ilmiy-tadqiqot ishlari holatini nazorat qilish, tadqiqot natijalarini tahlil etish va baholash uchun ekspertlar guruhini tashkil etish.

Ilmiy-uslubiy muvofiqlashtiruvchi markazga uslubiy ishlarining ijodiy tajriba-sinov laboratoriyalari, o‘qituvchilarning ijodiy guruhi va pedagogik tajribalar markazi kabi tuzilmalari bo‘ysunadi.

Ijodiy tajriba-sinov laboratoriyalari - kafedralar qoshida hamda kollejlarda miqyosida tashkil etiladi. Ularning asosiy vazifasi dolzarb va istiqbolli muammolarni ijodiy hal etishdan iborat. Ijodiy tajriba-sinov laboratoriyalarida har bir o‘qituvchi o‘z ijodiy ishlarini amalga ko‘rsatib berish imkoniga ega bo‘ladi va pedagogik jamoaning ijodiy faolligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, kasb-hunar kollejlarda an’anaviy va noan’anaviy uslubiy ishlardan uyg‘un holda foydalanish, o‘quv-meyoriy hujjatlarni takomillashtirish, ta‘limni jadallashtirish, samarali ta‘lim texnologiyalarini amaliyotga keng ko‘lamda tatbiq qilish kabilarga imkon beradi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasb-hunar kollejlarda tashkil etiladigan uslubiy ishlar nimalarni nazarda tutadi?
2. KHKlarda tashkil etiladigan uslubiy ishlar qanday tamoyillarga asoslanadi?
3. KHKlaridagi uslubiy ishlarining qanday turlari mavjud?
4. Yakka tartibdagi uslubiy ishlarining mazmuni nimadan iborat?
5. Ilmiy pedagogik kengashning vazifalari nimalardan iborat?
6. Ochiq dars va uning vazifalari nima?

7.4. KASB-HUNAR TA‘LIMI SOHASIDA IJTIMOIIY HAMKORLIKNI YO‘LGA QO‘YISH

Reja:

1. Kasb-hunar ta‘limida ijtimoiy muloqot, ijtimoiy hamkorlik tushunchasi.

2. Kasb-hunar ta‘limi sohasida ijtimoiy hamkorlarining asosiy turlari.

3. O‘zbekistonda TA‘SIS loyihasining faoliyati.

4. Kasb-hunar kolleji tomonidan ijtimoiy sheriklar bilan hamkorlikning turli shakllarini amalga oshirishning ahamiyati.

1. Kasb-hunar ta'limida ijtimoiy muloqot, ijtimoiy hamkorlik tushunchasi

Ijtimoiy hamkorlik – deganda jamiyat yoki ma'lum ommaning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa ehtiyojlarini qondirishga oid faoliyat bilan bog'liq ishlarni amalga oshirishda bir-biriga ko'mak berish tushuniladi. Ijtimoiy muloqot ijtimoiy hamkorlikni amalga oshirishning asosiy mexanizmi hisoblanib, u ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, texnik- texnologik va shu kabi yo'nalishlarda bo'lishi mumkin. Hayotiy tajribalar va tahlillarimiz ijtimoiy hamkorlik bevosita kasb-hunar ta'limi sohasi uchun ham xos xususiyat ekanligidan dalolat bermoqda. Bu holat bozor iqtisodiyoti sharoitida yanada yorqinroq namoyon bo'lib, hamkorlikni teng huquqliligi, manfaatdorligi asosida amalga oshiriladi. Manfaatlarni muvofiqlashtirishda eng avval moddiy rag'bat sifatida ish haqi, tomonlar kelishishi, shart-sharoit, tomonlar burchi va huquqlari amaldagi qonunchilik hujjatlariga binoan ishlab chiqiladi va u ish beruvchilar va kasb-hunar kollejlari bilan cheklanib qolmasdan, boshqa ko'plab tomonlarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Chunki tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi: yuqori malakaliligi, keng ixtisosligi, yangi shart-sharoitga tez fursatlarda moslashishi, mustaqilligi, ishbilarmonligi, faolligi, ijodkorligi kabilar bozor munosabatlari sharoitida mutaxassisni ijtimoiy himoyalash omillari sifatida o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Demak, yuqorida sanab ko'rsatilgan xislatlar kasbiy tayyorgarlik ko'rish jarayonida shakllanishi zarur. Bunga faqat davlat tomonidan ajratilgan mablag' bilan to'liq erishish imkoniyati mavjud emasligi isbot talab etmaydigan hayotiy haqiqatdir. Shuning uchun ham mustaqil Respublikamizda kechayotgan tub o'zgarish va bozor munosabatlari bilan uyg'un (mos, mushtarak, adekvat)likni ta'min etuvchi ijtimoiy hamkorlik mexanizmini ishlab chiqish hamda amalga joriy etish zaruriyatini taqozo etmoqda.

Ishlab chiqarishning mutaxassis kadrlarga qo'ygan talablari shubhasiz kasb-hunar ta'limida asosiy mo'ljal (maqsad va vazifa) bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda bevosita inson omilini ishtirok etishi o'z navbatida ijtimoiy muloqot, munosabat va o'zaro kelishuvni talab etadi.

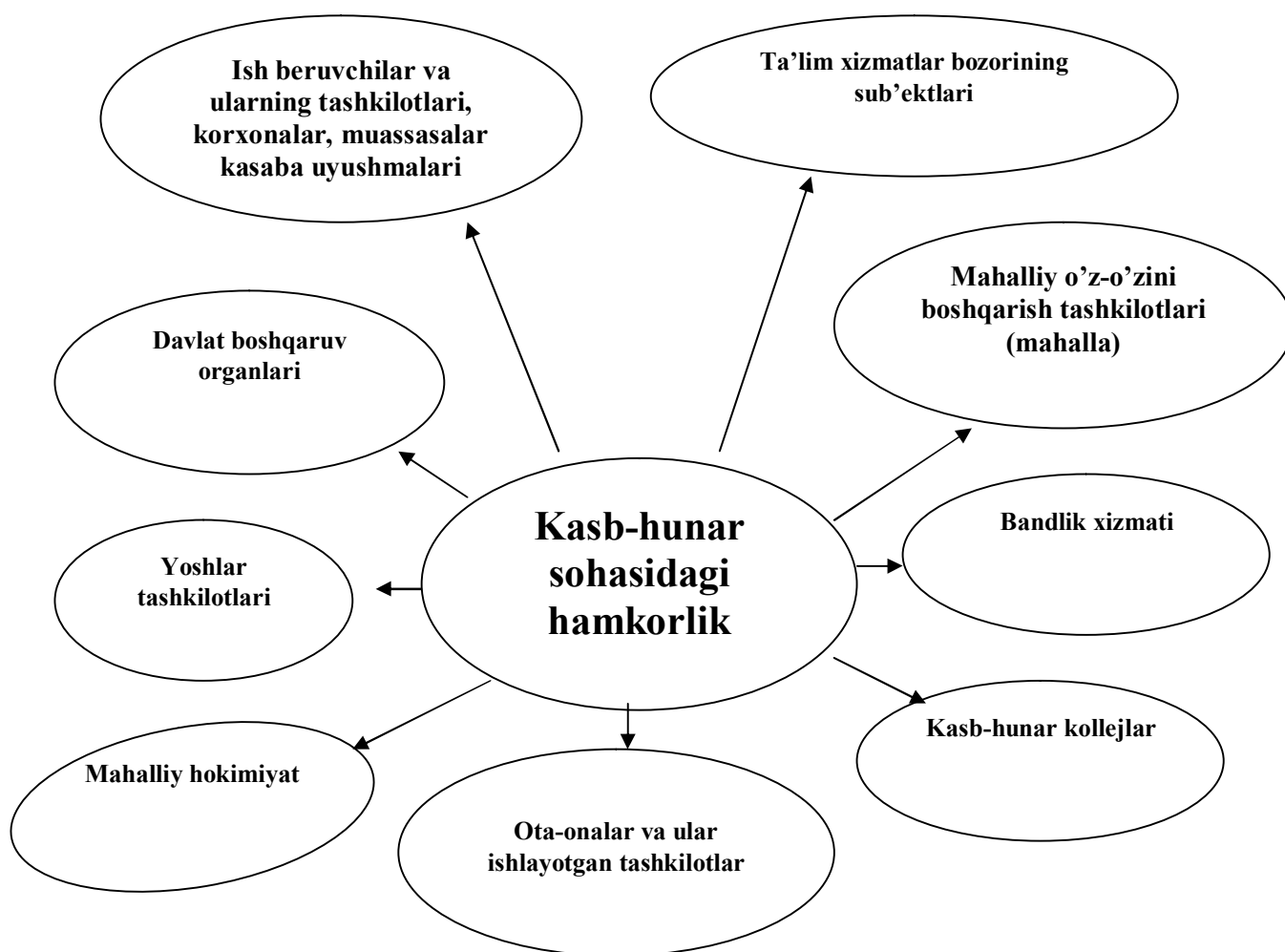
Ishlab chiqarish korxonalarining kasb-hunar kollejlari faoliyatidagi o'rni kerakli materiallar, uskunarlar, dastgohlar bilan ta'minlash, bitiruvchilarni ishga joylashtirish kabi o'ta muhim muammolar bevosita bog'liq bo'lganligi bois bugungi kunda aksariyat ishlab chiqarish korxonalari iqtisodiy sabablarni bahona qilib, hamkorlikda ishtirok etmayaptilar. Hamkorlik kichik korxonalar kesimida deyarli mavjud emas. Mavjud holat "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini ham bajarilishiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatishi tabiiy holdir. Shuning uchun ham kasb-hunar ta'limi sohasida ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yishda oliy va o'rta maxsus ta'limi, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirliklari, ularning joylardagi organlari, bandlik masalalari bo'yicha xizmatlar, ish beruvchilar, hokimlik, kasaba uyushmalari, fuqarolarnig o'z-o'zini boshqarish organlari (mahalla) kabilarni

bu ishga jalb etish vaqti allaqachon yetgan. Bu hamkorlikni ta'min etish bilan kasb-hunar ta'limining nufuzi ko'tarilib, mavqei ham mustahkamlanishi mumkin.

Tahlillarimiz natijasi kasbiy ta'lim sohasidagi o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yishda quyidagilar o'ziga xos to'siq bo'layotganligidan darak bermoqda:

- kasb-hunar ta'limi sohasidagi boshqaruv va pedagog kadrlarning bozor iqtisodiyoti sharoitida tashabbus bilan faoliyat ko'rsatishga tayyor emasliklari;
- korxonalarining mutaxassis kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonidagi ishtirokining keskin pasayib ketishi;
- ish beruvchilarning yuqori malakali kichik mutaxassis kadrlar tayyorlashdan manfaatdorligini rivojlantirish uchun huquqiy me'yoriy asoslarning ishlab chiqilmaganligi;
- mehnatkashlarning huquqlarini va shu jumladan, ularning ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda kasb-hunar ta'limini olish hamda malaka oshirish huquqlarini himoya qiluvchi kasaba uyushmalari mavqeining zaifligi;
- yoshlar va aholining kasb-hunar ta'limidan manfaatdor bo'lgan boshqa guruhlarining muammolari bilan shug'ullanuvchi fuqarolik jamiyatining ko'ngilli tashkilotlarini tuzish va faoliyat ko'rsatishi bo'yicha tajribalarning yetarli darajada emasligi;
- mahalliy o'z-o'zini boshqaruv organlari funksiyalari va moddiy imkoniyatlarining cheklanganligi kabilar.

10-chizma

Yuqorida zikr etilgan va boshqa muammolarni hal etish uchun ma'lum ishlar amalga oshirilayotganligi va rejalashtirilayotganligini qayd etish zarur.

Hamkorlar orasida muloqat yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligida eng avvalo rahbarlarning hissasi katta.

Kasb-hunar ta'limi sohasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy hamkorlik ishlarini shartli ravishda quyidagicha ikki guruhga, ya'ni shartnomaviy va tashkiliy guruhlarga bo'lish mumkin.

Shartnomaviy shakl ikki va undan ortiq, yani ko'p tomonlarning o'zaro manfaatdorlik asosidagi hamkorligining barcha turlarini qamrab oladi, tashkiliy shakllar esa qo'shimcha organlar – maslahat kengashlari va boshqalarni tashkil etish orqali faoliyat ko'rsatadi.

Kasb-hunar kollejlarning shartnomalardan foydalanishi avvaldan ma'lum, biroq, so'nggi paytlarda ularning mavzu doirasi juda kengayib ketdi. Ilgari bunday shartnomalarning ob'ektlari quyidagilar sanalar edi:

- o'quvchilarning ishlab chiqarish ta'limi va amaliyotini tashkil etish;
- o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar stajirovkasi va ularning malakasini oshirish;
- tanlovlar va ko'rgazmalarni birgalikda tashkil etish;
- korxonalariga axborot va konsalting xizmatlarini ko'rsatish;
- marketing xizmatlarini ko'rsatish;
- pudrat shartnomalari bo'yicha ishlar bajarish;
- ilmiy tadqiqot va texnik-texnologik ishlarni amalga oshirish.

Hamkorlikning tashkiliy shakllari ijtimoiy hamkorlar bilan o'zaro birgalikda faoliyat ko'rsatishning ancha yuqori darajasi hisoblanadi. Ular maxsus vakolatlariga ega bo'lgan va ustav hujjatlariga hamda belgilangan tartibda tasdiqlanadigan boshqa tartibga soluvchi hujjatlarga asoslanib harakat qiluvchi tashkiliy tuzilmalarni yaratishni taqozo etadi. Odatda bular ta'lim muassasalaridan tashqari ta'limning boshqaruv organlarini, bandlik xizmati, ish beruvchilar, kasaba uyushmalarini o'z ichiga oluvchi kengashlar (maslahat va vasiylik) va boshqalardir.

Kengashlar faoliyatining barcha yo'nalishlarini shartli ravishda ikki kesimda guruhga ajratish mumkin: maslahat va vasiylik. Shunga muvofiq ravishda ijtimoiy hamkorlik tashkiliy tuzilmalarining asosiy turlari deb maslahat va vasiylik kengashlarini ko'rsatish mumkin.

Kasb-hunar ta'limi sohasida ijtimoiy hamkorlikning rivojlanishiga xalaqit berayotgan yoki uning rivojlanishiga xizmat qilmaydigan muammolarni ham shartli ravishda quyidagi ikkita guruhga bo'lish mumkin: tashqi shart-sharoit bilan bog'liq muammolar va ta'lim muassasasining ichki muammolari. Muammolarning birinchi guruhi tashqi muhit omillarining ta'siri natijasida vujudga keladi va ulardan ta'lim muassasasi uchun belgilovchi ahamiyatga ega omil kasb-hunar ta'limi sohasida davlat tomonidan milliy va mintaqaviy darajalarda o'tkazilayotgan siyosatdir.

Tashqi omillarning ta'siri ob'ektiv bo'lib, ta'lim muassasalari tomonidan tartibga soluvchi ta'sirga juda oz bo'ysunadi.

Ijtimoiy hamkorlikni tashkil etishning ichki omillari jumlasiga to'g'ridan to'g'ri ta'lim muassasasining o'ziga, uning ta'lim xizmatlari bozorida o'zining yangi

mavqeini anglab yetishga va qabul qilishga, eng avvalo, kasb-hunar ta'limi rivojining mehnat bozori talablarini qondirishga qaratilgan yangi paradigmasini qabul qilishga, ikki yoqlama va ko'p yoqlama aloqalarni yo'lga qo'yish ijtimoiy hamkorlikning tashkiliy tuzilmalarini shakllantirish jarayonida faol ishtirok etishga tayyor ekanligiga bog'liq.

2. Kasb-hunar ta'limi sohasida ijtimoiy hamkorlarining asosiy turlari

- ish beruvchilar;
- xodimlarning birlashmalari (kasaba uyushmalari, jamoat tashkilotlari);
- davlat boshqaruvi organlari, shu jumladan bandlik xizmati.

O'quv muassasasi darajasida ushbu ro'yxat ta'lim xizmatlari bozorining sub'ektlari hisobiga to'ldiriladi, ya'ni, biz faqat ishlab chiqarish korxonalarini va mehnat bozorini tartibga soluvchi institutlarnigina emas, balki boshqa ta'lim muassasalarini, shu jumladan, ta'limning boshqaruv organlarini ham kasb-hunar kollejining ijtimoiy hamkorlari sifatida qarashimiz kerak.

Shu tariqa, ta'lim muassasasi darajasida ijtimoiy hamkorlarning ikki toifasi, ikki turi haqida gapirish mumkin: mehnat bozori vakillari va ta'lim xizmatlari bozorining vakillari. Bunday bo'linish prinsipal xususiyatga ega bo'lib, faqat o'zaro hamkorlikning xususiyati va usuligina emas, balki ana shu hamkorlik davomida amalga oshiriluvchi manfaatlar tizimi ham turlanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

An'anaviy ravishda ish beruvchilar har doim kasb-hunar kollejining asosiy hamkori sifatida qaralgan, chunki ular o'quv muassasasi «mahsuloti»ning asosiy iste'molchilari hisoblanadi va ta'lim muassasasining rivojlanish istiqboli ko'p jihatdan ularga bog'liq. So'nggi paytlarda mehnat bozorida paydo bo'layotgan ishlab chiqarish korxonalarining turli-tumanligi ijtimoiy hamkorlik tizimini yaratish bo'yicha ish boshlayotgan kasb-hunar kollejining vazifasini murakkablashtiradi.

Ish beruvchilar bilan ishni rejalashtirishda faqat korxonaning mulkchilik shaklini, uning mehnat bozoridagi o'rnini emas, balki mazkur korxonaning ishlayotgan iqtisodiyot sektorining o'zini ham rivojlanish istiqbollari hisobga olishi zarur. Faqat ushbu muammoning muhimligini tushunganlarga bu borada faollikni to'xtatmadilar, aksincha o'zlarining ta'lim tuzilmalarini, o'quv markazlarini tashkil etib, o'z xodimlarini kurslarga, stajirovkalarga yuborib, kadrlar tayyorlashni jadallashtirdilar. Ta'lim boshqaruvi davlat organlari standartlar ishlab chiqish orqali kasb-hunar ta'limini rivojlantirish siyosatini belgilaydi va o'quv muassasasi rioya qilishi lozim bo'lgan qoida hamda me'yorlarni aniqlaydi. Davlatning kasb-hunar kollejlari oldiga qo'yadigan asosiy talabi - bu standartni bajarish va ta'lim xizmatlari sifatini ta'minlashdir. Davlat organlari bilan o'zaro hamkorlikning bo'lmasligi kasb-hunar kollejining faoliyat ko'rsatishida uzilishga sabab bo'ladi, mehnat bozorida ham, ta'lim xizmatlari bozorida ham uning mavqeini zaiflashtiradi. O'z navbatida davlat boshqaruvi organlarining kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlik tizimida ishlashining yangi sharoitlari ularga ta'lim xizmatlari bozorining asosiy hamkorlari faoliyatini muvofiqlashtirish, kadrlar tayyorlashni rejalashtirish va tashkil etishi bo'yicha alohida mas'uliyat yuklaydi.

Bandlik xizmati bilan hamkorlikning ijobiy tajribasi mehnat bozorini birgalikda o'rganish va tahlil qilish, korxonalarining ehtiyojlarini taxmin qilish hamda ishsizlarni qayta tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining bazalaridan foydalanishdan iboratdir.

Ta'lim muassasalari bilan bandlik xizmati, mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida mavjud bo'lgan ularning yangi sharoitlarda ta'lim muassasalari ishining sifatiga ishonchining yo'qolishiga, kasb-hunar ta'limi tizimining obro'sining tushib ketishiga asoslangan ziddiyatlar kasb-hunar ta'limining bundan keyingi taraqqiyoti ko'p jihatdan ularga bog'liq bo'lgan eng asosiy hamkorlar o'rtasida muloqotning yo'qligidan dalolat beradi.

Mehnat bozorining sub'ektlari bo'lgan jamoat tashkilotlariga tadbirkorlarning assosiasiyalarini, turli korxonalarni va kasaba uyushmalarini birlashtiruvchi birlashmalarini kiritish mumkin. Afsuski, ijtimoiy hamkorlarning ushbu toifasi hozircha ta'lim siyosatini shakllantirishda faollik ko'rsatmayapti. Sheriklarning ushbu toifasi bilan hamkorlikni rivojlantirish jamiyatdagi ijtimoiy keskinlikni yumshatishga, ularning kasb-hunar ta'limini tashkil etishidagi mas'uliyatini oshirishga, kasb-hunar ta'limiga oid qonunchilik jarayonlariga ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilgan bo'lar edi.

Jadal rivojlanayotgan ta'lim xizmatlari bozori kasb-hunar ta'limi o'quv muassasasini mazkur bozorning ichida muloqotni yo'lga qo'yishga, aloqalarni mustahkamlashga rag'batlantiradi. Boshlang'ich, o'rta va oliy kasb-hunar ta'limi muassasalari hamda davlat va nodavlat muassasalari o'rtasidagi hamkorlik tajribasi keyingi paytlarda kasb-hunar tayyorgarligining turli darajalarida yuzaga kelgan va o'tkirlashib borayotgan ziddiyatlarni hal etishiga urinishdir.

Kasb-hunar ta'limida ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlantirishning ob'ektiv zaruratiga va bundan umumiy manfaatdorlikning yaqqol ko'rinib turishiga qaramay mazkur tizimning vujudga kelish jarayoni hozircha juda sust borayapti va bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

3. O'zbekistonda TA'SIS loyihasining faoliyati

O'zbekistonda TA'SIS loyihasi doirasida ikki yil davomida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi sohasidagi islohotlarga ko'mak beruvchi loyiha amalga oshirildi. Uning asosiy komponentlaridan biri ijtimoiy hamkorlikni o'quv muassasasi darajasida ham, mintaqaviy, milliy darajada ham rivojlantirish edi.

O'tish davrining hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarida ijtimoiy hamkorlik tizimining shakllantirilishi ancha uzoq davom etuvchi va murakkab jarayon bo'lib, u bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablarga: iqtisodiyotning holatiga, ijtimoiy vaziyatga, mintaqaviy organlarning unga qo'shilish uchun tayyorgarligi, shuningdek, kasb-hunar kollejlari rahbarlarining irodasi, istagi va imkoniyatlariga bog'liq. Har bir muayyan vaziyatda ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlanishi uchun ko'proq yoki kamroq qulay bo'lgan holat yuzaga kelishi mumkin. Mazkur sohada amalga oshirilayotgan ko'plab loyihalar o'zlarining asosiy natijalari sifatida kasb-hunar kollejlari ish beruvchilar va boshqa sheriklar bilan o'z tashabbuslari asosida aloqalarni yo'lga qo'yishga oid tavsiyalarni taklif qilayaptilar. Bunda o'z foaliyatini

bosqichma-bosqich amalga oshirish taklif qilinayapti. Jumladan, quyidagi bosqichlar ajratib ko'rsatilmoqda va kasb-hunar kollejlari quyidagi tavsiyalar berilyapti:

I. Tayyorgarlik bosqichining maqsadi - mehnat bozori bilan o'zaro birgalikda faoliyatning yangi turlarining zarurligini anglab yetish, o'z salohiyatini baholash, ishlab chiqarish korxonalarini ehtiyojlarini tushinib yetish. Mazkur bosqichda kasb-hunar kollejining jamoasi quyidagi savollarga javob berishi zarur:

- ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlantirish orqali kasb-hunar kollejining qanday muammolarini hal etish mumkin?
- ushbu o'quv muassasasi uchun kimlar asosiy sherik bo'la olishi mumkin?
- kasb-hunar kollejining amaldagi salohiyati hamkorlikka nima bera oladi?

Barcha savollarga javob berish uchun amaldagi salohiyatni aniqlash lozim. Misol uchun, o'quv muassasasi qaysi soha uchun mutaxassis tayyorlasa, iqtisodiyotning o'sha sektorini tadqiq etish, qanday korxonalar, tashkilotlar, kasaba uyushmalarining assosiativlari bu sohaning vakillari hisoblanishi, ushbu sektor mintaqa rivojlanishning strategik rejasida qanday o'rin tutishi, qanday salohiyatga ega ekanligini o'rganish lozim.

Ta'lim xizmatlari bozorining tegishli segmentida faoliyat ko'rsatayotgan ta'lim muassasalari haqidagi ma'lumotlar ham tahlil uchun muhim baza bo'la oladi. Kasb-hunar ta'limining turli darajalarda mavjud kasb-hunar ta'limi standartlari va malakaviy tavsifnomalar haqida to'liq axborotga ega bo'lishga intilish zarur.

Ammo birinchi bosqichning eng muhim vazifasi kasb-hunar kolleji butun jamoasining ijtimoiy sheriklarning turli toifalari bilan hamkorlikning barqaror tizimini shakllantirish bo'yicha murakkab va mashaqqatli ishni bajarish zarurligiga bo'lgan yuksak motivatsiyasiga erishishdir. Bu jarayon qaror topgan psixologik qoliplarning sindirilishi bilan tavsiflanadi.

II. Tashkiliy bosqichning maqsadi - ijtimoiy sheriklar bilan barqaror aloqalarni o'rnatishdir. Uning doirasida hamkorlik haqidagi shartnomalar tayyorlanadi, ijtimoiy sheriklarning turli toifalari bilan hamkorlik texnologiyasi ishlab chiqiladi. Shu tariqa ijtimoiy hamkorlikning kelajakdagi tizimi tashkil etuvchilari shakllantiriladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, kasb-hunar kollejlari hamma vaqt ham ish beruvchilar bilan muvaffaqiyatli aloqalar o'rnatishga erisha olmaydilar. Bu hol ob'ektiv va sub'ektiv sabablar tufayli ham yuz beradi. Juda ko'p hollarda bu o'zaro manfaatlarning mavjud emasligi, ammo undan ham ko'proq, muayyan kommunikatsiya ko'nikmalarining yo'qligi, kasb-hunar kollejlari vakilining muzokaralar jarayonini to'g'ri tashkil eta olmasligi, uchrashuvga tayyorgarlik ko'ra olmasligi tufayli o'zaro manfaatlarni topishga no'noqlik qilishidir. Shu sababli har bir ijtimoiy hamkorga qilinadigan tashrifga puxta tayyorgarlik ko'rish lozim.

II-bosqichning eng muhim yo'nalishlaridan biri mehnat bozorini baholashdir. Kasb-hunar kollejlari vakillari ushbu faoliyatni turli axborot manbalaridan, shu jumladan, davlat va idora statistikasidan (Davlat statistika qo'mitasi, bandlik xizmati, ta'lim boshqaruvi organining statistika bo'limi va boshqalar), tadqiqot markazlarining sharhlari va materiallaridan, o'z tadqiqotlari va so'rovlari natijalaridan foydalangan holda amalga oshirishlari lozim.

Ish beruvchilarning malakaviy talablarini, bitiruvchilarning bilim va malakalarining mehnat bozori ehtiyojlariga mos kelishi darajasini baholashni kasb-

hunar kolleji eng oddiy ijtimoiy usullar va metodlardan foydalanib (anketa tarqatish, intervyu olish) o'tkazishi mumkin. Bunday holda tahlil ob'ektlari (so'raluvchilar) quyidagilar bo'ladi:

- ish beruvchilar - tarmoq korxonalarining tipik vakillari (mutaxassis ega bo'lishi talab qilingan bilim, malaka va shaxsiy fazilatlarining ro'yxatini aniqlash va tuzish uchun);

- ish beruvchilar, o'quvchilar amaliyot o'tayotgan ishlab chiqarish ob'ektlari xodimlari (muassasada olinayotgan malaka va ko'nikmalarning ish beruvchilarning aniq-ravshan talablariga mos kelishini baholash uchun);

- amaliyot o'tayotgan o'quvchilar (o'quvchilarning mehnat funksiyalarini bajarishga tayyorlik darajasini aniqlash uchun);

- ta'lim muassasalarining bitiruvchilari (kasb-hunar tayyorgarligining sifatini, uning mehnat bozori talablariga muvofiqligini aniqlash uchun);

- o'qituvchilar (mutaxassislar tayyorlash darajasini qo'shimcha ravishda baholash uchun).

Ijtimoiy hamkorlik tizimini shakllantirishning II-bosqichini muvaffaqiyatli amalga oshirish, odatda, quyidagi natijalarni beradi:

1. ijtimoiy hamkorlarning turli toifalari bilan imzolangan hamkorlik haqidagi shartnomalar, o'quvchilarning amaliyotni o'tashlari haqida bitiruvchilarning ishga joylashishlari haqida, o'quv-uslubiy hujjatlar ekspertizasi haqida, uzluksiz ta'lim haqida, pedagogik kadrlar stajirovkasi va boshqalar haqida.
2. mehnat bozorida ahvol, uning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari, qiziqtirayotgan kasblar bo'yicha malakaviy talabning tuzilmasi haqidagi statistik va tahliliy materiallar.

II-bosqichning asosiy yakuni ijtimoiy hamkorlikning bo'lajak tizimining asosiy tuzilma hosil qiluvchi tarkibiy qismlarini ajratib olish lozim.

III. Tizim hosil qiluvchi bosqichning maqsadi - ijtimoiy hamkorlikning mavjud va yaratilayotgan ayrim tarkibiy qismlarini tizimga birlashtirishdir. Sheriklar bilan o'zaro hamkorlik doimiy va barqaror bo'lib qoladi. Ish beruvchilar bilan aloqalarni saqlash va olib borish ta'lim muassasasi xodimlarining eng muhim funksional majburiyatlari sirasiga kiradi. Buning uchun mansab yo'riqnomalariga aniqliklar kiritiladi, ijtimoiy hamkorlik bo'yicha tadbirlar kasb-hunar kollejining ish rejasiga kiritiladi. Ta'lim muassasasi faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri ijtimoiy hamkorlikning tashkiliy tuzilmalarini – mazkur jarayonning barcha ishtirokchilarini birlashtiruvchi, ular orasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi doimiy faoliyat ko'rsatuvchi kengashlarni shakllantirishdan iboratdir.

Kasb-hunar kollejlari, ishlab chiqarish korxonalari, kasaba uyushmalari, ta'limning boshqaruvi organlari, bandlik xizmati vakillarini o'z ichiga oluvchi Maslahat Kengashlari bunga misol bo'lib xizmat qilishi mumkin. Kengashlar ishini tartibga soluvchi hujjatlar (qoidalar, nizomlar) tayyorlanadi va tasdiqlanadi, uning barcha a'zolarining manfaatlarini hisobga oluvchi ish tartibi belgilanadi (masalan, o'quv rejalarining ishlab chiqarish korxonalari vakillari bilan kelishilgan holda tuzilishi, o'qituvchilar va o'quvchilar stajirovkasi rejalarini).

Shunday qilib, ijtimoiy hamkorlik tizimi shakllanishining III-bosqichida kasb-

hunar kollejining barcha manfaatdor tomonlar bilan o‘zaro hamkorligi texnologik darajaga olib chiqiladi. O‘quv muassasasi darajasida ijtimoiy hamkorlik texnologiyalari shakllantiriladi.

So‘nggi bosqichda erishilgan natijalar doimiy ravishda mustahkamlash va qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi, chunki ko‘p sonli ijtimoiy-iqtisodiy omillar hali mazkur tizimning barqarorligiga xizmat qilmaydi. Ijtimoiy hamkorlikning me‘yoriy bazasining mavjud emasligi esa ijtimoiy rivojlanishni boshqarishdagi sub‘ektiv asoslarga bog‘liq qilib qo‘yadi.

Kasb-hunar kollejining ijtimoiy hamkorlar bilan ishining samaradorligi va natija berishi eng avvalo, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashdan iborat bo‘lgan o‘z manfaatlarini amalga oshirish darajasi bilan belgilanadi. Bugungi kunda kasb-hunar kollejining asosiy ijtimoiy vazifasi mehnat bozorida talab qilingan bitiruvchilarni tayyorlashdir. Demak, kasb-hunar kollejining ijtimoiy hamkorlar bilan olib borayotgan ishining samaradorligini faqat ana shu ish boshlangan vaqtdan keyin muayyan davr o‘tgandan so‘ng, aniqrog‘i o‘quv muassasasida shakllangan ijtimoiy hamkorlik tizimi sharoitlarida ta‘lim olgan bitiruvchilar mehnat bozoriga chiqib, muayyan muddat ishlaganidan so‘ng baholash mumkin. Shu sababli boshlang‘ich bosqichda faqat mazkur yo‘nalishdagi oraliq natijalar haqida gapirish mumkin.

Kasb-hunar kollejining ijtimoiy hamkorlik sohasidagi ishning natijasi va samaradorligining indikatorlari sifatida quyidagi ko‘rsatkichlar xizmat qilishi mumkin:

- bitiruvchilarning mehnat bozorida talab qilinishi. Ishga joylashishning aniq-ravshan foizlari haqida gapirishi ancha qiyin, chunki mehnat bozoridagi vaziyat juda o‘zgaruvchan va ko‘p omillarga bog‘liq. Shunga qaramay, masalan, ta‘lim muassasasining yangi sheriklik aloqalari o‘rnatishi bo‘yicha ish boshlangan paytidan boshlab o‘tgan davr mobaynida bitiruvchilarning ishga joylashish ko‘rsatkichlari dinamikasi bo‘yicha ijtimoiy hamkorlikning mutaxassislar tayyorlash sifatiga ta‘siriga qandaydir baholar berish mumkin;

- kasb-hunar kollejining ta‘lim xizmatlari bozorida talab qilinishi va sh.k.

Ijtimoiy hamkorlik tizimi ishining samaradorligiga mazkur o‘quv muassasasi ishlayotgan ta‘lim xizmatlari bozori segmentining kengayib borayotganligiga qarab baho berish mumkin. Bu o‘rinda so‘z o‘quvchilar kontingentining ko‘payishi, qo‘shimcha tarzda turli toifadagi tinglovchilarning - talabalar va o‘quvchilardan tortib ishsizlargacha va kasb-hunar bo‘yicha qayta tayyorlovdan o‘tishga intilayotgan aholigacha jalb etish haqida boradi. Tabiiyki, turli ta‘lim dasturlari milliy va mitaqaviy ta‘lim muassasa va bandlik xizmatlari byudjetlaridan tortib, to fuqarolarning shaxsiy mablag‘larigacha turli moliyalashtirish manbalariga ega bo‘lishlari mumkin.

- Har xil turdagi ta‘lim xizmatlarini amalga oshirish hisobiga byujetdan tashqari moliyalashtirishning amalga oshirilishi.

Turli toifadagi ijtimoiy hamkorlarning vakillari bilan shartnomalarning mavjudligi kasb-hunar kolleji ishining samaradorlik ko‘rsatkichlaridan biri sifatida xizmat qilishi mumkin. Tabiiyki, shartnomaviy munosabatlar amaliy xususiyatini baholash mumkin bo‘lishi uchun bunday ko‘rsatkich boshqa indikatorlar bilan bir majmuada qaralishi lozim. Bunday shartnomalarga quyidagi bitimlar kiradi:

- o‘quvchilarga amaliy bilim berish;
- o‘quv muassasasi xodimlarining ishlab chiqarish korxonalarida malaka oshirishi;
- bitiruvchilarni ishga joylashtirilishi;
- o‘quv-uslubiy va o‘quv-tarbiyaviy ishlar sohasida hamkorlik;
- ijtimoiy hamkorlar ishtirokida o‘qituvchilar attestatsiyasi;
- uzluksiz ta’lim va hakoza.

Kasb-hunar kollejining hisobot-rejalashtirish va me’yoriy xujjatlarida ijtimoiy hamkorlik bo‘yicha tadbirlarning mavjudligi. Agar kasb-hunar kollejida ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish borasidagi ishlar hujjatlarda qayd etib qo‘yilsa, bu yo‘nalishdagi faoliyat ancha tezroq boradi.

Aks holda mehnat bozorini baholash, o‘qituvchilar stajirovkasini tashkil etish, ishlab chiqarish korxonalarini vakillarining attestatsiyaning har xil turlarida ishtirok etishi va boshqalar oddiy istaklarga aylanib qolishi yoki izchil xususiyatga ega bo‘lmay tarqoq lavhalar tarzida amalga oshirilishi mumkin.

4. Kasb-hunar kolleji tomonidan ijtimoiy sheriklar bilan hamkorlikning turli shakllarini amalga oshirishning ahamiyati

- o‘quv rejalari va ish dasturlarning ishlab chiqarish korxonalarini vakillari tomonidan ekspert baholashning mavjudligi hozirgi paytda ekspert baholash odatda boshqa kasb-hunar kollejlari vakillari tomonidan o‘tkaziladi.

Ishlab chiqarish korxonalarini vakillarining jalb etilishi o‘quv rejalari va dasturlari sifatini ancha oshiradi.

- Kasb-hunar kollejining kasb-hunar assosiatsiyalariga a’zoliqi.

Kasb-hunar assosiatsiyalarida ishtirok etish orqali o‘quv muassasasi uzviy ravishda ishlab chiqarish korxonalaridagi o‘z sektorida ijtimoiy hamkorlik tizimiga kiradi, axborot olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, ishlab chiqarish korxonalarini vakillari uchun hamkorga aylanadi.

- Maslahat kengashi ishida ishtirok etishi ta’limining turli darajalarga mansub kasb-hunar kollejlari, ishlab chiqarish korxonalarini, kasb-hunar assosiatsiyalari, ta’lim va ishlab chiqarish korxonalarini, boshqaruv organlari, bandlik xizmatlari vakillaridan iborat bo‘lgan maslahat kengashi ijtimoiy hamkorlik tizimidagi eng samarali vositadir. Bunday kengashning mavjudligining o‘zi tizimning shakllanganligidan dalolat beradi. Bugungi kunda ijtimoiy hamkorlik tashabbuskori sifatida kasb-hunar kollejlari namoyon bo‘layotgani tufayli maslahat kengashlari ko‘pincha ularning tashabbusi bilan tuzilyapti.

- Bandlik xizmatlari bilan aloqalar.

Bandlik xizmatlari bilan hamkorlik, ishsizlarni qayta tayyorlash haqidagi shartnomalarni tuzish, mehnat bozorining holati, u yoki bu mutaxassislarining talab etilishi haqidagi axborotdan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

- Pedagog xodimlarning amaldagi ish joylarida doimiy stajirovkalari yuqorida sanab o‘tilgan ko‘rsatkichlardan tashqari o‘quv muassasasi xodimlarining o‘z ishlariga norasmiy baho berish, mazkur ishni ish beruvchilar, boshqa ijtimoiy hamkorlar nazarida baholash o‘ta muhimdir. Turli kasb-hunar kollejlarning

sharoitlari bir xil emas, ijtimoiy hamkorlik tizimining rivojlanish darajasi esa ko'p omillarga, shu jumladan, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga, iqtisodiyot sektorining holati va boshqalarga bog'liq. Shu sababli faqat tizim, ko'rsatkichlar yig'indisigina pedagogik jamoaning ijtimoiy hamkorlikning o'rnatilishi borasidagi sa'y-harakatlarining samaradorligini ob'ektiv manzarasini ko'rsatib berishi mumkin.

Shunday qilib, kasb-hunar kollejlarda ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) kasb-hunar kollejlarda ijtimoiy hamkorlikning shakllantirilishi va rivojlantirilishi, eng avvalo, ta'lim muassasalari rahbariyatining tashabbusiga bog'liq;

2) ijtimoiy hamkorlikning samaradorligi ish beruvchilar bilan O'MKHT tizimi o'rtasidagi doimiy va tezkor aloqalar mavjud bo'lgandagina namoyon bo'ladi;

3) O'MKHTda ijtimoiy hamkorlikning shakllanishi va rivojlanishiga quyidagi holatlar to'sqinlik qilmoqda:

- Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv darajalarda kasb-hunar kollejlari bilan ish beruvchilar o'rtasida o'zaro ta'sirning oqilona mexanizmi ishlab chiqilmaganligi;

- O'MKHT muassasalarining ish beruvchilar (ularning vakillari) bilan o'zaro birgalikda faoliyat ko'rsatish mexanizmi kadrlar tayyorlash uchun mas'ul bo'lgan muassasalar bilan ulardan oqilona foydalanish uchun mas'ul bo'lgan korxonalar o'rtasida shartnomaviy munosabatlarni kuchaytirish hamda kasb-hunar kollejlari dasturlarini korxonalarining o'zgarib borayotgan malakaviy talablariga moslashtirish jihatdan ishlab chiqarishni davom ettirishga bo'lgan muhtojlik;

- ish beruvchilarning o'zlari uchun malakali kadrlar tayyorlashdan iqtisodiy manfaatdorligini oshirish mexanizmini ishlab chiqilmaganligi;

- ta'lim muassasalari tomonidan kadrlar tayyorlashning bozor boshqaruvi mexanizmlarining zaifligi faoliyat ko'rsatmoqda;

O'MKHT muassasalarida ijtimoiy hamkorlik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari ish beruvchilarning malakali kadrlarga bo'lgan talabining shakllanish tamoyillariga ham bog'liq ish beruvchilarning malakali kadrlarga bo'lgan talabi quyidagi tamoyillar bilan belgilanadi:

- korxonalar ishlab chiqarishning yangi xodimlardan yuksak bilimlarga va kasb-hunar ko'nikmalariga ega bo'lishni talab qiluvchi texnologiyalarni o'zlashtirishi bilan;
- malaka talab qilmaydigan mehnat ulushining kamayishi va yuksak malakali xodimlarga bo'lgan ehtiyojning o'sishi bilan;
- ishlab chiqarish jarayonlarining moslashuvchanlik darajasining o'sishi va xodimlarning oraliq kasblar va mutaxassisliklarni egallashlari zarurligini taqozo etishi bilan.

O'z- o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ijtimoiy hamkorlik deganda nimani tushunasiz?
2. Kasb-hunar ta'limi sohasida ijtimoiy hamkorlarining asosiy turlarini aytib bering.

3. Ijtimoiy hamkorlik tizimi shakllanishining nechta bosqichi mavjud?
4. Kasb-hunar kollejlarda ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
5. Kasb-hunar kolleji tomonidan ijtimoiy sheriklar bilan hamkorlikning turli shakllarini amalga oshirishning ahamiyati nimadan iborat?
6. Maslahat kengashi qanday maqsadda tashkil etiladi?

7.5. KASB TA'LIMINI UMUMIY O'RTA TA'LIM, OLIY TA'LIM VA FAN BILAN INTEGRATSIYALASH

Reja:

- 1. Kasb ta'limini umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim bilan integratsiyalash omillari.**
- 2. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi.**
- 3. Kasb ta'limini umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim ta'lim bilan integratsiyasini amalga oshirish.**

1. Kasb ta'limini umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim bilan integratsiyalash omillari

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 9-moddasida, O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimining yagona va uzluksizligi belgilab qo'yilgan.

Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha hisoblanadi. U ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Uzluksiz ta'limni quyidagi prinsiplari asosida tashkil etiladi va rivojlantiriladi:

- ta'limning ustuvorligi - uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzililigi;

- ta'limning demokratlashuvi - ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda o'quv yurtlari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishi;

- ta'limning insonparvarlashuvi - inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;

- ta'limning ijtimoiylashuvi - ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish;

- iqtidorli yoshlarni anglash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.

Shulardan kelib chiqqan holda Kasb ta'limini umumiy o'rta va oliy ta'lim bilan integratsiyalash omillarini belgilash mumkin.

Kasb ta'limini umumiy o'rta va oliy ta'lim bilan integratsiyalashning muhim omillari quyidagilardan iborat:

- respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgarilab borayotganligi;
- O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimining yagona va uzluksizligi;
- uzluksiz ta'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalash puxta mexanizmlarining ishlab chiqarilganligi va amaliyotga joriy etilganligi;
- O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasi, respublikaning jahondagi mavqei va obro'-e'tiborining mustahkamlanib borayotganligi.

2. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da fan bilan ta'lim jarayonining aloqalarini rivojlantirish masalalariga katta e'tibor berilgan va bu borada bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Fan bilan ta'lim jumladan, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi jarayonining aloqalarini rivojlantirishda kasb (o'rta-maxsus, kasb-hunar) ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi katta o'rin tutadi.

O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi, uning muammolari va yechimlari, istiqbollari sohasida ilmiy izlanishlar olib boruvchi olimlar tomonidan o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlash sohasida ilg'or amaliy ilmiy tadqiqotlar o'tkaziladi. Ta'lim sifati davlat ta'lim standartlariga muvofiq kelishini o'rganish va uni muvofiqlashtirishni tashkil etish va ta'minlash maqsadida pedagogika va ta'lim sohasida ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida ilmiy-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqib amaliyotda qo'llashadi.

Fundamental va amaliy fan sohasidagi ilmiy kadrlarning o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi jarayonidagi keng ishtiroki ta'minlanadi va shu orqali, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi, pedagogik va ilmiy-tadqiqot jarayonlarining aloqasi-integratsiyasi yo'lga qo'yiladi, yoshlarning fan-texnika sohasidagi ijodkorligi har tomonlama kengayadi, ular Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashning 1992 yil 2 iyuldagi va 1997 yil 29 avgustdagi qarorlariga binoan "Ta'lim to'g'risi"dagi Qonunlari hamda uning yangi mukammallashtirilgan varianti, 1997 yil 29 avgustdagi qarorlariga binoan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" amalga kiritildi. Bu xujjatlarda ta'limning jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy rivojlantirishning ustuvor sohasi ekanligi e'tirof etilib, ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillari, ta'lim tizimi va uni boshqarish tartibi, pedagog xodimlarning huquqlari, vazifalari va mas'uliyati kabi masalalar qatorida fan va ta'lim jarayonlari aloqalarini rivojlantirish, ishlab chiqarish va ta'lim tizimi integratsiyalashuvini rivojlantirishning qonuniy asoslari va yo'llari belgilab berildi.

Respublika xalq ta'limining asosiy maqsadlari demokratik erkin davlat qurish, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish bilan bog'langan. Zero, eski ta'lim-tarbiya tizimi bilan yangi jamiyat barpo qilib bo'lmasligi isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Shuning uchun ham xalq ta'limi tizimining barcha sohalarida turli yo'nalishdagi yangi rejalar, dasturlar, konsepsiyalar va nizomlar ishlab chiqilmoqda, Respublikamizning porloq istiqbolini belgilab beradigan mukammal

uzluksiz ta'lim tizimini yaratish va uni takomillashtirish ustida qizg'in ish olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi hayotida sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy o'zgarishlar xalq ta'limi tizimida o'z aksini topmoqda. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Respublika pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, Respublika o'quv-metodika markazi, pedagogika o'quv yurtlari olimlari va ilg'or o'qituvchilari bilan hamkorlikda ta'lim mazmunini yangilash sohasida ilmiy izlanishlar bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

"Fan - texnika - ishlab chiqarish" tizimining har bir tarkibiy qismi ma'lum darajada mustaqil bo'lib, ularning har biri fan-texnika taraqqiyotida o'ziga xos vazifalarni bajaradi va aniq taraqqiyot qonuniyatlariga ega.

Fan ilmiy tadqiqotlar asosida - g'oyalarni jamlaydi, texnika - uni yangi mashina va texnologiyada moddiylashtiradi, kasbiy ta'lim asosi bo'lgan berish orqali mutaxassislar bilan ta'minlanadigan ishlab chiqarish o'z navbatida fan, ilmiy tadqiqotlar va texnika yutuqlarini amaliyotda qo'llaydi. O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi, uning muammolari va yechimlari, istiqbollari sohasida ilmiy izlanishlar fundamental va amaliy fanlar doirasida olib borilganligi sabab ushbu fanlardan birortasi ilmiy tadqiqotlar jarayonida - yetakchi omil bo'lib, kasbiy ta'limni tadqiq qilishda "fan - ilmiy tadqiqotlar - texnika - kasb ta'limi - ishlab chiqarish" tizimining asosiy bo'g'ini, "ishlab chiqarish jarayonini oddiy mehnat jarayonidan ilmiy tadqiqotlar jarayoniga" aylantirish asosi hisoblanadi. Fan - ilmiy tadqiqotlar - texnika - kasb ta'limi - ishlab chiqarish integratsiyasi ta'lim integratsiyasining asosiy yo'nalishi sifatida didaktik moslangan ko'rinishda ham namoyon bo'ladi. Ikkinchi tomondan, fan umumta'lim va maxsus ixtisoslik turkumidagi o'quv predmetlari doirasida umumiy va kasbiy ta'lim mazmunining shakllanish manbalaridan biri hisoblanadi va asosiy ilmiy bilimlar majmuida o'z aksini topadi. Zamonaviy ilmiy bilimlarga oid g'oyalardan biri ularni integratsiyalash g'oyasi hisoblanadi. Ilmiy bilimlarni integratsiyalash g'oyasi o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida ham o'z aksini topishi zarur.

Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi mazmun mohiyatini to'laroq onglash uchun avvalombor "integratsiya" tushunchasining o'zini ko'rib chiqamiz.

"Integratsiya" tushunchasiga integratsiyalanadigan ob'ektlarning mohiyatiga ko'ra turlicha ta'rif berish mumkin. Masalan:

- "mamlakatlar integratsiyasi" tushunchasi ostida dunyodagi bir qancha mamlakatlarning iqtisodiy, ilmiy-texnik hamkorligi;

- "ishlab chiqarish integratsiyasi" tushunchasi orqali sanoat, agrosanoat yoki ilmiy-ishlab chiqarish majmualari tushuniladi. "Fanlar integratsiyasi" deyilganda esa bilimlar sintezining turli shakllari tushuniladi.

Umuman, ilmiy adabiyotlarda "integratsiya" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan "integratsiya - bu ayrim tarkibiy qismlarning yangi xossa hosil qilib, bir butun birlashish jarayonidir". Pedagog olim V.P.Kuzminning xulosasiga ko'ra, integratsiya - tizimli yondoshuvdan iboratdir. Chunki "tizim" - bir butunning ob'ektiv shakli, "integratsiya" esa ayrim qismlarning birlashish mexanizmi va natijasidir.

Biz, " integratsiya" tushunchasiga berilgan turli xil izohlarni umumlashtirgan holda, bu jarayonni u yoki bu fanning ularni unifikatsiyalar va majmualashtirishga olib keladigan tarkibiy qismlarning yagona dunyoqarash mantiqiy-metodologik o'zaro ta'siri jarayoni deb bilamiz.

O'rganib chiqqan ilmiy tadqiqotlarimizda "integratsiyalash, integratsiyalash jarayoni" tushunchasi bilan bir qatorda "differensiatsiyalash, differensiatsiyalash jarayoni" tushunchasi ham uchraydi. Integratsiyalash va differensiatsiyalash jarayoni inson tafakkurining ikki jihati bo'lib, bir tomondan, olam - yagona butunlik sifatida, ikkinchi tomondan chuqur aniq qonuniyatlar va sifatliy o'ziga xos turli xil tarkiblar, sistemalar sifatida namoyon bo'ladi. Bu ikkita jarayon bir-birini dialektik taqozo qiladi, to'ldiradi va biri ikkinchisi orqali namoyon bo'ladi.

Ko'pchilik falsafa sohasidagi tadqiqot ishlarida integratsiya va differensiatsiya jarayonlarining o'zaro munosabati o'zgaras va qo'zg'almas emasligi ta'kidlanadi.

Ilmiy bilimlar taraqqiyotining turli bosqichlarida bu jarayonlardan bittasi ikkinchisidan ma'lum vaqt mobaynida ustunlik qilishi mumkin. Fan-texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida, integratsiya jarayoni differensiatsiya jarayoniga nisbatan ustunlik qilmoqda. Shubhasiz, ilmiy bilimlar differensiatsiyasi fan-texnika taraqqiyotida ma'lum ahamiyatga ega, ammo u hal qiluvchi ahamiyat kasb etmaydi. Bu vazifani ilmiy bilimlar integratsiyasi jarayoni bajaradi.

I.T.Frolov fikricha - "integratsiyalash g'oyasi fan va texnika taraqqiyotidagi asosiy yo'nalishdir".

Hozirgi kunda fanlar ta'limining, jumladan kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi muammosiga e'tibor ortib bormoqda. Bu holat o'z navbatida tabiat va jamiyat taraqqiyoti muammolarining majmuaviy xarakterda ekanligini isbotlamoqda, ya'ni ularning yechimi bir qancha fanlarning yutuqlarini amalda ta'lim jarayonida qo'llash bilan bog'liqdir.

Hozirgi davrda ta'limining, jumladan kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasining yangi zamonaviy turi bilishning umumiy ilmiy shakllari va vositalari paydo bo'lishi bilan bog'liq. Fan-texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida ularning shakllanish manbalari kasb ta'limida o'rganiluvchi tabiiy, texnik, pedagogik, metodik, gumanitar va boshqa fanlar orqali o'zlashtirib olinuvchi umumiy ilmiylik tusini beruvchi tushunchalar hisoblanadi. Zero ta'limining, jumladan kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasi ko'p tushunchalarga umumiy ilmiy tus berish va uni shakllantirish asosida namoyon bo'lmoqda.

3. Kasb ta'limini umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim ta'lim bilan integratsiyasini amalga oshirish

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim bilan integratsiyasini ta'minlashga "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda belgilab berilgandek, ta'lim tizimi barcha bo'g'inlarining uzluksizligi asos bo'ladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining bir bo'g'ini bo'lgan o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi va umumiy o'rta ta'lim uzluksizligi va izchilligi hamda o'zaro integratsiyasi davlat ta'lim standartlari doirasida, tegishli ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining o‘ziga xos xususiyati mustaqil ravishdagi to‘qqiz yillik umumiy o‘rta hamda uch yillik o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini joriy etgandan iboratdir. Bu esa, umumiy ta’lim dasturlaridan o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi dasturlariga izchil o‘tishini ta’minlaydi.

Umumiy ta’lim dasturlari: maktabgacha ta’lim, boshlang‘ich ta’lim (I—IV sinflar), o‘rra ta’lim (V-IX sinflar), o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini qamrab oladi.

Umumiy o‘rta ta’lim. To‘qqiz yillik (I—IX sinflar) o‘qishdan iborat umumiy o‘rta ta’lim majburiydir. Ta’limning bu turi boshlang‘ich ta’limni (I-IV sinflar), o‘rta ta’lim (V- IX sinflar)ni qamrab oladi hamda o‘quvchilarning fanlar asoslari bo‘yicha muntazam bilim olishlarini, ularda bilim o‘zlashtirish ehtiyojini, asosiy o‘quv-ilmiiy va umummadaniy bilimlarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma’naviy-axloqiy fazilatlarni, mehnat ko‘nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatda bo‘lishni va kasb tanlashni shakllantiradi. Umumiy o‘rta ta’lim tugallanganidan keyin ta’lim fanlari va ular bo‘yicha olingan baholar ko‘rsatilgan holda davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi attestat beriladi.

O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limning umumiy o‘rta ta’lim bilan izchilligi va integratsiyasini ta’minlash uchun quyidagilar zarur:

- maktabning I—IX sinflari doirasida sifatli umumiy o‘rta ta’lim olishni ta’minlovchi davlat ta’lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish, bunda akademik litseylar va kasb-hunar kollejaridan oldin va keyin olinadigan ta’lim dasturlari bilan mantiqiy bog‘liqligi hamda biri birini takrorlamasligini hisobga olinishi lozim;

- ta’lim berishning ilg‘or pedagogik texnologiyalarini, izchilligi va integratsiyasi ta’minlangan zamonaviy o‘quv-uslubiy majmualarni yaratish hamda o‘quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlash.

O‘rta-maxsus, kasb-hunar ta’limi. Umumiy o‘rta ta’lim negizida o‘qish muddati uch yil bo‘lgan majburiy o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi uzluksiz ta’lim tizimidagi mustaqil turi bo‘lib unda - akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida o‘qish yo‘nalishi o‘quvchilar tomonidan ixtiyoriy tanlanadi.

Akademik litsey davlat ta’lim standartlariga muvofiq o‘quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi, chuqur, sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo‘naltirilgan ta’lim olishini ta’minlaydi.

Bu ta’lim turida o‘quvchilar o‘zlari tanlab olgan ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha (gumanitar, texnika, agrar va boshqa sohalar) bilim saviyalarini oshirish hamda fanni chuqur o‘rganishga qaratilgan maxsus kasb-hunar ko‘nikmalarini o‘zlarida shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar va bu ko‘nikmalarni biror bir oliy ta’lim muassasalarida davom ettirish yoki mehnat faoliyatida qo‘llashlari mumkin.

Kasb-hunar kolleji tegishli davlat ta’lim standartlari doirasida o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisosni hamda tegishli o‘quv fanlaridan chuqur nazariy bilim olish imkonini beradi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejarining bitiruvchilariga ta’limning keyingi bosqichlarida o‘qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisos va kasb-hunar bo‘yicha mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini beruvchi diplom beriladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi jarayonida umumiy o'rta ta'limning kasbiy ta'lim bilan izchilligi va integratsiyasini ta'minlovchi integratsiyalashgan bilim, amaliy ko'nikma va malakalar berish uchun quyidagilar zarur:

- umumiy o'rta ta'lim negizida ta'limni davom ettiruvchi akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari faoliyat ko'rsatishining normativ bazalarini ishlab chiqish va joriy etish;

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim bilan izchilligi va integratsiyasini ta'minlovchi ta'lim va kasb-hunar dasturlari, o'quv-uslubiy majmualar ishlab chiqish;

- akademik litseylarning o'quvchilari mehnat faoliyati ko'nikmalarini egallashlari uchun ixtisoslashtirilgan va integratsiyalashgan dasturlar ishlab chiqish va joriy etish.

Kasb ta'limining oliy ta'lim ta'lim bilan integratsiyasini ta'minlashga "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda belgilab berilgandek, ta'lim tizimi barcha bo'g'inlarining uzluksizligi asos bo'ladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining bir bo'g'ini bo'lgan o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limning uzluksizligi, izchilligi hamda o'zaro integratsiyasi davlat ta'lim standartlari doirasida, tegishli ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi.

Oliy ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negiziga asoslangan hamda ikki (bakalavriyat va magistratura) bosqichidan iborat uzluksiz ta'lim tizimidagi mustaqil turi hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalariga talabalar qabul qilish davlat grantlari negizida va pullik-shartnomaviy asosda amalga oshiriladi.

Oliy ta'limning birinchi bosqichi bo'lgan bakalavriyat - mutaxassisliklar yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim muddati kamida to'rt yil davom etadigan tayanch oliy ta'limdir.

Bakalavrlik dasturi tugallanganidan so'ng bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi yakunlariga binoan kasb bo'yicha "bakalavr" darajasi beriladi va ular davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi, kasb-hunar faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradigan diplomga ega bo'lishadi.

Oliy ta'limning ikkinchi bosqichi bo'lgan magistratura — aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizida ta'lim muddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'lim hisoblanadi.

"Magistr" darajasini beradigan davlat malaka attestatsiyasi magistrlik dasturining intixosidir. Magistr'larga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi, kasb-hunar faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradigan diplom beriladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini oliy ta'lim bilan integratsiyasini ta'minlash uchun quyidagilar zarur:

- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'limning bosqichlari bo'lgan bakalavriyat va magistratura uchun kasb ta'limining oliy ta'lim bilan uzluksizligi va integratsiyasini ta'minlovchi davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish;

- ta'limning fan, ishlab chiqarish bilan hamda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari (turlari) o'zaro integratsiyasini ta'minlovchi mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Kasb ta'limini umumiy o'rta va oliy ta'lim bilan integratsiyalashning muhim omillari nimalardan iborat?
2. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot ishlari bilan integratsiyasining mazmuni nimalardan iborat?
3. "Integratsiya" tushunchasiga izoh bering.
4. Umumiy o'rta ta'limning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
5. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
6. Oliy ta'limning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

GLOSSARIY (Izohli lug‘at)

- Davlat va jamiyat** – ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish hamda nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari.
- Davlat va jamiyat** - uzluksiz ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimi barcha uchun ochiq bo‘lishini va hayot o‘zgarishlariga moslashuvchanligi ta‘minlaydi.
- Didaktika**-pedagogikaning ta‘lim jarayonini umumiy qonuniyatlarini o‘rgatuvchi qismi bo‘lib, «didasko» – «o‘qitish», «didachol»-o‘rgatuvchi degan ma‘nolarni bildiradi.
- DTS (davlat ta‘lim standarti)** - ta‘lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullari va ularning sifatini baholash tartibini belgilaydi.
- Ishlab chiqarish** – kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni, shuningdek ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnik jihatdan ta‘minlash jarayonining qatnashchisi.
- Yo‘ldosh aloqa tizimlari** - Ko‘plab yer ustidagi stansiyalarni va yer sun‘iy yo‘ldoshdagi retrenslyatorlarni o‘z ichiga oladi.
- Kadrlar tayyorlash milliy dasturi** - 1997 yil 29 avgustda Oliy Majlisning IX sessiyasida qabul qilingan huquqiy hujjat.
- Kasb ta‘limi jarayoni** - pedagogik jarayonning muhim qismi, u o‘qitish, bilim berish, ko‘nikma va malakalar hosil qilish bilan birga kasbga yo‘naltiradi.
- Kasb ta‘limi metodlari** - talabalarni bevosita kasbga yo‘naltiruvchi usullar majmuasi.
- Kasbiy ta‘lim uslubiyoti** - talabalarni kasbga yo‘naltirishning shakl, metod va vositalarining birligi.
- Kompyuterlar** - kompyuter texnikasi hozirgi vaqtda tezkorlik bilan rivojlanmoqda. Bu eng, avvalo, operativ xotira hajmi, vinchesterli disketalar, tashqi xotirasi hajmi, kompakt optik disklar hajmi kabi texnik xarakteristikalarining yaxshilanishiga xos bo‘lib, ularda tezkorlik oshmoqda. Keyingi vaqtda turli optik xotiralovchi qurilmalar (video-disklar, optik disklar) keng tarqalmoqda.
- Ma‘lumot** – ta‘lim-tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko‘nikma hamda shakllangan dunyoqarashlar majmui.
- Modullik** - o‘quv kursiga bog‘liq bo‘lmagan holatda shaxsiy, hamda gruppaga talabiga javob beradigan o‘quv rejasini amalga oshiradi.
- Masofaviy o‘qitish** - yangi va ancha progressiv bo‘lgan o‘qitish shaklidir. Bu usulni turli xil muassasalariga tatbiqi, xususan iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy sohalarga tadbig‘i talaba va

o'qituvchilarning ilg'or dunyo ilmiy maktablarining yuqori sifatli o'quv uslubiy ishlanmalari, zamonaviy va so'nggi axborotlardan qayerda bo'lishidan qat'iy nazar to'g'ridan-to'g'ri foydalanish imkoniyatlarini beradi. Bularning barchasini e'tiborga olgan holda oliy va o'rta ta'lim vazirligi ustoz fondi qiyofasida jahon instituti bilan oliy ta'limda masofaviy o'qitish usuli komponentlarini tatbiq qilish haqida kelishuv tuzildi.

Pedagogik texnologiya - ta'lim shakli, usuli, uslublari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'ilishini aniqlovchi psixologik-pedagogik ko'rsatmalarning majmuidir.

Pedagogik texnologiya - bu o'quv jarayonini amalga oshirilishining sermazmun texnikasidir (G. Bospalko).

Pedagogik texnologiya - o'qitishning rejalashtirilgan natijalariga erishish jarayonining tavsiflaridir.

Texnologiya - bu san'at, mahorat va qobiliyat, ishlov uslublarning majmuidir (Shepel).

Ta'lim texnologiyasi - bu didaktik tizimning asosiy protsessual qismidir (Usmonov).

Pedagogik texnologiya - bu o'quv jarayonining loyihalashtirilishi, tashkil etilishi, o'tkazilish bo'yicha barcha tavsilotlari bilan o'ylab chiqilgan jamoa pedagogik faoliyatining modeli hisoblanadi. U o'quvchi va o'qituvchilarga qulay sharoitlar yaratishi shart. (Monaxov)

Pedagogik texnologiya - bu ta'lim shakllarini optimizatsiyasini o'ziga maqsad qilib olgan inson hamda texnik resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'qitish jarayonini tashkil etish, qo'llash va aniqlashning hamda bilimlarni o'zlashtirishning uslublardir. (YUNESKO)

Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishish uchun qo'llaniladigan shaxsiy, intellektual, uslubiy vositalarning amal qilish tartibidir. (Klarin)

Ilmiy aspekt - pedagogik texnologiya pedagogika fanining qismi sifatida ta'lim uslublari, tarkibi va maqsadlarini ishlab chiqib o'rganadi, hamda shu bilan birga pedagogik jarayonlarini loyihalashtiradi.

Protsessual-tavsifiy aspekt - ta'limda rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun jarayonni tasvirlash, maqsad, tarkib, uslub va vositalar majmuidir.

Protsessual-amaliy aspekt - pedagogik (texnologik) jarayonning amalga oshishi, barcha pedagogik metodologik (uslubiy), instrumental vositalariga amal qilish.

Sun'iy intellekt tizimlari - sun'iy intellekt elementli EHMning odatdagi EHMdan farqi shundaki, odatdagi EHMlar faqat statistik

ma'lumotlarni, sun'iy intellekt tizimlari esa bilimlarni ishlab chiqadi.

Texnologik jadval - texnologik jarayonning shartli tasviri, uning alohida funksional elementlariga bo'linishi va ular o'rtasidagi mantiqiy aloqalarning belgilanishi.

Texnologik xarita - jarayonni bosqichma-bosqich usulda ifodalash, bunda maqbul bo'lgan vositalar ko'rsatiladi (bu odatda grafik shaklda ifodalanadi).

Texnologik nyuanstar - adabiyotda odatda pedagogik tizim tushunchasi pedagogik texnologiya sifatida ko'rsatiladi. Lekin pedagogik texnologiya kengroq ma'nodagi tushuncha bo'lib, o'ziga xos pedagogik faoliyatning ob'ekt va sub'ektlarini oladi.

Ta'lim tamoyillari - umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish hamda o'qitish jarayonlarining yo'nalishi, talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim, malaka va ko'nikma hosil qilishning asosiy qonun qoidalari yig'indisidir.

Texnologiya - bu bir ishda, mahorat va san'at qo'llaniladigan usullar yig'indisidan iborat.

Tejamkorlik - o'quv maydonlardan, texnik vositalardan, transport vositalardan unumli foydalanish, o'quv axborotlarini to'plangan va bir xillikka keltirilgan holda ifodalash hamda ularga erishilgan mutaxassislarni tayyorlash xarajatlarni kamaytiradi.

Texnologiklik - ta'lim berish jarayonida insonni jahon past industrial fazoga yurishtirishga imkon beradigan yangi erishilgan informatsion va telekommunikatsion texnologiyalardan foydalanish.

Telekonferensiyalar - telekonferensiyalar zamonaviy ATlarning amalga oshirilishiga misol bo'la olmaydi. Telekonferensiyalar o'tkazish uchun quyidagi apparaturalar foydalaniladi: terminallar, televeziyon kameralar, grafik displeylar, katta namoyish ekranlari.

Texnika muammolar - bular ta'lim tizimida foydalaniladigan elektron hisoblash va mikroprotsessor texnikasiga qo'yiladigan talablarni, uni qo'llanish xususiyatlarini belgilaydi;

Tayyorgarlik muammolari - bular o'qituvchi va o'quvchi-talabalarning hisoblash texnikasidan foydalanish o'quvchilari bilan bog'liq.

Uzluksiz ta'lim - malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi.

Umumiy pedagogik daraja - umumpedagogik (umumdidaktik, umumtarbiya) texnologiya berilgan hududdagi ta'lim

maskanida ta'limning ma'lum darajasidagi to'liq umumta'lim jarayonini tavsiflaydi.

Fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi.

Chegaralangan daraja - chegaralangan texnologiya-ta'lim-tarbiya jarayonning alohida qismlarini ifodalab, xususiy didaktik va tarbiya masalalarini yechadi (faoliyatning alohida turlarini texnologiyasi, tushunchalarning shakllanishi, yangi bilimlarni o'zlashtirish, materialni nazorat qilish va qaytarish texnologiyasi).

Shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi.

EHM tarmoqlari - hozirgi vaqtda bilimlarning barcha sohalarida EHM yoki kompyuter (lokal yoki global) tarmoqlari keng tarqaldi.

Elektron pochta - «Elektron pochta» nomining o'zidayoq mazkur tushunchaning mazmuni ochib berilgan, ya'ni korrespondensiyalarni almashishi uchun pochtaga o'xshash ravishda axborot uzatish va ishlab chiqishning elektron usullaridan foydalanish, ya'ni bosma materiallar, jadvallar hamda jurnallarni uzatish. Elektron pochta qog'ozsiz pochta aloqalari xizmatidan iborat bo'lib, aslida hujjatli xabarlarini to'plash, ishlab chiqish va taqdim etish hamda ma'lumotlarni uzatish tarmoqlari tizimidir.

Programma muammolari - bular ta'lim tizimida foydalanish uchun programma ta'minotining tarkibi va turlarini, ularning qo'llanish tarkibi va xususiyatlarini belgilaydi;

Egiluvchanlik - o'ziga qulay vaqtda, joyda va sharoitda o'qitish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni -1997 yil 29 avgustda Oliy Majlisning IX sessiyasida qabul qilingan huquqiy hujjat.

O'qituvchilarning yangi vazifalari - masofaviy o'qitish o'qituvchining vazifalarini kengaytiradi va yangilaydi. O'qitilayotgan kurslari doimo takomillashtirish, ijodiy faolligini yuqorilashtirish va malakasini, kiritilgan yangiliklar va innovatsiyalarga mos bilim jarayonini muvofiqlashtirishi zarur.

O'qitish mazmuni - o'qitish jarayoni, usullari va tashkiliy tartibini amalga oshirilishi uning tarkibi bilan ifodalanadi.

O'qitish ob'ekti - masofaviy o'qitish ta'lim xizmatlaridan foydalanuvchi ushbu usulda ta'lim oluvchilar ob'ektlari bo'ladi.

O'qitish sub'ektlari - masofaviy o'qitish sub'ektlari o'qituvchilar hisoblanadi. O'qituvchi ta'lim jarayonining yuqori samarasini ta'minlashda asosiy bo'g'indir. Masofaviy o'qitish o'qituvchi faoliyatining muhim ixtisosligida kompyuter terminini kiritish

zarurligini keltirib chiqaradi. Bu - o'qituvchi maslahatchi, u fundamental informatika va telekommunikatsiyalar asoslarini bilishi kerak. Uning bilimligini uzuvchi xarakterga ega bo'lishi kerak.

O'qitish usullari - masofaviy tartib o'z ichiga 5 ta umumdidaktik o'qitish usullarini oladi: informatsion-retseptiv, reproduktiv muammoviy ifoda etish, evristik va tadqiqot. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakat, pedagogik aktlarning butun to'plamlarini o'ziga qamrab oladi.

O'qitish usuli - o'qitish maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi va o'quvchilar o'zaro harakati ta'siri me'yorlar tizimi to'g'risida nazariy tasavvurlar beradigan didaktik turkumdir.

O'qitish mazmuni - bu o'quv informatsiyaning tarkibi, tuzilishi va ma'lumoti hamda masalalar, topshiriqlar va mashg'ulotlar to'plami, ular kasbiy malaka hamda idroklarini shakllantiradi, mehnat faoliyatining dastlabki tajribasini yig'ishga imkon beradi.

O'qitish vositalari - masofaviy o'qitish ta'limi jarayonida an'anaviy ta'lim bilan birga innovatsion o'qitish vositalaridan foydalaniladi. Ular kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya qo'llashga hamda ta'minot texnologiyasi sohasida oxirgi erishilgan natijalarga asoslangan.

O'quv-ilmiy moddiy asosi - o'quv dasturlariga mos bo'lgan, o'qitish uchun zarur moddiy va texnikaviy to'plam.

Qisman pedagogik daraja - qisman predmetli pedagogik texnologiya «qisman metodika» tushunchasini beradi, ya'ni bir fan doirasida tarbiya va ta'lim, uslub va vositalar majmuidir.

Qurshov - bir vaqtda ko'p ishtirokchilarga o'quv informatsiyasi bo'yicha murojaat qilish, tarmoq yordamida o'zaro axborot almashinuvini to'g'ri tashkil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.A.Karimov. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.- Toshkent: Sharq., 1997.
2. I.A.Karimov. Yangi fikrlash va ishlash davr talabi. №5, «O'zbekiston», T.,- 1997.
3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. T.,-1999.
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2011.
5. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni / T.: “Sharq”, 1998.
6. O'zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida”gi qonuni / T.: “Sharq”, 1998.
7. Talabalar bilimini baholashning reyting tizimi to'g'risidagi Nizom.
8. «Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi» fanining namunaviy dasturi. TTESI, T., 2012.
9. Tolipov O'., Barakayev M., Sharipov SH., “Kasbiy pedagogika” – T., 2001 yil.
10. Xadjabojev A., Xusanov I. “Kasbiy ta'lim metodologiyasi” – T., 2007 yil.
11. Barakayev M., Qurbanova G. ““Kasbiy ta'lim” yo'nalishi bo'yicha pedagogik amaliyotni o'tkazish metodikasi”. – T., 2007 yil
12. G'aybullaev N.R. va boshqalar. “Pedagogika”. – T., 200 yil
13. Ochilov M. “Muallim – qalb me'mori” – T., 2001 yil.
14. Ziyamuhamedov B., Abdullaeva Sh. “Pedagogika” – T., 2006 yil.
15. Barakayev M. va boshqalar. “Zamonaviy ta'lim tizimida axborotlar texnologiyasi” – T., 2001 yil.
16. Davlatov K. va boshqalar “Mehnat va Kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi” – T., 1992 yil.
17. Karimova V. “Psixologiya” – T., 2002 yil.
18. “Barkamol avlod orzusi” – T.. 1999 yil.
19. Roziqov O. va boshqalar “Ta'lim texnologiyasi” –T., 1999 yil.
20. Oliy ta'lim (lug'at ma'lumotnoma) – T.. 2003 yil.
21. Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri” – T., 1993 yil.
22. Tillayeva G. “Ma'naviyat va Komil inson tarbiyasi” – T., 2006 yil.
23. “Ta'lim tarbiya sifati va qirralari” – T., 2004 yil.
24. Azizxodjaeva N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” – T., 2004 yil.
25. Tolipov O'.Q., Usmanbaeva M. “Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari” – T., 2006 yil.
26. Mirsaidov K.J. “Maxsus fanlarni o'qitish va ishlab chiqarish ta'limi” – T., 1996 yil.
27. Козырев В.П. Становление и развитие курса методики преподавания технических дисциплин. Межвузовский сборник научных трудов-М, 1990-42-53s.

28. Соколов В.А. Основные этапы развития инженерно-педагогического образования. Межвузовский сборник научных трудов-. М.,-1990. С 3-10.
29. Заплаткин И.В., Мадрахимов Х.С. Подготовка инженерно-педагогических кадров в Узбекистане. С 10-14.
30. Моминбаев В.К. Состояние и развитие проблемы подготовки инженерно-педагогических кадров для системы профтехобразования. С -69-73.
31. Mamarajabov Sh., Gatayev X., Sattorov V. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi.- TTYESI.- 135 b.
32. www.bilimdon.uz. -O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta mahsus ta'lim vazirligining veb sayti.
33. www.de.uz-Masofaviy ta'lim tizimiga bag'ishlangan veb sayt.
34. www.plekhanov.ru.-Plexanov nomidagi Rossiya iqtisod akademiyasining veb sayti.
35. www.glef.org. Djordj Lukasning Ta'limning fondi.
36. www.newhorizons.org. Ta'limning yangi ufqlari.
37. www.rhecherswithoutborders.org. Chegarasiz o'qituvchilar.